T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BALKAN SAVAŞLARI'NDA İŞKODRA MÜDAFAASI

GİZEM KAYTAN

1108205155

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. İLKER ALP

EDİRNE

2018

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH..... ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çiğdem KAYTAN ..... tarafından hazırlanan

..Balkan Savaşları'nda İskodra Müdafaası.....

Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca 28.06.2018 Perşembe günü saat ....10.00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin ...Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof.Dr. İlkay ALP	Kabul edilmesine	
Doç. Dr. Nurten ÇETİN	Kabul edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Turan DOĞRUER	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10197097
Yazar Adı / Soyadı	GİZEM KAYTAN
T.C.Kimlik No	33943372880
Telefon	5447245435
E-Posta	mystery16111988@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafaası
Tezin Tercümesi	Shkodra Defense in the Balkan Wars
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2018
Sayfa	241
Tez Danışmanları	PROF. DR. İLKER ALP
Dizin Terimleri	Balkan savaşları=Balkans wars ; Balkanlar=Balkans ; İşkodra Sancağı=Shkodra Sanjak ; Karadağ=Montenegro ; Arnavutluk=Albania
Önerilen Dizin Terimleri	Balkan Savaşları, İşkodra, Hasan rıza Paşa, Karadağ, Arnavutluk

28.06.2018

İmza:.....G. Kaytan.....

Tezin Adı: Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafaası

Hazırlayan: Gizem KAYTAN

ÖZET

Türk tarihinde ve milletinin hafızasında her daim acı bir olay olarak hatırlanan Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Şöyle ki, savaş hazırlığını bile tamamlayamayan Osmanlı Devleti, I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın dâhil olduğu Balkanlı müttefiklere karşı savaşmak zorunda kalmış ve savaştığı cephelerin tümünde mağlup olmuştur. Nitekim I. Balkan Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, Osmanlı Devleti Balkanlarda sahip olduğu toprakların neredeyse tamamını terk etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin mağlup olarak ayrıldığı Balkan Savaşları, Türk tarihi açısından vatan toprağının ne kadar önemli olduğunun altını çizerken her daim övgü ile bahsedilecek kahramanlıklara da sahne olmuştur. Kuşatma altında bulunan, Mehmed Şükrü Paşa kumandasındaki Edirne, Esat Paşa kumandasındaki Yanya ve Hasan Rıza Paşa kumandasındaki İşkodra kaleleri, tüm olumsuzluk ve zorluklara rağmen büyük kahramanlık örneği sergileyerek zor şartlar altında uzun süre müdafaada kalmaya devam etmişlerdir.

Günümüzde Arnavutluk sınırları içerisine dâhil olan İşkodra, ülkenin en eski yerleşim yerlerinden biridir. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti ise, tam anlamıyla Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Bu hâkimiyet ile beraber bölgede, şehrin teslim edildiği 23 Nisan 1913 yılına kadar geçen süre içerisinde Osmanlı idaresi kesintisizce devam etmiştir. İşkodra, konumu itibariyle merkeze en uzak şehir olmakla birlikte Balkan Savaşları'nda en son kaybedilen kale olması bakımından da önemlidir. Karadağ ve ardından Sırp destek kuvvetleri ile kuşatılan İşkodra kalesi, kahraman kumandan Hasan Rıza Paşa ve askerleri tarafından 6.5 ay boyunca müdafaa edilmiştir. Hasan Rıza Paşa'nın 30 Ocak 1913 tarihinde, bir suikast sonucunda şehit edilmesinin ardından, kalenin idaresini ele alan Esat Toptani, kısa bir süre sonra, yapılan bir antlaşma ile şehri Karadağlılara teslim etmiş ve böylece

İşkodra'daki Türk hâkimiyeti sona ermiştir. Ancak Karadağlılar, hayalini kurdukları bu şehirde kalıcı olamamış, büyük devletlerin baskıları sonucunda çok geçmeden İşkodra'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. İşkodra ise yeni kurulmuş olan Arnavutluk Devleti'nin sınırları içerisine dâhil edilmiştir.

Hasan Rıza Paşa ve askerlerinin İşkodra önlerinde gösterdiği kahramanlıklar, Türk milletinin, sonsuza kadar gurur kaynağı olmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, İşkodra, Hasan Rıza Paşa, Karadağ, Arnavutluk

Name of Thesis: Shkodra Defense in the Balkan Wars
Prepared by: Gizem KAYTAN

ABSTRACT

Balkan Wars, which remain as a painful event in the Turkish history and in the memory of the nation, have become one of the factors that accelerated the decline of the Ottoman State. That is, the Ottoman State, which wasn't able to complete its war preparations, had to fight against the Balkan Allies, including Greece, Serbia, Bulgaria and Montenegro, and was defeated on all the fronts he fought. Thus, at the end of the First Balkan War, the Ottoman State had to leave nearly all the lands it possessed in the Balkans.

The Balkan Wars, which the Ottoman Empire left defeated, showed how important the homeland is in terms of Turkish history and witnessed heroism to be mentioned with praise every time. Despite all the problems and hardships, the besieged castles, Adrianople castle under the command of of Sukru Pasha, Janına castle under the command of Esat Pasha and the Shkoder castle under the command of Hasan Riza Pasha, continued to stay in defense under difficult conditions, demonstrating great heroism.

Taking place in the borders of Albania today, Shkodra is one of the oldest settlements in the country. Complete dominance of the Ottomans in the region occured during the reign of Sultan Mehmed the Conqueror. Together with this dominance, the Ottoman rule in the area continued uninterruptedly until the submission of the city on April 23, 1913. In addition to its being the farthest city to the centre in terms of its location, Shkodra is also important as the last castle to surrender in the Balkan Wars. Surrounded first by Montenegro forcesand then by the Serbian support forces, Shkodra Castle was defended for 6.5 months by the heroic commander Hasan Riza Pasha and by his soldiers. After Hasan Riza Pasha was assassinated on January 30, 1913, Esat Toptani, who took the command of the castle, soon submitted the city to the Montenegrins through with an agrement, and thus, Turkish domination in Shkodra ended. However, Montenegrins couldn't stay

permanently in the city which they had been dreaming of for a long time and as a result of the pressures from the great powers, they had to leave Shkodra before long and it was included in the borders of the newly established Albanian State.

The heroism which Hasan Riza Pasha and his soldiers demonstrated in front of the Shkodra will continue to be a pride of source for the Turkish people forever.

Keywords: Balkan Wars, Shkodra, Hasan Riza Pasha, Montenegro, Albania

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I-II**

ABSTRACT ..... **III-IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V-VIII**

ÖNSÖZ ..... **IX-XII**

KISALTMALAR ..... **XIII**

GİRİŞ ..... **XIV-XVI**

I. BÖLÜM

BALKAN YARIMADASI VE İŞKODRA'NIN COĞRAFİ KONUMU İLE TARİHÇESİ

A. Coğrafi Konum İtibari İle Balkan Yarımadası 1-2

B. Balkan Yarımadası'nın Kısa Tarihçesi 2-3

C. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Fütuhatı 3-6

D. İşkodra'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi 6-8

1. Osmanlı İdaresinden Önce İşkodra 8-9

2. Osmanlı İdaresinde İşkodra 9-13

II. BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI'NA GİDİLEN SÜREÇTE YARIMADANIN GENEL GÖRÜNTÜSÜ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

A. Balkan Savaşları Öncesi Osmanlı Devleti ve Balkanların Durumu 14

1. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapılan İlk Ayaklanmalar 14-19

2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) Gidilen Süreç, Savaşın Başlaması, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları 19-25

3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 25-39

B. I. Balkan Savaşı'nın Başlaması 39

1. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Müttefik Olma Sebepleri .. 39-42

2. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapmış Olduğu İttifaklar . 42-47

3. Osmanlı Devleti'nin Balkan İttifakına Karşı Tutumu 47-50

4. Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Askeri Durumu ve Savaş İçin Yapılan Hazırlıklar 50-58

5. Balkan Devletlerinin Askeri Durumu ve Savaş İçin Yapılan Hazırlıklar 58-63

6. I. Balkan Savaşı'nın Nedenleri ile Savaşın İlanı ve Başlaması 63-70

7. Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler 70-71

a. Doğu Cephesi 71-83

b. Batı Cephesi 83-97

8. I. Balkan Savaşı'nın Kesintiye Uğraması 97-98

III. BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI'NDA İŞKODRA MÜDAFAASI

A. İşkodra Müdafaası Öncesi İki Taraf Ordularının Genel Görünümü 100

1. Osmanlı Ordusunun İşkodra Bölgesindeki Askeri Yapılanması 100-107

a. İşkodra Müdafaasına Katılan Gönüllü Birlikler 107-108

2. Karadağ Ordusunun Mevcut Durumu 108-112

B. Savaş Öncesinde Osmanlı Ordusunun İşkodra Bölgesindeki Lojistik Faaliyetleri 112-113

1. İstihbarat ve Haberleşme 113-114

2. Askeri Mühimmat 114-116
3. Sevk ve Ulaşım 116-117
4. İaşe ve Erzak 117-118
5. Halkın İaşe, İskan ve Güvenliği 118-119
6. Sağlık Hizmetleri 119-120
C. Savaşın İlanından Önce İşkodra Bölgesinde Meydana Gelen Sınır Mücadeleleri 120-124
D. Savaşın İlanı İle Karadağ Ordusunun İşkodra Bölgesine Taarruz Hareketleri 124-126
1. İşkodra Müstahkem Mevkii Haricinde Meydana Gelen Muharebeler 126
a. Tuz Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler 126-129
b. Akova, Berana, Gosina ve İpek Bölgelerinde Meydana Gelen Muharebeler 129-130
c. Taşlıca Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler 130-131
2. İşkodra Müstahkem Mevkiinde Meydana Gelen Muharebeler 131-132
a. Kranya Muharebesi 132-134
b. Ova Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler 134-135
c. Kır Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler 135
ca. Müsellim Köy Muharebesi 135-137
cb. Kakarik Muharebesi 137-140
cc. Şingin ve Selimiye'nin Karadağlıların Eline Geçmesi İle İşkodra Şehrinin Tamamen Kuşatılması 140-141
E. Çatalca Ateşkesi ve İşkodra Şehrine Yansıması ile Bu Sırada Meydana Gelen Muharebeler 141-142
1. Zadrima Muharebesi 142-144
2. Hasan Rıza Paşa'nın Şehit Edilmesi ve Öncesinde Yaşanan Gelişmeler 144-150
F. Esat Paşa'nın İşkodra Kumandanlığını Ele Alması ve Çatalca Ateşkesi'nin Son Bulması İle Savaşın Yeniden Başlaması 150-151
1. Beltoya Muharebesi 151-153
2. Bardanyolt Muharebesi 153-156
3. Birinci Traboş Muharebesi 156-159

G. İkinci Traboş Muharebesi'ne (31 Mart 1913) Kadar Geçen Süre İçerisinde İşkodra Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar 159-160
1. Hamidiye Kruvazörü ve Kuşatma Esnasındaki Faaliyetleri..... 160-162
H. İkinci Traboş Muharebesi 162-163
İ. Sırp Birliklerinin İşkodra Kuşatmasından Çekilmeleri 163-164
J. Rumeli'nin Son Kalesi İşkodra'da Sona Gelinirken 164
1. Şehrin Sükûtundan Önceki Son Gelişmeler 164-168
2. İşkodra Şehrinin Teslim Şartları ve İşkodra Müdafaasının Son Bulması..... 168-172
3. Esat Paşa ve Şehrin Teslimi Meselesi 172-175
K. Türk Ordusunun Çekilmesinin Ardından İşkodra Şehri'nde Yaşanan Gelişmeler..... 175
1. İşkodra Şehri'nden Ayrılan Türk Ordusunun Durumu 175-177
2. Türk İdaresinin Son Bulmasının Ardından İşkodra Şehrinin Durumu . 177-178
L. Savaşın Sona Ermesi, Büyük Elçiler ve Londra Barış Konferansları 178-180
M. Müdafaanın Kahraman Kumandanı Hasan Rıza Paşa 180-181
1. Eğitimi ve Askeri Görevleri 181-187

SONUÇ..... 188-189
KAYNAKÇA 190-214
DİZİN 215-218
EKLER..... 219-241

ÖNSÖZ

Balkan Savaşları, yakın dönem Türk tarihini oldukça derinden etkileyen olayların başında gelmektedir. Bu etkiler yalnızca askerî ve idarî olarak değil aynı zamanda iktisadî ve sosyo-kültürel alanlarda da hissedilmiştir. Balkan Savaşları bu noktada ilk olarak Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve Anadolu nüfusunun şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Nitekim Balkan Savaşları'nın ardından gelen I. Dünya Savaşı ve özellikle de Millî Mücadele döneminde Anadolu üzerine yapılan vurgu, bu durumun en açık örneğidir. Tüm bunlara istinaden, farklı bir söylemle denilebilir ki; Milli Mücadele derin bir kırılım ile 1912 yılında başlamıştır. Dolayısıyla Balkan Savaşları Türk kimliğinin oluşum ve şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'ndan Anadolu'ya doğru çekilmesi, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa edileceği coğrafyayı da şekillendirmiştir.

Balkan Savaşları, 20. yüzyıla gelindiğinde savaş kavramının da değişmeye başladığını göstermiştir. Nitekim daha önceki dönemlerde cephelerde meydana gelen savaşlar, Balkan Savaşları ile birlikte topyekûn bir hal almıştır. Savaş artık sadece bir cephe faaliyeti ya da askerî kademeleri ilgilendiren bir durum olmaktan çıkmış cephe gerisini ve tüm bölgenin kaderini belirleyen bir hal almaya başlamıştır. Balkan Savaşları tam da bu noktada Mustafa Kemal'in "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır.*" sözlerini hatıra getirmekle birlikte yukarıda değinilen Millî Mücadele vurgusunun altını bir kez daha çizmektedir.

Savaşların topyekûn bir hal almasının arka planı incelendiğinde karşımıza iki ana unsur çıkmaktadır; mezalim ve göç. Balkan Yarımadası her ne kadar tarih boyunca doğal göç olgusuna ev sahipliği yapmış bir coğrafi nokta olsa da, Müslüman-Türk ahalinin göçü mezalim ve soykırım ile beraber gerçekleşmiştir! Müslüman-Türk ahaliye yapılan mezalim ve soykırımın şiddet ve boyutu o denli büyük olmuştur ki, aynı döneme ait çeşitli yayınlar incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Nitekim bir şiirin "*Toprağın mahsulü: İnsan kafası!*" dizesi konuya

dair en açık örneği teşkil etmektedir[1]. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile başlayan ve Müslüman-Türk ahaliye yapılan mezalim ve ardından meydana gelen göçler, Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu haliyle Balkan Yarımadası'nın Pax Ottomana dönemi haricinde, sürekli bir kargaşa içerisinde kaynayan bir kazan halinde olduğunun altını bir kez daha çizmek yerinde olacaktır. Nitekim yarımada üzerindeki bu sancılar günümüze kadar sürmekle birlikte hala devam etmektedir.

Balkan Savaşları yukarıda değinildiği üzere, sadece Türk tarihinin bütünlüğü noktasında yönetimsel veya rejim bağlamında bir değişikliğe zemin hazırlamakla kalmamış aynı zamanda Türk edebiyat ve tarih yazımında da yeni bir literatür meydana getirmiştir. Basında sansür, tarih yazımında propaganda ile anıla gelen Balkan Savaşları edebiyatta ise kin, intikam, utanç, uyanış, umut vs. başlıkları altında gelişim göstermiştir. Dolayısıyla Balkan Savaşları bir harp edebiyatı ve yazımını meydana getirmiş ve yazının her imkânı sonuna kadar kullanılmıştır. Nitekim ilgili dönemin basın, edebiyat, hatırat ve diğer tarihî kaynakları üzerinden hareketle önemli çalışmalar yapılmıştır.

Üç bölümden meydana gelen tez çalışmamız, Balkan Yarımadası'nın gerek coğrafi gerekse siyasî olarak tipik bir izdüşümü olan İşkodra şehrini Balkan Savaşları bağlamında değerlendirmektedir. "Balkan Yarımadası ve İşkodra'nın Coğrafi Konumu ile Tarihçesi" başlığı altındaki birinci bölümümüzde, Balkan Yarımadası'nın coğrafi konumu ve tarihi süreci ile ilgili bilgilere ilaveten, İşkodra'nın coğrafi konumu ve tarihî süreç içerisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Şehrin ilk çağlardan başlayan tarihi süreci ile Osmanlı Devlet idaresinden çıkışına kadar olan süreç kronolojik bir düzlem ve dönüm noktaları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Coğrafi konumu itibariyle bakıldığında ise bir kuşatma şehri olarak, savaş esnasında hem kara hem de deniz mücadelelerine sahne olduğu görülmüştür.

Tezimizin ikinci bölümünde "Balkan Savaşları'na Gidilen Süreçte Yarımada'nın Genel Görüntüsü ve Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Gelişmeler" başlığı

[1] Celal Sahir, "Türk kızı diyor ki," *Talebe Defteri,* No: 16, 19 Kanun-ı evvel 1329, s. 247.

altında, savaş öncesinde meydana gelen gelişmeler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Nitekim bu süreç hem Osmanlı Devleti hem de Balkan Devletleri üzerinden hareketle askerî, idarî ve siyasî gelişmeler bağlamında ele alınmıştır. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen ilk ayaklanmalardan başlayarak II. Meşrutiyet döneminde birbiri ardına meydana gelen 31 Mart Ayaklanması, Arnavutluk ve Makedonya meseleleri bütüncül bir yaklaşım içerisinde ele alınmış ve bölümümüz tez çalışmamızın temelini teşkil etmiştir. Ayrıca Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafaası haricinde, tüm savaşı kronolojik ve askerî açıdan değerlendirdiğimiz bu bölümde, savaşın nedenlerine, kesintiye uğrayarak yeniden başlamasına ve sonuçlarına da değinilmiştir.

Tezimizin üçüncü ve son bölümü ise, Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafaası üzerinde şekillenmiştir. İlk olarak, İşkodra'da kuşatma başlamadan önce Karadağ kuvvetlerinin sınır saldırılarından bahsedilerek Balkan Savaşları'na gidilen askeri sürece dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler ışığında savaş öncesindeki hareketlilik kronolojik olarak takip edilebilmiştir. Bölümde, bölgedeki Osmanlı ve Karadağ kuvvetlerinin askeri yapılanmaları, ordu mevcudu, silâh ve mühimmat durumları karşılıklı olarak belirtilmiştir. Ayrıca sevk ve ulaşım, iaşe, istihbarat ve haberleşme, cephe gerisinin güvenliği gibi konular üzerinde de durularak savaş öncesinde İşkodra'daki genel görünüm detaylandırılmaya çalışılmıştır. Daha önce de değinildiği üzere Balkan coğrafyasının mikro bir izdüşümü olan İşkodra'da meydana gelen muharebeler arazinin değişkenlik göstermesi nedeniyle geniş bir alana yayılmıştır. Bu noktada bölgede meydana gelen mücadeleler müstahkem mevkii haricinde yer alan cepheler ve müstahkem mevkii üzerinden detaylıca değerlendirilmiştir. Ayrıca Adriyatik Denizi'ne kıyısı olan İşkodra'nın, kuşatmanın belirli bir kısmında Hamidiye Kruvazörü'nden aldığı destek ayrı bir alt başlık altında incelenmiştir.

Tez çalışmamızın son bölümünde, ismi İşkodra Müdafaası ile özdeşleşmiş olan kahraman kumandan Hasan Rıza Paşa'dan da ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Paşa'yı biyografik olarak farklı bir alt başlık içerisinde ele aldığımız bu kısımda, Hasan Rıza Paşa'nın askeri faaliyetlerine değinilmiştir. Hasan Rıza Paşa'nın kişilik özellikleri, askerî duruşu ve ordusu üzerindeki etkisi gibi konular üzerinde durulmuş

ayrıca ölümü ile devamında yaşanan gelişmelere de değinilmiştir. Özellikle arşiv belgeleri göstermektedir ki Paşa, Osmanlı Devleti'nin son derece önem verdiği bir kumandandır. Nitekim Paşa'nın naaşı ve geride bıraktığı ailesi hakkında devlet tarafından yapılan uygulamalar bunu açık bir şekilde göstermektedir.

Balkan Savaşları'nda İşkodra şehri, Osmanlı Devleti'nin merkeze en uzak kalesi konumunda olmasına ilaveten, en son kaybedilen toprak olması sebebiyle, savaş içerisinde farklı bir yere ve öneme sahip olmuştur. İşkodra'nın sahip olduğu bu farklılığa dikkatimi çekerek beni bu konu üzerinde çalışmaya sevk ve teşvik eden değerli Hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. İlker ALP'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Hocam'a, akademik anlamdaki kıymetli bilgi ve tecrübeleri ile yardım ve yönlendirmelerine ilaveten, hayatın akışı içerisinde karşımıza çıkan zor durumlarda da, her daim yanımızda olup desteğini esirgemediği ve gösterdiği sonsuz müsamaha için minnettarım.

Lisans eğitimimden bu yana süren yardım ve desteğine ilaveten, tez çalışmamın meydana gelmesinde gösterdiği çaba ve emeği için Arş. Gör. Hakan ŞALLI'ya, tüm eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen aileme; annem, babam ve artık branştaşım olan kardeşim Gökçen KAYTAN'a teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışmamı projelendiren ve çalışmalarım boyunca maddi açıdan desteklerini gördüğüm TÜBAP'a teşekkürler.

Gizem KAYTAN

Edirne-2018

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

agt. : Adı geçen tez

Bkz.: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C: Cilt

Çev: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ks. : Kısım

MEBİA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

nr: Numara

Y: Yıl

Yay. Haz: Yayına Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

GİRİŞ

Tarih sahnesinde yer almaya başladıkları ilk andan itibaren militer özelliklere sahip olan ve bu özellikleri ile ön planda bulunan Türkler, zaman içerisinde bağımsız birçok devlet kurmuş ve başka bir devlet idaresi altında yer almayı belirtilen özelliklerinden ötürü hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. 600 yıldan fazla süre boyunca varlığını devam ettirip üç kıtaya hükmetmiş olan Osmanlı Devleti, tarihte kurulmuş olan Türk Devletleri'nin en uzun ömürlülerinden biri olması açısında önem teşkil etmektedir.

Osmanlılar, küçük bir sınır beyliği iken, zamanla artan fetih hareketleri sonucunda, idaresi altında bulunan toprakların aşamalı olarak genişlemesine müteakip büyük bir devlete dönüşmüştür. Orhan Gazi'nin oğlu, "Rumeli Fatihi" olarak da bilinen Süleyman Paşa ve akıncılarının 1354 yılında Balkan Yarımadası'na ayak basmalarının ardından bahsi geçen bölgede başlayan fetih hareketleri, gaza ve cihat anlayışıyla yapılmakla birlikte göç ve iskân hareketleri ile de desteklenmiştir. Özellikle yeni fethedilen topraklarda uygulanan istimalet politikası ile bölgedeki yerleşim hızlı ve kalıcı bir şekilde sağlanırken, yine aynı bölgede ki Türk nüfusu da bu politikaların bir sonucu olarak artış göstermeye başlamıştır. 15. yüzyıl ile birlikte, tarih sahnesinde artık Balkan devleti olarak yer almaya başlayan Osmanlıların, Rumeli olarak adlandırmasına ilaveten bölge, Rumeli-i Şahane, Avrupa-i Osmanî gibi isimler ile de anıla gelmiş ve bu durum 1912-1913 Balkan Savaşları'na kadar devam etmiştir.

"Osmanlı tebaası" adı altında bünyesinde birçok farklı din ve milletten oluşan insanları barındıran Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren dâhil olduğu savaşlar sonucunda yaşadığı toprak kayıpları ile sınırları da küçülmeye başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılda yaşanan toprak kayıplarının temel sebebi, kendi sınırı ve idaresi altında bulunan gayrimüslim ahalinin, bağımsızlıklarını elde ederek, devletten birer birer kopmaları oluşturmuştur. 1789 yılında Fransa'da meydana gelen ihtilalin ardından tüm dünyaya yayılacak olan bazı fikir ve düşünceler ortaya çıkmış ve bunlar arasından en mühimi de milliyetçilik fikri olmuştur. Bu fikrin Balkan milletleri arasında hızla yayılmasının yansımaları olarak bölgede ayaklanmalar

çıkmaya başlamış ve sonuç olarak 19. yüzyılda Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve 20. yüzyılın başında Bulgaristan ve Arnavutluk bağımsızlıklarını elde eden devletlerarasında yerlerini almıştır.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi, idari ve askeri durumları, II. Meşrutiyet'in ilanı ve beklentileri karşılamaması, Makedonya ve Arnavutluk'ta meydana gelen karışıklıklar, İtalya ile meydana gelen Trablusgarp Harbi ve küçük Balkan devletlerinin müttefik olma girişimleri sonucunda 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ Hükümeti'nin savaş ilanıyla beraber I. Balkan Savaşı resmen başlamıştır. Osmanlı Devleti Balkanlı müttefiklerin hazırlıklarına pek ehemmiyet vermemiş hatta Balkanlarda bir savaşın çıkacağı ihtimalini de pek göz önüne almamıştır. Nitekim bir savaş çıkması halinde, bu durumun umumi bir savaşa dönüşeceği ve bu yüzden Avrupa büyük devletlerinin müdahaleleri ile engelleneceğine inanarak hareket ettiği için herhangi bir hazırlık içerisine de girmemiştir. Ancak müttefiklerin seferberlik ilanını, Karadağ'ın savaş ilanı takip edince, daha seferberliğini tamamlayamadan, kendisini savaşın içerisinde bulmuştur.

18. yüzyıl itibari ile Karadağ, Osmanlı devlet idaresinden özerk bir statü elde etmiştir. Ancak Karadağ'ın bu durumu milliyetçi fikirlerin ateşlediği ayaklanma ve faaliyetlerden ziyade, coğrafya ve merkeze uzaklığı ile ilgili olmuş, Osmanlı, sınırları içerisine dâhil olan Karadağ'dan vergi veya haraç alamamış ve iç işlerine de karışamamıştır. Osmanlı-Karadağ ilişkileri Balkan Savaşları başlamadan önce de, Karadağ sınır saldırıları ve Karadağlıların Türk köylerini yakıp yıkmaları sebebiyle gergin bir halde seyretmiştir.

Osmanlı Devleti, I. Balkan Savaşı'nda, Doğu ve Batı olmak üzere iki cephede, dört müttefik düşmana karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türk Batı Cephesi dâhilinde meydana gelen Karadağ muharebeleri, Karadağ sınırında bulunan İşkodra şehri önünde cereyan etmiş, Karadağ kuvvetleri, kendilerine yardım için gelen Sırp kuvvetleri ile beraber, 6.5 ay boyunca Türk direniş ve müdafaasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu İşkodra, mevcut konumu itibariyle zapt edilmesi zor bir kale olmakla birlikte, Hasan Rıza Paşa gibi değerli ve

kahraman bir kumandan idaresinde olması sebebiyle düşman kuvvetlerinin İşkodra Kalesi önünde saplanıp kalmalarına sebep olmuştur.

I. BÖLÜM

BALKAN YARIMADASI VE İŞKODRA'NIN COĞRAFİ KONUMU İLE TARİHÇESİ

A. Coğrafi Konum İtibari ile Balkan Yarımadası

"Balkan" kelimesi "dağ, sıra dağ, dağlık, dağlık arazi" gibi anlamlara gelen Türkçe bir kelimedir[1]. Ayrıca "ağaçlarla kaplı dağlar silsilesi, ormanlarla kaplı sarp dağ, geçit vermez dağlık arazi" şeklinde de anlamlandırılmaktadır. Türkler tarafından, bölgede bulunan dağlara istinaden verildiği aşikâr olan Balkan ismi, bir süre sonra tüm yarımadayı kapsayan bir anlama bürünmüştür[2]. Bu ismin verildiği, üç tarafı denizlerle çevrili yarımada, yani Balkan Yarımadası doğuda Karadeniz, batıda Adriyatik Denizi, güneyde Marmara, Adalar Denizi ve Akdeniz ile çevrili olup Avrupa kıtasının güneydoğusunda bulunan dağlık bir arazidir[3]. Kuzey sınırı biraz ihtilaflı olmakla beraber Tuna ve Sava nehirleri olarak kabul edilmektedir. Dağların ve tepelerin hâkimiyeti altında, engebeli arazisiyle bilinen bölgede bulunan dağlar; Balkanlar, Rodop dağları, Dinar dağları ve Karpatlar olarak dört ana guruba ayrılmaktadır[4]. Yarımadaya adını veren Balkan dağları batıdan doğuya doğru uzanarak, Bulgaristan'ı ikiye bölmektedir. Nehir bakımından da zengin olan bölgenin en büyük ve en önemli nehri Tuna'dır. Orta Avrupa'ya kadar uzanan Tuna Nehri, Bulgaristan ve Romanya sınırını oluşturmaktadır.

Balkan Yarımadası bulunduğu konum itibariyle, geçmişten itibaren jeopolitik öneme sahip bir bölge olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika'nın geçiş yolları üzerinde yer almasından ötürü kavşak noktası oluşturmuş, diğer bölgelere uzanan bir geçit olarak önem taşımıştır[5]. Ayrıca sayısız göçlere, istilalara, fetihlere maruz kalmıştır. Fakat bölgenin göze çarpan ilk özelliği olan sarp dağlarından ötürü, buraya gelip yerleşmiş olan halklar arasında iletişim konusunda kopukluklar olmuş,

---

[1] Halil İnalcık, *"*Türkler ve Balkanlar*"*, *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 9.
[2] Besim Darkot, "Balkan", *MEBİA*, C. 2, İstanbul 1979, s. 280.
[3] İlker Alp**,** *Pomak Türkleri*, Edirne 2008, s.1.
[4] Ramazan Özey, "Balkanlar'ın Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013, s. 26.
[5] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1-18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, İstanbul 2009, s. 3.

birbirlerinden soyutlanmışlar ve böylece bölgede ırk, dil, din, kültür bakımından pek çok farklı topluluk ortaya çıkmıştır.

Günümüzde Balkan coğrafyası içerisinde mevcut bulunan ülkeleri Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Kosova, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Romanya, Hırvatistan, Slovenya ve Türkiye Trakyası olarak sayabiliriz.

B. Balkan Yarımadası'nın Kısa Tarihçesi

Tarih boyunca birçok farklı kavim ve kültürün istila ettiği, bazılarının büyük bazılarının küçük devletler kurduğu, bazılarının ise benliklerini kaybederek yerli halk içerisinde eriyip gittiği Balkan Yarımadası'nın en eski sakinlerini Traklar, İlirler ve Keltler oluşturmaktadır[6]. M.Ö 4. yüzyılda Makedonyalıların idaresine giren yarımada, M.Ö 2. yüzyıla gelindiğinde, Makedonyalıları yenen Romalılar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmasından sonra ise Balkan Yarımadası, Doğu Roma yani Bizans'ın sınırları içerisine dâhil olmuştur. Bunların haricinde bölgeye farklı zamanlarda Grekler, Romenler, Slavlar da gelip yerleşmişlerdir.

Yarımadanın sahip olduğu etnik çeşitlilik içerisinde Türkler de mevcuttur. Türklerin bölgeye gelişlerini, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan göç yolunu kullanarak gelen ve Anadolu'dan gelen Türkler olarak iki kısma ayırabiliriz. İlk olarak, Asya içlerinden birçok Türk kavmi farklı zamanlarda Karadeniz'in kuzeyinde bulunan göç yolunu kullanarak bölgeye gelip yerleşmişlerdir. 4. yüzyılda Hunlar, 6. yüzyılda Avarlar, 7. yüzyılda Bulgarlar, 9. yüzyılda Macarlar, 9-11. yüzyıllarda Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar ve Uzlar (Oğuzlar), bu kavimler arasında yer almaktadır. Fakat bunların büyük bir kısmı zamanla kültür değişikliğine uğrayıp yerel halk ile karışarak eriyip gitmiştir. İkinci olarak, Anadolu üzerinden gelen Türkler 13. yüzyıldan itibaren bölgede görülmeye başlamışlardır. Moğol idaresinden kaçan Anadolu Türkmenleri yarımadaya gelmiş ve burada Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilmişlerdir[7]. Kuzey göç yolunu kullanıp gelen

---

[6] İlker Alp, *a.g.e.*, s. 1; İlker Alp, "Balkan Yarımadası'ndaki Gelişmeler", *Askerî Tarih Bülteni*, S.44, Ankara 1998.
[7] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 9- 10.

Türklerin aksine, Anadolu'dan gelen Türkler kendi kültürlerini korumayı başarabilmişlerdir. Beylikler döneminde ise bölgede Karesi, Saruhan ve Aydınoğulları'nın faaliyetleri olmuştur[8]. 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkleri de bölgeye gelerek kalıcı olarak yerleşmeye başlamış ve böylece "Osmanlı Rumelisi" ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle belirtmek gereklidir ki Balkan Yarımadası, Osmanlı Türklerinin bölgeye gelip yerleşmelerinden çok daha önce, Türk yerleşim alanı olmuştur[9].

C. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Fütuhatı

Osmanlılar, "Rumeli Fatihi" olarak da bilinen, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ve akıncılarının, 1354 yılında Gelibolu'yu fethetmeleriyle beraber, Balkan Yarımadası'na ayak basmışlardır[10]. Bu tarihten itibaren ilerlemeleri hızlı ve sistemli bir şekilde devam etmiştir. Gelibolu ve çevresinin ele geçirilmesinin ardından Süleyman Paşa bu bölgeyi fütuhat hareketleri için merkez edinmiştir. 1357 yılına gelindiğinde, Keşan, İpsala, Şarköy, Tekirdağ, fethedilmiş ve Meriç Nehri'ne kadar ulaşılmıştır. Aynı yıl Süleyman Paşa'nın vefatı ile bölgede fetihler hız kaybederek durmuş ancak bir süre sonra yeniden ve aynı hızla devam etmiştir[11]. Süleyman Paşa'dan sonra Rumeli fütuhatının komutasını kardeşi şehzade Murad devralmıştır. Ardından sistemli bir fetih harekâtı başlamış, İstanbul-Edirne yolu

---

[8] Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVII. Yüzyıl Sonuna*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 27-28.

[9] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 9-10.

[10] Aslında Türkler Balkanlara ilk defa bu tarihte adım atmamışlardır. Bundan çok daha önceki dönemlerde de defalarca bölgeye gelmişler ve burada faaliyet göstermişlerdir. Fakat bu faaliyetler genel itibariyle iskân amacı ile değil akın faaliyetleri şeklinde olmuştur. Orhan Gazi, 1345 yılında Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un kızıyla evlenmiş ve böylelikle Balkanlardaki etkisini giderek arttırmıştır. Aynı dönemde Bizans İmparatorluğu eski gücünü kaybetmiş bir halde iç savaşlarla uğraşmaktadır. İmparatorluğun müttefiki sayılan Aydınoğlu Umur Bey'in 1348 yılında ölümü üzerine, Aydınoğulları Latinler ile uğraşmaya mecbur kalınca, Rumeli harekâtında öncülük, Osmanlılara geçmiştir. İmparatorluktaki çekişmeler sonucunda patlak veren iç savaşta, Sırplar ve Bulgarlar'ın birleşerek V. Ioannes Palaiologos'u desteklemesi üzerine, Kantakuzenos Orhan Gazi'den yardım istemişti. Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa komutasında 10 bin kişilik bir kuvveti bölgeye göndermiş ve 1352 yılında Sırp-Yunan kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. Bu zafer, aslında Osmanlılar için Rumeli'deki yerleşimin dönüm noktası olmuştur. Böylece, Süleyman Paşa, Bizans İmparatoru tarafından yardım karşılığında, üs olarak kullanılmak için verilen Gelibolu civarındaki Çimbi (Tzympe) Kalesi'ne yerleşmiş (1352) ve Trakya'da bazı noktaları da ele geçirmiştir. Bununla da kalmayarak, ele geçirdiği bölgelere Anadolu'dan getirttiği Türkleri iskân ettirmeye başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Halil İnalcık, *Osmanlılar*, İstanbul 2012, s. 202-204; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1995, s. 156-158.

[11] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, İstanbul 2006, s. 2-5.

üzerinde bulunan Çorlu, Silivri, Burgaz kaleleri ele geçirilerek Edirne üzerine yürünmüştür. 1361 yılında şehzade Murad ve lalası Şahin Paşa önderliğinde Edirne fethedilmiştir. 1363 yılında Filibe ve Zağra'nın alınmasıyla Edirne'nin kuzey yönden emniyeti sağlanmış ve Meriç vadisi Osmanlıların idaresi altına girmiştir. Edirne'nin fethinden kısa bir süre sonra Şehzade Murad, babası Orhan Gazi'nin vefatıyla üçüncü Osmanlı Sultanı olmuş ve Edirne devletin yeni merkezi haline getirilmiştir (1365).

Türklerin bu hızlı ve durdurulamaz ilerleyişinden rahatsız olan ve Hristiyanlığın Müslüman tehdidi altında olduğundan endişelenen Bizans dâhil olmak üzere Balkanlarda bulunan diğer milletler bu tarihten sonra adeta Haçlı Seferleri olarak niteleyebileceğimiz ittifaklar ile Türklere karşı saldırıya geçmişlerdir. Bu bağlamda 1364 yılında ilk Haçlı Seferi olarak kabul edebileceğimiz Sırp Sındığı, Osmanlıların, Macar Kralı Layoş kumandasında birleşen Macar, Bulgar, Sırp, Eflak ve Bosna kuvvetlerine karşı zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu ilk seferden 7 yıl sonra 1371 yılında Çirmen'de, Sırp ve Bizans ittifakından oluşan ordu yok edilerek yine büyük bir zafer kazanılmıştır. İkinci Haçlı Seferi olan bu savaşın sonucunda Bizans ile Bulgaristan ve Makedonya'daki hanedanlar Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Kısa bir süre önce Süleyman Paşa ve akıncıları ile birlikte bölgeye ilk adımını atan Osmanlılar için Çirmen zaferi bir dönüm noktası olmuş, Balkan Yarımadası'nda Osmanlı üstünlüğü kesin olarak kurulmuştur[12]. Fetihlerin devam etmesiyle birlikte, 1385'te Sofya, 1386'da Niş, 1387'de Selanik Osmanlıların idaresine girmiştir. 1389 yılında meydana gelen Üçüncü Haçlı Seferine karşı kazanılan I. Kosova savaşı ile de Osmanlıların Rumeli'deki egemenliği garanti altına alınmıştır. Bu zaferin ardından savaş alanında şehit düşen Sultan Murad'ın yerine geçen oğlu Bayezid (Yıldırım) döneminde de devam eden fetihler sonucunda Tuna ve devamında Eflak (Romanya) Osmanlı idaresine girmiştir. Aynı dönemde Macar Kralı Sigismund kumandasında Dördüncü Haçlı Seferi amacıyla birleşen Alman, Fransız ve İngilizlerden oluşan

[12] Halil İnalcık, *"*Türkler ve Balkanlar*"*, *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 15.

ordu, 1396 yılında Niğbolu'da, Yıldırım Bayezid'in orduları karşısında yok olup gitmişlerdir[13].

Osmanlıların, Balkan Yarımadası'na ayak bastıkları andan itibaren devam eden fütuhat ve iskân faaliyetleri, 1402 yılında duraklamak zorunda kalmıştır. Aynı yıl meydana gelen Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid Timur'a esir düşmüştür. Fakat bir süre sonra Osmanlı idaresini ele alan I. Mehmed ve ardından II. Murad devirlerinde, Rumeli yönünde harekât yeniden başlamıştır. 1444 yılında Varna'da Macar Kralı Yanoş kumandasındaki Beşinci Haçlı Seferi orduları kılıçtan geçirilmiş, 1448 yılında yine Yanoş kumandasındaki Altıncı Haçlı Seferi orduları da II. Kosova Savaşı'nda aynı hezimete uğramışlardır. Osmanlılar elde ettikleri bu zaferler ile onları durdurmaya çalışan Hristiyan dünyasının umutlarını uzun bir süre için yıkmışlardır.

II. Mehmed'in Osmanlı tahtına geçişi artık yeni bir çağın da başlangıcı olmuştur. 1453 yılında Doğu Roma yani Bizans'ın merkezi olan İstanbul'u fetheden II. Mehmed, "Fatih" ünvanını almış ve Osmanlıların Balkan Yarımadası'ndaki sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. Mora, Bosna, Hersek, Arnavutluk bu dönemde Osmanlı idaresine girmiştir.

Avrupalıların "Muhteşem Süleyman" diye bahsettikleri Kanuni Sultan Süleyman 1521 yılındaki ilk seferinde Belgrad'ı almış, 1526 yılındaki Mohaç Meydan Muharebesi'nde Macar ordusunu yok ederek "Macaristan Fatihi" olmuştur. Macaristan'ın ele geçirilmesi ile Orta Avrupa'nın kapıları Türklere açılmış, Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti'nin iç memleketi haline gelerek "Osmanlı Rumelisi" tam anlamıyla ortaya çıkmıştır[14].

Osmanlılar yeni yerleşmeye başladıkları bu bölgede kalıcı olabilmek için, fetihlerini göç ve iskân hareketleri ile de desteklemişlerdir. Süleyman Paşa zamanında, bölgede tutunabilmek için başlatılan iskân siyaseti sonraki dönemlerde

[13] İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988, s. 14-16; Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız: 93 ve Balkan Savaşları-Rumeli'nin Elden Çıkışı*, İstanbul 2013, s. 17-19.
[14] Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s. 19.

de aşamalı olarak devam etmiştir. Anadolu'dan getirilen göçebe Türkmenler yeni yurtlara yerleştirilmişler ve bölgede Türk köy ve şehirleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlıların Balkan Yarımadası'nda bu denli hızlı ve kalıcı bir şekilde yerleşmelerinin tek sebebi, gaza ve cihat anlayışı ile yaptığı fetihler değildir. Yarımadanın mevcut durumu ve fethedilen yerlerde uygulanan politikanın da (istimâlet[15]), bu duruma etkisi önemlidir.

14. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlarda, Türk ilerleyişini durdurabilecek siyasî bir birlik bulunmamaktadır. Stefan Duşan önderliğinde kurulan Sırp İmparatorluğu, onun ölümünden sonra hızla parçalanarak küçük devletler ve senyörlüklere bölünmüştür. Benzer şekilde, Bulgar Çarlığı da üç parçaya bölünmüştür. Bu bölünmüş küçük Balkan Devletleri arasında, ittifaktan ziyade sürekli bir rekabet ve çekişme mevcuttur. Ayrıca kuzeyde Macaristan, güneyde ise Venedik bölgede yayılma düşüncesi içerisindedir. Fakat bu iki devletin Katolik olması, büyük çoğunluğu Ortodoks olan yerel halk tarafından kabul edilmemelerine sebep olmuştur. Bizans'ın ise siyasî otoritesi artık zayıflamıştır. Vilayetlerde bulunan senyörler bağımsız hareket ederek, köylü üzerinde büyük baskılara ve köylülerin ağır vergiler altında ezilmelerine sebep olmuştur. Bu şartlar altında köylüler, farklı bir toprak düzenine sahip olan yeni yöneticileri hem kolaylıkla hem de sevinçle karşılayıp kabul etmişlerdir[16]. İşte tüm bu mevcut durum içerisinde Osmanlıların bölgede hızlıca ilerlemesi kolaylaşmış, fethedilen her yeni bölgede uygulanan istimâlet politikası ile gayrimüslimlerin (askerlik hizmeti yerine 'cizye' vergisi ödemeleri koşuluyla) can ve mal güvenlikleri sağlanıp dinlerinde özgürlük tanınmış, Ortodoks Kilisesi de himaye edilerek bölgede hâkimiyetin kurulması kolaylaşmıştır.

D. İşkodra'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Milattan önce 3. yüzyıla kadar uzanan geçmişi ile Arnavutluk'un en eski yerleşim birimlerinden olup, İskenderiye, Skutari, Skadar, Shkodër gibi isimler ile de anılan İşkodra, günümüzde de Arnavutluk sınırları içerisine dâhil olmakla birlikte,

[15] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mücteba İlgürel, "İstimalet", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 362-363.
[16] Barbara Jelavich, *a.g.e*., s. 32; Halil İnalcık, *a.g.e.,* s. 14.

ülkenin kuzey kesiminin en önemli sanayi ve kültür merkezidir[17]. İşkodra adının, Arnavut araştırmacıların yapmış olduğu inceleme ve çalışmalar neticesinde, İllirya dilinden "Skodra", Arnavutçadan ise "tepe" anlamındaki "kodra" kelimesinden gelmiş olduğu ifade edilmektedir[18].

Coğrafi konumu itibarıyla oldukça müstahkem bir mevkiide, doğal etkenlerin sonucunda kurulmuş olan şehrin, doğusunda Kosova, batısında Traboş Dağı, kuzeyinde Karadağ ve güneyinde ise Yanya ile Adriyatik Denizi bulunmaktadır.

Kir, Drin ve Boyana nehirleri ile çevrili olan İşkodra şehri, deniz seviyesinden altı metre yükseklikte olup, Arnavutluk ve Karadağ sınırı üzerinde yer alan İşkodra Gölü'nün güneydoğu ucunda kurulmuştur[19]. İşkodra Gölü, 50 km. uzunluğuyla birlikte Balkanların en büyük gölü olma özelliğine sahiptir. Hemen gerisinde Traboş Dağı'nın bulunduğu bir tepe üzerinde, bölgeye hâkim bir konumda kurulmuş olan İşkodra Kalesi, İllirler, Roma, Venedik ve Osmanlı döneminin izlerini taşımaktadır[20]. Nitekim bu durum bize, bölgenin sahip olduğu konum itibariyle önemini göstermektedir. İşkodra Kalesi, etrafı surlarla çevrilmesinin ardından kale-şehir özelliğine sahip olmuştur. Şehri çevreleyen surların toplam uzunluğu 880 metre olup kalenin içi 35 dönümlük bir alan kadardır. Kalenin bu müstahkem vaziyeti için Fatih Sultan Mehmed'in "*bu şahin yuvasını yapan ne güzel yere kondurmuş*" sözlerini sarf ettiği ileri sürülmektedir[21].

İşkodra, kale-şehir olma özelliğine ilaveten Boyana Nehri aracılığıyla Adriyatik Denizi'ne bağlantısı olmasından dolayı stratejik öneme de sahip olmuş, ayrıca deniz ulaşımına imkân veren bir iç liman şehri olarak da değerlendirilmiştir.

---

[17] Machiel Kiel, "İşkodra", *DİA*, C. 23, s. 433.
[18] Ali Bardhı, "Müfettiş Davut Boriçi'nin Günlüğünde 1870-1877 İşkodra Vilayeti'nde Eğitim", (*Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009, s. 14.
[19] "İşkodra", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1985, s. 1556. Ayrıca İşkodra'dan bahseden eski tarihçiler arasında Polyb, Tit Liv, Plin, L. Annei Flori, Apiani, Ptolemaei, De Aedificies, Tabula, Peutingeriana, İtinerarium Ravennatis Anonymi, Augusti, Hierokli, Joannis Zonarae gibi isimler de sayılabilir. Ali Bardhı, *a.g.t.*, s. 14.
[20] Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 433.
[21] İlkay Erken, "İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)", (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Samsun 2014, s.72-73.

Genel olarak engebeli bir arazi yapısına sahip olan İşkodra'nın en yüksek dağı, şehrin kuzey kısmında yer alan ve halkın "Maranay" dediği, Arnavutluk alpleri veya İşkodra dağlarıdır[22].

1. Osmanlı İdaresinden Önce İşkodra

İşkodra şehri, M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda, bugünkü Dalmaçya, Bosna, Karadağ, Kuzey ve Orta Arnavutluk ile Sırbistan'ın büyük bir bölümüne yayılmış olan İllirya Krallığı'nın merkezi konumundadır. İllirya Krallığı, Büyük İskender'in hâkimiyeti altında geçen süreden sonra onun ölümü ile yeniden bağımsız olmuş, ardından da Roma saldırılarına maruz kalarak sona ermiştir[23]. Henüz siyasî birliğini ve kimliğini sağlayamayan bölge, Roma hâkimiyetine girdikten sonraki dönemde hem ticari hem askerî olarak bu kültürün etkisi altında kalmıştır. Roma'nın bu etkileri ise sonraki dönemde meydana gelen Sırp saldırıları ile azalmaya başlamıştır[24].

Bölgede 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar devam eden Slav saldırıları, Slav göçleri ile de desteklenince, bahsi geçen bölgede İllirler ile Slavların karışmaya başladıkları görülmüştür. Bu nüfus hareket ve dalgalanmaları sonucunda Slav akınlarının başlamış olduğu yüzyıllar arasında kaynaklarda İllirya adına

---

[22] İlkay Erken, *a.g.t., s.* 73-74. İşkodra dağları, İşkodra Gölü'nün kuzey batısından başlayıp Drin Nehri boyunca devam ederek Karadağ içlerine ve diğer kolları ile de Yeni Pazar'a kadar ulaşmaktadır. İşkodra Vilayeti salnamaleri incelendiğinde bölgenin iklimi, havası ve bölgede yetiştirilen ürünler hakkında da ayrıntılı bilgiler verildiği görülmektedir. Örneğin, hicri 1312 tarihli İşkodra salnamesinde İşkodra'nın hava koşullarından ve şehirde yetiştirilen ürünlerden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Salnamede İşkodra'nın havasından şu şekilde bahsedilmektedir: "*İşkodra'nın havası latif, nefs-i şehirde isti'mal olunan miyah-ı ibariyesi lezizdir. Mevsim-i sayfde hararet termometre santigırat hasebiyle nadiren otuz yedi dereceyi bulur. Mevsim-i şita mutedil ise de aylarca devam eden fasılasız yağmurları kasvetli olur*". Yine aynı salnamede şehirde yetiştirilen ürünlerden şu şekilde bahsedilmektedir: "*Mısır, buğday, arpa, yulaf, çavdar, bakla, patates, darı, fasulye, dahan, tetre, cehri, keten, kupluca, zeytin ve sairden ibarettir. Sebze ve meyvenin her nevisi bulunur*". Yusuf Öztekin, XIX. Yüzyılda İşkodra Gölü ve Boyana Nehri (Siyasî, Ekonomik ve Uluslararası Hukuki Durumu), (*Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ordu 2014, s. 13. Ayrıca, *"... keten, tütün ve üzüm yetişen zengin İşkodra ovası; balık dolu güzel göl; hayalleri süsleyen beyaz İşkodra ve ufukta son bulan Arnavutluk'un yüksek karlarının göz kamaştırıcı çemberi görülüyor*" ifadelerinde olduğu gibi, İşkodra'nın coğrafi ve iklimsel özelliklerini edebi bir anlatı ile inceleyebilmek için Bkz.: Jérome ve Jean Tharaud, *İşkodra'da Savaş*, Çev. F. Bülent Kocememi, İstanbul 2013.

[23] İlkay Erken, *a.g.t.*, s. 3.

[24] Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 24.

rastlanmadığı tespit edilmiştir. Bu gelişme ve değişimin ardından İlliryalıların, tarih sahnesine 12. yüzyılda, bu defa "Arnavut" ismi ile ortaya çıktığı görülmüştür[25].

Roma ile Doğu Avrupa arasında önemli bir ticaret bölgesi haline gelmiş olan şehir, sonraki dönemlerde birçok devletin idaresi altında kalmıştır. Slavlar 7. yüzyılda bölgenin tamamına, Bulgarlar 9. ve 10. yüzyıllarda güney kısmına, Sırplar ise 12. yüzyılda kuzey kısmına hâkim olmuşlardır[26].

Bölge, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasının ardından, Bizans hâkimiyetine girmiş ve bundan sonra, devletin askerî ve siyasî gücüyle paralel olarak bir çekişme alanına dönüşmüştür. 9. ve 12. yüzyıllarda bölgenin güneyini ele geçiren Bizans ile yine aynı dönemlerde güçlenmeye başlamış olan Bulgar Krallığı arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Sonucunda Bulgar idaresinin zayıflamasıyla birlikte hâkimiyet yeniden Bizans'a geçmiştir. Bizans'ın Balkanları tekrar kontrol altına alması ile birlikte uzun yıllardır kullanılan Epir ve İllirya isimlerinin yerini artık "Albania" isminin aldığı görülmüştür[27].

11. ve 13. yüzyıllar arasında ise bölge, Bizans ile Zeta Sırp Prensliği arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadeleler esnasında Osmanlı Kumandanı Kavalalı Şahin Paşa tarafından, 1393-1396 yılları arasındaki 3 yıllık süre ile İşkodra üzerinde ilk hâkimiyet kurulmuş olsa da, şehir 1396 yılında yerel egemenler tarafından Venediklilere teslim edilmiştir[28].

2. Osmanlı İdaresinde İşkodra

Osmanlı Devleti'nin bölge nezdinde Arnavutluk ile ilk teması, Rumeli akın ve fetihlerinin bir devamı olarak, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Makedonya'dan batıya doğru harekâtı ile başlamıştır. Bu harekât sırasında, Kuzey Arnavutluk bölgesinin hâkimi Balşa ile Draç ve Orta Arnavutluk'ta hâkim olan Şarl Topya arasında mücadeleler yaşanmış, Şarl Topya'nın Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'dan yardım istemesinin ardından iki taraf arasında meydana gelen Savra Muharebesi

[25] İlkay Erken, *a.g.t.*, s. 4.
[26] Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *DİA*, C. 3, İstanbul 2001, s. 384.
[27] K. Süssheim, "Arnavutluk", *MEBİA.*, C. I., İstanbul 1993, s. 583.
[28] Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 433.

sonucunda Şarl Topya'nın kuvvetleri galip gelmiştir. Çandarlı'nın verdiği desteğin sonucu olarak da Kroya ve İşkodra bölgesi Osmanlılar tarafından alınmıştır[29]. Balşa'nın kuvvetlerinin yenilmesi ve kendisinin de bu muharebe esnasında ölmesinin ardından, Venedik, Arnavut beylerinin Osmanlı hâkimiyetini kabul edeceği endişesini taşımış, bu tarihten sonra ise bölgenin hâkimiyeti için Osmanlı-Venedik arasında uzun süre devam edecek olan rekabet ortamı başlamıştır[30].

Şehrin Osmanlı idaresi altına alınması ile ilgili ilk kayıtlar Sultan I. Bayezid dönemine kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte bölgenin hâkimiyeti için Venediklilerle meydana gelen muharebe sonucunda Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un tamamını ele geçirmiş ve devamında bölgede Arnavid-ili adı verilen bir sancak kurulmuştur. Ancak bu dönemde dâhil olmak üzere II. Murad ve II. Mehmed devirlerinde de şehir, idarî açıdan sürekli olarak el değiştirerek, karşılıklı mücadelelere sahne olmuştur. Kuzey Arnavutluk'ta hüküm sürmüş olan İskender Bey'in[31] faaliyetleri hem Sultan II. Murad hem de II. Mehmed'i meşgul etmiş, Arnavutluk'un tamamen fethedilebilmesi ise İskender Bey'in ölümünden sonra gerçekleşebilmiştir[32].

İşkodra, Fatih Sultan Mehmed'in de bizzat katıldığı Balkan seferinde, uzun süren bir kuşatmanın ardından, 1479 yılında yapılan bir antlaşma ile ele geçirilmiştir[33]. Antlaşma şartlarına göre, şehirde yaşayan halk Venedik topraklarına

---

[29] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1995, s. 204-205. Bizans imparatoru III. Andronikos, iç savaşlar neticesinde, Arnavutluk'ta bulunan dağlıların isyanı üzerine Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istemiş ve böylece Anadolu Türkleri ilk defa 1337 yılında Arnavutları tanımışlardır. Bu sayede Bizans İmparatoru'nun yardım teklifini kabul eden Türk kuvvetlerinin desteğiyle Draç'a kadar olan bölge hâkimiyet altına alınmıştır. Fakat sonrasında Sırp Kralı Stefan Duşan, Arnavutluk'u işgal etmiş, 1355 tarihinde Sırp idaresi ortadan kalktıktan sonra ise bölge bu defa Arnavut, Slav ve Bizans asıllı yerel feodal beylerin etkisi altında kalmıştır. Bu beyler arasından en güçlü olanları kuzeyde bulunan Balşalar ile merkezde bulunan Topyalar'dır. Bu iki feodal güç karşı karşıya gelmiş ve bu esnada Topya, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Mustafa L. Bilge, *a.g.m.*, s. 384-385.

[30] Aynı yer.

[31] Arnavutluk'un en önemli ailelerinden Kastriyotlara mensup olan İskender Bey, çocukluk döneminde rehine olarak Osmanlı sarayına gönderilmiş, 15 yıl sarayda kalarak eğitim görmüş ve İskender adını da bu dönemde almıştır. İskender Bey ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Halil İnalcık, "İskender Bey", *DİA*, C. 22, İstanbul 2001, s. 561-563.

[32] Mustafa L. Bilge, *a.g.m.*, s. 385.

[33] İşkodra'nın fethi, Aşıkpaşazade Tarihi'nde şu şekilde nakledilmiştir; "*Bir gün padişah Edirne'de devlet ile oturmuştu. Etraftan haber açıldı ki, hangi memleketin halkı padişaha itaat etmez dediler? Bu Arnavutluk'ta İşkodra kâfirleri hiç itaat etmez diye cevap verdiler. Padişah, elbette ki onların askerî çoktur ve hem erleri dahi gayet bahadırdır, diye cevap verdi. Yanındakiler dediler ki; Devletli sultanım! O İşkodra ilinin direnmesinin sebebi o hisardır. Hayli sarp hisardır ve onlarda hisarlarına güvenirler. Padişah sordu ki; O hisara hiç çare yok mudur ki alına ve asker üzerine gidip ine?*

göç etmiş ve böylece İşkodra boş olarak teslim alınmıştır. Bu durum, şehrin uzun bir süre ekonomi ve nüfus bakımından yetersiz kalmasına sebep olmuştur [34]. Bu tarihten sonra artık şehir, Balkan Savaşları sonuna kadar kesintisiz devam edecek olan Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Bölge üzerinde kesinleşen Türk idaresi sonrasında, Rumeli Beylerbeyliği'nin idaresi altında bir sancak merkezi haline gelmiştir (1486). Kale-şehir olma özelliğine sahip olan İşkodra, çalışma konumuz olan Balkan Savaşları'na kadar bu özelliğini devam ettirmiş, modern savaş tarihinin son kale müdafaalarından biri de, bu şehir etrafında meydana gelmiştir.

Şehir, sancak merkezi olduktan sonra, siyasî gelişimi nüfus artışı ile de desteklenmiştir. İlk olarak İskenderiye ismi ile kurulan sancak, 16. yüzyılın başlarında 375'i Müslüman, 23.355 haneden oluşan 895 köye sahip olmakla birlikte, İpek, Podgoriça, Drivasto, Zabljak, Medun kaleleri ile birlikte Karadağ'ı da içermiştir[35]. Sancak idaresinin kurulması ile birlikte bölgede tımar sisteminin faaliyete geçirilme çabaları da başlamıştır. Bununla birlikte, taşrada merkezi uygulamaların en önemlilerinden biri olan derbent teşkilatının izleri görülmüştür. Dağlık bölgede yaşayan ahaliden oluşan derbent teşkilatının temel görevi, İşkodra'nın etrafında bulunan bölgelerle olan ulaşım ve irtibat ağını tesis ederek korunmasını sağlamak olmuştur. Klasik bir Osmanlı taşra görevlendirmesi olarak, bu

---

Vezirler; Devletli Sultanım, sultanımın talihi ile askerîn varacağı yerdir ancak onun hisarı gayet sağlamdır, dediler. Padişah; o halde onun hazırlığını görün ki o dahi Allah izin verirse fetholunsun, dedi. Bundan sonra Padişahın bir kulunu tayin ettiler. Hazırlığını görüp İşkodra'ya gönderdiler. Vardı İşkodra'nın üzerine düştü. Hayli cenk olundu ama feth olunamadı. Padişahın ise mübarek hatırında hisarın hayali kalmıştı. Kara Boğdan kazasında ki Padişah devletle İstanbul'a geldi. İşkodra'nın hazırlığı ile meşgul oldu. Gedik Ahmed'e, sen git İşkodra üzerine düş, dedi ancak Ahmed ihmal etti. Padişah Ahmed'i tuttu. Boğazkesen Hisarı'nda hapsetti. Ondan sonra kendisi, devletle beraber Tanrı'nın yardım ettiği kadar asker topladı. Gaza niyeti edip yürüdü. Vardı Hisarın üzerine düştü. Toplar kuruldu, şahane cenkler olundu. Hisarın bazı burçlarını yıktılar, hücumlar ettiler. Hak nasib etmedi, alamadılar. Sultan Mehmed buyurdu; üzerine bir havale yaptılar, içine yarar yoldaşlar koydular, bütün il feth olundu, yalnız Hisar kaldı. Padişah dahi devletle yine İstanbul'a geldi. Nihayet o havale bu Hisarı bunalttı. Hisarın kâfirleri havalede olan gazilere haber gönderdiler ki; and ile Hisarı size verelim, gidenimiz gitsin, duranımız dursun ve hem bizden kimsemize sizin zararınız dokunmasın, dediler. Gaziler dahi İstanbul'a padişaha bildirdiler. Padişah bu haberi işitince onların ettiği andlaşmayı kabul etti. Razı oldu, onların ahdi üzerine ki gaziler ile söz verilmişti. Hemen ahdi yerine getirdiler. Hisarı dahi verdiler. Teslim ettiler. Halkının kendi isteği ile giden gitti, isteği olup gitmeyen kaldı. Nice kiliselerini mescit ettiler, giden kâfirlerin evlerini, varıp orada kalan Müslümanlara verdiler. İşkodra kafir memleketi iken İslam memleketi oldu. Sultan Mehmed Han Gazi elinden Ulu Tanrı'nın yardımı ile fetholundu. Bu fethin tarihi, hicretin 883'ünde (miladi, 4 Nisan 1478-24 Mart 1479) vâki oldu. Bu Sultan Mehmed'in gazası İşkodra'da tamam oldu. Ondan sonra oturdu. Adaletle meşgul oldu". *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yay. Haz., Atsız, İstanbul 2016, s. 196-197.

[34] Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 433.

[35] Mustafa Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, Manisa 2015, s. 260; Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 433-434.

hizmetlerin karşılığında vergilerden muaf tutulan teşkilat çalışanları arasında başlayarak, zamanla yaşadıkları köylere de sirayet eden ihtida hareketleri meydana gelmeye başlamıştır.

Nüfus ve ticari faaliyetlerin artmasına paralel olarak zamanla şehirde, İslami hayatta da artış gözlenmiştir. Özellikle II. Bayezid dönemindeki imar faaliyetlerinden sonra şehir, giderek İslami bir görünüme bürünmeye başlamıştır. Bununla birlikte 17. yüzyıla gelindiğinde Evliya Çelebi İşkodra'yı 15 mahalle ve 1800 haneye sahip olan orta ölçekli bir şehir olarak ifade etmiştir[36].

18. yüzyıl ile beraber İşkodra'da, merkez hükümetin zayıflamasının bir sonucu olarak, yerel idarecilerin ön plana çıktığı özerk idareler kurulmuştur. Kuzey Arnavutluk'ta hâkim olan Buşatlı Ailesi'nin, şehrin idaresinde etkileri fazla olmuştur[37]. Nitekim şehrin ve hatta ülkenin en önemli camisinin Buşatlı Ailesi tarafından yaptırılmış olan Kurşunlu Cami bu döneme denk gelmektedir.

İşkodra, Osmanlı Devleti yönetim sistemi içerisinde Rumeli Beylerbeyliği'nin idarî bir birimi olarak, farklı dönem ve farklı siyasî gelişmeler altında yapılanmasında çeşitli değişiklikler göstermiştir. 1864 ve 1867 Vilayet Nizamnameleri ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde modern vilayetler kurulmaya başlanmış ve ardından 1868 yılı itibariyle ilk defa İşkodra ve Zadrima sancakları ile beraber 14 kazadan oluşan bir vilayet yapısı ortaya çıkmıştır.

Sonraki dönemlerde şehirde birkaç defa yapısal olarak değişikliğe gidilse de, 1908 yılı itibariyle İşkodra ve Draç sancaklarından oluşan bir vilayet haline getirilmiştir[38]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması sonucunda şehrin yapılanmasında bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalınmış ve İşkodra vilayeti içerisinde yer alan Bar ve Ülgün gibi kazalar, Karadağ'a bırakılmıştır[39]. Yine aynı antlaşma sonrasında Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki yapılanması ise Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra ve Edirne olmak üzere 6

[36] Machiel Kiel, *a.g.m.,* s. 434.
[37] İlkay Erken, *a.g.t.*, s. 14.
[38] Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 356.
[39] İşkodra nezdinde taşra yönetimi uygulamaları, idarî ve hukuki yapısı, sosyal ekonomik örüntüleri, şehrin yerleşim birimleri ve bu birimlerin dönem dönem farklılaşması hakkında detaylı bir inceleme için Bkz.: İlkay Erken, *a.g.t.*

vilayetten oluşmuştur[40]. İşkodra vilayetinin nihai yapılanması, Balkan Savaşları sonucunda bölgede Türk idaresinin sonlanmasına kadar geçen süre içerisinde aynı kalmıştır.

İşkodra vilayetinin nüfusu 1894 yılı sayımına göre 339.438 iken, bu nüfusun 330.728'i Müslüman, 5.913'ü Yunan, 2.797'si ise Katolik'tir. İşkodra şehrinin nüfusu ise 1889 yılı sayımına göre 36.000'dir[41]. Ayrıca İşkodra, pek çok siyasî ve edebi kişiliğin yetiştiği bir şehir olması bakımından da önemlidir. Klasik dönem Osmanlı edebiyatının önemli isimlerinden İşkodralı Ahmedi ve Bali, Buşatlı Ailesi'nden vezir İbrahim Sıdkı Bey, Mahmud Hamdi Efendi, İsmail Zihni Bey, Rumeli Valisi İbrahim Halili Paşa, Balkanlarda birçok bölgede valilik yapmış olan Hasan Hakkı Paşa bu önemli kişiler arasında sayılabilir. Ayrıca Hasan Hakkı Paşa, İşkodra'da önemli bir kütüphane meydana getirmiş olmakla birlikte Türkçe, Arapça, Farsça ve Arnavutça dillerine hâkim bir Mevlevî dervişi ve şairidir. Rumeli Valisi İbrahim Halili Paşa ise İşkodra'da birçok kütüphane, medrese ve cami yaptırmıştır[42].

[40] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 35.
[41] Eminalp Malkoç, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması", *Türkoloji Kültürü*, C. 1, N. 1, İstanbul 2008, s. 68.
[42] Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 434.

II. BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI'NA GİDİLEN SÜREÇTE YARIMADANIN GENEL GÖRÜNTÜSÜ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

A. Balkan Savaşları Öncesi Osmanlı Devleti ve Balkanların Durumu

1. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapılan İlk Ayaklanmalar

19. yüzyıl ile beraber, Fransız İhtilâli sonrasında yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle Avrupa'da bütün taşlar yerinden oynamış ve bu durum elbette ki Osmanlı Rumelisi'nde yaşayan milletleri hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Artık Balkanlarda yeni bir döneme girilmiş, özgürlükçü düşünceler bölgede giderek güçlenmiş, bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile sonuçlanacak bir sürece girilmiştir.

1804-1878 yılları arasında Balkanlarda birçok ayaklanma meydana gelmiş, Osmanlı-Rus mücadeleleri yaşanmıştır. Sonucunda ise Sırplar, Bulgarlar, Yunanlılar, Karadağlılar ve Romenler, ya özerk bir statü kazanmış, ya da bağımsız olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmışlardır.

1804 yılında Sırpların, Osmanlı Devleti'ne karşı Kara Yorgi önderliğinde başlattıkları ayaklanma, Balkanlıların ulusal bağımsızlık mücadelelerinin ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Aslında bu ilk ayaklanmayı yalnızca Fransız İhtilâli sonrası ortaya çıkan düşüncelere bağlamak doğru olmaz çünkü Osmanlı Devleti'nin bölgede yetersiz kalan idaresi ve halkın güvenliğinin sağlanamaması da bu ayaklanmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur[43]. Başlangıçta, bölgede idareyi ele geçiren yeniçeri dayılarının baskılarına karşı başlayan bu ayaklanma, sonrasında milli bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Peki, Rusya bu ayaklanmanın neresindedir? sorusuna, ayaklanma öncesinde kışkırtarak ayaklanma sırasında da destek olarak yanında olmuştur, cevabı doğru bir yanıt olacaktır. 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus Harbi, 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile son bulmuş ve Rusya,

[43] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* Ankara 1999, s. 271.

Bükreş Antlaşması maddeleri arasına, Sırbistan'a özerklik sağlayabilecek maddeler[44] koydurmayı başarmıştır. Fakat Sırp Ayaklanması son bulmamış, 1829 Edirne Antlaşması ile özerk statüleri garantilenmiş olsa bile, ayaklanmalar 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sonuna kadar devam etmiştir. Bu harp sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile de bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Rusya, Sırbistan üzerinde her daim uyguladığı tahrik ve destek politikasını Rumlar içinde kullanmıştır. Osmanlı idaresi altında bulunan Rumların, sahip olduğu haklar ve faaliyetleri incelendiğinde diğer milletlere göre daha ayrıcalıklı oldukları görülmektedir. Devlet sınırları içerisindeki yerleşimleri yalnızca Balkan Yarımadası'yla sınırlı kalmamış, İstanbul başta olmak üzeri Anadolu'nun birçok yerine yerleşmişlerdir. Ticaret yaparak zenginleşmiş, büyük bir ekonomik güç kazanmışlardır. Ayrıca tüm Hristiyanları temsil eden Ortodoks Patrikhanesine sahip olarak geniş yetkiler elde etmişlerdir[45]. İstanbul'da bulunan Fenerli Rumlar, devletin bazı idarî işlerinde görevlendirilmiş, yabancı dil bildikleri için tercümanlar onlar arasından seçilir olmuştur. Ayrıca 18. yüzyıl ile beraber Eflak ve Boğdan voyvodalıkları Fenerli Rumlara verilmeye başlanmış ve böylece Rumlar, Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde de önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bunun yanında deniz ticaretinde de aktif olan Rumlar, Venedik ve Ceneviz denizciliğinin Akdeniz'de ortadan kaybolmasından sonra, onların yerini alarak Akdeniz ticaretinin büyük çoğunluğunu ele geçirmişlerdir. 19. yüzyılın başlangıcında 600'e yakın ticaret gemisine sahip olan Rumların bu gemileri Kuzey Afrika korsanlarına karşı korunabilmek amacıyla silahlandırılmıştır[46]. Bu yolla Avrupa ile yakın ilişkiler kuran Rumlar, Avrupa kültür ve medeniyetiyle beraber Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan milliyetçi fikirleri de detaylıca tanıyıp kabul etme imkânını bulmuşlardır. 18. yüzyıl sonrasında eğitim, kültür ve edebiyat alanında da gelişme gösteren Rumlar, devletin farklı bölgelerinde kendi okullarını açabilmiş, kendi kültürlerini yaşama ve

---

[44] Bükreş Antlaşması'nın 8. maddesi Sırplarla ilgilidir. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Sırplara "şefkatle" davranacak, ayaklandıkları için onları affedecek, ayaklanma sırasında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'da yaptığı istihkâmlar yıkılacaktır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 272.

[45] Nihat Gül, Balkan Harbi ve Takip Eden On Yıllık Süreçte Yunan Dış Politikası Esasları Ekseninde Türk ve Gayrimüslimleri Hedef Alan Baskıcı ve Asimilasyona Matuf Uygulamalar Ve Günümüze Yansımaları, (*Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2007, s. 4.

[46] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1999, s. 107.

geliştirme imkânı bulmuş ve buralarda okuyan gençleri, eğitimlerini tamamlamaları için Avrupa'ya göndermişlerdir. Bu durum ise onların Avrupa'yı yakından tanıyıp orada meydana gelen gelişmeleri öğrenebilmeleri için büyük bir fırsat olmuştur[47].

Rumlar daha 1768-1774 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi sırasında, Rusların teşvikiyle bir ayaklanma girişiminde bulunmuş olsalar da, bu durum uzun sürmeden Osmanlılar tarafından bastırılmıştır. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı-Rus Harbi'ne son vermiş fakat Rusya bu antlaşmaya koydurduğu maddeler[48] ile Osmanlı idaresinde bulunan Ortodoks halkın koruyuculuğunu üstlenme bahanesiyle müdahalelerine devam etmiştir.

1814 yılında Odesa'da kurulan ve Filiki Eterya (Dostluk Derneği) ismini alan örgüt, Yunanlıların bağımsız bir devlet kurabilmek için attıkları en somut adım olmuştur. Çünkü örgütün görünürde olmasa da, gerçek amacı bağımsız Yunanistan'ı kurabilmektir. Örgüt, ayaklanma için hazırlıklarına devam ederken, faaliyete geçmek için de uygun zamanı beklemiş nitekim Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesi sebebiyle, Osmanlı kuvvetlerinin vali üzerine gönderildiği bir anda harekete geçmiştir. 6 Mart 1821 tarihinde Eflak ve Boğdan'da başlayan ayaklanma bekledikleri gibi gitmemiştir. Rusya'nın yanında Sırplardan, Bulgarlardan ve Romenlerden bekledikleri destek gelmeyince, ayaklanma Osmanlı kuvvetleri tarafından Haziran 1821 yılında bastırılmıştır[49]. Ancak bu ayaklanmanın bastırılmış olması olumlu sonuçlar vermemiş çünkü Mora'da da bir ayaklanma başlamıştır. Örgüt için buradaki şartlar çok daha elverişli olmuş, Rumlar üzerinde büyük baskı kuran Tepedelenli Ali Paşa'nın da isyan halinde olması, üzerlerindeki baskıyı kaldırmıştır[50]. Ayaklanma kısa sürede tüm Mora'ya yayılmış ve duruma müdahale etmekte güçlük çeken Osmanlı Devleti, bu duruma son verebilmek için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mısır Valiliği'ne ilaveten kendisine Girit Valiliği'nin de verilmesi şartıyla yardım etmeyi kabul eden Mehmet Ali Paşa, oğlu

[47] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Fahri Maden, Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Gelişmesi ve Mora İsyanı (1821), *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.39, Ankara 2007, s. 166.
[48] Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Ruslar, istedikleri yerde konsolosluk açabilme, İstanbul'da bir Rus Kilisesi kurabilme haklarına sahip olup ayrıca Osmanlı idaresi altında bulunan Ortodoksların haklarını savunup koruyuculuğunu üstlenme gibi bir yetki de elde etmişlerdir.
[49] Ferhat Pirinççi, Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi , *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 46 (1), Ankara 2006, s. 60.
[50] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 171.

İbrahim Paşa'yı Mora'ya göndermiş ve ayaklanma böylece bastırılmıştır. Fakat Avrupalı devletlerin de olaya karışmalarının akabinde durum farklı bir boyut almıştır[51]. Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmayı bastırarak Mora ve Girit'e yerleşmesi, çıkarlarına ters düşen İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiş ve Avrupalı devletler Yunanlılar lehine Osmanlı Devleti'ne karşı baskı yapmaya başlamışlardır[52]. Nitekim Mora ayaklanmasının bastırılmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Donanması, Navarin Limanı'nda İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanmaları tarafından yakılmıştır. Sonrasında İngiltere, Fransa ve Rusya ile siyasî münasebetler kesilmiş ve bu devletler İstanbul'da bulunan elçilerini geri çekmişlerdir. Bu olay, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti ile savaş yapma isteği içinde olmamalarından ötürü, 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi ile sonuçlanmıştır[53]. Harbin sonucunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması'nın hükümleri içerisinde Yunan sorunu da ele alınmış ve Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımıştır[54].

Osmanlı devlet idaresi altında olup kendi bağımsız devletlerini kurabilmek için ayaklanma girişiminde bulunan milletlerden ilki Sırplar olmasına rağmen, bağımsız bir devlet olarak ortaya ilk çıkan Yunanlılar olmuştur. Bu durum ilk olmasına rağmen son olmamış, bundan sonra diğer Balkan milletleri de aynı sonuca ulaşabilmek için harekete geçmişlerdir. Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı Devleti'nin durumunu da "sonun başlangıcı" olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır.

1830 yılına gelindiğinde ortaya çıkan tablo, bağımsız bir Yunanistan ve özerk bir Sırbistan şeklinde olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan itibaren Karadağ'ın da özerkliğini kabul etmiştir[55]. Aslında Karadağ'ın bu durumu milliyetçi hareketlenmelerden ziyade, bulunduğu coğrafya ve merkeze uzaklığı ile daha çok ilgilidir. Osmanlı Devleti Karadağ'ı kendi sınırları dâhilindeki bir bölge olarak kabul etmesine rağmen bölgenin iç işlerine pek müdahale edememiş ve buradan düzenli olarak vergi ya da haraç toplayamamıştır. 19. yüzyıl ile beraber Bulgarlar arasında da

---

[51] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 115.
[52] Nilüfer Uğraş, "Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devletinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler" (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat), (*Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2008, s. 7.
[53] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 118-119.
[54] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 184-187.
[55] Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 2.

milliyetçi hareketlenmeler başlamış, ayrıca Eflak ve Boğdan eyaletlerinde Rusya'nın baskısı ve etkisi fazlasıyla hissedilir bir hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti bu zor zamanlarda çözüm yolları bulmaya çalışmış fakat bu çözüm yolları mevcut durumu düzeltemediği gibi daha kötü bir hal almasına sebep olmuştur. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı[56] ve sonrasında 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı[57] ile ırk, dil, din farkı gözetmeksizin toplumsal eşitliği sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmış, Osmanlı idaresi altında bulunan herkes eşit haklara sahip olmuştur. Fakat bu yeni düzenlemeler kâğıt üzerinde kalmış, Osmanlı tebaası sayılan farklı milletler için olumlu etki yaratması bir yana bağımsızlık isteklerini günden güne arttırmıştır.

Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinden hiçbir zaman vazgeçmeyen Rusya'nın bu politikası, Çar I. Nikola zamanında da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yakın zamanda ortadan kalkacağına inanan Çar I. Nikola, arda kalan Osmanlı mirasının büyük kısmına sahip olabilmek amacıyla uygun fırsatı kollamıştır. Rusya, Şark Meselesi[58] (Doğu Sorunu) diye adlandırdığı Türk sorununu İngiltere ile çözebileceğine inanmış fakat İngiltere'den beklediği desteği alamayınca bu sorunu tek başına çözmeye kalkmış ve sonucunda Osmanlı Devleti ile savaşmak zorunda kalmıştır. Ekim 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı[59], Osmanlı Devleti, İngiltere ve

---

[56] Tanzimat Fermanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Musa Çadırcı, "Tanzimat", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s. 183-198.

[57] Islahat Fermanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002, s. 1451-1468.

[58] Napolyon'un yenilgisinden sonra, Avrupa'da yeni bir siyasî düzen kurabilmek için 1815 yılında Viyana Kongresi düzenlenmiştir. Kongreye İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, Prusya gibi büyük devletlerle beraber tüm Avrupa temsilcileri katılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti bizzat davet edilmesine rağmen katılmayı reddetmiştir. Kongre sırasında Rusya temsilcileri, Osmanlı Devleti idaresinde yaşayan Hristiyan halkın durumunun gözden geçirilmesini isterlerken bu konuyu "Şark Meselesi" olarak adlandırmışlardır. Bu tarihten sonra artık Batılı devletler tarafından siyasî maksatla kullanılmaya başlanmıştır. Farklı zamanlarda, farklı amaçlar için kullanılan "Şark Meselesi" tabiri, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin sözde toprak bütünlüğünün korunması, 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlardaki Türk topraklarının ele geçirilmesi ve 20. yüzyılda Türk Devleti'nin ortadan kaldırılarak tüm topraklarının paylaşılması anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası,* Edirne 2008.

[59] Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti kendini toparlamak için çaba harcamış ve bu gayretleri İngiltere ile Fransa tarafından hoş karşılanmıştır. 1848 ihtilâlleri Avrupa'da kargaşaya sebep olurken Osmanlı Devleti bu kargaşadan uzak kalmıştır. Bu sırada Eflak ve Boğdan'da çıkan ayaklanmalar sonuçsuz kalmış, Macar ve Polonyalıların, Avusturya ve Rusya'ya karşı ayaklanmaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı topraklarına sığınan Macarlar, Rusların ve Avusturyalıların tüm baskısına rağmen Osmanlılar tarafından iade edilmemiştir. Bundan sonra Rusya

Fransa'nın aynı safta yer alarak Rusya'ya karşı çarpıştıkları tek savaş olmuştur[60]. Mart 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile savaş sonra ermiş, Osmanlı toprak bütünlüğü ile bağımsızlığı, antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altına alınmıştır. Bu savaştan yaklaşık yirmi yıl sonra meydana gelecek olan savaş (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı/93 Harbi) ise büyük bir yıkım yaratacak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan tasfiyesinin başlangıcını oluşturacaktır.

2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) Gidilen Süreç, Savaşın Başlaması, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları

Rusya, Osmanlı topraklarını da içine alan yayılmacı siyasetine, Kırım Harbi ve bu harbi sonlandıran 1856 Paris Antlaşması ile bir süre ara vermek zorunda kalsa da ilk fırsatta tekrar harekete geçmeye başlamıştır. Belki de Kırım Harbi'nin öcünü almak istemiş, Osmanlı idaresi altında bulunan Balkanlarda huzuru bozmak ve buralarda ayaklanmalar çıkarmak için uğraşmıştır. 1870 yılında Almanya'nın Fransa'ya karşı galip gelmesi üzerine Avrupa dengeleri değişince, bu durumdan faydalanarak, Paris Antlaşması hükümleri içinde yer alan Karadeniz'in tarafsızlığı ve silahsızlandırılması maddelerini tek taraflı olarak ortadan kaldırmıştır[61]. Bundan sonra Osmanlı Devleti aleyhine daha rahat hareket ederek özellikle Slavlar üzerinde uyguladığı kışkırtıcı politikalar amacına ulaşmış, bölgede birçok ayaklanma meydana

---

ile olan ilişkiler gerginleşmesine rağmen, İngiltere ve Fransa ise Osmanlı Devleti ile daha çok yakınlaşmıştır. Fakat Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalayarak topraklarını ele geçirme politikası hiç değişmemiştir. Bunun için zamanın geldiğini düşünen Çar Nikola, beraber hareket edebileceği tek ülke olarak gördüğü İngiltere'nin elçisine şöyle demiştir " *...kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta...*". İşte bu hasta adamın topraklarını paylaşabilmek için kendileri ile beraber hareket edebileceğini sandığı İngiltere'nin kararı, Rusya'nın düşündüğü gibi olmamıştır. Bundan sonra ise Rusya, tek başına hareket etme kararı almıştır. Kutsal yerler meselesini ön plana çıkarıp Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Osmanlı idaresi altında bulunan Ortodoks halkın himayesini üstlendiğini belirten yeni bir antlaşma yapılmasını istemiş, bu isteği kabul edilmediği takdirde Eflak ve Boğdan'ı işgal edeceğini bildirmiştir. Sonuç olarak işgal gerçekleşmiş, Avrupalı devletlerin araya girmesine rağmen Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arası düzelmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya verdiği Eflak ve Boğdan'ın boşaltılması yönünde ki nota da dikkate alınmayınca Ekim 1853'te Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Rusya bu savaşta, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşmak zorunda kalmış ve sonucunda yenilgiye uğramıştır. Mart 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Kırım Savaşı sona ermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 218-248; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 227-253; David M. Goldfrank, "Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı'nın Çıkış Nedeni: Kaynaklar ve Stratejiler", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002, s. 1408-1435; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*, İstanbul 2006, s. 123-133.

[60] Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856)", *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999, s. 97.

[61] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 15.

gelmiştir. Bu ayaklanmalar sonucunda Osmanlı Devleti siyasî açıdan yıpranmakla birlikte ayaklanmaları bastırmaya çalışan ordu da, zor durumda kalmıştır.

1875 yılında Bosna-Hersek'te meydana gelen ayaklanma bunlardan biridir. Coğrafi konumu itibariyle bölge, ikisi de Slav devleti olan Karadağ ve Sırbistan ile bitişik, Avusturya-Macaristan'ın Dalmaçya ve Hırvatistan eyaletleri ile de komşudur[62]. Bulunduğu konumundan dolayı hem komşularının hem de Rusya'nın Slav propagandalarına fazlasıyla açıktır. Nitekim bölgede ortaya çıkan ayaklanma kısa sürede yayılarak bastırılabilmesi zaman almış ve devleti fazlasıyla oyalamıştır. Hersek ayaklanması devam ederken bu kez Bulgaristan'da da ayaklanmalar meydana gelmeye başlamıştır[63]. Hersek'te yaşananlar Bulgarlar için itici bir güç olmuş, 1876 yılında ayaklanmalarına sebebiyet vermiştir. Bu ayaklanma ile birlikte Türk köyleri yakılıp Türk katliamı başlamış, Türkler de kendilerini müdafaa etmek için Bulgarlar gibi hareket edince, bölge kısa sürede kan ve ateş içerisinde kalmıştır[64]. İsyan Osmanlı Devleti tarafından bastırılmasına rağmen Rusya, çok sayıda Bulgar'ın Türkler tarafından katledildiği propagandasını tüm Avrupa'ya yayarak olayı devletlerarası bir mesele haline getirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti sözde katliama dair verilen bu rakamların çok abartılı olduğunu ifade etmeye çalışsa da bu konuda başarılı olamamıştır.

Bölge böyle bir haldeyken Sırbistan ve Karadağ, Rusya'yı arkalarına alarak, bağımsız devletlerini kurabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı Temmuz 1876 yılında savaş ilan etmiştir[65]. Fakat bu savaş Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile son bulunca tüm bu olanlara bir çözüm getirebilmek amacıyla Almanya, İngiltere,

---

[62] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 494.

[63] Aslında 18. yüzyıldan önce Bulgarlar arasında milliyetçi hareketlenmeler görülmemiş olmasına rağmen 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ayaklanmalar başlamıştır. Rusya'nın payının büyük olduğu bu ayaklanmalar Osmanlı kuvvetleri tarafından bir şekilde bastırılmış olsa da, Bulgarların sahip oldukları milliyetçi fikirler kaybolmamış aksine güçlenerek devam etmiş ve bir sonraki ayaklanmaya hazırlanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. III, İstanbul 1991, s. 87.

[64] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 97-98.

[65] Sırbistan ve Karadağ'ın ittifak edip silahlanmaya başlamaları üzerine Osmanlı Devleti, Haziran 1876' da Sırbistan'a bir nota vererek bu silahlanmanın sebebini sormuştur. Sırbistan bu soruya cevap olarak, Bosna ve Hersek'teki karışıklıkların onların ticaretine zarar verdiğini, bu karışıklıkların ortadan kaldırılabilmesi için Osmanlı askerlerinin bu topraklardan çekilerek yerine Sırp askerlerinin getirilmesini teklif etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu teklifi kabul etmemesinden sonra Sırbistan ve Karadağ arka arkaya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 504-505.

Fransa, Avusturya, Rusya, İtalya ve Osmanlı Devleti'nin katılımı ile İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı) 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın başkanlığında İstanbul'da başladığı sırada top atışları duyulmuştur[66]. Bu top atışlarının amacı, I. Meşrutiyet'in[67] ilan edildiğini duyurmaktır. Saffet Paşa kısa bir konuşma yaparak, artık yeni bir rejime geçildiğini, meşruti yani anayasalı bir yönetim başladığını ifade etmiştir. Meşrutiyetin ilanının tam da bu güne denk getirilmesi elbette ki rastlantı olmamıştır. Özellikle, bundan sonra bir anayasanın varlığının altı çizilerek böyle bir konferansa gerek kalmadığı anlatılmak istenmiştir. Fakat bu yeni durum konferansa katılan devletleri pek etkilememiş, hatta Rus elçisinin "gündeme geçelim" sözü ile konferans başlamıştır[68]. Konferansın ardından alınan kararlar[69], bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olmasından dolayı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyince, konferans dağılmış ve bir sonuca varılamamıştır. Bu arada Sırbistan ve Karadağ Prensleri ile bir antlaşmaya varabilmek için görüşmeler yapılmıştır. Sırbistan ile savaş başlamadan önceki mevcut durumunun korunması ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olarak kalması şartıyla antlaşma imzalanmıştır. Fakat Karadağ ile antlaşma yoluna gidilememiştir.

İstanbul (Tersane) Konferansı'na katılan devletler burada bir çözüm yolu bulamayınca, Osmanlı Devleti'ne karşı takip edilecek siyasete karar verebilmek amacıyla 31 Mart 1877'de Londra Protokolü'nü imzalamışlardır. Burada alınan karar lar İstanbul Konferansı ile neredeyse aynı olmuş ve Osmanlı Devleti, toprak vermeye asla yanaşmayarak bu kararları da reddetmiştir. Bundan sonra Rusya siyasî ve askerî tüm üstünlükleri ele geçirip Avrupa hukukunu savunma, Osmanlı idaresinde bulunan

---

[66] Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II-XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 135.

[67] I. Meşrutiyet ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Yuri A. Petrosyan, "1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Yeri", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002, s. 899-908.

[68] Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 135-136.

[69] İstanbul Konferansı'nda alınan ve Osmanlı Devleti'nden yerine getirilmesi istenilen kararlar şunlardır; Sırbistan ve Karadağ ile antlaşma yapılarak onlara toprak verilecek ve sınırları genişletilecektir. Bosna ve Hersek iki özerk vilayet olup yerli milis kuvveti oluşturabilecektir. Bulgaristan doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılarak beşer yıllık süre ile tayin edilen Hristiyan vali tarafından yönetilecek, yerli milis kuvveti oluşturabilecektir, Bulgarca resmi dil olarak kabul edilecek, Bulgarlar için genel af ilan edilecek, Türk askeri yalnızca büyük merkezlerde bulundurulacak ve Müslüman halkın elindeki silahlar toplatılacaktır. Ayrıca bu kararların uygulanıp uygulanmadığının kontrolü için milletlerarası bir komisyon oluşturulacaktır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 498; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 513.

Hristiyan tebaanın haklarını gözetme ve Şark Meselesi'ni çözüme kavuşturma iddiasıyla 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir[70].

Savaş ilanının hemen ardından Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya tarafsızlıklarını ilan etmişler, İngiltere ise tarafsız olacağını bildirmesine rağmen Rusya'nın kendi menfaatlerine ters düşecek bir harekette bulunması halinde tarafsız kalmayacağına dair bir şart eklemiştir. Romanya, Sırbistan ve Karadağ ise Rusya'nın yanında yer almışlardır[71].

Miladı takvime göre 1877 yılında başlayan savaş, o dönemde mali işler için kullanılan Rumi Takvime göre 1293 yılına denk geldiği için 93 Harbi olarak da adlandırılmıştır.

Savaş iki cephede meydana gelmiştir. Bunlardan ilki olan Tuna cephesi, Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa kumandasında olup yaklaşık olarak 180.000 civarında Osmanlı kuvvetinden oluşmuştur. İkincisi ise Doğu Anadolu cephesidir ve Ahmet Muhtar Paşa kumandasında olup yaklaşık olarak 55.000 civarında Osmanlı kuvvetinden oluşmuştur[72]. Savaş başladıktan sonra Rusya hızlı bir şekilde Romanya topraklarına girerek bu prensliğin kendi yanında olmasını sağlamıştır. Tuna Nehri üzerine ilerleyen Rus ordusu kısa süre içerisinde Ziştovi, Tırnova ve Niğbolu'yu ele geçirmiştir. Aslında Osmanlıların amacı Rusları Tuna'yı geçmeden durdurmak olmasına rağmen bunu başaramamışlardır. Balkan dağlarını aşarak Edirne ve İstanbul üzerine yürüme amacında olan Ruslar, bu dağların en stratejik noktası olan Şıpka Geçidi'ni ele geçirerek büyük bir başarı kazanmışlardır. Tüm bu olanlardan sonra Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa görevinden alınmıştır. Ayrıca İstanbul'da da panik havası yaşanmış hatta başkentin İstanbul'dan Bursa'ya nakledileceği söylentileri bile ortaya çıkmıştır. Bu arada Vidin'de bulunan Osman Paşa[73],

---

[70] Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 17.
[71] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 225.
[72] Mahir Aydın, *a.g.m.*, s. 498.
[73] Ruslar Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği zaman Vidin'de bulunan Osman Paşa, kendisine verilen emir üzerine, idaresinde bulunan kuvvetleri ile Plevne'ye geçmiştir. Rusların saldırılarına karşı koyarak onları geri püskürtmüş ve hatta bu durum, Rusların Rumeli'deki ilk darbeleri olmuştur. Ardından tekrar saldırıya geçmişler fakat ikinci defa aynı darbeyi yemişlerdir. Bundan sonra Romenlerden destek istemek zorunda kalarak üçüncü bir saldırıyı daha gerçekleştirdilerse de sonuç yine değişmemiş ve bir başarı elde edememişlerdir. İşte bu, tüm dünyada yankı uyandıracak olan başarılarından ötürü Osman Paşa'ya Sultan II. Abdülhamid tarafından "Gazi" ünvanı verilmiştir.

emrindeki kuvvetlerle Plevne'ye geçerek, burada, tarihe "Plevne Müdafaası" olarak geçecek olan çok önemli bir savunma gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık olarak beş ay boyunca, Tuna cephesindeki harekât Plevne önünde düğümlenmiştir. Hal böyleyken Rusya, Romanya'dan yardım istemiş fakat yine de başarılı olamamıştır. Sonunda Plevne kuşatılmış, yiyecek ve mühimmat sıkıntısı ortaya çıkmıştır. 10 Aralık 1878 tarihinde Rus kuşatma hattını kırmak amacıyla hücuma geçen Osman Paşa, düşman hatlarını geçememiş, ardından teslim olmak zorunda kalmıştır. Plevne düştükten sonra Sırbistan'da savaşa dâhil olmuş ve Rusya ilerleyişine devam ederek Edirne önlerine gelmiştir. Edirne valisi Eyüp Paşa'nın şehirde bulunan mühimmatı imha edip geri çekilmesinden sonra, Ruslar 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'yi ele geçirmişlerdir. Son yaşananların ardından durumun ciddiyetinden endişe eden Sultan II. Abdülhamid, Rus çarından mütareke talebinde bulunmuştur[74]. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne Mütarekesi imzalanarak, savaş resmen durmuş ve Ruslar İstanbul önlerine kadar gelmişlerdir.

Rusların ilerleyişleri, savaşta yaşanan kötü gidişat ve bu durum karşısında yapılabileceklerin değerlendirilmesi amacıyla Sultan tarafından toplanan mecliste, hiçbir çözüm bulunamadığı gibi, bazı vekillerin tüm olanların sorumlusu olarak Sultanı göstermelerinden sonra, II. Abdülhamid toplantıyı terk etmiştir. Ertesi gün ise tüm milletvekillerine, anayasanın kendisine tanıdığı hakka dayanarak meclisin Sultan II. Abdülhamid tarafından süresiz bir şekilde tatil edildiği bildirilmiştir. Bu durum I. Meşrutiyet'in sonu olmuştur[75].

Tuna cephesinde durum bu haldeyken, Doğu Anadolu cephesinde de Ahmet Muhtar Paşa[76] kumandasında önemli mücadeleler olmuştur. Ruslar, Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt'a doğru üç koldan ilerleyerek Erzurum önlerine kadar dayanmışlardır. Ardahan ve Kars'ı ele geçirmelerine rağmen Erzurum sonuna kadar savunmada kalmış ve Ruslar şehre ancak mütarekeden sonra girebilmişlerdir.

Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mehmet Metin Hülagu, "Gazi Osman Paşa", *DİA*, C.13, İstanbul 1996, s. 465.

[74] Mahir Aydın, *a.g.m.*, s. 498- 499; Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 138-139; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 5 (1774-1912)*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 479-482; Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s. 35-54; Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, İstanbul 2006, s. 137-145.

[75] Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 139.

[76] Ahmet Muhtar Paşa'ya da, bu savaş sırasında gösterdiği başarılarından ötürü, Sultan II. Abdülhamid tarafından "Gazi" unvanı verilmiştir.

Edirne Mütarekesi'ne göre savaş durmuş ve bir barış antlaşması için görüşmeler başlamıştır. Mütareke ile beraber Rusların karargâhlarını Ayastefanos yani Yeşilköy'e nakletmelerinden sonra görüşmeler burada devam etmiştir. 3 Mart 1878 tarihinde tamamı 29 maddeden oluşan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır[77]. Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içeren bu antlaşmaya göre yarı bağımsız olan Romanya, Sırbistan ve Karadağ artık tam bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmış ve sınırları genişlemiştir[78]. Bulgaristan ise tarih boyunca ilk defa bir Balkan halkının bütün ulusal hedeflerini elde etmiştir[79]. Şöyle ki Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanan çok geniş bir alandaki toprakları içine alan özerk bir Bulgar Prensliği kurulmuştur. Ayrıca Bosna-Hersek ve Rumeli'de Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgelerle birlikte, Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu bölgelerde Rusya ve Avusturya'nın kontrolü altında ıslahatlar yapılması kararlaştırılmıştır. Buna benzer ıslahatların Girit'te de yapılmasına karar verilmiştir. Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt ile Balkanlar'da bulunan Dobruca'nın, Osmanlı Devleti'nin ödemek zorunda olduğu savaş tazminatının bir kısmına karşılık Rusya'ya bırakılmasına karar verilmiştir[80].

Osmanlı Devleti şartları çok ağır olan bu antlaşmanın kabulü ile çok büyük bir toprak kaybına uğramış ve neredeyse Balkanlardan çıkarılmıştır. Fakat Rusya için durum farklı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin elinden alınan toprakları üzerinde fazlasıyla müdahale hakkı kazanmış olması başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere Fransa, Almanya, İtalya ile yeni kurulan Balkan devletlerini rahatsız etmiştir. Sonuç olarak Ayastefanos Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek amacıyla Berlin'de Alman Başbakanı Bismarck'ın önderliğinde bir kongre toplanarak 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu yeni antlaşma, Ayastefanos Antlaşması'nı iptal etmiş ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığının devamı sağlanmıştır (1912-1913 Balkan Savaşları'na kadar). Fakat bu varlık bile, savaştan önceki duruma kıyasla yıkım denilebilecek nitelikte olmuştur. Antlaşmaya göre Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları kesin olarak tanınmıştır.

[77] Ali İhsan Gencer, *a.g.m.*, s. 225.
[78] Romanya Dobruca'yı, Sırbistan Niş'i almış, Karadağ'ın sınırları Adriyatik'e kadar uzanmıştır.
[79] Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 3.
[80] Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Çev. Zaven Biberyan, İstanbul 1999, s. 25; Ali İhsan Gencer, *a.g.m.*, s. 225.

Bulgaristan ise Ayastefanos'ta elde ettiği büyük sınırları artık kaybetmiştir. Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrılarak küçültülmüştür. Kuzeyde, başkenti Sofya olan özerk bir Bulgaristan Prensliği kurulmuştur. Güneyde ise idarî yönden bağımsız fakat siyasî ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı Doğu Rumeli vilayeti oluşturulmuştur. Makedonya ise, ıslahat yapılması şartı ile Osmanlı idaresine geri verilmiştir[81]. Bosna-Hersek ise görünüşte Osmanlı sınırları içinde olmasına rağmen, geçici olarak Avusturya'nın idaresine verilmiştir. Doğuda Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmış ayrıca Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılmasına karar verilmiştir. Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nin parçası olmaya devam etmekle beraber idaresi İngiltere'ye bırakılmıştır[82].

Ayastefanos Antlaşması ile kıyaslandığında olumlu sayılabilecek tarafları olmasına rağmen, kabul edilen bu son antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin kaybı büyük olmuştur. Balkanlarda bulunan topraklarının büyük kısmını, Doğu Anadolu'da bulunan üç vilayeti ve Kıbrıs'ı elinden çıkartmış, bununla beraber büyük nüfus kaybına da uğramıştır. Devletin artık ayakta kalabilmesi de iyiden iyiye zorlaşmıştır[83].

Aslında durum hem Osmanlı Devleti hem de karşı taraf adına pek olumlu olmamıştır. Şöyle ki Rusya antlaşmanın kararlarından memnun değilken, Bulgaristan ise tam bir hayal kırıklığına uğramıştır. Ayrıca diğer Balkan devletleri de bu antlaşmadan fazlasıyla rahatsız olmakla birlikte bunu milli emelleri için engel olarak görmüş, 1878'den sonra bu kararları yıkarak milli birliklerini sağlamak için harekete geçmişlerdir[84].

3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

---

[81] Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 517.

[82] Kıbrıs'ın idaresi, Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi şartıyla İngiltere'ye bırakılmıştır. Şöyle ki, Rusya, Doğu Anadolu'da işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum dışında başka bir bölgeye girmeye çalışırsa, İngiltere bu duruma müdahale edecekti ve bu yüzden de kendisine üs olarak Kıbrıs verilmiştir. Fakat bu süre zarfında eğer Rusya bu üç bölgeden çıkarsa, İngiltere'de Kıbrıs'tan çıkacaktır. Hukukî olarak Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunmaya devam eden Kıbrıs, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak resmi olarak İngiltere'ye ilhak etmiştir.

[83] Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 142.

[84] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 4.

Yenilgiyle biten bir savaş ve büyük toprak kayıplarına sebep olan bir antlaşmanın ardından Balkanlardaki durumun artık düzelmesi beklenemezdi. Nitekim bundan sonra mevcut durum devlet adına daha kötü bir hal almaya devam etmiştir. Ayrıca bu durum Balkanlarla sınırlı kalmamış, devletin sahip olduğu diğer bölgelerde de yansımıştır. 1881 yılında Fransızlar tarafından Tunus, 1882 yılında da İngilizler tarafından Mısır işgal edilmiştir[85]. Doğuda ise Ermeniler, Rusya'nın kışkırtmalarıyla ayaklanmalara başlamışlardır. Bulgarlar ise Ayastefanos ile elde ettikleri Büyük Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması ile bölünmesini hiçbir zaman kabul etmeyerek ilk fırsatta bu toprakları yeniden birleştirmenin peşinde olmuşlar ve bu doğrultuda 1885 yılında Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleştiğini ilan etmişlerdir. Bu birleşmeden rahatsız olan Sırbistan, aynı topraklarda hakkı olduğu iddiasıyla Bulgaristan'a savaş açmış ve sonucunda yenilgiye uğramıştır. Bu durum, Balkan devletlerinin de artık kendi aralarında mücadeleye başladığının bir göstergesi olmuştur. Ardından Yunanistan Girit'i ilhak etmeye kalkınca, ortaya birde Osmanlı-Yunan savaşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşta galip gelmesine rağmen Avrupa devletlerinin duruma müdahale etmeleriyle savaş sonlanmış ve Girit özerk bir statü kazanmıştır.

Yine aynı dönemde Makedonya bölgesi, başlı başına bir mesele haline gelmiştir. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan bölgede hak iddia ederek sorunlar çıkartmış, bu konuda hem birbirleri ile hem de Osmanlı Devleti ile mücadele içine girmişlerdir. Sürekli kargaşa içinde bulunan Makedonya'daki Türk varlığı, tehlike altında kalmaya başlamıştır.

I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Sultan II. Abdülhamid'in, meclisi süresiz olarak kapatması ile ilk anayasa rafa kaldırılmıştır. Ardından "istibdat" diye adlandırılan baskıcı bir yönetim benimsenmiştir. Bu durum her yönüyle kötü bir hal alarak hem içeride hem dışarıda uğraşılması gereken yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu kötü gidişatı düzeltebilecek tek çarenin ise istibdat idaresine son vererek anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini sağlamak olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce ve amacı gerçekleştirmek için birçok dernek

[85] İbrahim Artuç, *a.g.e.,* s. 33.

kurulmuş ve bu dernekler arasında en çok faaliyet gösterip güçlenen ise 1889 yılında İstanbul'da kurulmuş olan "İttihat ve Terakki Cemiyeti"[86] olmuştur[87]. İngiltere ve Rusya'nın 9-10 Haziran 1908 tarihinde Reval'de yapmış oldukları görüşmenin Osmanlı topraklarını paylaşma istediğinde oldukları endişesi yaratmasıyla birlikte, İttihat ve Terakki üyeleri de artık harekete geçme vaktinin geldiğine karar vermişlerdir.

3 Temmuz 1908 tarihinde yanına aldığı gönüllülerle harekete geçip Resne'de dağa çıkan Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Niyazi Bey bir bildiri yayınlayarak, özgürlük ve eşitliğe dayanan bir yönetim için halkı birlik olmaya çağırmıştır. Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarının da destek vermesiyle beraber ayaklanma büyük bir hareketin başlangıcını oluşturmuştur. Sultan II. Abdülhamid başlangıçta ayaklanmayı bastırma yoluna gitmiştir. Hatta bunu Arnavutların yardımıyla yapmayı denemiş, fakat Genç Türkler, bu hareketin amacının Arnavut halkının da yararına olacağı konusunda onları ikna edince, Arnavutlar da meşrutiyet taraftarı olmuşlardır. 23 Temmuz 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki merkezinden, Sultan II. Abdülhamid'e bir telgraf çekilerek, meclisin açılıp anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi istenmiştir. Telgrafa beklenen cevabın gelmemesi üzerine ise aynı gün Manastır'da II. Meşrutiyetin ilan edildiği

[86] 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri arasında "İttihad-ı Osmanî" adında gizli bir cemiyet kurulmuş, Tıbbiyeden başka Harbiye ve Mülkiye'den de öğrencilerin katılımıyla cemiyet, Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiyeli öğrencilerin siyasal örgütü olmuştur. Sonrasında "İttihat ve Terakki" adını almış, devleti kurtarma düşüncesi ile ortaya çıkan siyasî düşünce akımlarından Türkçülüğü benimsemiştir. II. Abdülhamid'in istibdat diye tabir edilen yönetimine karşı harekete geçerek teşkilatlanmışlar, ülkenin kurtuluşunun anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile mümkün olacağı fikri ile II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamışlardır. Bkz.: Semih Yalçın, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013, s. 575-594; Yaşar Semiz, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, Konya 2014, s. 217-244. Cemiyetin kuruluş tarihi 1889 olarak kabul edilmesine rağmen Ali Birinci, kuruluş tarihini 1895 olarak belirtmektedir. Bu tarihten önceki süreyi kulis veya hazırlık evresi olarak kabul etmekte, resmi anlamda cemiyetin kuruluşunun, ilk nizamnamesinin yazıldığı 1895 tarihi olduğunu belirtmektedir. Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)", *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999, s. 401-409.

[87] Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, Ankara 1984, s. 8,

bildirilmiştir. Devamında ise Sultan II. Abdülhamid bu duruma razı olarak 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edildiğini duyurmuştur[88].

II. Meşrutiyet'in ilanı büyük sevinç ile karşılanmıştır. Türk, Arnavut, Bulgar, Yunan, Sırp her milletten insanlar hep beraber sevinçlerini paylaşmışlar, uzun süren baskı devrinin biterek, herkesin yasalar önünde eşit haklara sahip olmasını kutlamışlardır. Genç Türkler de zaten bu hareketi ülkeye özgürlük, eşitlik ve adalet getirmek için başlatmışlardır[89]. Fakat bu sevinç ortamı çok uzun sürmemiştir, "Hürriyet, adalet, müsavat" sloganları altında ilan edilen meşrutiyet, kısa bir süre sonra ortaya çıkan sorunların gölgesinde kalmıştır.

İlk olarak Avusturya, Berlin Antlaşması ile idaresini geçici olarak ele aldığı Bosna-Hersek'i işgal ettiğini bildirerek bölgeyi tamamen kendi topraklarına katmıştır. Osmanlı Devleti bu durumu yalnızca protesto etmekle yetinirken, Şubat 1909 yılında yapılan bir antlaşma ile bu işgali tanımak zorunda kalmıştır[90].

Berlin Antlaşması ile özerk bir statü kazanmış olan Bulgaristan Prensliği de, 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Osmanlı Devleti bu bağımsızlığı tanımak istemese de, sadece protesto ile yetinmiş ve Mart 1909 yılında yapılan bir antlaşma ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır[91].

Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan sorunlardan bir diğeri de Girit olmuştur. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgalini fırsat bilen Girit Meclisi, bu kargaşadan yararlanarak, adanın Yunanistan ile birleştiğini ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu birleşmeyi asla tanımayacağını belirtmiştir. Bu dönemde sorun çözümsüz kalmış, Girit, Balkan Savaşları'na kadar hukuken Osmanlı idaresinde kalmaya devam etmiş, sonrasında ise Yunanistan sınırlarına dâhil olmuştur[92].

31 Mart Ayaklanması

---

[88] Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 165-192; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi…*, s. 8-9; Aram Andonyan, *a.g.e.*, s.158.
[89] *Talat Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2007, s. 17.
[90] Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 186.
[91] Aynı yer.
[92] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 628-629.

Büyük beklentiler içerisinde ilan edilen II. Meşrutiyet, kısa bir süre sonra beklentilerin aksine, olumsuz durumlara sebebiyet vermiştir. Bu olumsuz durumların en önemli sebeplerinden biri, Fransız İhtilâli gerçekleşirken var olan özgür düşünceye sahip orta sınıfa mensup halkın, Osmanlı Devleti'nde var olmamasıdır. Bu yüzden Meşrutiyet idaresi sağlam temeller üzerine kurulamamış, halkın bu idareyi anlayamamasından dolayı, yalnızca bir kısım aydın kesim arasında kalmış ve sonuç olarak beklentilerin dışında durumlarla karşılaşılmıştır[93].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra en büyük ve en cazip siyasî güç İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Cemiyet her ne kadar önemli bir siyasî güç olarak ortaya çıksa da, başlangıçta yönetimde resmi olarak görev almaktan kaçınmış, 1908 yılında kurulan Sait Paşa hükümetine dâhil olmayarak, kabineye yalnızca birkaç tane üyesinin katılımıyla yetinmiştir. Fakat buna rağmen arka plandan hükümet işlerine sürekli müdahalede bulunmuş ve hükümeti kendi kontrolü altında tutmuştur. Bu durum ise siyasî anlamda sıkıntı ve kargaşaya sebep olmuştur[94]. Sait Paşa'nın kısa süren sadaretinden sonra yeni sadrazam Kamil Paşa olmuş fakat İttihat ve Terakki ile olan anlaşmazlığından ötürü sadaretten ayrılmak zorunda kaldıktan sonra, Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam olmuştur. Son değişiklikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet artmıştır. Ayrıca yine bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan birkaç farklı cemiyet kurulmuştur. Osmanlı Âhrar Cemiyeti, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti bunlardan birkaçıdır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Volkan Gazetesi'ni çıkaran Derviş Vahdeti tarafından kurulmuştur. Gazete, muhalifler arasında ilk sıralarda olup asker ve medreselileri etkisi altına almış, askeri tahrik ve teşvik ederek ayaklanmaya fazlasıyla destek vermiştir.

Meşrutiyet ile beraber orduda bulunan alaylı subayların tasfiye edilerek yerlerine mektepli subayların getirilmek istenmesi, ordu içerisinde alaylılar ve mektepliler olarak bölünmelere sebep olmuştur. Ayrıca subayların, siyasetle

---

[93] Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 15-53.
[94] Fahir Armaoğlu, *a.g.e*., s. 604: Azmi Özcan, "otuzbir mart vak'ası", *DİA*, C. 34, İstanbul 1994, s. 9.

uğraşmaları yasaklanmış olmasına rağmen onlar bu yasağa karşı gelerek siyasetle olan alakalarına devam etmişlerdir.

Özetlemek gerekirse, Meşrutiyetten umulan olumlu hava, kısa süre içerisinde kaybolmuştur. İttihat ve Terakki yanlısı basın ile muhalif basın arasında, gün geçtikçe sertleşen yayınlar yapılması, ordu içerisindeki sıkıntılar, devlet idaresinde yaşanan istikrarsızlık, halkın ikiye bölünmesi, bunlara ilaveten Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Girit'in Yunanistan'a bağlanması gibi durumlar ortamın iyice gerginleşmesine sebep olmuş, İttihat ve Terakki itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Tüm bu kargaşa ortamı içerisinde İttihat ve Terakki'ye muhalif yazılarıyla bilinen gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi belki de son nokta olmuş, cinayetin sorumluluğu cemiyete yüklenmiş ve cenaze töreninde ortam daha da gerginleşmiştir. Bu yaşananlardan sonra, çok geçmeden bir ayaklanma patlak vermiştir.

12 Nisan'ın, tarihi 13 Nisan'a bıraktığı gece yarası Taşkışla'da bulunan Avcı Taburları, başlarında bulunan subaylarını hapsedip, kışlalarından çıkarak ayaklanmayı başlatmışlardır. Aslında Taşkışla'da, Avcı Taburlarıyla beraber başka birliklerde mevcuttur ve onlarda isyana katılmışlardır[95]. "*Şeriat isteriz*" söylemleri ile Ayasofya meydanına giderek Meclis-i Mebusan'ın önünde toplanan isyancıların sayısı, halktan, ulema ve medrese öğrencilerinden olan katılım ile kısa sürede artmıştır. İsyanı durdurmak isteyen veya isyancılara karşı gelmek isteyen her kim olursa öldürülmüştür. Şeriat hükümlerinin kesinlikle uygulanması, Sadrazam, Harbiye Nazırı, Meclis-i Mebusan Başkanı ve bazı subaylar ile ittihatçı subayların değiştirilmesi, daha önce ordudan çıkarılan alaylı subayların tekrar görevlerine dönebilmeleri, tüm bu olaylardan sorumlu tutulmayarak affedileceklerine dair garanti verilmesi[96] gibi talepleri olan isyancılar, bu taleplerini Şeyhülislam aracılığıyla iletmişlerdir.

İsyancıların İstanbul'u kontrol altına almalarından sonra, sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, kabinesi ile beraber sadaretten çekilmiş, yerine eski Hariciye Nazırı

---

[95] Muhammet Emin Çaycı, Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı, (*Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir 2009, s. 43.
[96] Azmi Özcan, *a.g.m.*, s. 10.

Tevfik Paşa sadrazam olmuş ve eski devlet adamlarının dâhil olduğu bir kabine kurmuştur[97].

İstanbul'da meydana gelen bu gelişmeler Rumeli'de duyulunca, bölgede bulunan İttihat ve Terakki mensupları arasında, meşrutiyetin tehlike altında olduğuyla ilgili büyük endişeler duyulmuştur. Vakit kaybetmeden bu duruma müdahale edilmesine karar verilerek, Hareket Ordusu adı verilen, 3. Ordu Kumandalığı'na bağlı birliklerle, Selanik'ten İstanbul üzerine harekete geçilmiştir. Bu birliğin, yüksek kumandanlığında Mahmut Şevket Paşa, kumandanlığında Hüseyin Hüsnü Paşa ve kurmay başkanlığında Kolağası Mustafa Kemal görev almıştır[98]. Hareket Ordusu İstanbul önlerine geldiğinde ordu kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa, halka bir beyanname yayınlayarak, ordunun orada bulunma sebeplerini açıklamıştır[99]. Daha sonra İstanbul'a giren Hareket Ordusu üç gün kadar kısa bir sürede ayaklanmayı bastırıp şehre tamamen hâkim olmuştur. Ayaklanmada etkisi olanlar yakalanarak, çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Hareket Ordusu içerisinde bulunan Rahmi Apak, o günden bahsederken şunları söylemiştir: "*Bu, İstanbul softa ruhunun, gizlenmiş monarşistlerin, geriliğinin tezahürü olup İstanbul askerleri, hürriyet rejimini sağlayan mektepli subaylığı yok etmeye tahrik edilmiş, fakat genel bir yok etme tatbik edilememiştir. Bir hafta müddetle İstanbul: 'Şeriat isteriz' diye sokaklarda dolaşıp bağıran serserilerin softaların elinde kalmıştır. Birçok mektepli subaylar öldürülmüş, tahkir edilmiş, evler basılmış, hürriyet severler yakalanmış, kaçanlar ve saklananlar kurtulabilmiştir*"[100].

Sultan Abdülhamid'in 31 Mart Ayaklanması'ndaki etkisi tartışılmış, kendisi bu durumu reddetmiş olsa da[101] sorumlu tutulmuş, anayasayı koruyacağına dair teminat verdiği halde, bu şekilde hareket etmediği düşünülmüştür. Meclis üyelerinin

---

[97] Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Yay. Haz. Nur Özmel Akın, İstanbul 2014.
[98] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, İstanbul 1991, s. 98.
[99] Ayrıntılı bilgi ve beyanname için Bkz.: Mahir Sait Pekmen, *31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif*, Yay. Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara 2013, s. 181-188.
[100] Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 41.
[101] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 104.

çoğunun ortak fikri ile 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilerek Selanik'e gönderilmiş ve yerine kardeşi Mehmed Reşad geçmiştir.

13 Nisan 1909 tarihinde başlayıp toplamda on bir gün süren bu ayaklanma, Hicri takvime göre 31 Mart 1325 tarihine denk geldiği için, 31 Mart Ayaklanması olarak da adlandırılmaktadır.

Arnavutluk'ta Meydana Gelen Ayaklanmalar

Balkanlarda bulunan milletlerin birçoğu, bağımsızlıklarını elde edebilmek için ayaklanma yoluna başvururken, Arnavutların Osmanlı Devleti'ne olan sadakatleri uzun müddet devam etmiştir. Arnavut milliyetçiliğinin ortaya çıkıp gelişmesi, diğer milletlerden farklı olmuş, Balkanlardaki milliyetçi hareketlere ve onların yayılmacı emellerine karşı tepki olarak, sonradan ortaya çıkmıştır[102].

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk üzerinde mevcut olan hâkimiyetinde dönüm noktası olmuştur diyebiliriz[103]. Savaş sonunda Balkanlarda yeni toprak paylaşımları olmuş, Ayastefanos ve onun yeniden düzenlenmiş hali olan Berlin Antlaşması kararları ile Arnavut çoğunluğun yaşadığı Gosine, Plava, Ülgün gibi bölgeler Karadağ'a verilmiştir. Bu durum Arnavutları fazlasıyla rahatsız etmekle birlikte, aralarında Osmanlı Devleti'nin artık onları koruyamayacağı düşüncesi hâkim olmaya başlamış fakat devlete olan bağlılıkları bu süreçte de devam etmiştir. 13 Haziran 1878 tarihinde Prizren'de, Osmanlı Devleti'nin de desteğini alarak, kendi toprak bütünlüklerini korumak amacıyla "Prizren Arnavut Birliği"ni kuran Arnavutlar, bu bölgelerin Karadağ'a verilmemesi için silahlı direnişe hazırlanmışlardır. Nitekim Karadağlılar, antlaşma gereğince kendilerine verilen toprakları ele geçirmek için harekete geçtikleri zaman Arnavut direnişiyle karşılaşmış ve geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır[104]. Bunun üzerine Bâbıâli duruma müdahale etmek zorunda kalarak, yanında bir miktar asker ile birlikte Mehmet Ali Paşa'yı, Arnavutluk'a göndermiş fakat bölgede gelişen olayların

[102] Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013, s. 555.
[103] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Türkiye Arnavutluk İlişkileri (1919-1938)", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. II, Sakarya 2013, s. 1114.
[104] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 540.

devamında Mehmet Ali Paşa öldürülmüştür[105]. Ardından, Bâbıâli bu defa Ahmet Muhtar Paşa'yı bölgeye yollasa da yine bir sonuç alınamamıştır. 1881 yılında ise Derviş Paşa, Prizren Arnavut Birliği'nin kuruluş amacından çıkarak, ayrılıkçı bir politika izleyip özerklik düşüncesini açıkça dile getirmeye başlaması sebebiyle Arnavutluk'a gönderilmiş, Prizren Arnavut Birliği dağıtılmış ve bundan sonra bölgeye hâkim olunarak Arnavutlar ile anlaşmaya varılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid Arnavutlara uyguladığı siyasetle onların gönlünü hoş tutarak, ayaklanmalarına engel olmaya, devlete bağlılıklarını arttırmaya çalışmıştır. Arnavutların büyük kısmı vergiden muaf tutulmuş, zorunlu askerlik yerine gönüllü olanlar askere alınmış, silah taşımalarına izin verilmiş, bazılarına rütbe ve makamlar verilerek Sultan'ın özel muhafızları da Arnavutlar arasından seçilmiştir. Fakat tüm bu ayrıcalıklı durumlar bile Arnavutların bağımsızlıkları için harekete geçmelerini engelleyememiştir.

Meşrutiyetin ilanıyla beraber artık herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu fikri benimsenerek, bu fikir uygulanmaya başlanınca Arnavutlar, uzun yıllardır sahip oldukları ayrıcalıklı durumlarını kaybetmişlerdir. Özellikle 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonraki dönemde İttihat ve Terakki iktidarının merkeziyetçi uygulamaları Arnavutların tepkilerine sebep olmuştur. Çünkü silah taşımalarının yasaklanması, vergi muafiyetinin kalkması, zorunlu askerlik gibi yeni uygulamalar, Sultan Abdülhamid döneminde var olan ayrıcalıklı durumlarını ortadan kaldırmıştır[106]. Bu gelişmeler beraberinde ayaklanmaları getirmiş, ayaklanmaların askerî kuvvetler tarafından bastırılmaya çalışılması ise, bölgedeki ortamı daha huzursuz bir hale getirmiştir.

Meşrutiyetin ilanından Balkan Savaşları'nın patlak vermesine kadar geçen dört yıllık süre içerisinde Arnavutluk'ta dört ayaklanma meydana gelmiştir[107]. 1909 yılında İpek ve Yakova bölgelerinde ilk kıpırdanmalar başlamış, bunlar bir süre sonra ayaklanmaya dönüşmüş, ne var ki çok uzun sürmeden, Bâbıâli tarafından

[105] Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü,* Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1999, s. 113.
[106] Nuray Bozbora, *a.g.e.*, s. 568-569.
[107] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 245.

gönderilen kuvvetlerce bastırılmıştır. Her iki taraftan da can ve mal kaybı olmuş ve Osmanlı Devleti artık, Balkanlarda bulunan en büyük desteğini kaybetmiştir[108]. 1910 yılında İpek Sancağı'nda yeniden ayaklanan Arnavutlar, üzerlerine gönderilen kuvvetlerin aldığı sert tedbirler ile yatıştırılsa da, 1911 yılına gelindiğinde ise bu defa İşkodra vilayetinde Katolik Arnavutlar'ın ayaklanması meydana gelmiştir. 'Malisör' olarak adlandırılan Katolik Arnavutlar 1910 yılındaki ayaklanma sırasında Karadağ'a kaçmış ve oradan her türlü yardım ve desteği sağlamışlardır[109]. Nitekim bu ayaklanmada da Karadağ'ın fazlaca etkisi ve desteği olmuş, isyancıların neredeyse hepsi Karadağ tarafından silahlandırılmıştır. Bu ayaklanma için Bâbıâli tarafından gönderilen kuvvetlerin Karadağ sınırına toplanmış olması Rusya ve Avusturya'yı rahatsız etmiş ve bu durumun barış ortamını bozacağını bildirmelerine sebep olmuştur. Sonrasında, adı geçen devletlerin de araya girmesiyle Malisörler ile anlaşma yoluna gidilmiş, vergiden muaf tutulmaları, askere alınmamaları, silah taşımalarına izin verilmesi, gibi ayrıcalıkların sağlanmasıyla ayaklanma bastırılmış ve böylece Karadağ'a sığınan Malisörler bölgeye geri dönmüşlerdir[110].

Ayaklanan Katolik Arnavutlar'a verilen bu ayrıcalıklar, aynı ayrıcalıkların kendilerinden alınmış olmasından dolayı Müslüman Arnavutların tepki göstermelerine sebep olurken, Malisörlerin ise daha da cesaretlenerek ilk fırsatta yeniden ayaklanmalarına sebep olmuştur. Nitekim 1912 yılına gelindiğinde, silâhları da ellerinde olan Malisörler tekrar ayaklanırken, bu ayaklanmayı kısa bir süre sonra Müslüman Arnavutların ayaklanması da takip etmiştir. Aynı zamanlarda Osmanlı Devleti Trablusgarp'ta İtalyanlar ile mücadele ederken, Arnavutluk'ta meydana gelen bu ayaklanmalar Balkan Savaşları'nın patlak vermesine kadar sürüp gitmiştir[111]. Savaşın başlamasının ardından, Osmanlı Devleti Arnavutlar ile

---

[108] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 55.

[109] Abdurrahman Nafiz Kiramettin, *1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, C. I-II, Ankara 2007, s. 142.

[110] Abdurhhaman Nafiz Kiramettin, *a.g.e.*, s. 142-143; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 246-247.

[111] Arnavutluk'ta meydana gelen ayaklanmaların, devletin gönderdiği kuvvetlerle bastırılmaya çalışılması, Arnavutları üzmüş, küstürmüş ve hatta devlete olan bağlılıklarının da zayıflamasına neden olmuştur. Bu durumun biraz olsun düzelebilmesi için Haziran 1911 yılında Sultan Mehmed Reşad üç hafta süren Rumeli seyahatine çıkmıştır. Sultan bu seyahati sırasında Kosova'ya ayrı bir önem vermiş ve burada bulunan Sultan I. Murad'ın iç organlarının gömülü olduğu türbesini ziyaret etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Arnavut topraklarına ayak basan ilk Sultan Mehmet Reşad olmuş ve Müslüman Arnavutlar tarafından büyük bir sevgi ile karşılanmıştır. Fakat Sultan'a duyulan saygı ve

ilgilenememiş, mevcut kargaşa durumundan yararlanan Arnavutlar 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından 1913 yılında imzalanan Londra Konferansı ile de bugünkü sınırlarını elde ederek bağımsızlıkları kesinleşmiştir[112].

Makedonya Meselesi

Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerini kapsayan, Osmanlı Rumelisi sınırları içinde yer alan ve Vilayet-i Selâse olarak da adlandırılan bölge, Berlin Kongresi'nden sonra Balkanlılar tarafından "Makedonya" olarak adlandırılmaya başlanmıştır[113]. Tarih boyunca birçok farklı devletin idaresi altına giren Makedonya, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde Osmanlı idaresi altında sorunsuzca kalmış fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesine paralel olarak, birçok sorun ve çatışma ortamıyla anılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde önemli bir yer tutan bölge, 20. yüzyıl ile beraber devletin dış ilişkilerinde de önemli bir sorun haline gelmiştir[114].

Makedonya, etnik yapısı itibariyle de karmaşık bir bölge olmuştur. Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar, Rumlar, Sırplar, Ulahlar, Yahudiler gibi farklı ırk ve dine mensup insanlar burada iç içe yaşamış fakat hepsi kendilerine ait olan dil, din ve kültürlerini korumuştur. Yan yana yaşayan bu insanlar "Osmanlı" kimliği dışında başka bir ortak özellik taşımamıştır[115]. Bölgede yaşayan milletler, Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri sürmüş, kökenleri itibariyle bağlı oldukları üç devlet, yani Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın da bu topraklarda hak iddia edebilmeleri için önemli sebep olmuşlardır. Ayrıca bu üç devlet, Makedonya bölgesi ile ilgili tarihi hak iddiasında da bulunmuşlardır. Örneğin Yunanistan için Büyük İskender ve Bizans'tan beri Makedonya Rum'du. Bulgaristan için daha 9. yüzyıldan itibaren bölge Bulgar Krallığı'nın yurduydu. Sırbistan için ise 14. yüzyılın başından itibaren,

---

güven devam etmesine rağmen, Arnavutların devlete olan küskünlükleri değişmemiştir. Nitekim büyük sevinç gözyaşları ile karşılanan Sultan'ın bölgeye seyahati, gergin havayı bir süreliğine yatıştırmaktan başka bir işe yaramamış, sonrasında ise aynı kargaşa ortamı devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Kemalettin Kuzucu, "Sultan Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahatinin Programı ve Düşündürdükleri", *100.Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015, s. 121-137.

[112] Esra Sarıkoyuncu Değerli, *a.g.m.*, s. 1115.

[113] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 580.

[114] Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi…*, s. 12.

[115] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 250.

yani Stefan Duşan Krallığı zamanından beri Makedonya kendilerine aitti[116]. Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelip yerleşmesiyle beraber burada yaşayan milletlerin hepsi, Osmanlı idaresi altında hayatlarına devam etmiş fakat Osmanlı egemenliğinin zayıflamaya başlamasıyla beraber, geçmişte bu bölgede yaşamış olmalarını tarihi hak olarak öne sürerek kargaşa ve çatışma ortamı yaratmaya başlamışlardır. Bu kargaşa ortamı Avrupa devletlerinin de işine yaramış ve bu duruma müdahale etmekten geri kalmamışlardır. Zaten Avrupa devletleri için Makedonya Meselesi, Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak görülmüştür. Çünkü Balkanlarda yaşayan gayrimüslim unsurları Osmanlı idaresinden kurtarmak için onları isyana teşvik etmek, önce özerklik sonrada bağımsızlık kazandırmak, eğer bunu gerçekleştiremezlerse onlar için reform istemek, Türkleri Balkanlardan atmak, İstanbul'u Türklerin elinden almak, Türkleri Anadolu'dan atıp bölgeyi kendi aralarında paylaşmak gibi amaçlar içeren Doğu Sorunu'nun gerçekleştirilebilmesi için özellikle etnik yapısından dolayı Makedonya çok uygun bir bölge olmuş nitekim bu amaçlar için kullanılmıştır[117]. Artık Osmanlı Devleti bir türlü çözüme kavuşamayan ve otuz beş yıl kadar sürecek olan Makedonya Meselesi ile uğraşmaya başlamıştır.

Makedonya Meselesi'nde, adı geçen devletlerarasındaki çatışma ortamının artmasına sebep olan ve hatta bu meselede dönüm noktası sayılabilecek iki olay vardır. Bunlardan birincisi 1870 yılında Bulgar Eksarhanesi'nin kurulması için verilen izin, ikincisi ise 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrası imzalanan Ayastefanos ve ardından onu geçersiz kılan Berlin Antlaşmaları'dır:

Balkan milletleri arasında ortaya çıkan milli bilinçlenme, Sırplar ve Yunanlılardan sonra Bulgarlar arasında da kendini göstermeye başlamıştır. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesine bağlı olan Bulgarlar kendi kiliselerini kurup kendi dillerinde ibadet edebilme isteği içine girmişlerdir. Aslında bu durum 1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı ile başlamış, fermana göre gayrimüslimlere dinsel örgütlenmelerinde geniş yetkiler verilmiştir[118]. 1860 yılından itibaren Rum Patriği'ni tanımayan Bulgarlar için, Osmanlı Devleti 1870 yılında çıkardığı bir ferman ile

[116] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 37.
[117] Ahmet Altıntaş, *a.g.m.*, s. 76-77.
[118] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 582.

Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına izin vermiştir. Artık Fener Rum Patrikhanesi'yle olan bağdan kurtulan Bulgarlar kendi kiliselerinde kendi dilleri ile ibadet edebilme hakkına sahip olmuşlardır[119]. Bağımsız ve milli kilisesi ile Bulgaristan, Yunanistan'ın Makedonya'daki dini etki alanına doğrudan ortak olmuştur[120]. Her iki kilisenin de bölgede bulunan Hristiyan unsurları etki altına alma çabaları, zaten var olan gergin ortamı daha da arttırmış, bölge halkı Bulgar ve Yunan kiliselerine tabi olanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Patrikhane ve Eksarhlık arasındaki bu rekabetler ise ilerleyen zamanlarda Kiliseler Mücadelesi'ni ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Bulgaristan, Makedonya bölgesinin neredeyse tamamını kapsayan Büyük Bulgaristan'ı kurma şansını elde etmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, Büyük Bulgaristan ile beraber Rusya'nın bölgeye çok daha fazla etki edebilecek olması, başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere Avrupalı devletlerin bu antlaşmaya müdahale etmelerine sebep olmuştur. Ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile Büyük Bulgaristan üçe bölünmüş, Tuna vilayeti olan kısım Bulgaristan Prensliği olmuş, güneyde Osmanlı egemenliği altında fakat özerk olan Doğu Rumeli ortaya çıkmış ve Makedonya'nın tamamı bölgede reformlar yapılmak şartıyla Osmanlı idaresine bırakılmıştır[121]. Bulgaristan bu son antlaşma kararlarından sonra hayal kırıklığına uğrasa da, kısa süreliğine elde ettiği topraklara yeniden sahip olabilmek için uğraşmaya devam etmiş, Büyük Bulgaristan hayalinden vazgeçmemiştir. Bu amaçla 1885 yılında Doğu Rumeli'yi ilhak edip ardından gözünü Makedonya'ya dikmiş ve bölgeyi elde edebilmek için iki yöntem kullanmıştır. Birincisi kilise ve okullar olmuş, papazlar ve öğretmenler vasıtasıyla propaganda yaparak bölgedeki Bulgar varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. İkincisi ise örgüt ve çeteler vasıtasıyla bölgede huzursuzluk ve karışıklık çıkarmak olmuştur. Bulgaristan'dan sonra Sırp ve Yunan hükümetleri de benzer siyasetleri uygulamaya başlayınca Makedonya bölgesi bitmeyen bir çatışma ortamı içerisine girmiş,

[119] Salim Aydın, *Balkanların Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları*, İstanbul 2013, s. 37.
[120] Meltem Begüm Saatçi, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler,* C. XIII, Ankara 2002, s. 112.
[121] Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *DİA*, C.27, İstanbul 2001, s. 440.

Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan, bölgenin idaresi için hem birbirleriyle hem de Osmanlı Devleti ile sürekli mücadele halinde olmuşlardır.

İlk örgütlenme hareketi, 1890 yılında Sofya'da kurulan, "Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi" olmuştur. Bu komite kısa zamanda karışıklıklar çıkararak Avrupa devletlerinin müdahalesine ortam hazırlamıştır. 1893 yılında, bazı kaynaklara göre Selanik, bazı kaynaklara göre ise Resne'de[122] "Makedonya Dâhili İhtilâl Komitesi" (VMRO) veya kısaca "Makedonya Komitesi" kurulmuştur. 1895 yılında da "Yüksek Makedonya Komitesi" kurularak Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etme amacını taşımıştır. Bu komitelerin yanında, yine aynı bölgede ve milli emelleri için Sırplar, 1886 yılında "Saint Sava" örgütünü, Yunanlılar ise yine aynı amaçla 1894 yılında "Etniki Eterya"yı kurmuşlardır. Ayrıca bölgede daha başka birçok örgüt kurulmuştur. 1902 yılında Rumeli Müfettişliği'ne atanan Hüseyin Hilmi Paşa, Makedonya'da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp ve 5 kadar Valak çetesinin mevcut olduğu bilgisini vermiştir[123].

Makedonya'daki ilk büyük ayaklanma 1902 sonbaharında meydana gelen Cumâ-i Bâlâ Ayaklanması olmuştur. Osmanlı idaresi kısa sürede duruma müdahale etmiş, ayaklanma kontrol altına alınmış ve Avrupa devletlerinin duruma müdahale etmelerini engellemek için "Rumeli Vilayeti Hakkında Talimat" adının verildiği ıslahat programı uygulanmaya başlanmıştır. Bölge artık bir müfettiş tarafından yönetilmeye başlanmış, Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişi olarak Selanik'e gönderilmiştir. Tüm bu olanlar kısa süreliğine asayişin sağlanmasında etkili olsa da, uzun vadede bir çözüm getirmemiş ve sorunlar artarak devam etmiştir. 1903 yılında meydana gelen İlinden Ayaklanması bölgedeki ikinci büyük ayaklanma olmuştur. İlk ayaklanma gibi bu da Osmanlı idaresi tarafından kontrol altına alınmasına rağmen Avrupa devletlerinin Makedonya sorununa müdahale etmelerine engel olunamamıştır. Bu ayaklanmadan sonra Balkanlardaki asayiş ve barışın korunması amacıyla Rusya ve Avusturya tarafından Mürzsteg Programı hazırlanmış fakat bölgedeki çatışma ortamı yine son bulmamıştır. Osmanlı Devleti'nin buradaki idaresi

[122] Meltem Begüm Saatçi, *a.g.m.*, s. 115.
[123] Hale Şıvgın, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya", *The Balkans: Languages, History and Cultures, Bulgaristan Veliko Turnova Üniversitesi*, 12-15 Nisan 2007.

de günden güne azalmış, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte kısa süreli bir sakinlik ve barış ortamı yaşanmış olsa bile bu durum çok uzun sürmemiştir[124].

Makedonya Meselesi, Balkan Savaşları'na ve sonucunda Makedonya'nın Bulgaristan-Sırbistan ve Yunanistan tarafından paylaşılmasına kadar devam etmiştir. Savaş devam ederken Arnavutluk, savaş bittikten sonrada Makedonya Osmanlı idaresi altından çıkmıştır.

B. I. Balkan Savaşı'nın Başlaması

1. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Müttefik Olma Sebepleri

II. Meşrutiyetin 1908 yılındaki ilanından kısa bir süre sonra hem içeride hem de dışarıda sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Devlet meşrutiyet sonrası seçimlerle uğraşırken, 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini[125], aynı gün Bulgar Prensi Ferdinand Bulgaristan'ın bağımsız olduğunu, ertesi gün ise Yunanistan Girit'i ilhak ettiğini bildirmiştir[126]. Avusturya, Meclis-i Mebusan'a Bosna-Hersek'ten milletvekili seçilmesi ve ardından Bosna-Hersek ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin kuvvetleneceği endişesi ile bu ilhakı gerçekleştirmiştir[127]. Devlet, yaşanan bu olumsuz durumlara yalnızca ticari boykot ile karşılık verebilmiştir. Meşrutiyet ile beraber devletin daha iyi ve daha güçlü bir hale geleceği düşüncesi gerçekleşmek bir yana, durum daha kötü bir hal almış, Abdülhamid idaresinde geçen otuz bir yıl boyunca elden çıkan topraklardan çok daha fazlası, birkaç ay içerisinde kaybedilmiştir[128]. Bu durum İttihat ve Terakki'ye karşı olumsuz tepkilere sebep olmuştur. Kısa bir süre sonra Meşrutiyet karşıtlarının,

---

[124] Meltem Begüm Saatçi, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı*, C.1, Ankara 2013, s. 539-553; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi…*, s. 12-13; Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *DİA*, C.27, İstanbul 2001, s. 440-441; Mehmet Okur, The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945), *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2012, S. 32, s.29-44; Volkan Marttin, Balkan Savaşlarına Gidilen Süreçte Makedonya Sorunu ve Bir Osmanlı Diplomatının Faaliyetleri, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7 (2), Eskişehir 2006.

[125] Bu ilhaka Sırplar çok daha fazla tepki göstermiş, bölgenin, kurulmasını hayal ettikleri Büyük Sırbistan sınırları içerisinde olduğunu iddia etmişlerdir.

[126] Sacit Kutlu, "Balkan Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin ve Bölge Devletlerinin İttifak Hesapları", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C.1, Ankara 2014, s. 187, 193.

[127] Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler*, C.13, Ankara 2002, s. 297.

[128] Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 222.

anayasal düzeni ortadan kaldırmak amacıyla çıkardıkları 31 Mart Ayaklanması (13 Nisan 1909) sonucunda II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, İttihat ve Terakki artık yönetimde daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki ülke siyaseti üzerinde etkisinin arttığı bu dönemde Balkanlarda farklı bir siyaset uygulamaya başlamıştır. II. Abdülhamid'in uyguladığı Balkan siyaseti, Balkan milletleri arasında var olan anlaşmazlıklar üzerine yani bu milletlerin birbirleriyle anlaşamamaları üzerine kurulmuşken, İttihat ve Terakki yönetimi Balkan milletleri arasında uzlaşmacı olmaya çalışmıştır[129]. Yine aynı dönemde, devleti yeniden güçlendirmek ve yıkılmasını engellemek için uygulanmaya başlanan Türk unsuruna dayanma politikası (Türkçülük Politikası) ise gayri Türk unsurların tepkileriyle karşılanmıştır. Kısacası İttihat ve Terakki'nin Balkanlarda uygulamaya başladığı siyaset başarılı olamamıştır.

İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasî idarede fazla söz sahibi olması, onları iktidardan uzaklaştırmak amacıyla "Hürriyet ve İtilaf Partisi" adını alan muhalif bir gurubun ortaya çıkmasına ve bundan sonra bu iki parti arasında sürekli çekişmeler yaşanmasına sebep olmuştur. Ordu ise siyasete alet edilmiş ve bu durum ordunun muharebe gücünü zayıflatan etkenlerden biri olmuştur. İttihatçı subaylara karşı, "Halaskâr Zabitan" (Kurtarıcı Subaylar) gurubu kurulmuş ve ordu, subaylar arasındaki bu gruplaşmadan dolayı zarar görmüştür.

Uzun zamandır sürüp giden, bazen yatıştırılsa bile yeniden alevlenen Arnavut Ayaklanması, Makedonya'da yaşanan kargaşalar, Havran olayları, Suriye'de Dürzi Ayaklanması, Yemen'de İmam Yahya Ayaklanması, Adana ve çevresinde özerk devlet kurabilmek amacıyla çıkarılan Ermeni Ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin aynı dönemde, uğraşmakta olduğu diğer sorunlar arasındadır. Devletin içinde bulunduğu bu sıkıntılı dönem, uzun zamandır gözünü Trablusgarp'a dikmiş olan İtalya için bir fırsat olmuştur. İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'nin uygarlık olarak geri bırakıldığını ve orada yaşayan İtalyanlara kötü davranıldığını ileri sürerek 28 Eylül 1911 tarihinde bölgeyi işgal etmeye başlamıştır[130]. Aynı

[129] Nilüfer Uğraş, *a.g.t.*, s. 16.
[130] Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2013. s. 59.

dönemde bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin Yemen'e, (oradaki ayaklanmanın kontrol altına alınabilmesi amacıyla) gönderilmiş olması, İtalya'nın birkaç hafta içerisinde Trablus ve Bingazi'yi ele geçirmesini kolaylaştırmıştır[131]. Mustafa Kemal, Enver Paşa gibi komutanların gönüllü olarak bölgeye gidip halkı direniş için örgütlemelerinde sonra, İtalya Trablusgarp sahilinde sıkışıp kalmıştır. Bu direnişi kırıp, Osmanlı Devleti'ni bir antlaşma yapmaya zorlamak için Mayıs 1912 yılında yeni bir Arnavut ayaklanmasının çıkmasını sağlayan İtalya, ayrıca Oniki Adayı işgal etmiş ve Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak bombalamıştır[132]. Arnavutluk'ta çıkan bu son ayaklanma, bölgedeki nüfuzunu kaybetmemek için Avusturya tarafından da desteklenmiş, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda mevcut nüfuzunu ise fazlasıyla sarsmıştır. İttihat ve Terakki'nin kötü idaresine karşı ortaya çıktığı söylenen ayaklanma, Halaskâr Zabitan Gurubu tarafından da destek görünce iyice büyümüş, yine aynı gurubun baskıları sonucunda yönetimde bulunan Sait Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kalmış, böylece İttihat ve Terakki'nin yönetimdeki etkisi sona ermiştir[133].

Balkanlardaki durumun gün geçtikçe daha kötü bir hal almaya başlaması, siyasî idaredeki istikrarsızlıklar, devletin daha fazla devam etmeyerek savaşı sonlandırmak amacıyla İtalya ile görüşmelere başlamasına sebep olmuştur. Sonuç olarak 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi Antlaşması ile kuzey Afrika'daki son toprağımız olan Trablusgarp İtalya'ya bırakılmıştır.

Trablusgarp Harbi, toprak kaybıyla sonlanmasına ilaveten, daha başka olumsuz durumlara da sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti Trablusgarp Harbi ile uğraşıyorken, Balkanlarda çıkacak olan eş zamanlı bir savaşta, iki cepheye bölüneceği için, tüm gücünü Balkanlarda kullanamayacağı düşüncesi ile, ittifak girişimleri hızlanmıştır. Ayrıca Osmanlı askerî gücünün iyi olmadığı, topraklarını koruyamadığı ve durum böyleyken Osmanlı Devleti'nden toprak elde edebilmenin artık kolay olduğu düşüncelerinin oluşması ile birlikte, Balkan devletleri arasında kurulacak olan ittifaklar hızlanmıştır.

---

[131] Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 248.
[132] Sacit Kutlu, *a.g.m.*, s.197.
[133] Ahmet Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 300.

2. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapmış Olduğu İttifaklar

Yeni kurulmuş olan küçük Balkan devletleri, genişleme politikalarının çatışıyor olması sebebiyle sürekli bir anlaşmazlık halinde olmuşlardır. Egemenliklerini kazanmış olmalarına rağmen, elde ettikleri topraklar kendilerine yeterli gelmemiş, Yunanlılar Epir ve Girit olmak üzere tüm Ege adalarını, Bulgarlar Trakya'yı, Sırplar Bosna Hersek'i, Karadağlılar Kuzey Arnavutluk'u istemiş, bunlar yetmezmiş gibi hepsi birden Makedonya'ya göz dikmiştir. Aslında amaçları Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak, hatta elde edebildikleri topraklar arasından en büyük payı kendilerine alabilmek olmuştur. Bahsi geçen en büyük pay ise Makedonya'dır.

Osmanlı Devleti her ne kadar eski gücünü yitirmiş olsa da küçük Balkan devletleri karşısında hala büyüktür ve onunla tek başlarına mücadele edemeyeceklerinin bilincinde olan bu devletlerin yapmaları gereken tek şey, var olan çekişmelerini bir kenara bırakarak birleşip güç oluşturmak olmuştur. Bu birleşmedeki en büyük pay Rusya'ya aittir. 1905 yılında Japonlara karşı yenilince yönünü Uzakdoğu'dan tekrar Balkanlara doğru çeviren Rusya bölgede daha aktif bir rol oynamaya başlamış[134], Avusturya-Macaristan'ın yayılmacı politikalarına da karşı koyabilmek amacıyla Balkan Slavlarını, birleşmeleri için daha fazla kışkırtmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış bunalımın kolaylaştırdığı ve hızlandırdığı Balkan İttifakının merkezinde Bulgaristan yer almış, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ onun etrafında toplanmış, Rusya ise ittifakın kurulmasında en önemli rolü üstlenmiştir[135]. Ayrıca bu ittifakı gerçekleştiren dört Balkan devletinden üçü Slavdır ve tüm Slavları birleştirme fikri, Rusya'nın Balkan politikasının temelini oluşturmuştur.

Balkan İttifakı gerçekleştikten hemen sonra Osmanlı Devleti ile savaş çıkarabilmek için bahaneler yaratmaya başlanmıştır. Devleti her açıdan yıpratmak için uğraşmışlar, ayaklanmalar, çete savaşları devam etmiş, sabotajlar yapılmıştır.

---

[134] İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara 2004, s. 3.
[135] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. I, Ankara 1991, s. 226-227.

Arnavut ayaklanması tekrar alevlenmiş, Makedonya'da Bulgar ve Yunan çetecilerin faaliyetleri daha da artmış, Trakya'daki çetelerin saldırganlıkları durumu daha kötü hale getirmiştir, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ sınırında yaşanan bu olaylar gerilimi günden güne yükseltmiştir. Ayrıca Balkan devletleri, Osmanlılar tarafından kabul edilip gerçekleştirilmesi imkânsız olan reform talepleriyle de, savaş gerekçesi yaratmaya çalışmışlardır[136].

Sırbistan-Bulgaristan İttifakı

Rusya'nın diplomatik yardımı ve ara buluculuğu sayesinde, Sırbistan ve Bulgaristan arasında bir antlaşma sağlanabilmesi için başlayan görüşmeler, iki taraf adına olumlu diye nitelendirilebilecek şekilde sonuçlanmış ve 13 Mart 1912 tarihinde taraflar arasında "*Dostluk ve İttifak Antlaşması*" imzalanmıştır. Buna göre:

1) Her iki taraf toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını koruyacak, bunun aksi bir durum söz konusu olursa birlikte hareket edeceklerdir.
2) Her iki taraftan birine saldırı olursa, diğer taraf tüm kuvvetleri ile ona yardım edecektir.
3) Herhangi bir büyük devlet tarafından, Osmanlı idaresi altındaki Balkan topraklarına, bir saldırı yapılırsa, bu durum taraflardan birinin dahi menfaatine aykırı olursa, o devlete karşı beraber hareket edilecektir.
4) Her iki tarafta barış yapacak olursa, önce birbirlerine danışacaktır[137].

Ayrıca antlaşma içerisinde gizli maddelerde mevcuttur ve bu maddelerde Makedonya'nın paylaşılması öngörülmüştür. Şöyle ki: Şar Dağları'nın kuzeyinde kalan bölgenin Sırbistan'a, Rodop Dağları ve Struma Nehri'nin doğusunda kalan bölgenin de Bulgaristan'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Yani Ohri, Pirlepe ve Manastır'ın da dâhil olduğu Güney Makedonya, Bulgaristan'a verilmiştir. Üsküp'ün dâhil olduğu Kuzey Makedonya ise tartışmalı bölge olmuş, buranın paylaşımında Bulgaristan ve Sırbistan kendi aralarında bir antlaşma sağlayamazlarsa, Rus Çarı'nın

[136] Güney Dinç, *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, İstanbul 2013, s. 63-64.
[137] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 214; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 292.

arabuluculuk yapmasına karar verilmiştir[138]. Böylece Rusya, olacakları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebileceği bir güç elde etmiştir.

Bulgaristan genel olarak bu antlaşmadan memnun olmuştur. Ayrıca tartışmalı bölgenin, Rusya tarafından kendilerine verileceğinden emindir. Ancak Sırbistan bu antlaşmadan Bulgaristan kadar memnun olamamıştır. Bu memnuniyetsiz lik büyük ölçüde Makedonya ile alakalı olmuştur. Çünkü Sırbistan da Makedonya'nın tamamını elde edebilmek istiyorken, bu antlaşma ile yalnızca Kosova ve Yeni Pazar Sancağı için hak iddia edebilecektir[139].

Ayrıca Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki bu ittifak, "*Askerî Konvansiyon*" ile desteklenmiştir. Buna göre Bulgaristan 200 bin, Sırbistan ise 150 bin kişilik askerî kuvveti seferber edecektir [140].

Bulgaristan-Yunanistan İttifakı

Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki görüşmeler daha sonuca varmamış ve devam ediyorken, Ekim 1911 yılında Yunanistan ve Bulgaristan arasında da görüşmeler başlamıştır. Aslında Yunanistan daha önceden beri, Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan ile bir antlaşma yapma isteği içerisinde olmuştur. 1910 yılında Yunan başbakanı Venizelos, bu tarihten itibaren Yunan-Bulgar ilişkilerine yeni bir şekil verebilmek için teşebbüslerde bulunmuş ama bir sonuç alınamamıştır[141]. Ardından İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması ve Osmanlı Devleti'nin Makedonya'ya asker sevk etmesi Bulgaristan'ı hareketlendirmiş ve Ekim 1911 tarihindeki görüşmeler böylece başlamıştır[142]. İlk olarak Makedonya, ikinci olarak ise Girit ile ilgili meseleler üzerinde ortak karar verilemediği için, ittifak antlaşması için başlayan görüşmelerden bir netice alınamamış ve görüşmeler uzayıp gitmiştir. Yunanistan Makedonya'nın paylaşılmasını isterken, Bulgaristan ise özerkliğinden yana olmuştur. Ayrıca Bulgaristan için Yunan ordusu önemsiz sayılmış, bölgeyi Yunanistan'dan çok

---

[138] Barbara Jelavic, *Balkan Tarihi 2-20. Yüzyıl*, C. 2, İstanbul 2013, s. 102; Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 15.
[139] Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 15-16.
[140] Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 220-221.
[141] Hakan Şallı, Balkan Savaşları Öncesinde Yapılan Gizli İttifak Anlaşmaları, (*Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2014, s. 82.
[142] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 659.

daha önce ele geçirebileceği için Makedonya'nın paylaşılmasını istememiştir[143]. Başbakan Venizelos'un Girit ile ilgili meseleye daha fazla ağırlık vermesi de antlaşmayı geciktiren ikinci sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı, Girit için Balkanlılarla işbirliği yapmak isteyen Yunanistan'a karşı Bulgaristan olumlu yaklaşmamış ve sırf Girit yüzünden savaşa girmek istememiştir. İki hükümet arasındaki bu görüşmeler en sonunda bir anlaşmaya varılana kadar sürmüştür. Makedonya konusunda bir çözüm bulunamasa da bu mesele daha sonraya bırakılmış, Girit ise yapılacak olan ittifak dışında tutulunca 29 Mayıs 1912 tarihinde Sofya'da "*Savunma İttifakı*" adının verildiği bir antlaşma imzalanmıştır[144]. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ne karşı hem askerî hem de politik işbirliği taşımaktadır. Antlaşmaya göre:

1) Osmanlı Devleti, taraflardan herhangi birine karşı saldırıya geçerse, diğer taraf tüm imkânları ile ona yardım edecek, eğer ki barış yapılacaksa, her iki taraf birbirleriyle anlaşarak buna karar verecektir.
2) Antlaşmalarla elde edilen hakların[145] korunması ve gerçekleştirilmesinde hem Osmanlı Devleti'ne hem de Avrupa devletlerine karşı beraber hareket edeceklerdir.
3) Bu antlaşma gizli kalacaktır.

Girit Adası için ise, antlaşmaya özel bir hüküm eklenmiştir. Buna göre eğer, Girit'in sebep olduğu bir Osmanlı-Yunan savaşı çıkarsa Bulgaristan bu savaşta tarafsız kalacaktır.

"*Askerî Konvansiyon*" ile tamamlanan bu ittifaka göre, Osmanlı Devleti ile bir savaş meydana gelirse Bulgaristan 300 bin, Yunanistan ise 120 bin asker çıkarabilecek, Bulgaristan Makedonya'nın üç vilayetine saldırabilecek, Sırplar 120 bin asker ile savaşa katılırsa Bulgaristan tüm kuvvetlerini Trakya'da kullanabilecek,

---

[143] Aynı yer.
[144] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 660.
[145] Burada bahsedilen antlaşma, Berlin Antlaşması ve 23. maddesidir. Burada hem Rumeli hem de Girit için ıslahat yapılma şartı vardır.

Yunan donanması ise Ege Denizi'ni ele geçirip Anadolu ve Rumeli arasındaki iletişimi kesmeye çalışacaktır[146].

Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki bu ittifak, ilk ittifaklarından biraz farklı olmuş, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış ve herhangi bir toprak paylaşımından bahsedilmemiştir. Savaş sonunda elde edilebilecek olan topraklar hakkında önceden bir paylaşım yapılmamış olması gelecekte bu iki devlet arasında sorunlar çıkmasına sebep olmuştur. Ve bahsettiğimiz bu iki devlet Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin en önemli düşmanları rolünü üstlenmiştir.

Sırbistan-Karadağ İttifakı

Karadağ Balkanlarda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmeye başlamış, dönem dönem ayaklanmalar çıkararak devleti zor duruma sokmuştur. 1910 yılından itibaren Karadağ kralı Nikola, Arnavutluk'un kuzeyinde bulunan Malisörleri silahlandırıp Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya başlamıştır. Kral Nikola'nın Sırp büyükelçisine, Balkanlarda yaşanacak olaylara karşı beraber hareket etme teklifi Sırplar tarafından olumlu karşılanıp kabul edilince, iki Slav devleti 27 Eylül 1912 tarihinde İsviçre'nin Lucerne şehrinde bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile iki devlet Osmanlı idaresi altında yaşayan Sırpların egemenliklerini kazanmaları için ortak hareket etme konusunda anlaşmış ve Karadağ'a İşkodra ile Antivari Limanı'nın verilmesi kararlaştırılmıştır[147].

Ayrıca Karadağ Mayıs 1912 yılında Yunanistan, Ağustos 1912 yılında ise Bulgaristan ile antlaşmalar yapmış, bu antlaşmalar diğerlerinden farklı olarak yazılı değil, sözlü olarak yapılmıştır.

Karadağ ile yapılan antlaşmalar sonrasında birlik sağlanmış ve Balkan İttifakı kurulmuştur. Amacı Osmanlı Devleti'ne karşı saldırarak topraklarını yağma etmek ve Türkleri Avrupa'dan atmak olan[148] bu ittifaklar, aslında sağlam temeller üzerine kurulamayan geçici bir birleşme olmuştur. Bir süre sonra durum tersine

---

[146] Hakan Şallı, *a.g.t.*, s. 85.
[147] Richard C. Hall, *a.g.e*., s. 17; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 661.
[148] Memet Yetişgin, "Osmanlı Son Döneminde Balkanlardaki Olayların Bölgedeki Türk ve Müslüman Halk Üzerindeki Etkileri, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. II, Sakarya 2013, s. 885.

dönecek ve bu ittifakı kuran devletler, I. Balkan Savaşı sonrasında birbirleri ile mücadele içerisine gireceklerdir.

3. Osmanlı Devleti'nin Balkan İttifakına Karşı Tutumu

Osmanlı Devleti iç meseleler, iktidar-muhalefet kavgası yani parti mücadeleleri ile uğraşırken, Balkanlıların kendilerine karşı ittifak kurma girişimlerinin farkında olamamıştır. Aslında fark edilemeyen durum, bir zamanlar kendi idaresi altında olan bu devletlerin zamanla güçlenip savaşabilecek birer devlet haline geldikleridir.

Balkan devletleri arasında ittifak görüşmelerinin olduğu dönemde, Osmanlı devlet idaresinde Sait Paşa hükümeti bulunuyordu. Sait Paşa'nın aynı dönemdeki söylemleri Balkan devletleri arasında kurulan ittifaklarla ilgili Osmanlı Devleti'nin fikrini anlamamız açısından dikkate değerdir. Paşa, meclis kürsüsünden tüm Balkanlıları kastederek "*Balkan hükümetleriyle ilişkilerimiz en iyi şekilde yürümektedir*" demiştir. Yunanistan ile ilgili bir söyleminde, "*Mösyö Venizelos, iyi bir devlet adamı olarak, bir savaştan çok bir barış aramakta ve bu uğurda gayret göstermektedir*" ifadelerinde bulunmuştur. Rusya ile ilgili bir söyleminde ise "*Rus Dışişleri Bakanı Mösyö Sazanof gibi uzak görüşlü ve ortak ilişkilerimizi takdir eden bir kişinin Rus dışişleri bakanlığı gibi bir makamda bulunması, o devletle ilişkilerimizin iyi gittiği hakkında yeterli bir güvencedir*" diye belirtmiş ve bunun üzerine milletvekilleri tarafından alkışlanmıştır[149]. Sait Paşa hükümeti sırasında Hariciye Nazırı olan Asım Bey'in de söylemleri benzer şekilde olmuştur. Asım Bey 15 Temmuz 1912 tarihinde toplanan Meclis-i Mebusan'da "*Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri -şu sözleri söylerken isterim ki sesim memleketin en ücra köşelerinde her Osmanlı tarafından işitilsin- bugün on ay evvelki hale göre kat kat iyidir. Şu harp (İtalya Harbi) sırasında dahi Balkan hükümetleriyle olan ilişkilerimiz pek samimi devam ediyor. Osmanlı hükümeti, kendi hukukunu müdafaada ne kadar güçlü bir azim ve metanet gösteriyorsa komşu devletlerle olan siyasî ve iktisadi münasebetlerinin sulh yoluna konulmasında da o kadar doğru ve güçlü bir çizgi izlemektedir. Bu siyasetin gelecekte karşılıklı daha da güvenli ve yararlı sonuçlar*

[149] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 73.

vereceğinden şüphe edilmemelidir" ifadelerini kullanarak bir konuşma yapmıştır. Bu durum bize hükümetin aslında gerçekte olan durumlara ne kadar yabancı kaldığını bu sebeple de hem aldanan hem de aldatan konumuna düşmüş olduğunu göstermektedir[150].

Sait Paşa hükümetinin istifasıyla beraber İttihat ve Terakki'nin yönetimi sona ermiş, aynı göreve getirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın, 'Büyük Kabine'[151] adı verilerek kurulan yeni hükümeti de, İttihat ve Terakki yönetiminde olduğu gibi, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak içerisinde olduklarının farkına varamamıştır. Büyük Kabine'nin Dışişleri Bakanı Noradunkyan Efendi o günlerde bir gazeteye; "*Bulgar Hükümetinin barışçı beyanatının samimiyetine inanmamak için hiçbir sebep yoktur*" diyerek, Bulgaristan barışa bağlı kaldığı sürece diğer Balkan devletlerinin de onu takip edeceklerini belirtmiştir[152].

Aslında Osmanlı Devleti, Balkanlarda çıkabilecek olan bir savaşın, büyük devletlerin müdahaleleri ile engelleneceğini düşünmüştür. Çünkü Balkanlarda bir savaşın çıkması demek, ardından bir dünya savaşına sebebiyet verme ihtimalini de beraberinde getirmekteydi, nitekim böylede olmuştur. Avrupalı büyük devletler, Balkan devletleri arasında oluşmaya başlayan ittifaklardan haberdar olduktan sonra bu ittifaklara karşı bir tepki göstermemekle beraber, bölgede bir savaş çıkmasını da desteklememişlerdir[153]. Yalnızca İtalya, Trablusgarp'ı tamamen ele geçirebilmek için Balkanların karışmasını desteklemiştir. Talat Paşa anılarında, Balkan Savaşı'nı önleyebilmenin Avrupa büyük devletleri için kolay bir iş olduğunu, savaşın çıkıp onca kan dökülmesine engel olabilmek için, bu devletlerden herhangi birinin ciddi bir tavır takınmasının bile yeterli olduğunu ifade etmiştir[154].

---

[150] Ahmet Reşit Rey, *a.g.e.*, s. 206-207.
[151] Üyeleri arasında önceki sadrazamlarında bulunduğu bu yeni hükümette Harbiye Nazırlığı'na Nazım Paşa, Bahriye Nazırlığı'na Mahmut Muhtar Paşa, Hariciye Nazırlığı'na Gabriyel Noradunkyan Efendi getirilmiştir.
[152] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s.192.
[153] İngiltere Türk Boğazları'nda Almanya yerine, Rusya'yı görmeyi tercih ettiği için Balkan devletleri arasındaki ittifakları olumlu karşılamıştır. Fransa hemen yanında bulunan Alman tehlikesine karşı müttefiki olan Rusya'yı darıltmamak için sessiz kalmayı uygun bulmuştur. Almanya ve Avusturya ise İngiltere, Fransa ve Rusya ile bir savaş ihtimalinin olabileceği şu günlerde ortalığı karıştırmak istememişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 72-73.
[154] *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 20.

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin, savaş çıkmayacağı yönündeki teminatları ile savaş çıksa dahi mevcut statükonun korunacağı[155] yönündeki teminatlarına güvenmek zorunda kalmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Sör Edward Grey, Osmanlı Hükümeti'nin Londra Sefiri Tevfik Paşa ile yaptığı görüşmede, Balkanlardaki gösteri ve mitinglere rağmen statükonun korunması taraftarı olduklarını belirtmiştir. Le Temps Gazetesi Petersburg muhabiri, Rusya'nın Avusturya'ya statükonun korunması ile ilgili görüşünü sorması üzerine Avusturya-Macaristan sefirinin, "*Balkanlarda statükonun korunması gereklidir*" diye cevap verdiğini yazmıştır. Yine aynı gazete, Balkanlarda artan olaylar sonucunda Rusya Hariciye Nazırı Sazanof ile Osmanlı Devleti sefirinin görüştüklerini ve bu görüşme sonucunda Rusya'nın barış taraftarı olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Ayrıca Karadağ ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler kötü bir hal alınca, Avusturya statükonun korunması gerektiğini yeniden belirtmiştir[156].

Balkan devletlerinin savaş çıkması yönündeki iradeleri, Büyük devletlerin savaşı önleyebilme kararlılığından daha güçlü çıkmıştır. Savaşın çıkmayacağı yönündeki söylem ve teminatlara rağmen, Balkan devletlerinin seferberlik ilanları peş peşe gelmiştir. Zaten olası bir savaş halinde, sonuç ne olursa olsun mevcut durumun değişmeyeceğine dair verilen teminat, Balkan devletleri tarafından önemsenmemiştir. Onlar bu teminatı, eğer savaşta galip gelirlerse kazandıklarının yanına kâr kalacağı, ancak mağlup olurlarsa Rusya'nın araya girerek toprak kaybetmelerini önleyeceği şeklinde yorumlayıp kabul etmişlerdir[157].

Aslında Osmanlı Devleti'nin ittifaklardan hiç haberdar olmadığını söylememiz doğru olmaz. Çünkü Nisan 1912'den itibaren Balkan devletlerinin ittifak girişimleriyle ilgili haberler ile aynı ittifaklarla ilgili Avrupa basınında çıkan haberler Osmanlı basınında da yer almaya başlamış, fakat hükümetler, aleyhimize olan bu gelişmeleri değerlendirememişlerdir. Ekim ayından itibaren bu ittifakların,

---

[155] Rus ve Avusturyalı temsilciler, 10 Ekim'de Çetine, Atina, Sofya ve Belgrat'ta büyük güçlerinde onayladığı ilkeleri açıklamışlardır. Buna göre 1- Büyük güçler barışı bozabilecek olan her girişimi kınamaktadır. 2- Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine göre Bâbıâli'nin Balkanlarda Hristiyan tebaa lehine yapacağı reformların takipçisi olacaklardır. 3-Buna rağmen yine de savaş çıkarsa, Balkanlarda toprakla ilgili hiçbir statüko değişikliği kabul edilmeyecektir. Bkz.: Sacit Kutlu, *a.g.m.*, s. 198.
[156] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 225-227.
[157] Sacit Kutlu, *a.g.m.*, s. 201.

maddeleriyle beraber basında yer bulmasından sonra Osmanlı Devleti işin ciddiyetinin farkına varabilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti kısır bir siyaset döngüsü içerisinde uğraşırken, çevresinde olup bitenlerle ilgilenmemiş, basını dahi dikkate almamıştır[158].

Osmanlı Devleti'nin, büyük devletlerin savaşı engelleyebileceğini düşünerek hareket etmiş olması, Osmanlı Rumelisi için, 20. yüzyılın başından beri yaptığı hataların son halkasını oluşturmuştur. Aynı devletlerin savaşı engellemeleri bir yana, statükonun değişmeyeceği beyanatları bile Kasım 1912 yılı itibariyle değişmiştir. Düşündürücü olan da şudur ki; Osmanlı Devleti'nin, sonucu ne olursa olsun statükonun değişmeyeceği bir savaşın yapılma nedenini bile sorgulamaması!

4. Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Askerî Durumu ve Savaş için Yapılan Hazırlıklar

Balkan Savaşları öncesinde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildir. İktidar ve muhalefet arasında sürekli sorunlar yaşanmakta, yönetimdeki bu kargaşa ortamı orduya da yansımaktadır. Ordu içerisinde uzun zamandır süre gelen alaylı-mektepli çekişmesi devam etmektedir. Orduya kadar uzanan siyasî çekişmeler birlik ve beraberliği engellemiş, subayların siyasetle uğraşması sonucunda ise ordu, İttihatçı subaylar ve Halaskâr subaylar olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu bölünmeler subayların, vatan için omuz omuza çarpışmalarına bile engel olabilecek boyutlara ulaşmıştır[159]. Fethi Okyar ordunun bu durumu hakkında, *"Hatırladıkça elem duymamak mümkün değildir. Savaş içinde öylesine olaylar cereyan etti ki tüyler ürpertir. Bazı zabitlerin kalpaklarındaki şekil İttihatçılığını, bazılarınınki ise İtilafçılığını belirtiyordu. Kimler sokmuştu bu korkunç uçurumu ordunun içine… Kalbinde vatan muhabbeti ihtiraslarının üzerine çıkabilmiş hangi kişinin havsalası böylesine ihaneti alabilirdi?"*[160] ifadelerinde bulunmuştur.

---

[158] Salim Aydın, *a.g.e.,* s. 218.
[159] İsmet Görgülü, *a.g.e.,* s. 5.
[160] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam,* Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 156-157.

1912 yılı Temmuz ayında, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan Osmanlı sınırında askerî yığınaklar oluştururken, Osmanlı Devlet adamları siyasî çatışmalar ile uğraştıkları için, Balkanlardaki kargaşa ortamına engel olabilmek adına hiçbir girişimde bulunmamışlardır. Hatta dönemin Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi'nin mecliste, Rusya'nın Balkanlardaki barış ortamı için garanti verdiğini belirten açıklaması ve ardından büyük devletlerin, savaş çıksa dahi statükonun değişmeyeceği yönündeki teminatlarından sonra, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti tarafından iyi niyet göstergesi olarak, savaşa hazır durumda olan iki ordudan 1908 girişli nizami erlerin terhis edilmesine ve bazı redif erlerinin ise izinli olarak gönderilmesine karar vererek, 120 tabur yani yaklaşık olarak 75.000 talimli asker için terhis kararı verilmiştir[161]. Ali Fuat Türkgeldi anılarında terhis kararını, Balkan Devletleri arasında yapılan ittifaklar ortaya çıkmaya başladığı zaman ve bölgedeki gergin ortam daha çok artınca devlet, ortamın sakinleşmesi için Rumeli'de bulunan fazla kuvvetlerin terhisini istemiş ve hükümette buna göz yumarak yüz yirmi tabur nizamiye askerîni terhis etme gafleti göstermiştir[162], şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca askerîn terhis kararı ile ilgili olarak Balkan Harbi literatüründe, Noradunkyan Efendi'den önce Hariciye Nazırı olan Asım Bey'in, kendisine gelen raporlara rağmen 15 Temmuz 1912 tarihinde yapmış olduğu meclis konuşmasında, "*Balkanlardan imanım kadar eminim*" söyleminde bulunduğu ve bunun üzerine asker terhisinin

[161] Ercan Uyanık-İrfan Davut Çam, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk?", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar,* C. 1, Ankara 2014, s. 593. Ayrıca asker terhisi ile ilgili şunu da belirtmeliyiz ki, askerlerin normal terhis süreleri gecikmiş ve bu yüzden aralarında huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. Fakat Balkan devletlerinin, savaş için hazırlıklar yaptığı bir zamanda bunların farkına varılmayarak terhis kararının alınması büyük hata olmuştur. Genelkurmay'ın Balkan Harbi kitabında terhis kararı ile ilgili verilen bu bilgiler önemlidir: "*1912 yılı Temmuz'unda İzmir'deki redifler süreleri çoktan dolduğu için terhis edilmiştir. Eğer terhis edilmeselerdi topluca başkaldıracak ve ceza almadan yine terhis edileceklerdi*". Fakat mevcut durum değerlendirilmeden yapılan bu terhisler, diğer ordular için kötü örnek olmuş ardından Çanakkale, Bursa, Bandırma Redifleri, bazı Nizamiye tümenlerinin ikmal erleri ve süreleri dolmuş olan muvazzaf askerler başkaldırarak terhis edilmiştir. Ardından bu terhisleri Rumeli yani Balkan orduları da izlemiştir. Kısa süre içerisinde ordunun maddi ve manevi gücü alt üst olmuştur. Bu son durum, sınır ordularının gücünü 1909-10-11 olmak üzere üç yıllık askerlerden oluşan bir hale getirmiştir. Bkz.: İbrahim Artuç, *a.g.e.,* s. 108-190. Ayrıca terhislerle ilgili olarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa, "*üç seneden beri isyan çıkan bölgelere gönderilen askerler yorgun düşmüş, bunun yanında askerlik sürelerini tamamladıkları için terhis edilmişlerdir. İtalya ile savaş içinde olduğumuz bir zamanda ordu içinde bir ayaklanma çıkmasına asla izin verilmeyeceği gibi, bu askerlerin terhis edilmemeleri içinde bir kanun bulunmamaktadır*", diye açıklama yapmıştır Bkz.: Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 71.

[162] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 2010, s. 57.

yapılmaya başlandığı iddiası mevcuttur[163]. Ancak bu iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Asım Bey, bahsi geçen tarihte yapmış olduğu konuşmasında "…bu devletin âtisinden imanım kadar eminim" ifadelerini kullanarak, Osmanlılar birlik ve beraberlik içerisinde olup herkes üzerine düşen görevi, vatana karşı olan yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirirse hiçbir düşmandan korkulmaması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır[164]. Balkanlı müttefiklerin, çok geçmeden, 30 Eylül 1912 tarihinde seferberliklerini ilan etmeleri üzerine, Osmanlı Devleti de 1 Ekim 1912 tarihinde seferberlik ilan etmiştir. Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi, aylar öncesinden başlayan Balkan devletleri arasındaki birlik ve hazırlığı fark edemeyerek, seferberlik kararı için fazlasıyla gecikmiştir. Terhis kararının alınmasından kısa bir süre sonra ilan edilen seferberlik kararı üzerine, askere alımlar tekrar başlamış ve bu durum karmaşık bir hale sebebiyet vermiştir. Çünkü bir yandan kıtalar terhis edilirken diğer yandan yeni kıtalar silahaltına alınmaya başlayınca kadrolar değişmiş, subaylar ve askerler birbirlerini tanıyamamıştır[165]. Mahmut Muhtar Paşa bu durumu hatıratında, *"süresi dolan askerlerin kısa zaman önce terhis edilmiş olmaları kötü bir durum yaratmış, terhis olunan askerler daha yollarda iken geri çevrilerek birliklere dağıtılmış fakat kendi birliklerinden başka birliklere dağıtıldıkları için bu yeni çevrede yabancı kalmışlar ve kendilerinden tam anlamıyla faydalanılamamıştır"*

---

[163] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2013, s. 57.

[164] Asım Bey'in 15 Temmuz 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapmış olduğu konuşma şu şekildedir; "*Sadrazam paşa genel olarak dâhiliyemiz ve hariciyemiz hakkında bilgi verdiler. Ben de kabinemiz iş başına geldiği günden beri yaptığı işleri anlatacağım. Trablusgarp Savaşı ilan edildiğinde Avrupa'ya müracaatlar tesirsiz kalmış, düşman donanmasızlığımızdan istifade ederek Trablus'a asker dökmüş, dâhilde ve hariçte bir tereddüt, ümitsizlik hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti tedbir aldı. İşte âlemin 15 günde başlayıp bitecek zannettiği savaş on aya yakındır devam ediyor. Osmanlı kanı dökülüyor. Bu harbi biz istemedik. Biz sebep olmadık. Hukukumuzu temin edinceye kadar silahımızı elimizden bırakmayacağız. Savaş devam ediyor. Söyleyeceklerim bu konu ile ilgilidir. Osmanlı hariciyesi on ay öncesine göre çok iyi durumdadır. Düşman karşısında olduğumuzu unutmasınlar şahsi ihtiraslara kapılmasınlar, düşmanın yıkamadığı şu mukaddes Osmanlılığı kendi elleriyle parçalamasınlar. Efendiler, Bu devletin âtisinden imanım kadar eminim, kan ve toprak kardeşi olan Osmanlılar müttefik, müttehidi bulundukça her ferd kendine tertip edilen vazife-i vataniye ihtimaiyesini gereği ifa ettikçe dünyada harici hiçbir düşmandan korkmamalıdır. Fakat dâhilde tefrika karşısında titremelidir*". Yukarıda da belirttiğimiz üzere Paşa bu konuşmasını yaparken, tüm Osmanlı vatandaşlarının birlik ve beraberlik içerisinde olarak üzerlerine düşen görevleri yaptıkları sürece, devletin geleceğinden emin olduğunu ifade etmek istemiştir. Bkz.: Salim Aydın, "Balkan Savaşları ile ilgili Doğru Bilinen Yanlışlar", *100. Yılında Balkan Savaşlar (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014, s. 637.

[165] *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 20-21.

şeklinde ifade etmiştir[166]. Ayrıca Balkan Savaşları başlamadan iki ay önce 35.000 asker isyan bastırmak için Yemen'e, Selanik ve İstanbul'da bulunan bazı birlikler ise İtalyanların Oniki Ada'yı işgal etmeleri üzerine İzmir'e kaydırılmıştır[167].

Osmanlı devlet adamlarının ordu ve devleti bir tarafa bırakarak politika batağına saplanmış olmaları sebebiyle[168], savaş öncesinde tutarlı bir siyaset belirlenememiş, bu durumun orduya yansıması sonucunda ise Balkanlardan gelebilecek olan bir saldırıya karşı, ordu için yeterli bir savunma planı oluşturulamamıştır. Başkomutan vekili ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya, seferberlik kararı ve savaşın ilanı arasında geçen süre içerisinde savaş hakkındaki fikirleri sorulduğunda, eğer savaşın ilanı on iki gün daha uzarsa hazırlığımızı tamamlarız ve sonucu lehimize olur, cevabı alınmıştır. Aradan on iki günden fazla zaman geçmesine rağmen sonuç aleyhimize olunca bu defa savaş planının hazır olup olmadığı sorulmuş, Mahmut Şevket Paşa zamanında yapılmış olan bir takım planları getirtip tetkik edeceğim, cevabı üzerine, savaş planının hala tetkik edilmediği anlaşılmıştır[169]. Bu sorular üzerine alınan cevaplar, durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ordu içerisinde reform hareketlerine başlamıştır. Alman askerî uzmanlarının yardımı alınmış, başlarında Von der Goltz'un bulunduğu Alman subay heyeti eğitim amacı ile ülkeye gelmiştir. Ancak I. Balkan Savaşı başladığı sırada, ordu içerisinde yapılması planlanan bu yenilik hareketleri daha tamamlanamamıştır. Goltz, Türk ordusu ile ilgili Almanya'ya gönderdiği raporunda, orduda değerli bazı birliklerin olduğunu fakat onları yönetecek güçlü ve güvenilir önderler olmadığını, astların iyi niyetine bağlı olmayıp üstlerin otoritesine dayanan bir disiplin sağlanması için üç beş yıl gerekli olduğunu belirtmiştir[170].

---

[166] Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, İstanbul 2006, s. 198.
[167] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 109.
[168] Ercan Uyanık-İrfan Davut Çam, *a.g.m.*, s. 593.
[169] Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 60.
[170] Sacit Kutlu, *a.g.m.*, s. 191.

Osmanlı Devleti askerî açıdan yeterli ve hazır bir halde olmadığından dolayı savaşı geciktirmek istemiş, bu süre zarfında ise askerî hazırlıklarını tamamlayabileceğini düşünmüştür. Fakat 1 Ekim 1912 tarihinde ilan edilen seferberliğin ardından çok kısa bir süre sonra, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek İşkodra'ya taarruza başlamıştır. 16 Ekim 1912 tarihinde ise Osmanlı Devleti Balkan devletlerine savaş ilan etmiştir. Bu kadar kısa süre içerisinde ise seferberlik tamamlanamamıştır.

Osmanlı seferberliği zor şartlar altında ve çok ağır bir şekilde ilerlemiştir. Arnavutluk, Suriye, Yemen isyanları, devleti maddi olarak yıpratmış, ekonomik durumun kötü olması sebebiyle de, ordu için gerekli olan araç, gereç, silah gibi ihtiyaçların temini zorlaşmıştır. Ordunun ulaştırma imkânı da kısıtlı olmuştur. Karayollarının durumu ise kötü bir haldedir. Savaş sırasında, top arabaları İstanbul-Edirne arasındaki yolda çamura saplanmış ve mühimmat açısından fazlaca zarara uğranılmıştır. Ordunun taşıt aracı yoktur ve ulaşım at, eşek, öküz, deve gibi canlı hayvanlar ile yapılmıştır. Demiryolu ise Anadolu'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Selanik ve Manastır'a doğru uzanmıştır. Ege Denizi, Yunan donanmasının hâkimiyeti yüzünden kullanılamamış, Türk deniz ulaştırmasına kapanmıştır[171]. Denizyolu ulaşımının kullanışsızlığını, demiryolu ulaşımı az da olsa telafi ederken, gayrimüslim demiryolu çalışanlarının, güvensizlikten dolayı işlerine son verilmesinin ardından demiryolu ulaşımında ve buna bağlı olarak, cepheye yapılacak olan sevkiyatta sorunlar yaşanmıştır. Çünkü demiryollarını kullanacak eğitim ve tecrübeye sahip kimse bulunamamıştır. Ayrıca Osmanlı topraklarının geniş bir alana yayılmış olmasından dolayı nüfusu da dağınıktır ve bu durum, asker sevkiyatı yapılırken sorunlar yaşanmasının nedenleri arasında olmuştur.

Ordunun lojistik desteği için oluşturulan menzil teşkilatı beklentileri karşılayamamış, savaş başlamadan önce menzil noktaları ve hatları planlanmış olmasına rağmen uygulanamamıştır. Barış zamanında yapılması gereken hazırlıklar seferberlik ve savaşın ilanından sonraya bırakılmış, bu kısa seferberlik süresinde,

[171] Ali Bal, "Balkan Harbi'nde Türk Ordusu'nun Lojistik Durumu", *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri,* C. II, Ankara 2014, s. 491-492.

sınırlı demiryolu ve kapalı denizyolu ile mühimmat, silah, araç, gereç ikmali yapılamamış, ambarlar doldurulamamıştır. Ordu için yeterli giyecek de sağlanamamış, birliklerin elinde ancak barış zamanlarında yeterli olacak miktarda giyecek ve donatım bulunduğu için depolarda bulunanlar ihtiyacı karşılayacak sayıda olamamıştır[172].

Savaş için silah, araç-gereç bir yana, orduyu doyurabilmek amacıyla erzak bulmak dahi büyük sorun olmuştur. Askerlerin ve hatta kumandanların aç kalması, ordunun moralini de olumsuz yönde etkilemiştir. Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın bu konuyla alakalı olarak daha savaşın başında Başkomutanlık Vekâleti'ne çektiği telgrafta ifade ettikleri önemlidir. Paşa, böyle giderse ordunun düşmandan değil, açlık yüzünden felakete uğrayacağını belirtmiştir[173].

Bir savaşın istihbaratsız kazanılması pek mümkün değilken, Osmanlı ordusunun askerî istihbarat ağı da iyi durumda değildir. Haberleşme araçlarını kullanabilecek kişiler yetiştirilemediği için savaş esnasında telgraf ile haberleşme durmuştur. Savaş boyunca kumandanlar cephe hatlarında bulunan birliklerle bile günlerce irtibat kuramamışlardır[174]. İstihbarat açısından yetersiz kalan ordunun keşif kolları önemli bilgiler elde edemeyince, düşman ordusunun durumuyla ilgili yeterli bilgilere sahip olunamamıştır[175]. Bu duruma örnek olarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın birliklerine gitmek için ayrılan subaylara yaptığı konuşması önemlidir. Paşa, Bulgar ordusunun seferberlik durumu hakkında bilgi sahibi olamadığı için askerlerine, "*Merasim elbiselerinizi yanınıza almayı unutmayın, çünkü iki ay sonra Sofya'ya girerken bunlara ihtiyacınız olacak*" diyebilmiştir[176].

Savaşta Doğu Ordusu Kumandanı olarak görev alan Abdullah Paşa, seferberlik ilanından kısa bir süre sonra, saraya gitmiş ve Sultan ile yaptığı görüşme esnasında ordunun vaziyetinden detaylı bir şekilde bahsettikten sonra savaşa izin

---

[172] Ali Bal, *a.g.m.*, s. 486-501.
[173] Telgrafın tamamı için Bkz.: *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtırâtı*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü, İstanbul 2012, s. 165-166.
[174] *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtırâtı*, s. 61-62.
[175] Tümgeneral Hüsnü Ersü, *Balkan Savaşı'nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, Yay. Haz. Ahmet Tetik- Çiğdem Aksu, Ankara 2006, s. VI.
[176] Ercan Uyanık- İrfan Davut Çam, *a.g.m.*, s. 595.

verilmemesi hususundaki fikrini belirtmiştir. Savaş kararının alındığı gün yapılan hükümet toplantısında ise, "*Balkan hükümetleri arasından sadece Bulgaristan'la bile yapılacak olan savaşı kazanabilecek orduya sahip olmadığımızı ve ordumuzun perişan halini birkaç sözle belirttim. Eğer ordumuz düşmanı Çatalca'da durdurabilirse, bunun büyük bir başarı sayılacağını arz ettim"* şeklindeki konuşmasına, hatıratında yer vermiştir[177].

Vardar Ordusu Kumandanı Zeki Paşa da hatıratında, Osmanlı ordusunun ruh halinin iyi olmadığını, heves ve harp kabiliyetinin yetersiz olduğunu ayrıca pek çok subayın savaşın çıkmayacağı fikrini taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca ordunun seferberlikle uğraştığı sırada, Anadolu'dan' Rumeli'ye gönderilmek üzere silahaltına alınmış olan ihtiyat erlerinin trenlere zorla bindirilip isyan belirtileri gösterdiğini ve Balkan Savaşları'na, böyle uygun olmayan askerî durum ve kötü bir psikoloji ile girdiğimizi ifade etmiştir[178] .

Osmanlı Devleti'nin askerlik işleri 15 Aralık 1886 tarihinde çıkarılan kanuna göre yürütülmüş, Meşrutiyetle beraber zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi amacıyla çalışmalar yapılmış ancak bu çalışmalar tamamlanamadığı için, Balkan Savaşları'na eski kanun uygulanarak girilmiştir. Bu dönemde askerlik süresi 20 yıl olan Osmanlı Kara Ordusu üç kısımdan oluşmuştur:

1) **Nizamiye**: Devletin daimi ordusunu meydana getiren en genç ve düzenli kuvvetlerdir. Üç yılı muvazzaf, üç yılı da ihtiyat olmak üzere, süresi 6 yıldır.
2) **Redif**: Seferberlik zamanında silahaltına alınan askerlerdir. Aynı zamanda asker alımı ile ilgilenirler, sefer zamanlarında subay ve askerleri tümenler halinde görev bölgelerine göndererek orduyu takviye ederlerdi. Süresi 8 yıldır.
3) **Müstahfız**: En yaşlı askerlerden meydana gelen, sefer zamanı silahaltına alınan ve orduda, çoğunlukla geri hizmette kullanılan askerlerdir.

---

[177] *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtırâtı,* s. 86-89.
[178] *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıralarım*, Yay. Haz. Halit Fesih Kalkan, İstanbul 2013, s. 19, 25.

Ayrıca bunlara ilaveten aşiret ve süvari birlikleri de mevcuttur[179].

Osmanlı ordusunun ancak yarısı Avrupa'da konuşlanmış, diğer yarısı ise Anadolu'dan Yemen'e kadar Osmanlı sınırları içerisindeki bölgelere yayılmıştır. Dağınık olan bu birlikleri toplayıp savaş alanına nakletmek hususunda büyük sorunlar yaşanmış, bu noktada yetişmiş asker ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu yüzden ordu eğitim konusunda eksik olan ikmal ve redifler ile savaşa girmek zorunda kalmıştır. Uzmanlar tarafından Avrupa'da iki üç yıl süre zarfında verilen eğitim, Türk redif birliklerine birkaç haftada verilmeye çalışılmış ve sonucunda başarı sağlanamamıştır. Nitekim savaş sırasında ilk dağılan birlikler de bunlar arasından çıkmıştır[180].

Osmanlı donanması ise, Sultan Abdülaziz döneminde dünyanın ikinci büyük deniz gücü olma özelliğine sahipken, Abdülhamid döneminde Haliç'e kapatılmış ve bundan sonra ise Avrupa'da denizcilik alanında yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmıştır. 1908 yılında donanmanın yeniden yapılanması için İngiltere'den heyet getirilmiş fakat heyetin çalışmaları, donanmanın güçlenmemesi yönünde olunca[181], Osmanlı Bahriye Nezareti ve İngiliz amiralleri arasında sürekli anlaşmazlıklar çıkmış, donanmayla ilgili sorunların çözülmesi de engellenmiştir. Balkan Savaşları öncesinde donanmaya gereken önem verilmeyerek, harekât planlarına deniz kuvvetlerinden beklenen görevler eklenmemiştir. Geniş bir deniz harekâtından ziyade, savunmaya yönlenilmiştir. Savunma amaçlı harekâtlarda Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın emrine verilirken, taarruz harekâtında ise serbest bırakılmıştır[182].

---

[179] Rifat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989, s. 264.
[180] Ercan Uyanık-İrfan Davut Çam, *a.g.m.*, s. 593-594.
[181] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgelerine Göre, Harp Raporlarında, Balkan Harbi'nde Osmanlı Donanmasının Çanakkale Boğazı Savunması ve Ege Denizi Harekâtı*", XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-II*, Ankara 2014, s. 525.
[182] Hüsnü Özlü, *a.g.m.*, s. 525-526.

Savaş başlamadan önce İngiltere'den gemi satın alma talebinde bulunan Türk hükümetinin bu talebi reddedilmiş, ancak savaş sırasında Yunanistan İngiltere'den 4 adet gemi satın almıştır[183].

Osmanlı Devleti savaş boyunca hava gücünü, müttefikleri kadar iyi ve etkili bir şekilde kullanamamıştır. 5 adet[184] savaş uçağına sahip olmasına rağmen bu uçakların bakımları düzenli olarak yapılmamış bu yüzden onlardan uzun vadede faydalanılamamıştır. Ayrıca pilotların çoğunlukla Türk olmamaları, uçakları kendi istedikleri zamana göre kullanmalarına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında her pilot yalnızca tek bir makineyi kullanmayı öğrenmiş bu durum bir arıza meydana geldiğinde diğer bir uçağı kullanamamalarına sebep olmuştur. Nitekim Kırkkilise'de ki iki farklı uçaktan birinin makinesi bozulmuş, diğerinin ise pilotunun eli yaralanmış ve her iki pilotta diğer uçağı kullanamayınca, iki uçaktan da faydalanılamamıştır[185].

5. Balkan Devletlerinin Askerî Durumu ve Savaş için Yapılan Hazırlıklar

Balkan devletleri bir yandan ulusal hedeflerini gerçekleştirebilmek için uğraşırken, diğer yandan askerî açıdan güçlenebilmek adına çaba sarf ederek bu konuda gelişmeler göstermişlerdir. Bütçelerinin büyük bir kısmını ordularına tahsis eden bu devletlerden, Karadağ hariç hepsi Avrupa genelkurmay askerî modelini benimsemiş ve Avrupa imalatı olan silahları kullanmışlardır[186]. 30 Eylül 1912 tarihinde, halkları tarafından coşkuyla karşılanan seferberlik ilanından sonra Balkan devletleri, savaşa hazırlık sürecini verimli bir şekilde kullanarak, Türk ordusundan çok daha önce savaşa hazır bir hale gelmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı topraklarında yaşayan kardeşlerini kurtarıp milli devletlerini kurabilmek amacıyla savaşacaklarına inanan askerlerin, askerî açıdan aldıkları eğitim iyi ve moral durumları da oldukça yüksek olmuştur. Askere alınanların büyük kısmının köylü olması, sosyal açıdan birbirlerine benzediklerinden dolayı ortak hareket etmelerini daha kolay bir hale

[183] İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 37.
[184] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 26.
[185] Mahmut Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 21.
[186] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 18-21.

getirmekle birlikte tek bir komuta dilinin kullanılması da orduları idare ve yönetme açısından önemli bir faktör olmuştur.

Ayrıca, seferberlik ilan edildikten sonra yurtdışında bulunan Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağlı gençler, "*Otuz yıldır bugünü bekliyorduk*" söylemleriyle ülkelerine dönüp, savaş için ordularına katılmışlardır[187]. The Pensacola Journal, Tuesday Morning gazetesinin 29 Ekim 1912 tarihli sayısındaki, San Fransisco'dan eski düşmanları Türkler ile mücadele etmek adına orduya katılmak için yolculuğa başlayan bir gurup Yunanlı başlıklı haberi, yukarıda belirtilen duruma örnek olması açısından önemlidir[188].

Yunanistan

Bağımsızlığını kazandıktan sonra amacı, Osmanlı topraklarını ele geçirmek olan Yunanistan, Ağustos 1912 yılından itibaren Osmanlı sınırlarına saldırılarda bulunmaya ve bu durumu bir gelenek haline getirmeye başlamıştır. Balkan Savaşları için iyi bir hazırlık yapan Yunanistan, Fransa'dan getirilen general ve kurmay subaylar tarafından verilen askerî eğitimler ile ordu içerisinde yenilikler yapmış [189] ve ordu teşkilatlandırılmıştır.

Barış zamanlarında yaklaşık 25.000 kişiden oluşan Yunan ordusunun sayısı, savaş zamanında 110.000 kişiye kadar ulaşmıştır. Savaş başladığı sırada dört uçağa sahip olan Yunan ordusu, savaş sırasında da iki deniz uçağı almıştır. Diğer Balkan devletlerinden farklı olarak, önemli denilebilecek bir donanmaya sahip olan Yunanlılar, bu donanma ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da bulunan güçlerini ikmal ve takviye edebilmesini engellemiştir[190].

Yunanistan seferberlik ilan ettikten hemen sonra sınırda askerî yığınak yapmaya başlamış ve bu faaliyetlerini savaş başlamadan hemen önce tamamlanmıştır.

---

[187] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 80.
[188] "Greeks Leave Home and Adopted Land To Fight Their Old Enemy The Turk", *The Pensacola Journal Tuesday Morning*, 29 October 1912, s. 6.
[189] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 201-202.
[190] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 23.

Bulgaristan

1912 yılına gelindiğinde, Balkanlı müttefikler arasında savaşa en hazırlıklı olan ülkenin Bulgaristan olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra savaş için hazırlıklara başlayan Bulgaristan, 1909 yılında, bazı bölgelere cephane nakliyatı yaparak, neredeyse her gün 10-15 araba cephaneyi istasyonlara nakletmiştir. Bu hazırlıklarının yanında redif ve ihtiyat askerlerini silahaltına almaya başlamış, askerlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, köyler tek tek gezilerek her haneden 12 kuruş para toplamıştır. 1912 yılından itibaren redif askerlerinin alımları daha da hızlanmıştır[191].

Bulgaristan iyi eğitimli askerlerden oluşan yeni bir ordu meydana getirmiştir. Bulgar ordusunda görevli subaylar Almanya, İtayla ve Rusya'da eğitim alarak yetişmişlerdir. Amerikan askerî ataşesi T.Bentley Mott'un, Bulgar ordusunun, Avrupa'nın modern silahları ile donatıldığını, iyi eğitilmiş askerlerden oluştuğunu, bağımsızlık ve daha fazla toprak elde edebilmek için her an kullanılmaya hazır olup, Avrupa askerî çevrelerinde çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir[192].

Barış zamanında 60.000 kişi olan Bulgar ordusu, savaş zamanında 350.000 kişiye kadar çıkmaktadır. Toplumun tüm kesimlerinde savaş coşkusu ve heyecanı hâkim olan Bulgaristan'da, her yaş gurubundan ve her meslekten halk orduda görev almış ve orduya asker temininde sıkıntı yaşanmamıştır. 40 milyon Frank olan askerî bütçesi tüm askerlere üniforma sağlamak için yeterli olmasa bile, askerlere dağıtılacak olan silahların miktarının karşılanabilmesinde yeterli olmuştur. Bulgar askerleri açlığa ve soğuk havaya karşı dayanıklı olmalarına rağmen, yiyeceğe özen gösterilerek ordunun iaşe ve ikmali de iyi bir şekilde teşkilatlandırılmıştır[193].

Savaş başlangıcında beş tane uçağa sahip olan ülke, savaş süresince uçak sayısını arttırmıştır. Rusya yardım amacıyla 3 tane uçağı Bulgaristan'a göndermiş ayrıca beş tane Rus pilot Bulgar ordusuna katılmıştır. Edirne kuşatması sırasında Bulgar uçaklarını özellikle Rus pilotların kullandığı bilinmektedir. Rus askerlerinin,

---

[191] Salim Aydın, "Balkan Savaşı Öncesinde Bulgarların Savaş Hazırlıkları", *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015, s. 96-97.
[192] Güney Dinç, *a.g.e.*, s. 58.
[193] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 440.

Balkan Savaşları boyunca Bulgar ordusu içerisinde çeşitli görevlerde bulundukları, özellikle dönemin hatıralarında da sıkça yer almaktadır. Rusya'nın mühimmat ve cephane de dâhil olmak üzere her türlü desteğini elde eden Bulgaristan, savaş sırasında Osmanlı toprakları üzerinde keşif seferleri yapmış ve ayrıca uçaklardan bildiriler atarak halkı etkilemeye çalışmıştır[194].

Seferberlik ilan edilmeden kısa bir süre önce, manevra harekâtıyla, Osmanlı sınırına mühimmat ve asker yığmaya başlayan Bulgaristan, kısa bir süre sonra ise, Türk ordusunun Bulgar sınırı boyunca yığıldığını ileri sürerek resmen seferberlik ilan etmiştir.

Sırbistan

Balkanlı müttefiklerine göre daha eski bir orduya sahip olan Sırplar, askerî düzenlemelerini 27 Mayıs 1901 tarihli kanun ile yapmışlardır. Buna göre askerlik yaşı 20 ile 45 arasında olmak üzere 25 yıl olarak kabul edilmiştir. Ancak savaş zamanlarında, 17 yaşından 20 yaşına kadar ve 45 yaşından 50 yaşına kadar olmak üzere 8 yıl daha mecburi askerlik hizmeti yapılmıştır[195]. Silahaltındaki piyade sınıfının hizmet süresi 1,5 yıl iken, genel muvazzaflar için bu süre 2 yıl olmuştur. 17-21 yaş ile 45-50 yaş arasındakiler milis adı verilen askerî sınıfı oluşturmuştur. Ordu Morova, Drina, Tuna, Sumadya ve Timok olmak üzere beş tümen bölgesine ayrılmıştır[196].

Seferberlik gücü 230.000 askerden oluşup on piyade ve bir süvari tümeninden örgütlenmiştir. 3 uçağa sahip olan Sırp ordusu, Balkan Savaşları sırasında bu sayıyı 10'a çıkartmıştır[197].

Sırp ordusunun silah ve mühimmat temini diğer Balkan ordularına göre farklı olmuştur. Ağır top bakımından eksikleri olan Sırbistan, deniz ile bağlantısı olmayan bir kara ülkesi olduğu için, etrafında bulunan hiçbir devlet, Sırbistan'a yapılacak olan ağır silah sevkiyatı için kendi topraklarının kullanılmasına izin vermemiştir. Ancak Osmanlı Devleti Sırbistan'ın, satın aldığı ağır silâh ve diğer harp

---

[194] Salim Aydın, *Balkanların Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları…* s. 346-350.
[195] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 198-199.
[196] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 43; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 63.
[197] Richard. C. Hall, *a.g.e.*, s. 24.

malzemelerini, kendi toprakları üzerinden geçirmesine izin vermiştir. Böylece Sırbistan, Avrupa devletlerinden temin ettiği askerî malzemeyi Osmanlı liman ve demiryollarını kullanarak kendi topraklarına kolay bir şekilde ulaştırabilmiştir[198].

Sırbistan, gerekli olan mühimmatı topraklarına, 1908 senesinde Bosna-Hersek'i ilhak eden ve bu yüzden arasının açık olduğu Avusturya ile, kendisinin güçlenmesini istemeyen Bulgaristan'dan talep edemeyeceği için, Türk toprakları üzerinden silahlanmayı düşünüp Bâb-ı Ali'ye bu konuda izin için başvurmuştur. Balkanlarda asayişin mevcut olduğuna inanan Osmanlı Devleti mühimmatın Selânik limanına çıkarılarak, Türk demiryolları ile Makedonya üzerinden Sırbistan'a nakledilmesinde bir sakınca görmemiş ve Sırbistan'ın mühimmat nakline dair talebini kabul etmiştir[199]. Ancak Osmanlı Devleti bu kararı vererek büyük hata yapmış, hem Sırp ordusunun, hem de isyankârların silahlanmasına hizmet etmiştir.

Said Paşa zamanında başlayan nakliyat, Ahmed Muhtar Paşa'nın iktidara gelmesinden sonra da, hatta sınırlarda çatışmaların çıkmasına rağmen, 1 Ekim 1912 tarihine kadar bütün yaz ayları boyunca devam etmiştir[200]. Osmanlı Devleti bu sayede, kendi topraklarına saldırmak üzere olan Sırp ordusunun silahlanmasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Sırplar, ateş gücüyle teknolojik üstünlük elde etmişlerdir.

Karadağ

Osmanlı sınır boylarında sürekli olarak saldırı halinde olan Karadağlılar, farklı zamanlarda Osmanlı Devleti'ni sürekli uğraştırmıştır. Sınırda Osmanlı birlikleri ile adı konmamış olan bir savaş hali sürekli devam etmiştir.

Balkanlı müttefikler arasında, nicelik ve niteliksel olarak askerî açıdan en geri kalmış olan ülke Karadağ'dır. Bu bağlamda düzenli diyebileceğimiz bir orduya sahip olmadıkları görülmektedir. Halk, aynı zamanda Karadağ ordusunu da oluşturmuştur. 1910 yılında çıkarılan bir yasa ile 18 ile 62 yaş arasındaki tüm

---

[198] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 283.

[199] Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik?*, Yay. Haz. Mecit Yıldız, Hamdi Akyol, İstanbul 2012, s. 14; İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 75.

[200] Rifat Uçarol, "*Balkan Savaşı…*", s. 274.

Karadağlılar asker sayılmış, gerekli hallerde seferberlik beklenmeden silah taşıyan herkes savaşa katılmıştır. Süvarisi bulunmayan orduda, yük arabaları dışında başka bir araç bulunmamaktadır[201]. Savaş zamanlarında ordunun mevcudu 35.000 kişiye kadar ulaşmıştır[202]. Sahip oldukları silahların çoğu da Rus yapımıdır.

Savaş zamanında bölgede bulunan Jerome ve Jean Tharaud, 1912 sonbaharında, Karadağlıların çeta[203] adını verdikleri vur kaç saldırısını, asırlardan beri Osmanlı sınırında adet edindiklerini ve bu yıl bir kez daha Karadağ'da çeta mevsiminin açılmış olduğunu belirtmektedir[204].

6. I. Balkan Savaşı'nın Nedenleri ile Savaşın İlanı ve Başlaması

Balkan Savaşları'nın, yalnızca Türkler ve Balkan devletleri arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıktığını söylememiz doğru olmayacaktır. Bu savaşların, dünya güç dengelerinin oluşmasında ve I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında ki etkileri göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür ve sebepleri arasında birçok etken vardır[205]. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki konumu artık zayıflamış, bölge insanları arasında da ulusal bilinçlenme artmıştır. Önceki başlıklar altında ele alıp açıklamaya çalıştığımız konular, zamanla birikerek savaşın meydana gelmesinde etkili olan nedenler arasında olmakla birlikte, I. Balkan Savaşı'nın nedenlerini özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Fransız İhtilâli sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisi.
2) Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden toprak elde ederek, milli birliklerini sağlayabilme istekleri.
3) Balkan devletlerinin sınırlarını genişletme istekleri. Karadağlılar Sancak ve Arnavutluk'ta büyüme isteğindedirler. Yunanlıların amacı öncelikle Makedonya olmakla beraber, en büyük idealleri Adriyatik'ten başlayıp İstanbul'u da içine alan Büyük Yunanistan'ı kurabilme hayalidir. Sırplar öncelikle Kosova ve Makedonya ile birlikte, eski Sırbistan topraklarını elde

[201] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 257.
[202] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 24.
[203] Çeta inmek, tepeden aşağıya doğru akın etmek, elde silah ile ovalarda at koşturmak gibi anlamlara gelmektedir.
[204] Jerome ve Jean Tharaud, *a.g.e.*, s. 7.
[205] H. Yıldırım Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 53.

edebilme isteğindedirler. Bulgarlar ise Makedonya ve Trakya'yı elde etme peşinde olmuşlar ve kendilerinin Balkanlardaki tüm milletlerin özünü oluşturduğuna inanmışlardır.

4) Rusya ve Avrupa devletlerinin Balkan uluslarını kışkırtmaları. Özellikle Rusya'nın Balkan Slavları üzerindeki etkisi yani Panslavist politikası.
5) Haçlı dünyasının Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak istemesi.
6) Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Harbi sırasındaki durumunun, savaşın sonucunun ve hükümetin yanlış politikalarının, Balkan milletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapıp, bir savaş başlatabilmeleri için cesaretlendirmesi[206].

Ayrıca savaşın nedenleri arasında şunu da belirtmeliyiz ki; Osmanlı Devleti 19. yüzyıl ile beraber Avrupa devletlerinin emperyalist yayılmalarına da sahne olmuştur. Sanayileşen Avrupa için hammadde ve pazar bulma ihtiyacı doğmuş, pazarları ve hammadde kaynaklarını koruyabilmek amacıyla stratejik ve askerî bölgelere hâkim olabilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durumlar ise, Avrupa büyük devletlerinin yayılmacı politikalarının temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti de jeopolitik konumu ve ekonomik potansiyeli ile üstünlük elde etmek isteyen Avrupa devletlerinin rekabet alanı haline gelmiştir[207].

Karadağ, uzun zamandır sınır ihlallerinde bulunarak, Osmanlı-Karadağ sınırında sürekli olarak gerginlikler yaşanmasına sebebiyet vermekteydi. 8 Ekim 1912 tarihinde de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve böylece I. Balkan Savaşı fiili olarak başlamıştır. Balkan devletleri arasında en zayıf konumda olan Karadağ'ın, elbette ki savaşı başlatan devlet olma sebebi vardır. Nitekim Karadağ Kralı Nikola hanedanın saygınlığını arttırıp Güney Slav halkının lideri olan Sırbistan'ın yerine geçmeyi düşünmüş olmakla beraber Türklere karşı kazanılacak hızlı bir zafer ile

---

[206] *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtırâtı*, s. 20; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi (1912-1913) III ncü Cilt Garp Ordusu, I nci Kısım Vardar Ordusu İle Ustruma Kolorudusunun Harekât ve Muharebeleri*, Ankara 1979, s. 6-7.
[207] Yusuf Sarınay, "Balkan Savaşları ve Sonuçları", *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015, s. 13.

büyük devletlerin Balkan Savaşları'nı önleme çabalarının önüne geçmeyi ümit etmiştir[208].

Nitekim savaş ilan edildiği gün olan 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ maslahatgüzarı Plamenaç, Bâb-ı Âli'ye giderek Osmanlı Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi ile kısa bir görüşme yaptıktan sonra kendisine, savaş ilanını bildiren şu notayı vermiştir;

"Ekselans,

Karadağ Kraliyet hükümetinin, Osmanlı hükümetiyle aralarında devamlı olarak çıkan anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü için harcadığı bütün dostane çabaların tükendiğinden dolayı üzüntü duymaktayım. Kralım majeste I.Nikola'nın, Karadağ kraliyet hükümetinin bugünden itibaren Osmanlı hükümetiyle bütün ilişkileri kestiğini, gerek Karadağlıların gerekse Osmanlı egemenliği altında bulunan kardeşlerinin yüzyıllardır hiçe sayılan haklarının tanınmasını Karadağlıların silahlarına tevdi ettiğini, ekselansınıza bildirmekle şeref duyarım"[209].

Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanıyla birlikte artık, I. Balkan Savaşı başlamıştır. Bu savaşın büyüyerek, dünya savaşı haline gelmesinden endişe duyan Rusya dâhil olmak üzere büyük Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri karşısında galip geleceğine inanarak, savaş taraftarı olmadıklarını belirtmiş ve Balkan devletlerine bir nota vermişlerdir. Bu nota için, Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un *"Üç maddeye verdiğimiz destek, sonucu belli olmayan bir Balkan savaşı tehlikesini son anda önlemektir…"* cümlesi dikkate değerdir[210]. 8 Ekim 1912 tarihinde verilen notada, Avusturya-Macaristan ve Rusya tüm büyük devletler adına, barış ve statükonun bozulmasına karşı olduklarını, eğer statüko bozulursa bunu kabul etmeyeceklerini, yani toprak değişikliğini, ve Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi

[208] Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara 2008, s. 5.
[209] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 209.
[210] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 667.

gereğince Rumeli'de gerçekleştirilecek olan reformu, devletin toprak bütünlüğüne ve Sultan'ın egemenlik haklarına zarar getirmeden üstlendiklerini bildirmişlerdir [211].

Osmanlı Devleti seferberlik ilanında geç kaldığından dolayı, hazırlıklarını tamamlayabilmek için zamana ihtiyaç duymuş ve bu yüzden verilen notayı olumlu karşılamak zorunda kalmıştır. Fakat Avrupa devletleri bu notayı vermek için gecikmiş, çünkü Balkanlı müttefikler seferberliklerinin büyük kısmını tamamlamışlardır. Ayrıca Karadağ, savaş ilan ettiğini notadan önce duyurduğu için savaştan vazgeçmemiştir.

10 Ekim 1912 tarihinde Rusya, Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa devletlerinin İstanbul'da bulunan büyükelçileri Osmanlı Devleti'ne bir nota vermişlerdir. Bu notada, Berlin Antlaşmasının 23. maddesine göre, 1880 Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nin Rumeli vilayetlerinde yapılması belirlenen ıslahatların, devletin toprak bütünlüğüne zarar vermeden ve halkın çıkarlarına uygun bir şekilde büyük devletlerin işbirliği ile yapılabileceğini bildirmişlerdir[212]. Osmanlı Hükümeti ise verdiği cevapta, Avrupa devletlerine, reformların uygulanabilmesi için dostça yaklaşımları ve savaşın çıkmaması için sarf ettikleri çabalardan ötürü teşekkür ederek bahsedilen reformları yabancı müdahalesi olmaksızın gerçekleştireceğini belirtmiştir. Yani Avrupa devletlerinin bu işe karışmalarını kabul etmemiştir.

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin vermiş olduğu notadan kısa bir süre sonra, 13 Ekim 1912 tarihinde bu kez Balkan devletlerinin ortak notası ile karşı karşıya kalmıştır. 13 Ekim'de Bulgar Başbakanı Geşof'un, Sofya'da bulunan Türk elçisine verdiği notanın yine aynı gün Sırp ve Yunan dışişleri bakanları aracılığıyla ülkelerinde bulunan Osmanlı elçilerine de verilmiştir. Atina'da bulunan Osmanlı elçisinin, ağır üslubundan dolayı verilen notayı kabul etmeyerek geri vermesi üzerine, nota doğrudan Bâb-ı Âli'ye gönderilmiştir. Bu durum karşısında dışişleri bakanı Noradunkyan, Yunanistan notasının Bulgaristan ve Sırbistan notalarıyla aynı olması halinde vermeye gerek olmadığını fakat içeriği farklıysa o zaman İstanbul'da

[211] Aynı yer.
[212] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 302; Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 227.

bulunan Yunan elçisi aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne ulaştırılmasını belirtmiştir[213]. Verilen bu nota ile Osmanlı Devleti'nden istenilenler şöyledir:

1) Osmanlı idaresi altında bulunan tüm milletlere milli muhtariyetlerinin verilmesi
2) Osmanlı meclisinde, her milletin kendi nüfusu ile orantılı bir şekilde temsil edilebilmesi
3) Hristiyanların, yaşadıkları bölgelerdeki her türlü memuriyetlerde görevlendirilmeleri
4) Hristiyan cemaat okullarının Osmanlı devlet okulları ile eşitliğinin kabul edilmesi
5) Osmanlı Devleti'nin, bundan sonra Müslüman göçmenleri getirip Rumeli vilayetlerine yerleştirerek söz konusu vilayetlerdeki ırki durumlarının değiştirilmesine sebebiyet vermeyeceğine dair teminat vermesi
6) Hristiyanların askerlik hizmetlerini, yine Hristiyan subayların komutası altında ve kendi yerlerinde yapmaları, Hristiyan subaylar yetişip kadrolar kuruluncaya kadar da bu unsurlardan askere alımların yapılmaması
7) Makedonya vilayetinde bulunan jandarma teşkilatının İsviçre ve Belçikalı memurların idaresinde yeniden düzenlenmesi
8) Hristiyan unsurun yaşadığı bölgelere büyük devletlerce onaylanmış olan İsviçre veya Belçikalı valilerin atanması ve yanlarında seçilmiş genel meclisler bulunması
9) Tüm bu reformların uygulanması için, sadaret tarafından, yarısı Müslüman diğer yarısı da Hristiyanlardan oluşan bir meclis kurularak, Avrupa ve Balkan devletlerinin elçilerinin de bu meclisin çalışmalarını denetlemesi[214]. Yine aynı devletler, Osmanlı Devleti'nden, bu reformların altı ay içerisinde uygulanmasını ve ayrıca uygulanacağının teminatı olarak, seferberliğin hemen durdurularak Osmanlı kuvvetlerinin de terhis edilmesini talep etmişlerdir.

---

[213] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 231.
[214] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 420-421; Salim Aydın, *a.g.e*, s. 330-331; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 302-303.

Avrupa devletlerinin vermiş olduğu notaya rağmen, yalnızca birkaç gün sonra Balkan devletlerinin hem üslup hem de içerik bakımından talihsizce diye nitelendirebileceğimiz bu notayı vermiş olmaları, bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş amacıyla anlaştıklarının ve hatta her an savaşa başlayabileceklerinin ispatı gibi görünmektedir. Notanın verilmesinden yalnızca bir gün sonra, 14 Ekim'de Yunanistan, hukuken hala Osmanlı idaresi altında olan Girit ile birleştiğini ilan etmiştir. Balkan devletlerinin reform adı altındaki talepleri, savaş çıkarabilmek için bahane yaratmaktan başka bir şey olmamış, Osmanlı Devleti'ni, daha çok ıslahat yapma talepleriyle, savaşa zorlamışlardır. Çok sert bir üslup ile kaleme alınıp içeriğindekilerin de hakaret sayılabileceği bu nota, bağımsız bir devletin kabul edebileceği bir durum değildir. Nitekim Osmanlı Devleti de notayı kabul etmeyerek bu duruma sert bir şekilde tepki vermiştir. Hükümet, bu istekleri dikkate değer bulmayıp yok saymış ve bunlara cevap dahi vermemiştir. Fakat 15 Ekim 1912 tarihinde, Sofya ve Belgrad'ta bulunan elçilerini geri çağırarak Bulgaristan ve Sırbistan ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Yunanistan'ın, bu duruma dâhil edilmemesinin sebebi, Osmanlı elçisinin Yunan notasını kabul etmediği için, notanın hükümetin eline geçmemiş olmasındandır. Fakat ertesi gün yani 16 Ekim'de Yunan notasının hükümetin eline geçmesinden sonra Yunanistan ile olan diplomatik ilişkiler de kesilerek, Atina'da bulunan Osmanlı elçisi derhal geri çağırılmıştır[215]. Diplomatik ilişkilerin kesilmesinin ardından savaş ilanlarının gelmesi uzun sürmemiştir.

Karadağ sınırında uzun zamandır süren çatışmalar, bu devletin savaş ilan etmesinden sonra artarak devam ederken, artık Sırp ve Bulgar sınırlarında da karşılıklı çatışmalar meydana gelmeye başlamıştır. Hatta Sırplar sınırda bulunan bazı kalelere top atışı ile saldırmış, Sırp çeteleri sınırı geçerek Türk ve Müslüman köylerine saldırmışlardır. Buna benzer şekilde Bulgar sınırında da çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı Hükümeti, artık daha fazla beklemeyi uygun görmeyerek harekete geçip 17 Ekim 1912 tarihinde Bulgar elçiliğine bir bildiri vermiştir. Bu bildiride, Bulgaristan'ın seferberlik ilan ettikten sonra, Osmanlı sınırında yığınak yaparak sınır boyunca sürekli olarak saldırılarda bulunması, Osmanlı Devleti'nden kabul edilebilmesi imkânsız olan talepleri ve sürekli olarak devletin iç işlerine

[215] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 88.

müdahale etmeye çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile sürdürmeye çalıştığı barış halinin devamına imkân vermemektedir. Bu sebeple Bulgaristan elçisinin pasaportunun teslim edilerek, derhal Osmanlı sınırlarını terk etmesi bildirilmiştir. Ayrıca sınır saldırılarının devam etmesi halinde, Osmanlı ordularının da bu duruma karşılık vereceği ifade edilmiştir. Bildirinin benzeri aynı gün Sırp elçiliğine de verilmiş, Bulgar ve Sırp elçileri İstanbul'u terk etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti 17 Ekim 1912 tarihinden itibaren Bulgaristan ve Sırbistan ile resmen savaş halinde olduğunu ilan etmiştir[216]. Savaş ilanından sonra Osmanlı Dışişleri Bakanı Noradunkyan, yabancı ülkelerde bulunan tüm Osmanlı elçilerine durumu bildirirken, Osmanlı İçişleri Bakanı Daniş Bey ise aynı durumu taşraya bildirmiştir. Aynı gün yani 17 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim 1912 tarihinde ise Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Karadağ zaten 8 Ekim 1912 tarihinde savaş ilan ederek savaşı başlatan devlet olmuştur. Böylece Balkanlı müttefikler ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelecek olan I. Balkan Savaşı resmen başlamıştır.

Aynı günlerde Osmanlı Hükümeti, Balkan devletleri ile yaşanan gergin durumlar ve buna istinaden her an savaş çıkabileceği düşüncesiyle İtalya ile devam eden Trablusgarp Harbi'ni 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması ile sonlandırmıştır.

Bulgar Kralı Ferdinand halkına hitaben yaptığı konuşmada, Balkan Savaşı'nı "*Haç'ın Hilal'e*" karşı bir mücadelesi olarak göstermiştir. 19 Ekim 1912 tarihinde gönderilen bir telgraf ile Hariciye Nezareti'nden, bu durumun Avrupa kamuoyuna duyurulması talep edilmiştir[217].

Avrupa devletlerinin, görünüşte Balkanlarda bir savaş çıkmasını desteklememelerine rağmen, politikaları gereği kendi menfaatlerini korumak amacıyla hareket etmiş olmaları, Balkanlardaki kargaşayı önleyebilmek amacıyla

[216] Aram Andonyan, *a.g.e*., s. 236-237; İbrahim Artuç, *a.g.e*. s. 91.
[217] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları I*, İstanbul 2013., s. 190-191.

etkili çözümler üretememelerine sebep olmuştur. Bu durum ise savaş isteği içinde olan Balkan devletlerinin cesaretlerini daha çok arttırmıştır[218].

7. Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

Osmanlı ordusu, Balkanlarda Doğu Ordusu (1.Ordu) ve Batı Ordusu (2. Ordu) olmak üzere ikiye ayrılmış ve muharebeler bu iki cephede meydana gelmiştir. Ordunun Başkomutanı Sultan Mehmed Reşad, Başkomutan vekili ise Harbiye Nazırı Nazım Paşa'dır.

Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'dır. Ömer Yaver Paşa, Şevket Turgut Paşa, Mahmud Muhtar Paşa ve Abuk Ahmet Paşa idaresinde 4 kolordudan ve 1 süvari tümeninden oluşan bu ordu, Bulgarlara karşı muharebe ederek Trakya'yı savunmuştur. Mehmet Şükrü Paşa kumandasındaki Edirne Müstahkem Mevkii, Doğu Ordusu'nun en önemli kısmını oluşturmuştur. Balkan devletleri cephesinde en büyük savaş, esas Osmanlı kuvvetleri ile karşılaşmak zorunda kalan Bulgar ordusu ile Türk Doğu Ordusu arasında Trakya'da meydana gelmiştir[219]. Savaş başladığı sırada, Doğu Ordusu, seferberliğini tamamlayabilmiş değildir.

Batı Ordusu Kumandanı Ali Rıza Paşa'dır. Toplamda 3 kolordudan oluşan Batı Ordusu, bu cephede Sırplara, Karadağlılara, Yunanlılara, yani tüm müttefiklere karşı muharebe etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Türk donanması ile Yunan donanması arasında deniz muharebeleri de meydana gelmiştir. Vardar Ordusu'nun kumandasında Zeki Paşa, Yanya Müdafaası'nda Esat Paşa, İşkodra Müdafaası'nda ise Hasan Rıza Paşa[220] görev almıştır. 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın savaş ilanıyla beraber muharebeler başladığı sırada, Doğu Ordusu'nda olduğu gibi Batı Ordusu'nda da seferberlik tamamlanamamıştır.

Osmanlı ordusunun toplam mevcudu, Doğu Ordusu'nda 478.848, Batı Ordusu'nda 334.815 olmak üzere toplamda 812.663 kişiden oluşmuştur. Ancak

---

[218] Gülnihal Kır Sayılğan, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine Göre Balkanlar "1911-1913", (*Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 2006, s. 193.

[219] Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 103.

[220] İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa'nın hayatı, kişiliği, eğitimi ve askerî görevleri ile ilgili detaylı bilgiye çalışmamızın son bölümünde yer verilmiştir.

Balkan Savaşları başladığı sırada ordunun toplam nüfusu, Doğu Ordusu'nda 115.000 ve Batı Ordusu'nda 175.000 olmak üzere 290.000 kişiden oluşmuştur[221]. İki ordunun da asker sayıları planlanan mevcudun çok altında olmuş, tüm Balkan devletlerinin 480.000 kişilik ordularına karşı, Osmanlı Devleti toplamda 290.000 askeriyle savaşa girmek zorunda kalmıştır[222].

Dönemin tanıklarından olan Fethi Okyar, Osmanlı Devleti'nin Trakya'da 150.000, Makedonya'da 90.000, Arnavutluk'ta 10.000 olmak üzere toplamda 250.000 olan asker sayısına karşılık, Bulgarların 240.000, Yunanlıların 100.000, Karadağlıların ise 30.000, Sırpların 10.000, olmak üzere toplamda 510.000 askerinin olduğunu bildirmektedir[223].

Ayrıca, yabancı kaynaklarda Osmanlı Doğu Ordusu'nun mevcudu 100.000, 150.000, 200.000 civarında gösterilirken, Batı Ordusu'nun mevcudu 350.000 civarında belirtilmektedir. Ancak bu rakamlara göre, yerli kaynaklarda verilen rakamlar daha düşüktür. Trakya'da 100.000 üzerinde, Makedonya'da 150.000, Arnavutluk'ta 10.000, Selanik'te 10.000 olmak üzere toplamda 300-350.000 civarında bir kuvvetten bahsedilmektedir. Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa, toplam sayılarının 80.000'den aşağı olmaması gereken Nizamiye kuvvetlerinin, seferberlik başladığı sırada elinde bulunan miktarının 17.000 civarında olduğunu belirterek, bu durumun sebebinin ise, 1. Ordu'ya bağlı piyade fırkaları ve topçu taburlarının Yemen, Arnavutluk, İzmir gibi bölgelere dağılmış olmalarına bağlamıştır[224].

a. Doğu Cephesi

Kırkkilise / Kırklareli Muharebesi

Muharebeler, 22-24 Ekim 1912 tarihinde Edirne-Kırklareli arasındaki bölgede meydana gelmiştir. Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettikleri 18 Ekim tarihinden itibaren, sınırı geçerek Edirne istikametine doğru ilerlemişler,

---

[221] *Balkan Harbi (1912-1913)*…, s. 132-133.
[222] Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 73.
[223] Abdullah Paşa, *a.g.e.*, s. 41-42.
[224] Abdullah Paşa, *a.g.e.*, s. 44.

daha muharebe başlamadan önce, iki tarafın kuvvetleri arasında önemsizde olsa çarpışmalar yaşanmıştır.

Osmanlı Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa, ordunun seferberliği tamamlanmadan taarruz etmesini uygun bulmamış, seferberlik tamamlanana kadar savunmada kalınmasını istemiştir. Fakat bahsi geçen hazırlık tamamlanamadan, Başkomutan vekili Nazım Paşa'nın emri ile Türk ordusu, 3 kolordudan oluşan ve neredeyse kendisinden yaklaşık olarak iki kat üstün olan Bulgar kuvvetlerine karşı taarruza geçmek zorunda kalmışlardır. Edirne-Kırkkilise çizgisi ve bu çizginin kuzeyinde meydana gelen muharebeler 22 Ekim günü yağmurlu ve soğuk bir günde başlayarak, 23 Ekim günü öğleye kadar devam etmiştir[225].

Bulgar kuvvetleri üç orduya bölünerek, Trakya sınırına yakın bir yerde konuşlandırılmıştır. 1. Ordu Kırkkilise ve Edirne arasında, 2. Ordu Edirne Kalesi önünde, 3. Ordu ise, 1. Ordu'nun kuzeydoğusunda yer alıp Bulgar süvari tümenin arkasında maskelenmiştir. Türklerin, Istranca Dağları'nın olduğu bölgeden bir harekât beklemeyeceklerini düşünen Bulgarlar, 3. Ordu'nun Istranca Dağları'nı aşarak Türklere karşı, beklemedikleri bir anda ve beklemedikleri bir yerden taarruza geçip Türk ordusunun doğu kanadını dağıtıp Kırkkilise'yi ele geçirmeyi planlamışlardır. Ayrıca Bulgarlar gerçek planlarını gizlemiş, öncelikli hedeflerinin Edirne olduğu, burayı ele geçirdikten sonra İstanbul üzerine hareket edecekleri söylentilerini yaymış ve bu şekilde hareket etmişlerdir[226].

Bulgar 1. Ordusu Kırkkilise'ye doğru ilerlerken, 2. Ordu Edirne'ye yaklaşmış, 3. Ordu ise daha geri planda konuşlanmıştır. Bu durum Bulgarların tüm gücünün 1. Ordu'dan oluştuğunun düşünülmesine sebep olmuş ve Abdullah Paşa birlikleri bu ordu üzerine yoğunlaştırmıştır[227]. Doğu Ordusu genel kumandanlığı altında, Kırkkilise ve çevresini korumakla görevli 3. Kolordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa 22 Ekim'de Bulgar 1. Ordusu'nu etkisiz hale getirip doğu tarafını emniyete almıştır. Gün içerisinde devam eden çarpışmalar sonucunda bir neticeye

[225] İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s. 7; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, s. 20-21.
[226] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 31-33.
[227] Türkan Doğruöz, "Bir Bulgar Gazetecinin Gözünden I. Balkan Savaşı'nda Kırkkilise (Kırklareli) Muharebeleri", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, İstanbul 2012, s. 409-410.

varılamamış ve taraflar savunmaya geçmiştir. Fakat aynı günün gecesi, Bulgarların projektörler ile yaptıkları gece baskını, soğuk ve yağışlı havada çamur içerisinde tüm gün mücadele eden, moral açısından kötü halde bulunan Türk birliklerinin, kendilerini savunamayıp paniğe kapılarak kaçmaya başlamalarına sebep olmuştur[228].

Ertesi gün yani 23 Ekim'de yine soğuk ve yağmurlu bir havada batıya doğru taarruz için ilerleyen Mahmud Muhtar Paşa komutasındaki Türk 3. Kolordusu hiç beklemedikleri bir anda ve beklemedikleri taraftan, Istranca Dağları'nı aşarak gelen Bulgar 3. Ordusu'nun saldırısına uğramıştır. Öncü birlikler arasında çarpışmalar başladığı sırada, asker yine paniğe kapılarak kaçmaya başlamış, bu durum diğer tümenlere de yayılmıştır[229]. Bu yaşananlarla ilgili olarak Mahmud Muhtar Paşa'nın karargâhında bulunan Alman subay Gustav von Hochwächter'in anlattıkları önemlidir; "*23 Ekim sabahı saat 7'de cephede ateş başladı. Atlarımızı altı yüz metre kadar ileriye doğru sürmüştük ki, çığlıklar atıp koşarak bize doğru gelen redif guruplarını gördük. Birkaç dakika sonra sebebini anlayınca, Mahmud Muhtar Paşa kılıcını çekerek, kaçan rediflerin üzerine atını sürdü. Bizde onun gibi hareket ettik. Bu durum işe yaradı, birkaç guruba engel olabildik*"[230]. Fakat bir süre sonra kaçış tekrar başlamış, Bulgarların takip etmemesi ve hatta silah sesi duyulmamasına

---

[228] İbrahim Artuç *a.g.e*, s. 126-127; Aram Andonyan, *a.g.e*., s. 452. Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa hatıralarında; "*Sonradan anlaşıldı ki, hiçbir güvenlik önlemi almaksızın yatıp uyuyan birliklerimize, sabaha karşı bir tabur Bulgar askerî yaklaşmış, bizi aldatmak için Padişahım çok yaşa diye bağırmıştır. Askerler kararsızlık içinde kalarak kim düşman kim değil anlayamamış, subaylarda aynı şüpheye düştüğü için askerîn ateş etmesini engellemişlerdir. Bu sırada iki yüz metreye kadar yaklaşmış olan Bulgar askerlerinin ateş etmeye başlamasıyla bizim askerlerimiz kaçmaya başlamış, bir taburun kaçışı diğer tabura geçmiş, yedekte bulunan birlikler bu kaçışı önleyemediği gibi onlarda kaçmaya başlamıştır. Bütün Şükrü Bey tümeni, arkasında bulunan tümen yedekleri hepsi kaçmaya başlamıştır…*" diyerek bilgi vermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mahmut Muhtar, *a.g.e.*, s. 27-28.

[229] Balkan Savaşları'nı takip için bölgeye gelen Matin gazetesi yazarı Stephane Lauzanne'nin ifadeleri şöyledir; "*Akşamın saat 10'una doğru her şey sessizlik içindeyken üç tümenden birisinin kumandanı olan Rıza Paşa huruç hareketi ile gece savaşına girilmesini emretmiştir. Bu emri verirken komutanına danışmamış, yeterli eğitimi olmayan askerle gece savaşına girmenin tehlikeli bir şey olduğunu düşünmemiştir. Karanlık ve elverişsiz havada hareket eden iki taburdan her biri bir yol tutarak fırtına ve karanlık içerisine dalmıştır. İki taraf ateşe başlamış, birbirlerini tanımayarak düşman sanmış ve Türk alayı birbirlerine ateş edip durmuştur. Sonra genel bir korku haliyle beraber asker kaçmaya başlamış ve hepsi birden dağılmıştır. İşte o andan itibaren müthiş ve feci bir kargaşa meydana geldi, baruta ateş düşmüş gibi firar bir anda genelleşti ve bütün Rıza Paşa tümeni ricat etti. Mahmud Muhtar Paşa firarilerin önüne geçip onları durdurmaya çalışsa da asker artık söz dinlemiyordu…*" Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Stephane Lauzanne, *Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün*, Çev. Murat Çulcu, İstanbul 1990, s. 36-37.

[230] Gustav von Hochwächter, *Balkan Savaşı Günlüğü "Türklerle Cephede"*, Çev. Sumru Toydemir, İstanbul 2015, s. 24.

rağmen birliklerin mevzilerini terk ederek geri çekildikleri görülmüştür[231]. 24 Ekim'e gelindiğinde Türk kuvvetleri, Edirne-Kırklareli arasındaki bölgede, toplarda dâhil olmak üzere ağır araç gereçler ile çok sayıda silah ve cephane bırakarak, Vize-Burgaz taraflarına doğru düzensiz bir şekilde ricat etmişlerdir. Bulgar ordusu ise bu durumdan, hem uygun olmayan hava şartlarından dolayı hem de Türk ordusunun bu kadar kısa süre içerisinde geri çekilebileceğine ihtimal vermediğinden dolayı haberdar olmakta gecikmiş, 24 Ekim'de bölgeye gönderilen öncü birlikler vasıtasıyla durumun farkında varabilmişlerdir. Böylece Türk Doğu Ordusu takip edilememiş ve bu sayede ordu kendini toplayabilme fırsatı elde edebilmiştir.

Aslında muharebenin başlamasından sonra geçen iki gün içerisinde iki taraf arasında çok ciddi sayılabilecek çarpışmalar yaşanmamıştır. Türk ordusu içerisinde bir geri çekilme meydana gelmiştir. Mahmud Muhtar Paşa bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; "*Askerî tarihte bu şekilde sebepsiz bir geri çekiliş ve kaçışa rast gelinemez. Bulgarlar savaş yapmadan çok büyük zafer kazandılar. Türkler de hiçbir baskı görmeksizin, yalnız yağmur ve çamur yüzünden savaş malzemelerinin de üçte birini terk ederek bozguna uğradılar*"[232].

Esir düşen bir Türk askerî sorgusunda, "*Hazır değildik, Bulgarların başlıca hareketinin Edirne olduğuna ve burada yıpranacaklarına inanmıştık. Bu sürede kendimize çeki düzen verecektik. Kırklareli saldırısı sürpriz oldu. Askerlerimiz iyi dövüştüler fakat komutanlarımız iyi değildi. Birçok subay, savaş başlayınca atanmış, askerlerden ne isteyeceklerini bilmiyorlardı. Yedek fırkalardan birçoğu eğitimden yoksundu. Komutanlar arasında görüş birliği yoktu. Biri saldırıya geçilmesini isterken diğeri savunmayı uygun görmekteydi. Ordu birliklerinden bir kısmı saldırıya geçerken diğerleri yerinden kımıldamadı. Bunun üzerine bozgun baş göstermiştir*"[233] şeklinde açıklama yapmıştır.

---

[231] Gustav von Hochwächter, *a.g.e.*, s. 26.
[232] Mahmut Muhtar, *a.g.e.*, s. 44.
[233] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 313.

Bu muharebe sonucunda, kaybımız toplamda 1.500 ölü ve yaralı ile 2.000-3.000 arası esir iken, Bulgarların ise 887 ölü, 4.034 yaralı ve 824 kayıpları olmuştur[234].

Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebesi

28 Ekim-2 Kasım 1912 tarihleri arasında meydana gelmiştir.

Kırkkilise Muharebesi'nden sonra geri çekilen Türk ordusu, Bulgar ordusunun kendilerini takip etmemesini de fırsat bilerek toparlanabilme imkânı elde etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa bu durumu; *"Bulgar ordusu takip etmedi ve bize kendimizi toplamak için zaman ve imkân verdi"* diyerek belirtmiştir. Kısa bir süre önce yaşanan bozguna, geri çekilmeye ve bu esnada büyük cephane kaybına uğramasına rağmen Türk ordusu, kendini toparlamış, İstanbul'dan gelen takviye birliklerle beraber yeniden büyük bir kuvvet oluşturmuştur. Ergene Nehri'nin kuzeydoğusunda, Lüleburgaz ve Pınarhisar'ın da dâhil olduğu bir sırt boyunca savunma hattı kurulmuştur[235]. Bu savunma hattı boyunca 29 Ekim 1912 tarihinde, tüm Türk mevziilerine karşı taarruza geçen Bulgarların amacı, Osmanlı ordusunun toparlanmasına fırsat vermeden onlara yeni bir darbe indirebilmek olmuştur. Bulgar 3. Ordusu ile kötü hava koşulları altında, göğüs göğüse dört gün boyunca devam eden bir muharebe başlamıştır. Önceki muharebeden çok daha iyi savaşan Türkler, Bulgar saldırılarını durdurarak onları bir süre geriletmeyi başarmışlardır[236]. Ancak 30 Ekim'de durdurulan Bulgar saldırıları, aynı günün akşamında savaşa ara verilmesine rağmen beklenmedik bir anda tekrar başlamıştır. 4. Kolordu Kumandanı Ahmet Abuk Paşa o geceyi şöyle anlatmaktadır; "*Askerimiz o sırada biraz dinlenmek istedi ve siperlerde uykuya daldı. Gece saat 23.00 sıralarında Bulgarlar tekrar hücuma başladılar. Güneş batmadan önce bütün mevziilerimize gayet iyi nişan almışlardı. İleri karakollarımıza yakın bir yere kadar geldiler. Sonra 300 metre mesafeye gelir gelmez, siperler üzerine projektörler yönelttiler. Askerîn görmesi, nişan alması, kendini savunması imkânsız hale geldi. Hâlbuki onlar gece tertibatımızı bütün detayı*

[234] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 37.
[235] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 38.
[236] Güney Dinç, *a.g.e.*, s. 122-123.

ile görüyorlardı. Direnemeyecek bir durumda bizi baskına uğrattılar"[237]. Bu baskın sonucunda üç günden beri direnen Türk hatlarının bir köşesi çökmüştür. 31 Ekim'de Ergene Nehri boyunca ilerleyen Bulgar 1. Ordusu Osmanlı sol kanadını çökertmiş, merkezdeki Bulgar kuvvetleri Osmanlı sol kanadı ile sağ kanadı arasındaki bağlantıyı kesmiş, Bulgar 3. Ordusu da Osmanlı sağ kanadını çevirmiştir.

Çarpışmaların sürdüğü bu esnada Osmanlı ikmal sistemi çökmüş, asker yeniden aç kalmış, muharebe sırasında önemli rol oynayan topların mermi ihtiyaçları giderilememiştir. Abdullah Paşa askerlerini beslemekte güçlük çekmesinin yanında ordunun durumundan haber de alamamıştır. Elli kilometrelik savaş alanı içerisinde iletişim kurabilmek için hiçbir araç mevcut değildir. 31 Ekim'de atına binerek, sol kanada doğru ilerlemiş, kısa bir mesafe sonra savaş alanından kaçan askerlere rastlayınca da sol kanadın bozulduğunu anlamış, bu şartlar altında merkez ve sağ kanatların durumlarını uzun süre koruyamayacaklarını düşünerek askere geri çekilme emrini vermiştir[238].

Hücum ve karşı hücumlarla devam eden üç günlük çok şiddetli mücadelelerin sonu, Türkler için bir önceki muharebe (Kırkkilise) gibi olmuştur. Bulgarlar üstün gelmiş, Türk askeri yeniden paniğe kapılarak, 2 Kasım'da düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başlamıştır. Kimse tarafından engellenemeden geri çekilen askerler için açlık, bozgunun üzerine eklenen bir felaket olmuştur. Bu kötü durumu o dönemin tanığı Stephane Lauzanne, "*Süvarilerin gürültüsünü, yaralıların iniltisini bastıran 'ekmek, ekmek' feryadı bir ananın bedduası gibi göğe yükseliyordu*" ifadeleriyle anlatmaktadır[239]. Ayrıca açlık dışında başka bir felaket daha ortaya çıkmıştır: Kolera! Ortaya çıktığı andan itibaren hızla yayılan bu felaket, kötü hava koşulları altında savunmasız, bakımsız, çıplak, aç ve yorgun askerin, bazen savaş esnasında ki kaybından daha fazlasının kaybedilmesine sebep olmuştur.

Bu muharebe iki taraf içinde ağır kayıplara sebebiyet vermiştir, 1912-1913 yılları arasında meydana gelen Balkan Savaşları esnasında yaşanan en büyük ve en kanlı muharebe olmuştur. Bulgarların verdiği toplamda 20.162 kaybın 2.534'ü ölü

[237] Stephane Lauzanne, *a.g.e.*, s. 55
[238] Stephane Lauzanne, *a.g.e.*, s. 56-57.
[239] Stephane Lauzanne, *a.g.e*, s. 58-59.

olmuştur. Tükler, 2.000'i esir olmak üzere en az 22.000 asker, 45 top ve çok sayıda askerî malzeme kaybetmişlerdir Ayrıca bu yenilgi sonucunda Türkler, Edirne hariç tüm Trakya'nın kontrolünü kaybetmiş, İstanbul yolu da Bulgarlara açılmıştır[240].

Çatalca Muharebesi

Karadeniz'den Marmara Denizi'ne kadar uzanan, İstanbul'un yaklaşık olarak 35 kilometre batısında bulunan Çatalca Hattı, Terkos ve Büyük Çekmece arasında bulunmaktaydı. Hattın hem karadan hem de denizden İstanbul ile bağlantısı mevcuttu. Çatalca siperleri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde tasarlanmış fakat sonraki süreçte bakımı yapılmadığı için yıpranmış ayrıca toplarının bir kısmı Edirne Kalesi'ne nakledilmişti. Uzun süredir ihmal edilen Çatalca hattında, Lüleburgaz yenilgisinden hemen sonra, Çatalca Müstahkem Mevkii ve Genel Topçu Komutanı olan Ali Rıza Paşa'nın başkanlığında hızlıca savunma hattı oluşturulmaya başlanmıştır[241]. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, tüm Çatalca Ordusu'nun kumandasını eline almıştır.

Çatalca'da bulunan Osmanlı mevzisi tamamıyla karşı konulamaz bir halde olmamakla birlikte, Kırkkilise ve Lüleburgaz'daki mevziilere göre çok daha iyi bir halde olmuştur. Ayrıca bataklık, göl ve deniz girintileri, savunmasını güçlendiren doğal etkenler olmuştur. Anadolu'dan gelen yeni askerler ile de takviye edilmiştir. Çatalca savunma hattının gerisinde, askerlerin müdafaa için yaptığı hazırlıklara şahit olan bir harp muhabiri şöyle yazmaktadır; "*Müstahkem mevkiilerin ardındaki düzlükte mevziilere doğru ilerlerken ordu sadece talim yapmıyordu. Ordugâhlarda bandolar çalınıyor ve askerler çok neşeli ve kendinden emin görünüyorlardı. Lüleburgaz bozgununu yaşadıktan sonraki sefil, moralsiz ve bitkin hallerinden eser yoktu… Üç gün evvel harp eden, şimdiyse düşmandan birkaç kilometre uzakta tatbikat ve atış talimi yapan bu ordu harp tarihinde muhakkak bir ilktir. Gördüklerim karşısında şaşkına dönmüştüm. Daha iki hafta evvel, başına buyruk, aç, susuz, sefil*

[240] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 41-42.
[241] Mahmut Beliğ Uzdil, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1 nci Kolordu'nun Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet Tetik - Şeyda Büyükan, Ankara 2006, s. 18-19.

bir halde İstanbul'a kaçan ordu, bu ordu olamazdı…"[242]. Çatalca hattında artık her geçen gün daha da güçlenen bir ordu bulunmaktaydı. İstanbul'dan tren ile sürekli olarak getirilen yiyecek ve tıbbi malzeme sayesinde cephede birkaç gün fazladan bile mühimmat mevcuttu. Ayrıca hastaneler de ıslah edilmiş, kolera hastaları tedavi edilmek üzere karantinaya alınmışlardır[243]. Askerin iyiye giden bu haline ilaveten, 11-12 Kasım'da askere moral vermek amacıyla başkomutanlıktan bir bildiri gönderilmiştir[244]. Aslında tüm bunlara ilaveten mühim olan bir şey vardı ki, o'da,

---

[242] Ellis Ashmead-Bartlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, Çev. Görkem Şengün-H. Büşra Yavuz, İstanbul 2014, s. 283.

[243] Ellis Ashmead-Bartlett, *a.g.e*, s. 284.

[244] "*Bugün Ordunun tuttuğu Çatalca hattı, Osmanlı Devleti'nin son ümididir. Kırkkilise ve Lüleburgaz Muharebelerindeki ricatlarımızdan sonra düşmanlarımız serbestçe ileri hareket ettiler ve hala ediyorlar. İslam'ın ve Devletin merkezi olan İstanbul tehlikeye düşmüştür. Burada düşman ordusunu ezemezsek İstanbul elden çıkar. İstanbul elden çıkarsa devletin geleceği büsbütün tehlikeye düşer. Devletimiz kurutulmazsa, Allah korusun dünyada dinimizi de koruyacak hiçbir kuvvet kalmaz. Kumandanlar, subaylar, çavuşlar, askerler, arkadaşlar, evlatlar, dinimizin devletimizin kurtuluşunu erkekçe savunamayacak olduktan sonra dünyada ve ahrette ne kıymetimiz kalır? Yarın evimize, köyümüze ne yüzle döneriz? Vatanı berbat edersek padişahımızın ve milletimizin şiddetinden ve intikamından nasıl kurtuluruz? Dinimizi savunamaz ve koruyamazsak Allah'ın huzurunda ne cevap verebiliriz? Kırkkilise ve Lüleburgaz Muharebelerinde, biz düşmanlarımıza galip gelmişken sonuna kadar dayanamayarak geri çekildik fakat bizimle beraber binlerce dindaş ve vatandaşlarımız göç ettiler. Sefil ve perişan bir şekilde yollara döküldüler, evlerini mallarını düşmanlar aldı. Bu dindaşlarımız kurtuluş umuduyla İstanbul'a gittiler. Allah korusun ya İstanbul elden giderse yüz binlerce belki milyonlarca Müslüman nereye gidecek? Hepimizin ailesi ve evladı bu zavallı göçmenlerden daha çok perişan olmayacaklarını mı sanıyorsunuz? Talihsiz Rumeli kıtası gibi Anadolu'da perişan mı olsun? Bunca camiler, bunca medreselerle beraber şehrimizde atalarımızın kabirleri kimlerin eline geçecek, düşünüyor musunuz? Yüce Allah'ın gazabından korkmaz mısınız? Peygamber Efendimizden utanmaz mısınız? Kâbe-i muazzama ve oradaki kutsal mekânlar kimlere kalır? Ey Osmanlı Devleti'nin yedi yüz senelik kahraman ordusu! Bütün bu felaketlerin önünü almak, din ve devletimizi kurtuluşa eriştirmek için, bugün Allah'ın izniyle kararlılıkla muharebe etmeniz ve düşmanı püskürtmeniz mümkündür. Mertçe, erkekçe muharebe ederseniz düşman çok çabuk perişan olur. İslam tarihinde ve Osmanlı tarihinde iftiharla okuduğumuz binlerce parlak zaferimizin hangisi soğukkanlılık ve kararlılık ile kazanılmamıştır? Başarı her zaman Allah'tandır ancak ilahi başarı, ordunun kararlılığıyla sabittir. Bir ayette, muharebelerde kale gibi dik duranları, Yüce Allah'ın sevdiği ve Allah'ın yardımıyla galip gelecekleri müjdelemiştir. Yine Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifle, en tehlikeli muharebelerde bile kararlılık gösteren birliğin can kaybının az, firar eden birliğin ise can kaybının fazla olduğu, karşı duranlardan ölenlerin şehit olup tüm günahlarının affedilerek, ruhlarının ilahi lütfa erişeceği; kaçanlardan ölenlerin ise şehit olmak şöyle dursun Yüce Allah'ın, peygamberin ve meleklerin lanetine uğrayacağı ve çok şiddetli cehennem azabına düşeceği bildirilmiştir. Kararlılık ve soğukkanlılıklarıyla şöhretleri dünyaya yayılan nice Osmanlı orduları gelmiştir. Bunlardan biriside otuz beş sene önceki Plevne muharebelerinde yiğitlik ve soğukkanlılık gösteren sizin yarı mevcudunuzdaki Osmanlı askerîdir. Hemen hiç topları yokken bile kendilerinin üç misli bir kuvvetle beş ay geceli gündüzlü muharebe etmişlerdir. Bu çektiklerimiz hep ricatımızın sonuçlarıdır. Tümenler taburlar hep dağılmıştı. Halbuki, düşmanın çektiği zahmetlerin bizden az olmadığını hiç aklınıza getirmiyordunuz. Sizden yalnız kararlılıkla muharebe etmenizden, şehit veya gazi olmanızdan başka hiçbir isteğimiz yoktur. Milletimiz kan ağlıyor. Kâbe-i muazzama sarsılıyor, kubbe-i peygamberi sarsılıyor. Evlatlar, arkadaşlar yüreklerinizde Allah korkusu, peygamber hayâsı, din gayreti kalmamış mıdır? Vatan ve milletin bugün sizden beklediği şey, burada şehit ve gazi olarak mutlaka dayanmak ve Allah'ın yardımıyla düşmanı püskürtmektir. Analarımız bizi bugün için doğurmuştur. Muharebe sırasında içinizde beni de göreceksiniz, şehit veya gazi olmak, benim için ne büyük nimettir.*

askerlerin Çatalca'da tutunmak zorunda olduğunun, eğer bunu başaramazsa hem savaşı hem de başkentlerini kaybedeceklerinin farkında olmuş olmalarıdır[245].

Türk ordusunu takip ederken yavaş hareket eden Bulgar ordusu ise, 100 kilometrelik yolu yedi günde alarak, 12 Kasım'da Çatalca önüne gelmiş[246], bu tarihten itibaren iki ordu karşılıklı yerlerini almıştır. Aslında Bulgar askerlerinin bölgeye gelişleri iyi olmamıştır. Devamlı yağan yağmur zaten bozuk olan yolları daha kötü bir hale getirerek her yerin bataklık olmasına sebep olmuştur. Bu şartlar altında topları taşımak zorlaşmış, ulaşımın öküz arabalarıyla sağlanmış olması ise bu zorluğu arttırmıştır. Asker uzun zamandır yorgun düşmüş, hasta ve açtır. Ülkelerinden uzaklaştıkça, ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için geçen süre uzamış, bu sebeple yiyecek ve cephane sıkıntıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Üstelik daha önce Türk ordusunda görülen kolera artık Bulgar ordusunda da ortaya çıkmış ve hatta Bulgar sağlık görevlilerinin başa çıkamayacağı bir hal almıştır. Türk keşif kolları tarafından ele geçirilip esir edilen iki Bulgar askeri ifadelerinde, ordularında koleranın ortaya çıktığını ve her gün 10 ila 20 askerîn öldüğünü, ayrıca temel ihtiyaçlarını karşılayacak yiyeceklerin olmadığını bu yüzden beş gündür çorba içemediklerini belirtmişlerdir[247]. 17 Kasım'da Osmanlı Ordusu Başkomutanlık Vekâleti'nden, Osmanlı kolordularına gönderilen bir telgrafta, Bulgarların zafer kazanmalarına rağmen, yorgun olup manevi açıdan pek iyi olmadıkları, Türk ordusunun ufak bir galibiyetinin dahi genel bir galibiyete dönüşebileceği bildirilmiştir[248].

Milletimizin ekmeğini helal ettirmek hepimiz için ne büyük nimettir. Askerler yüce Allah'ın büyüklüğü ve ilahi yardımıyla Peygamber Efendimizin manevi yardımına ve bunca gözü yaşlı yetim göçmenlerin gözyaşları hürmetine dayanarak, bütün ordu ile burada direnmeye ve mağlup olmaktansa tamamen şehit olarak kanlı gömlekle Allah'ın huzuruna günahsız çıkmaya karar verdim. Hepinizden de bu kararı bekliyorum. Padişahımız Mehmed Reşad Han Efendi'miz hazretlerinin fermanı budur. Askerler hepimiz için burada ölmek var dönmek yoktur. Yüce Allah hepimizin yardımcısı olsun". *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 44, S. 100, Ankara 1995, s. 21-26, Belge No: 2732.

[245] "*Çatalca savunma hattı, aslında sanıldığı kadar sağlam bir hat değildir. Fakat bu hattın önüne kadar gelen galip Bulgar ordularının karşısında, milli ve askerî şerefini kurtarmaya azmetmiş, mağlup olmuş fakat tarihin binlerce kez şahit olduğu, yaratılışındaki kudretini bir kere daha ispatlamaya hazırlanmış bir ordu bulunmaktadır. İşte Bulgar ordularına yüz çevirten Çatalca siperleri değil, Türk'ün ezeli azim ve iradesidir*." Mahmut Beliğ Uzdil, *a.g.e*, s. 20.

[246] İbrahim Artuç, *a.g.e*., s. 162.

[247] Osmanlı Ordusu Başkomutanlık Vekâletinden Başbakanlığa gönderilen 16/17 Kasım tarihli rapor. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 44, S. 100, s. 54-55, Belge No: 2745.

[248] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 44, S. 100 s. 63-64, Belge No: 2749.

Bulgar ordusunun yapmış olduğu plana göre, Bulgar 1. Ordusu güneye, 3. Ordusu ise kuzeye olmak üzere Osmanlı mevzilerine iki taraftan genel bir hücum yapacak, topçularda tüm hücumu destekleyecekti. 16 Kasım'da Çar Ferdinand hücum emrini verdikten sonra, 17 Kasım sabahı muharebe başlamış, Bulgarlar Osmanlı mevziilerinin birkaç yüz metre yakınına kadar yaklaşmalarına rağmen sonrasında Osmanlı topçu ateşiyle durdurulmuşlardır. Bu hücumlar gece boyunca devam ederken yine aynı gece bir Bulgar taburu, gece süngü hücumu ile kuzey bölgesindeki bir Türk mevziisini ele geçirmesine rağmen sabah Osmanlı topçusunun ateşi ile geri püskürtülmüştür[249]. Ayrıca Marmara Denizi'nde bulunan Osmanlı zırhlısı Barbaros ve Mesudiye Kruvazörünün açtığı top ateşi ile büyük zarara uğramışlardır[250]. Bulgarlar uğraşmış olmalarına rağmen, Osmanlı mevziileri boyunca sürekli bir varlık gösterememişlerdir. 18 Kasım günü Bulgar hücumları durdurulmuş, ordu ileri mevzilerden çekilip savunma şeklini almıştır. Bu yenilgi, Bulgarların Balkan Savaşları'ndaki ilk yenilgisi olmuştur. İstanbul'a bu denli yaklaşmış olmalarına rağmen, bir başarı sağlayamamış, denizden ve karadan gelen top ateşleri atında büyük kayıplar vermişlerdir. Başkomutan vekili Nazım Paşa, 21-22 Kasım tarihinde Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafta, düşman birliklerinin üç gündür kazmış oldukları siperleri bugün terk ederek geri çekildiğini keşif kollarımızın düşmanın terk ettiği siperlerde çok sayıda ölü ve esire rastladığını, ayrıca çok sayıda tüfek, mühimmat, çanta, palaska, kazma, kürek gibi malzemelerin elde edildiğini bildirmiştir[251].

3. Kolordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, muharebe esnasında, son durumu öğrenebilmek için ileri harekât bölgesine gittiğinde, burada Bulgar askerlerinin saldırısına uğrayarak yaralanmış[252] ve bu saatten sonra kolordunun kumandası Abuk Ahmed Paşa'ya geçmiştir.

Türk ordusu, kısa süre içerisinde iki büyük muharebede, pek çok asker ve askerî malzeme kaybetmesine, açlıkla, kolera başta olmak üzere birçok hastalıkla

---

[249] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 46-49.
[250] Güney Dinç, *a.g.e.*, s. 152.
[251] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 44, S. 100, s. 91-92, Belge No: 2762.
[252] Mahmud Muhtar Paşa'nın yaralanmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mahmud Muhtar, *a.g.e.*, s. 176-178; Gustav von Hochwächter, *a.g.e.*, s. 101-105.

karşı karşıya kalmasına rağmen yine de kısa süre içerisinde kendini toparlayabilmiştir. Savaş başladığından beri ilk defa, Çatalca önlerinde Bulgarlara karşı üstün gelmişlerdir. Nitekim bu zafer, askerlerin moral olarak daha iyi bir hale gelmesini sağlamıştır. Askerin bu halini, savaş muhabiri Ellis Ashmead-Bartlett, "*...subay ve askerlerin konuşmalarını duyan, sanki bu vakte kadar dünya harp sahnesinde yaşadıkları tüm mağlubiyetleri unutturacak kesin ve muhteşem bir zafer kazandıklarını zannederdi*"[253] diyerek not etmiştir. Ayrıca Sultan V. Mehmed Reşad, yaşanan olumlu havanın ardından, orduya bir telgraf göndererek başarılarının devamını dilemiştir[254].

Çatalca Muharebesi sonucunda Bulgarların verdikleri kayıp 10.000 civarında iken, Türklerin kaybı ise daha az olmuştur[255].

Edirne Kuşatması

Balkan Savaşları'nda Türk ordusu tarafından, sahip olduğu imkânların ötesinde müdafaa edilen şehirlerden biri de Edirne'dir. Edirne, Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olmasının yanında, tarihin daha erken dönemlerinden itibaren ilgi odağı olmuş, nitekim Bizans İmparatorluğu döneminde ise önemli bir garnizon şehri olarak karşımıza çıkmıştır.

Balkan Savaşları sırasında gerek Rumeli topraklarının savunulabilmesi ve gerek başkent İstanbul'un müdafaası açısından önemli bir müstahkem mevkii konumunda olan Edirne, etrafını çevreleyen akarsular ile birlikte topoğrafyanın oluşturduğu doğal bir kale şehir özelliğine sahiptir[256]. Tarih boyunca pek çok saldırıya maruz kaldığı gibi Osmanlıların son döneminde ağır tahribatlar ile

---

[253] Ellis Ashmead-Bartlett, *a.g.e*., s. 290.

[254] "*Ordumuzun düşman saldırılarına karşı Allah'ın yardımıyla gösterdiği metanet ve mukavemet benimle beraber bütün Osmanlıları memnun etmiştir. Vatanı kurtarmak için göstereceğiniz gayretler, bugün düşmanın ayakları altında çiğnenen memleketimizi vaktiyle kanları pahasına fethetmiş olan ecdadımızın ruhlarını da şad edecektir. Padişahınız ve tüm milletin kalbi sizinle beraberdir. Sizden ve kumandanlarınız ile tüm subaylarınızdan, asker evlatlarımdan sabır ve mukavemet bekliyorum. Askerlerin vazifelerini cesaretle yapmalarının ve ordunun şerefini yüksek tutmalarının tam zamanıdır. Bu telgrafın tüm birliklere bildirmenizi tavsiye eder hepinizi Allah'a emanet ederim*". *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 44, S. 100, s. 65-66, Belge No: 2750.

[255] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 489.

[256] Balkan Savaşları'nda Edirne müdafaası hakkında, Togay Seçkin Birbudak tafsilatlı bilgiler vermektedir Bkz.: Togay Seçkin, Birbudak, Balkan Savaşları'nda Edirne, (*Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2008.

sonuçlanan kuşatmalara da maruz kalmıştır. Bunlardan biride, Balkan Savaşları sırasında ki Bulgar kuşatması ve devamında maruz kaldığı yağmadır. Şehrin yukarıda belirtmiş olduğumuz özelliklerinden dolayı, Balkan Savaşları'nda elden çıkması adeta Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile eş değer tutulmuştur.

Balkan Savaşları'nda Edirne Müdafaası, Mehmet Şükrü Paşa'nın önderliğinde eşine az rastlanan ve düşman tarafından dahi saygı gösterilen bir savunma ile sonuçlanmıştır. Edirne'nin İstanbul ile irtibat ve ulaşımının kopması şehrin yardıma muhtaç bir hale gelmesine sebep olurken, bu durum gün geçtikçe açlık şeklinde kendini göstermeye başlamıştır. Şehirde yaşanan açlığa ilaveten, Rumeli bölgesinden gelen muhacirler, durumu daha da ağırlaştırmıştır. Edirne Kalesi'ne alınıp alınmaması şehir içinde tartışmalara neden olan muhacirler, kaleye alındıktan sonra erzak ve hububat eksikliği kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamış ve şehirdeki muhacirler başka bölgelere sevk edilmeye başlanmıştır. Şehirde erzaktan günlük kullanım malzemelerine kadar her alanda görülen kıtlık, fiyatların artışına sebep olurken, bir yandan da bu gibi uygunsuz hareketlerin nizamı ile de uğraşılmıştır[257].

Harp tarihi incelendiğinde Edirne'nin, Balkan Savaşları sırasında hava saldırıları ile kuşatılan ilk şehir olduğu görülmektedir. Ayrıca Bulgar ordusunun uçakları şehir üzerinde sadece keşif uçuşları yapmakla kalmamış aynı zamanda dönemin çoğu hatıratında titizlikle aktarıldığı gibi, propaganda kâğıtları ile de halkın moral ve motivasyonunu kırmaya yönelik girişimlerde de bulunmuşlardır. Bulgar ordusu bu propagandalarını sadece manevi boyutta bırakmayarak, ele geçirdiği tüm bölgelerde halka yapmış olduğu işkence ve eziyetlerle, Balkan Savaşları'nın mezalim ve soykırım ile anılmasına sebebiyet vermiştir. Balkan Savaşları ile beraber anılagelen Bulgar mezaliminin[258], dönem içerisinde farklı sebeplerle sansüre maruz

[257] Aynı yer.

[258] Bulgar mezalimi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1877-1988)*, Ankara 1988; İlker Alp, *Bulgar Zulmünü Günümüze Kadar İntikâl Ettiren Edirne ve Çevresindeki Şehitlikler*, Ankara 1989; İlker Alp, "Balkan Harbi ve Bulgar Mezâlimi ile İlgili Edirne Müzesi'nde Bulunan Birkaç Hatıra", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S:5, İstanbul 1987; İlker Alp, "Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezâliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Telʻîni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:26, İstanbul 1987.

kalmasına rağmen yine de yerli ve yabancı basın ile edebiyata yansıyan izleri görülmektedir.

Birinci Balkan Savaşı'nın hezimetle sonuçlanması ve bilhassa eski Osmanlı payitahtı Edirne'nin düşerek, düşmana İstanbul yolunun açılması, toplumda büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Nitekim yukarda belirtildiği gibi Edirne'nin elden çıkışı devletin çöküşü ile eş değer tutulmuş olup, bu düşünce ile kaleme alınan yazılar dönemin basınında yer almıştır. Haşim Nâhid'in "Vatansız"[259] adlı yazısı ile Edirne'nin düşüşünü ve Selimiye Camii'ne çizmeler ile giren Bulgar askerlerini hazmedemeyen Mehmet Akif'in "Tefsir-i Şerîf" isimli şiiri bu duruma örnektir[260].

b. Batı Cephesi

Sırplar ile Yapılan Muharebeler

Balkan Savaşları esnasında Sırp ordusu, Bulgar ordusundan sonraki en güçlü ikinci ordu olmuştur. Savaş ilan edildiği zaman seferberliğini tamamlamış olan ordu, kuvvetlerini dört guruba bölmüş ve en büyük Sırp kuvvetini 1. Ordu oluşturmuştur. 100 bin kişilik kuvvetten oluşan bu ordu 19 Ekim'de sınırı geçerek güneye doğru ilerleyip Osmanlı topraklarına girmiş, üç gün sonra ise Zeki Paşa kumandasındaki Vardar Ordusu ile karşı karşıya gelmiştir[261].

Türk Batı Ordusu ise savaş ilan edildiği gün seferberliğini tamamlayamamıştır. Son zamanlarda, Balkanlarda bir savaşın çıkacağı yönündeki söylentiler ve haberler artmış, Osmanlı hükümetine, bu konuda tedbirler alınması için raporlar gönderilmiştir. 19 Ekim 1912 tarihinde Bâb-ı Âli'ye, Kosova Valiliği'nden gönderilen bir telgraf ile Kumanova'daki Sırp-Bulgar askerlerinin sayısının Osmanlı askerlerinden iki üç kat fazla olduğu için her an bir mağlubiyet yaşanma ihtimalinin yüksek olduğu, bu mağlubiyetin çok kötü sonuçlar doğuracağı ve bu yüzden bölgeye takviye kuvvetler gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir[262].

---

[259] Hâşim Nâhid, "Vatansız", *Tanin*, 1509 (30 Kânûnısani 1328).
[260] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 2017, s. 79-82.
[261] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 60-63.
[262] *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları I*, İstanbul 2013, s. 192-193.

5., 6. ve merkezi Selanik olan 7. kolordulardan oluşan Vardar Ordusu, Makedonya'nın Kumanova kasabasının kuzey, kuzeydoğu ve doğu yönünde toplanmıştır. Ordunun esas kuvvetinin 100 binden çok olması gerekirken gerçekte var olan kuvvet 50 binden yukarı çıkamamış[263], olması gereken kuvvetin ancak yarısı toplanabilmiştir. Kumanova Muharebesi, 23 Ekim sabahı Vardar Ordusu Kumandanı Zeki Paşa'nın emri ile başlamıştır. İlk hücumlar Sırpların sağ kanadına olmuş, soğuk havada ve yağmur altında olan çarpışmalar sonucunda Sırplar ağır kayıplara uğramıştır. Muharebe başladığı zaman henüz tüm Sırp birlikleri cepheye ulaşmamıştır. Bu birlikler cepheye ulaştıkça, Osmanlı mevziilerine karşı hızlıca hücuma geçmeye başlamışlar, özellikle Sırp topçularının gelip ateşe başlamaları ile muharebenin seyri değişmiştir[264]. Büyük çoğunluğu Arnavut olan Üsküp Redif Tümeni top ateşi altında korkup kaçmaya başlamış, bu durum kısa zamanda Manastır Redif Tümeni ile diğer birliklere de yayılmıştır. Paniğe kapılan Vardar Ordusu kısa süre içerisinde dağılmış, yenilerek, bir kısmı düzenli bir kısmı düzensiz bir şekilde şiddetli bir yağmur altında Manastır'a doğru geri çekilmeye başlamıştır[265]. Bu çekiliş sırasında çok sayıda top ve askerî malzeme ise savaş alanında bırakılmıştır[266]. Vardar Ordusu'nda görevli subay Ömer Seyfettin, o günleri şöyle not etmiştir; "*Ayın kaçı? Bugün ne? Bilmiyorum. Benimle beraber kimse de bilmiyor. Ne felaket yarabbi! Ric'atın, inhizamın en çirkinini gördüm. Bugün burada Köprülü'nün önündeyiz. İkinci fırka kaçtı. Yalnız biz Nizamiye fırkası kaldı. Birden ric'at emri verildi. Hep*

---

[263] *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım*, s. 23.
[264] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 63-64
[265] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 21.
[266] *"…Topçu taburu, 12 top birbirinin gerisinde, Koçanik istasyonunun çamurlu geçidi içinde koşulu olarak yürüyüşe hazır bekliyor. Onlar nereye giderse bende birlikte giderim diye bir cephane arabasının üstüne neferlerin yanına oturdum. O kadar yorgun ve uykusuzdum ki oturur oturmaz kendimden geçmiş uyuyakalmışım. Oturduğum yerde, ne kadar uyuduğumu bilmiyorum. Ancak gözlerimi açtığım zaman günün alacalığı belirmeye başlamıştı. Ne öten bir horoz, ne kişneyen bir beygir ne de yürüyen veya konuşan bir insan yoktu. Gelin gibi on iki topu, cephane arabaları ile birlikte uzun bir kol halinde çamurlu yol üzerinde terk edilmiş gördüm. Bütün askerler ve hayvanlar ortadan kaybolmuştu. Terk edilmiş topların subayları ve numara neferleri koşum hayvanlarına binerek çekip gitmişlerdi. İki dağın arasındaki bu ıslak ve çamurlu dar vadide, insan gırtlağına dizilmiş lokmalar gibi bu yedi buçukluk Krup topları sıkışıp kalmışlardı. Ben hayatımda, böyle bir askerlik, bu mükemmel topları hiç olmazsa tahrip etmeden olduğu gibi bırakıp kaçma fecaatını bir kere, bir hikâye olarak dinlemiştim…*" Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 60.

kendimizi galip sanıyorduk meğer müthiş surette mağlupmuşuz. Toplar filan hep kaçtı. En nihayet bizim tabur kalmıştı. Bizde çekildik…"[267]

Bu çekiliş kısa sürede bozguna dönüşmüş, tümenlere emirler verilerek bozgun önlenmeye çalışılmış fakat engel olunamamıştır. Uğradığı yenilgiyi kabul eden Zeki Paşa, 25-26 Ekim gecesi Batı Ordusuna bir telgraf çekip; "*Harp şansı bana yardım etmedi. Moralin yükseltilmesi için komutanlıktan af edilmemi, yerime başka birinin atanmasını istirham ederim*" diyerek istifasın istemiştir. Batı Ordusu Kumandanı Ali Rıza Paşa'dan gelen cevap ise, "*Harp şansının yardım etmemesi yüksek değerinizi düşürmez, Vardar Ordusu'nun kararları bugüne kadar başarılı bir şekilde yürütülmüş fakat redif erlerinin moral bozukluğu bütün zaferlerinizi alt üst etmiştir. Bundan dolayı şahsınıza kabahat yükleyecek kimse olmayacağına eminim. Bu güç durum, yine sizin alacağınız yerinde ve iyi tedbirler ile giderilebilir. Göreve devam ile karar ve bundan sonraki icraatınızın bildirilmesi temenni olunur*" şeklinde olmuş ve istifası kabul edilmeyerek görevine devam etmesi sağlanmıştır[268].

O dönemin tanığı olarak, Osmanlı ordusunda görevli subay Rahmi Apak, Kumanova yenilgisi ile ilgili şunları söylemiştir; *"…ordunun en zayıf yeri tümen, alay ve tabur komutanlarının kabiliyetsizlikleriydi. Mesela, Kumanova ilerisinde Sırplarla ilk çatışmada kuvvetli darbeler vurulmuş ve o gün akşama kadar muharebenin talihi lehimize görülmüştür. Gece basınca bazı tümen kumandanları muharebe idare yerlerini terk ederek Kumanova kasabasına inmişler, askerlerinin başından ayrılmış ve hatta bazıları o gün kendilerine tebliğ edilen generallik rütbesinin alametlerini taktırmak için gece yarısı kasabanın terzilerini uyandırıp pantolonlarına kırmızı paşa zırhı taktırmakla meşgul olmuşlardır. Seferber olmayı tamamlayamayanlar redif alayı ve tümenler ise o gece kıtalarını terk ederek dağılmışlardır. Talim ve terbiyesi eksik orduların birinci düşmanı olan yağmur çamur ve kar gibi hava şartları da işin içine girmiş, bilgisizlik, idaresizlik yüzünden diğer muharebelerde olduğu gibi Kumanova Muharebesi de kaybedilmiştir"*[269].

---

[267] Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 129-130.
[268] *Balkan Harbi (1912-1913)*…, s. 214-215.
[269] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 67.

Vardar Ordusu Kumandanı Zeki Paşa Kumanova yenilgisi ile ilgili; "*yaralılarımızın ve kaybımızın az olmasına rağmen mağlup olmamızın sebebi, subayların görevlerine karşı duyarsız kalmaları, askerin psikolojisini iyi bilmemeleri, savaş esnasındaki sevk ve idareyle ilgili bilgisizlikleri, göreve bağlılıktan çok askerlik dışındaki işlerle meşgul olmalarından dolayı, komuta hüküm ve nüfuzundaki etkisizlik*" ifadelerinde bulunmuştur[270].

Sırplar Kumanova'da (23-24 Ekim), ilk başarılarını elde etmiş ve Makedonya'nın kuzeyi Sırp idaresine girmiştir. Türk ordusu ise bu mağlubiyetten sonra, kötü bir halde Üsküp'e doğru çekilmeye başlamıştır. Burada büyük bir mücadele yaşanmamıştır çünkü Türk ordusunun Üsküp'ü savunmak için herhangi bir girişimi olmamıştır. Sırplar ise hiçbir direnişle karşılaşmadan 26 Ekim 1912 tarihinde şehre girmişler ve eski Sırbistan'ın başkentini böylelikle tekrar ele geçirmişlerdir.

Ayrıca Sırp orduları 22 Ekim'de Priştine ve Yeni Pazar, 24 Ekim'de Koçana, 27 Ekim'de İştip'e girerek buraları ele geçirmişlerdir. Ardından bazı Sırp kuvvetleri Makedonya savaş alanını bırakarak, kuşatma sırasında Bulgar ordusuna yardım etmek amacıyla Edirne'ye gönderilmişlerdir[271].

Trakya'daki Doğu Ordusu 23 Ekim'de Kırkkilise'de Bulgarlarla yaptığı muharebeyi kaybedip düzensizce Lüleburgaz hattına doğru geri çekilirken, ertesi gün aynı kaderi Batı Ordusu da yaşamıştır. 24 Ekim'de Kumanova'da Sırplara karşı bozguna uğrayan Vardar Ordusu düzensizce Manastır istikametinde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca hava şartlarının bile benzerlik gösterdiği muharebe günlerinde, iki ordu da seferberliğini tam olarak tamamlayamamıştır[272].

Sırpların Üsküp'e girmelerinden sonra, Türk 5. ve 6. kolorduları önce Köprülü'ye, ardından Zeki Paşa'nın emriyle Pirlepe'ye çekilmiştir. Paşa, Pirlepe ve çevresinin düşman ordularını uzun süre alıkoyacak dağlara ve geçitlere sahip bir coğrafi durumu olduğunu, bölgeyi daha önceden tanıdığı için bilmiş ve bu yüzden

---

[270] *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıralarım…*, s. 50.
[271] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 22.
[272] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 199.

burada mukavemet etmek istemiştir[273]. Türk 5. Kolordusu ve Sırp 1. Ordusu arasında 4 Kasım sabahı Pirlepe önlerinde başlayan muharebe üç gün boyunca sürmüştür. Türk ordusu bu sürece gelene kadar çok sayıda asker ve mühimmat kaybetmiştir. Sırp ordusunun ise hem sayısı hem de cephane miktarı çoktur. Ancak Türkler sayıları az olmasına rağmen mücadeleye devam etmiş ve mevziilerini bırakmamıştır. Zeki Paşa günlüğüne 4 Kasım günü ile ilgili şu şekilde not düşmüştür; "*22 Teşrin-i evvel (4 Kasım) bütün Balkan seferi esnasında bizim başarılı günümüzdür. Sırpların oldukça mühim bir kuvvetini karşı taarruzla mağlup etmiştik*". Ancak Paşa'nın ertesi günkü notu şöyle olmuştur; "*23 Teşrin-i evvel de Sırp cephesindeki başarımız, Kumanova'da olduğu gibi birden bire değişikliğe uğradı*"[274]. Sırpların sayıca üstünlüğü, bu mücadelede galip gelmelerini sağlasa da Türkler direnerek ellerinden geleni yapmışlar, boğaz boğaza yapılan çarpışmalar sonucunda, cephanesi bitmek üzere olan aç, yorgun ve bunun yanında soğukla mücadele etmeye çalışan Türk askeri çözülerek, güneye, Manastır'a doğru çekilmeye başlamıştır. Bu muharebede Sırp askerinin kaybı fazla olmuş, Türk savunması karşısında ölü ve yaralı olmak üzere toplamda 3.000 kadar asker kayıp verirken, Türklerin kaybı ise toplamda 600 kadar olmuştur[275].

Pirlepe Muharebesi'nin kaybedilmesinin ertesi günü, 6 Kasım'da, Türk ordusuna Kırçova'da yetişen Sırplar ile aynı bölgede muharebe başlamıştır. Bu bölgede yaşayan halk, kendi silahları ile muharebeye katılıp ön saflara kadar ilerlemiş ve askere yardım etmiştir[276]. Türk 7. Kolordusu başlangıçta Sırpları geri püskürtmesine rağmen, Pirlepe'de bulunan ordunun çekilmesinin ardından, doğu kanadın tehlikeye düşeceği endişesi ile Zeki Paşa geri çekilme emri vermiştir. Zeki Paşa bu emri hatıralarında; "*7. Kolordu'nun Kırçova'da Sırplara karşı başarıyla taarruz ettiğini haber almıştım. Ancak Pirlepe'nin tahliyesi üzerine hat ve çekilişin tehlikeye düşmemesi için 7. Kolordu'yu Kırçova'dan çekmeye mecbur oldum*"[277] şeklinde ifade etmiştir. Şimdi artık her iki kolordu (5. ve 7.) Manastır civarına, yeniden savunmak için güneye doğru ilerlemeye başlamıştır.

---

[273] *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıralarım…*, s. 53.
[274] *1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım…*, s. 57-58.
[275] *Balkan Harbi (1912-1913)*…, s. 246.
[276] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 68.
[277] *1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım..*, s. 62.

Manastır çevresinde bunlar yaşanırken, Selanik'in kuzey kesimlerinde de muharebeler meydana gelmiştir. Sırp ve Bulgarlardan oluşan, Sırp 2. Ordusu'nun bazı kuvvetleri Ustruma Nehri boyunca ilerlemiştir. Bu kuvvetlerin karşısında, görevi, savaşın ilan edilmesiyle beraber Bulgar sınırını geçip taarruz etmek ve aynı zamanda Sırp ordusuna taarruz ederek Vardar Ordusu'nun harekâtını kolaylaştırmak olan Türk Batı Ordusu'na bağlı Ali Nadir Paşa kumandasındaki Ustruma Kolordusu bulunmaktaydı. Harp ilan edildiğinde, diğer ordularda olduğu gibi, seferberliğini tamamlayamamış olan Ustruma Kolordusu, gerçekleştirmiş olduğu taarruz harekâtında başarılı olamamış, bunun sonucunda da Bulgar orduları Serez'e kadar dayanmıştır[278].

Son muharebelerden sonra Türk Batı Ordusu, yara almış, bozgunlar ve birde firar yüzünden kuvvetleri de yarı yarıya azalmıştır. Arka arkaya gelen yenilgiler yüzünden asker hem yorgun hem de moralsizdir ayrıca soğuk hava, kar ve çamur durumu daha da kötüleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin önemli kentlerinden olan Manastır önlerine gelen ordu, son bir müdafaa savaşı yapmak üzere burada toparlanıp savunma mevzileri hazırlamaya başlamıştır. Batı Ordusu tarafından bir beyanname yazılarak tüm kıtalara dağıtılmıştır. Bu beyannamede, son savaşın Rumeli'nin geleceğini belirleyeceği, savaşta geri çekilme olmayacağı ve herkesin vatan savunması için kanının son damlasına kadar mücadele edeceği belirtilmiştir[279]. Ömer Seyfettin de hatıralarında bu beyannameden bahsetmiştir; "…*Garp Ordusu karargâhından şimdi bir beyanname geldi. Mahvolan namus-ı askerîmizin bugün ikmali icap ettiğinden bahsediyor. Ya ölüm ya sebat! Diyor ve Muzafferiyet! diye ilave ediyor. Arkaya kaçacak yerimiz olmadığını tekrar ettikten sonra kaçacakların mürettep kıt'alar tarafından kurşuna tutulacağını izah ediyor*"[280] Vardar Ordusu'nun 5., 6. ve 7. kolorduları bölgede tertiplenmiş, ayrıca Koçana ve Yanya Bağımsız Tümenleri de savunmayı destekleyecektir. 15 Kasım'da Manastır'ın kuzeyinde ileri mevziilerde başlayan muharebe 18 Kasım'a kadar çok kanlı ve şiddetli bir şekilde sürmüş, askerler çamur içerisinde zor şartlar altında karşı karşıya gelerek mücadele

[278] İbrahin Artuç, *a.g.e.*, s. 210-211. Ayrıca Ustruma Kolordusu'nun Harekâtı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: *Balkan Harbi (1912-1913)*…, s. 314-343.
[279] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 69.
[280] Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 139

etmiştir[281]. 16 Kasım sabahı, top atışları başlamış, Türk topçuları iki gün boyunca Sırp hücumlarına karşı gelmeyi başarabilmiştir[282]. 17 Kasım günü, Sırplar hücum ederek bazı bölgeleri ele geçirince, Türk direnişi kırılmaya başlamış, 7. Kolordu'nun beklenmedik bir anda yarılması ile başlayan geri çekiliş kısa sürede diğer kolorduları da etkileyerek, Vardar Ordusu'nun dağılıp geri çekilmeye başlamasına sebep olmuştur. Böylece Manastır Muharebesi de bozgun ile sonuçlanmıştır. Geri çekilme emri ile 6. ve 7. kolordular Resne'ye, 5. Kolordu'da Filorina'ya çekilmeye başlamıştır[283].

Journal Gazetesi'nin muhabiri o günlerle ilgili olarak şunları yazmıştır; *"Çok kanlı ve amansız geçtiğini daha önce yazmış olduğum Kumanova ve Pirlepe muharebeleri, büyük Manastır meydan muharebesinin yanında önemini kaybediyor, heyhat! Türkler burada Plevne müdafilerinin efsanevi cesaretini ve kahramanca inadını gösterdiler ve Avrupa haritasından silinmeden önce, kesin yenilgilerine rağmen şan ve şeref tacına layık olabildiler. Manastır'daki Türk subay ve askerlerinin talihsiz cesareti önünde eğiliyorum. Onlar, yenme ümidi beklemeksizin, aslanlar gibi dövüştüler. Onların kahramanlığı Sırpların şerefini de arttırır. Pirlepe zaferinden sonra ikinci defa olarak karşılarında öyle bir düşman buldular ki, askerî bilgi bakımından kendilerinden aşağıda ise de, cesaret bakımından onların dengiydi"*[284].

[281] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s, 233.
[282] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 68-69.
[283] Geri çekilme esnasında, orduda bizzat bulunan Rahmi Apak'ın o gün ile ilgili anlattıkları, durumun vahametini anlamamız açısından önemlidir. *"Hafif yağmur altında, Manastır şehrinin kenarından geçip Filorina şosesi üzerine yürüyoruz. Gece karanlık, çamur dizlere kadar. Yol üzerinde terk edilmiş arabalar, cephane arabaları ve bazı toplar görüyoruz. Uzun bir döküntüler kafilesi. Biz üç arkadaş hayvan üstünde yan yana gidiyoruz, konuşmuyoruz. Akıbetimizin vahimliğini düşündüğümüz bile yok. Felaketi tabii görüyoruz. Artık ızdıraplara ve felaketlere alışmışız demek. Harbin ilk günü Gilan ilerisinde hudut kulemizi terk edip geriye çekildiğim zaman ve Sırp köyündeki iki bin kiloluk peksimet depomuzu bıraktığım vakit büyük bir acı duymuştum. Şimdi kasabaları, şehirleri, vilayetleri ve kıtaları bırakıp çekiliyoruz. Her tarafta perişanlık, devrilmiş arabalar, terk edilmiş toplar, dizlere kadar çamur içinde yürüyen Mehmetçikler, karanlık, yağmur, soğuk bize dokunmuyor. Demek ki kanıksadık!"* Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 71.
[284] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 349.

Bu muharebe sonucunda yaşanan kayıplar da ağır olmuştur. Türklerin, 2.000 yaralı, 1.000 ölü ve 5.600 esir, Sırp ordularının ise 2.121 yaralı, 539 ölü ve 329 esir kaybı olmuştur[285].

Sırp ordusunun 19 Kasım'da törenlerle beraber Manastır'a girmesiyle bölgede ki Türk hâkimiyeti sonra ermiştir. Sırplar, Türk Batı Ordusu'nun dağınık birliklerini takip ederek 21 Kasım'da Resne'yi, 22 Kasım'da Ohri'yi ele geçirmişlerdir.

Manastır Muharebesi, Türk Batı Ordusu'nun Makedonya'daki son büyük savaşı olmuştur. Bu muharebe sonucunda, Makedonya'da beş yüzyıldır süre gelen Osmanlı idaresi de son bulmuştur.

Yunanlılar ile Yapılan Muharebeler

Balkan Savaşı ilan edildiği sırada, diğer müttefikleri gibi Yunanistan'da seferberliğini tamamlamış ve hatta Türk sınırında yerini bile almıştır. 18 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan eden Yunanistan, ordusunu, yapılacak olan savaş harekâtına göre iki guruba ayırmıştır. Doğuda toplanan, Veliaht Prens Konstantin idaresindeki birinci gurup yani Teselya Ordusu'nun amacı, Türk kuvvetlerine saldırmak, genel olarak Teselya'yı ele geçirmek ve Selanik'i Bulgarlardan önce ele geçirebilmek olmuştur. İkinci gurup ise batıda toplanan Epir Ordusu'dur. Amacı ise Yanya'yı ele geçirmek ve Preveze limanını zaptetmektir[286].

Yunan ordusuna karşı koyacak olan iki Osmanlı kolordusundan Hasan Tahsin Paşa komutasındaki 8. Kolordu, Yunan Teselya Ordusu karşısında yerini almış ve Selanik'i korumakla görevlendirilmiştir. Yanya'yı koruma görevi ise, Esat Paşa kumandasındaki Yanya Kolordusuna verilmiştir.

Savaşın ilan edildiği gün harekete geçen Teselya Ordusu, 19 Ekim günü Alasonya önlerinde gelmiş ve burada Türk 8. Kolordusu ile muharebe başlamıştır. Türk ordusunun geri çekilmesiyle sonuçlanan bu muharebeden sonra Yunanlılar Alasonya'ya girmiş, ardından Serfice'yi, Karaferya'yı da ele geçirerek Türk

[285] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 69.
[286] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 317.

ordularını Yenice'ye kadar sürmüşlerdir. Yunan ordusunun 4 tümenle saldırdığı muharebe, 1 Kasım'da Yenice'de başlamış, Türk kolordusu bir süre direnmesine rağmen sonrasında bozularak Selanik'e doğru çekilmeye başlamıştır[287]. Bu muharebe sırasında, Türk ordusunun komuta kademesinde büyük bir hata yapılmış, tümenlerin hareket saatine gece 02.00 olarak karar verilmişken, yanlışlıkla 14.00 olarak yazılmış, bu hatayla beraber orduda karışıklık meydana gelmiş, durum düzeltilinceye kadar geçen zaman içerisinde ise birlikler bozulmuştur[288].

Makedonya'nın en önemli bölgesi sayılan Selanik, önemli bir liman kenti olmasının yanında, kozmopolit bir yapıya da sahipti. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan altı vilayeti[289] içerisinde, 1906/1907 nüfus sayımına göre, Müslüman nüfusun en yoğun olduğu yer Selanik'tir[290].

Türkler, Yunan ordusunun Vardar Nehri'ni geçmesine engel olmak için uğraşmış, ancak Yunan orduları nehri geçerek şehre doğru yaklaşmışlardır. Aynı zamanda Yunan ordusu Selanik üzerine yürürken, kuzey ve kuzey doğudan kopan Bulgar kuvvetleri ile kuzeybatıdan gelen Sırp kuvvetleri de aynı hedef doğrultusunda ilerlemiştirler.

5 Kasım'da Selanik Valisi Nazım Bey ve şehrin ileri gelenlerinden olan 17 kişinin imzası ile Selanik Vilayet Meclisi'nden Hasan Tahsin Paşa'ya bir mazbata gönderilmiş, şehrin yakınında savaş yapılmaması ve Selanik şehir halkının isteklerine uygun olarak hareket edilmesi istenmiştir[291].

Hasan Tahsin Paşa'da zaten muharebe yapılıp yapılmaması konusunda kararsızdır. Ordu düzensizce geri çekilerek dağılmış, firarlar yaşanmış, elde ne kuvvet, ne top ne de cephane kalmamıştır. Makedonya ve Trakya'da yaşanan mağlubiyetlerden sonra askerin morali daha da bozulmuştur. Ayrıca, Yunan kuvvetlerinin ilerleyeceği yolları döverek onları zor durumda bırakma görevine sahip olan Türk savaş gemisi Fethi Bülent, Selanik limanında Yunan donanması tarafından

---

[287] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 318.
[288] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 221.
[289] Bu altı vilayet: Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra'dır.
[290] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 377.
[291] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 380.

batırılmıştır[292]. Selanik halkının Hasan Tahsin Paşa'ya gönderdiği mazbataya ilaveten, şehirde bulunan kendi vatandaşlarının haklarını korumak amacıyla Selanik limanına gelip demirleyen İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya ve Rusya gibi büyük devletlerin konsoloslarının şehrin teslimi ile ilgili ısrarları olmuştur. Hasan Tahsin Paşa, önceleri bu durumu kabul etmese de, Bulgar ve Sırp ordularının da şehre yaklaştığı haberlerinin yayılmasıyla, teslim görüşmelerine başlamayı kabul etmiştir. Türk ve Yunan tarafı arasında, yabancı konsolosların da aracılığıyla 7 Kasım 1912 tarihinde başlayan görüşmelerin sonucunda, 8 Kasım 1912 tarihinde bir protokol imzalanmış ve Selanik'in teslim edilmesi için gerekli olan şartlar belirtilmiştir:

1) Selanik, bir barış antlaşması yapılana kadar, Yunan ordusuna teslim edilecektir.
2) Türk askerleri Karaburun, Topçular kışlalarında yerleştirilecekler ve Selanik yönetimi, bu askerlerin iaşelerini karşılayacaktır.
3) Türk askerî silahlarını kendisi toplayacak ve bu silahlar Yunan ordusunun sorumluluğu altında korunacaktır.
4) İki taraf arasında savaş bitip barış antlaşması imzalandıktan sonra askerlerin silah ve mühimmatları iade edilecektir.
5) Jandarma ve polisler silahlarını taşıyabileceklerdir.
6) Osmanlı subayları kılıç taşıyabilecektir.
7) Osmanlı subayları da, Osmanlı askerleri de savaş esiri sayılmayacaktır.
8) Memurlar savaş esiri sayılmayacaktır.
9) Tüm bu şartlar, Yunan hükümetinin garantisi altında uygulanacaktır[293].

Ertesi gün, 9 Kasım'da Yunanlılar tek bir kurşun bile atmadan Selanik'e girmişler, şehirde bulunan Rum halkı, bu durumu büyük bir coşku ile karşılamıştır. Böylece Selanik şehri için, Osmanlı hâkimiyeti altında geçen yaklaşık olarak 500 yıllık dönem son bulmuştur!

---

[292] Aram Andonyan, *a.g.e*, s. 381.
[293] Nuri Yavuz, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Akademik Bakış,* C.1, S. 2, Ankara 2008, s. 147-148.

Selanik'in Türk idaresinden çıkması bir muharebe ile olmamış, şehir bazı şartlar öne sürülerek teslim edilmiştir. Ancak Yunanlılar şehre girdikten sonra bu şartlar sadece kâğıt üzerinde kalmış ve teslim protokolü unutulmuştur. Hasan Tahsin Paşa'da dâhil olmak üzere askerler esir alınıp cephanelerine el konulmuş ve askerlerin hepsi savaş esiri muamelesi görmüştür. Ayrıca daha da kötüsü, Müslümanlara ve hatta Musevilere karşı bölgede katliamlar yapılmıştır. Şehrin ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra bölgede bulunan bir barut deposunun bilinmeyen bir sebeple patlamasından Türk askerleri sorumlu tutulmuş, şehirde büyük karışıklıklar yaşanarak, katliamlar başlamıştır. O günlerde yapılan eziyetleri, Kölnische Zeitung gazetesi muhabiri şöyle yazmaktadır; "*Selanik'teki Ayia Sofia camii üzerinde yeniden haç yükseliyor. Yeni fatihler haçı diktiler, ama hani nerede Hristiyanlık ve insanlık belirtileri?... Haç, merhametin sembolüdür, ama Rumlar onu kanla lekelediler… Talan, katliam, ırza geçme, korkunç oranlara yükseldi. Çeteler civar köylerdeki Müslümanlara yapmadıklarını bırakmadılar. Çok sayıda göçmen açlıktan ya da süngüyle öldü. Yunanlıların beslemeyi taahhüt ettikleri silahtan tecrit edilmiş Osmanlı askerlerinin çoğu keza açlıktan öldü"*[294]. Ayrıca İngiltere konsolosu bile, Müslümanlara yapılan ve çok büyük boyutlara ulaşan bu mezalimden dolayı, şehrin Yunan valisini çok ağır bir şekilde protesto etmiştir[295].

Tahttan indirildikten sonra, Selanik'e getirilen sabık Sultan II. Abdülhamid, şehir teslim edilmeden önce, yaklaşan tehlikenin fark edilmesiyle beraber Alman Büyükelçiliği'nin savaş gemisiyle İstanbul'a nakledilmiştir[296].

Epir Ordusu'nun harekât alanı içerisinde karşılaştığı Türk direnişi, Teselya'da ki direnişe göre çok daha kararlı olmuş, ayrıca savaşın meydana geldiği zor arazilerin bir kısmı yine aynı harekât alanı içerisinde olduğu için, Yunan ordusunun ilerleyişi yavaşlamıştır. 2 Kasım'da Preveze Limanı'nda, Yunan ordusu tarafından kuşatılan Osmanlı tahkimatlarında, 4 Kasım'a kadar süren Türk direnişi kırılmış ve Preveze ele geçirilmiştir. Bu sonuçla beraber artık Yunan ordusunun ilerlemesi, denizden de desteklenebilecektir. Ayrıca Preveze'nin ele geçirilmesinin

[294] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 389.
[295] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 386.
[296] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 103.

ardından, İtalyan General Ricciotti Garibaldi idaresindeki yabancı birlikler, gönüllü bir şekilde Yunan ordusuna katılmış[297] ve ordu Kasım ayının sonlarına doğru Yanya önlerine ilerleyerek kaleyi kuşatmıştır. Yanya vilayetinin idare merkezi olan şehir, Arnavutluk'un güneyinde bulunmaktaydı. Arnavutluk'un kuzeyinde bulunan İşkodra ile aynı kaderi paylaşan şehir, savaşın başlangıcında tahkim edilmiş, ayrıca Manastır yenilgisinden sonra çekilen Türk birliklerinden bir kısmının Yanya'ya gelmesiyle de takviye edilmiştir. 25 Kasım 1912 tarihinde şehir, Yunanlılar tarafından doğu, batı ve güney yönlerinden kuşatılmıştır. Böylece Esat Paşa kumandasında, büyük kahramanlık örneği sergilenerek 5 ay kadar sürecek olan Yanya müdafaası başlamıştır. Bu müdafaa ile beraber, Şükrü Paşa kumandasında Edirne'de Bulgarlara karşı, Hasan Rıza Paşa kumandasında İşkodra'da Karadağlılara karşı yapılan müdafaalar, Rumeli'deki en önemli direniş noktalarını oluşturmuştur. Vardar Ordusu kumandanı Zeki Paşa hatıralarında, Yanya Müdafaası ve Esat Paşa ile ilgili şunları belirtmiştir; "*Yanya kalesinin bu harpte yaptığı görev ne kadar önemli ise sınırlı ve eksik vasıtasıyla uzun süre müdafaa gösteren liyakat ve yararlılık o derece teşekküre değerdir. Barış zamanında savunma düzeni henüz tamamlanamamış olan bir kaleyi, Esad Paşa elinde bulunan bir nizamiye ve bir redif fırkası ile uzun süre savunmayı başarmıştır. Eğer Yanya'da birkaç fırkalık kuvvet ve harp vasıtası daha mevcut olsaydı yalnız hücumların püskürtülüp uzaklaştırılması değil, düşmanın takip ve temizliği bile mümkün olabilirdi. Balkan Harbinde Yunan ordusu büyük bölümüyle uzun süre Yanya önünde saplanıp kaldı. Esad Paşa Hazretlerinin ve cephe komutanı Vehip Bey'in çalışmaları örnek ve şâyân-ı şükrandır"*[298].

Balkan müttefikleri arasında, deniz gücüne sahip tek ülke olan Yunanistan, savaşın başlamasıyla beraber, Ege Denizi'nde faaliyetlerine başlamıştır. Donanmanın görevi, merkezin, Batı Ordusu ve Makedonya ile bağlantısını kesip, Ege Denizi üzerinden Batı ordularını takviye etmelerini engellemek olmuştur. Nitekim bu amaçlarında başarılı olmuş, Türk Batı Ordusu'nun tek başına kalmasını sağlamışlardır.

---

[297] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 84.
[298] *1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım…*, s. 95-96.

Savaş başladığı sırada Doğu cephesinde bulunan Türk donanması, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarını abluka altına alarak, Varna ve çevresini bombalamıştır. Mesudiye zırhlısı ikinci süvarisi olan Yüzbaşı Osman Nuri'nin hatıralarında bu durum; "*Teşrini evvelin dördüncü günü Balkan hükümetlerince savaş ilan edilmiş, İtalya ile savaşının devam etmesi sebebiyle daima hazır halde Çanakkale'de bulunan donanmamızın bir kısmı, Barbaros zırhlısı ile beraber Karadeniz'e geçmiştir. Bulgarların Romanya ve Rusya ile olan bağlantısını kesmek ve iaşelerini engellemek için, düşman sahilleri abluka altına almış, Varna ve Burgaz limanlarını da topa tutmuştur*"[299] şeklinde ifade edilmiştir.

Ege Denizi'nde ise savaş insiyatifi Yunan donanmasında olmuş, Osmanlı savaş gemilerinin geçmesine engel olmak için Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almışlardır. Ardından adaların işgali başlamıştır[300]. 21 Ekim'de Limni, 1 Kasım'da Gökçeada, Semadirek ve Taşoz, 4 Kasım'da Sakız, 7 Kasım'da Bozcaada, 22 Aralık'ta Midilli, 3 Ocak'ta Sakız Adaları Yunanlıların eline geçmiştir[301]. Bu adaların Yunanlıların eline geçmesiyle, Makedonya ile İstanbul ve Anadolu arasındaki deniz bağlantısı kesilmiş, bunun sonucunda ise Batı Ordusu kuvvetleri ile merkezdeki kuvvetler arasındaki bağlantı da kesilmiştir. Çünkü Bulgar kuvvetlerinin Çatalca'ya kadar gelmesiyle Batı Ordusu ile kara bağlantısı da kesilmiş bulunmaktadır[302].

Yunanistan'ın adalar harekâtı, 21 Ekim 1912 tarihinde Limni Adası'nın işgali ile başlamış ve bu işgal süreci, 3 Ocak 1913 tarihinde Sakız Adası'nın işgali ile son bulmuştur. Bu süre zarfında Yunan donanması Ege Adaları'nı ele geçirirken, Osmanlı donanması ise Varna'yı bombalamaktadır. Osmanlı donanması, Balkan müttefikleri ile ateşkes imzalandıktan sonra Ege'ye dönmüş, 16 Aralık 1912 tarihinde İmroz Adası önünde Türk ve Yunan donanmaları ilk kez karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşma sonucunda Balkan Savaşları'ndaki ilk büyük deniz savaşı

[299] Yüzbaşı Osman Nuri, *Balkan Harbi Hatıratı*, Yay. Haz. Zeynep Kerman, İstanbul 2014, s. 17-19.
[300] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 320-321.
[301] Richard Hall, *a.g.e.*, s. 86.
[302] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.699

gerçekleşmiştir[303]. Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış olan Yunan donanmasına karşı başarılı bir çıkarma hareketi yapılmış ancak, bir sonuç alınamamıştır. İki tarafın savaş gemilerinde de hasarlar meydana gelmiştir. Yunanlıların modern savaş gemisi olan Averof zırhlısı hasar görürken[304], Osmanlı donanmasında ise yalnızca Barbaros gemisi önemsiz bir hasar görmüştür.

Osmanlı donanması, Çatalca hatları boyunca yapmış olduğu savunma ile önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar Ege Denizi'nde Yunan donanmasına karşı yapılan faaliyetlerde aynı başarı sergilenemese de, Hamidiye Kruvazörü bu tespitin dışında tutulmalıdır. "Hamidiye Kahramanı" olarak tanınan Rauf Orbay kumandasında Hamidiye Kruvazörü, Yunan Averof zırhlısının dikkatini dağıtarak onu Çanakkale Boğazı'ndan çıkarmak ve Osmanlı donanmasının, Ege Adaları'nı geri almasını sağlamak amacıyla, 24 Ocak 1913 tarihinde Ege Denizi'ne açılmıştır. Yunan donanmasına ait olan Makedonya gemisini bombalamış[305], ardından İzmir üzerinden Beyrut, Port Said, Süveyş ve Cidde'ye gitmiştir. Batı Ordusu'nun para ve cephane ihtiyacını karşılaması için Arnavutluk harekâtına katılmasına karar verilmiş, ancak gemi uzun zamandır denizlerde olması sebebiyle tahrip olmuş, onarım için Basra'ya hareket ettiği esnada barış görüşmelerinin devam etmesinden dolayı geri dön emri alınca, 26 Ağustos'ta İzmir, 7 Eylül'de ise Yeşilköy'e ulaşmıştır[306]. Hamidiye Kruvazörü'nün bu harekâtı ve başarıları, Yunan tarafını endişeye sevkederken, kötü zamanlar geçiren Türkler için moralleri yükselten bir durum olmuştur.

Karadağlılar ile Yapılan Muharebeler

Türk Batı Ordusu'nun Karadağ Cephesinde, Karadağlılar ve devamında Karadağ-Sırp müttefik ordularına karşı vermiş olduğu mücadeleler, çalışmamızın

---

[303] Sabri Can Sannav, "Balkan Harbi'nde Limni Adası'nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları", *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015, s. 193.

[304] *"...İmroz'a pek ziyade sokulmuş olan Averof'un gittikçe körleşen ateşi artık büstünün kesilmişti. Artık Averof'a en yakın mesafeye ve takriben 3000 metre kadar yaklaşmıştık. Güvertesinde zuhur eden yangınları görmek için dürbüne hacet yoktu…"* Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Yüzbaşı Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 45-59.

[305] *"....Makedonya Kruvazörünün, Hamidiye tarafından bombardıman edilerek batırıldığı donanmada ilan edildi…"* şeklindeki bilgi, Yüzbaşı Osman Nuri'nin hatıratında mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 65.

[306] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 360-361.

esas konusunu teşkil ettiği için, bir sonraki bölümde, detaylı olarak ele alınıp incelenecektir.

8. I. Balkan Savaşı'nın Kesintiye Uğraması

Osmanlı Devleti'nin kısa süre içerisinde aldığı yenilgiler şaşkınlık yaratmıştır. Kasım ayının sonuna gelindiğinde Balkan orduları neredeyse her cephede başarılı hale gelmişlerdir. Osmanlı Doğu Ordusu Kasım ayı başlarında, Çatalca'ya çekilmiş, Edirne Bulgarlar tarafından kuşatılmıştır. Sırplar Kumanova'da ve Manastır'ın kuzeyinde başarılar kazanıp Adriyatik'e doğru ilerlemiştir. Karadağlılar İşkodra'yı, Yunanlılar Yanya'yı kuşatmış, ayrıca Selanik'i ele geçirip Ege Denizi'nde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Sırpların Adriyatik'e doğru ilerlemeleri Avusturya-Macaristan'ı, Bulgarların Çatalca önlerine gelerek İstanbul'a çok yaklaşmaları Rusya'yı endişelendirmiş, hatta Çatalca önlerinde tutunamazlarsa, Rus Karadeniz filosunu Türklere yardım amacıyla göndermeyi düşünmüşlerdir[307].

12 Kasım 1912 tarihinde, Bulgar askerlerinin Çatalca'ya doğru ilerlediği sırada Osmanlı Hükümeti tarafından, Bulgar Kralı Ferdinand'a bir telgraf çekilerek ateşkes yapılma isteğinde bulunulmuştur. Fakat Bulgarlar bu isteği kabul etmediği gibi, kısa bir süre sonra da saldırıya geçmiştir. 17-18 Kasım tarihleri arasında meydana gelen Çatalca Muharebesi'nde umdukları sonucu alamayıp geri çekilmek zorunda kalan Bulgarlar bu defa barış görüşmelerinin başlaması isteğinde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti adına görüşmelere, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile Ticaret Nazırı Mustafa Reşid Paşa katılmıştır. Bulgaristan adına ise Başkomutan Savof ile iki komutan katılmış, bunlar aynı zamanda Sırbistan ve Karadağ'ı da temsil etmişlerdir[308]. Görüşmeler, 25 Kasım 1912 tarihinde Çatalca'da başlayarak 3 Aralık 1912 tarihinde nihayete ermiş ve bir mütareke imzalanmıştır. Yunanistan, kabul edilemeyecek isteklerine ilaveten alınan kararları da kabul etmemesinden dolayı mütarekeyi imzalamamış, Osmanlı-Yunan savaşına devam edilmiştir. Bu sırada zaten Yanya'da Yunan kuşatması sürerken Türk savunması da devam etmektedir.

---

[307] Necdet Hayta, *a.g.e.*, s. 6.
[308] Güney Dinç, *a.g.e.*, s. 170.

Başkomutan Vekili Nazım Paşa, 3-4 Aralık 1912 tarihinde Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, "*Yunanistan hariç olmak üzere Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile bu akşam mütareke imzalanmıştır. Bu mütareke kısa süre sonra başlayacak olan barış görüşmelerine kadar devam edecektir. Yarın tarafların delegeleri Çatalca ilerisinde ara hat belirleyecektir. Yunanistan ile savaş devam etmektedir*" ifadeleriyle durumu bildirmiştir[309].

Mütarekeye göre alınan kararlar şöyledir[310]:

1) İki tarafın orduları da, kesin barış anlaşması yapılana kadar, mevcut yerlerinde kalacaklardır. Yani iki taraf da Çatalca'da kalacaktır.
2) Mütareke imzalandığı sırada kuşatma altında bulunan Edirne, İşkodra ve Yanya şehirleri hala Osmanlı toprağıdır. Fakat Osmanlılar bu üç şehri hiçbir şekilde ikmal edemeyecektir. Böylece kuşatma altında bulunan bu üç kale, kendi kaderlerine terk edilmiştir!
3) Ancak Bulgarlar Çatalca'da bulunan birliklerini ikmal edebilecek ve hatta bunun için Edirne demiryolunu kullanabileceklerdir.
4) Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın Karadeniz limanlarına uyguladığı ablukayı kaldıracaktır.
5) Barış görüşmeleri 20 gün içerisinde Londra'da başlayacak ancak barış olmazsa her iki taraf da mütarekenin sonra erme gün ve saatini dört gün öncesinden birbirlerine bildirecektir.

Mahmut Muhtar Paşa'ya göre, Bulgarların önceki zaferlerini taçlandırmak için yaptıkları Çatalca Muharebesi şüphesiz ki Türk ordusunun, Bulgar ordusuna karşı galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ne yazık ki bu galibiyetten askerî ve siyasî açıdan faydalanılamamış, askerî zaferimize rağmen, imzalanan mütareke ile kendimizi düşmana teslim etmek zorunda kalmışızdır[311].

---

[309] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 44, S. 100, s. 99-100, Belge No: 2765.
[310] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 119.
[311] "*Bulgarların Lüleburgaz galibiyetini taçlandırmak için yaptıkları Çatalca saldırıları şüphesiz ki Türk Ordusu'nun galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu galibiyetten maalesef ki ne askerî ne de siyasî bakımdan faydalanılamamıştır. Maneviyatımızın zarar görmüş olmasından dolayı, yenilen tarafın bile çok zor kabul edeceği şartlar altında iki gün sonra mütareke imzaladık. Bulgarlar, askerî*

III. BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI'NDA İŞKODRA MÜDAFAASI

Bulgaristan ile Ağustos 1912 tarihinde yaptığı antlaşma sonrasında Balkan ittifakına dâhil olan küçük Karadağ, Osmanlı Batı Ordusu kuvvetlerini kendi üstüne çekerek savunma boşlukları oluşturmak amacıyla, müttefiklerinden 10 gün önce yani 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Karadağ Kralı Nikola, aynı gün, coşkulu kalabalığa şunları söylemiştir;

"*Eski Sırbistan'daki mazlum kardeşlerimizden yükselen acı feryatlara daha uzun süre dayanamayız. Vatan sevgisi olanların yanına koşmamızı emrediyor bize. Yurtları Asyalıların saldırısına uğradığından beri, bütün Balkan halkları bu ittifakın gerçekleşmesini bekliyorlardı. Bu ittifakı bende hep arzu etmişimdir. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan halkları bu kutsal girişimde bizlerle birliktedirler.*"[312].

Daha öncede bahsettiğimiz üzere, Kuzey Arnavutluk'ta bulunan İşkodra şehri Drin, Kir ve Boyana nehirleri ile çevrili olup stratejik öneme sahiptir. Çünkü İşkodra Gölü vasıtasıyla Boyana Nehri üzerinden Adriyatik Denizi'ne çıkış mevcuttur. İşkodra, doğal yapısı itibariyle de savunma için elverişli olup ele geçirilmesi zor bir bölge olmuştur. İşkodra vilayetinin idarî merkezi olan şehir, Karadağlılar için, ticari açıdan oldukça önemlidir. Eğer şehri ele geçirebilirlerse, kendileri için yaşanabilir bir ekonomi kurma şansı elde edebileceklerdir. Zaten Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçerken, sahip oldukları iki ana hedeften biri İşkodra, diğeri de Kosova ile Yeni Pazar Sancağı olmuştur[313]. Bu amaçlarına ulaşabilmek maksadıyla, Kuzey, Güney ve Merkez olarak üç kısma ayırdıkları kuvvetleri ile İşkodra üzerine harekete geçmişlerdir.

Karadağlılar, şehir etrafında meydana gelen Müsellimköy ve Kakarik muharebeleri sonucunda başarı elde edememelerine rağmen, kuzey ve batı yönlerinden ilerleyerek İşkodra şehrini kuşatmışlardır. İşkodra'ya çok uzak bir

---

güçleri ile elde edemedikleri sonucu, mütareke sayesinde elde etmişler, biz ise zafer kazanmamıza rağmen mütareke ile kendimizi düşmana teslim ettik." Mahmut Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 183.

[312] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 186-187.

[313] Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 73.

mesafede olmayan İpek şehrinin düşmesinin ardından, Karadağlılar tüm kuvvetleri ile kuşatmaya gelirken, bu esnada Sırp kuvvetleri de onlara dâhil olmuştur. Sonraki günlerde hem kuşatma, hem müdafaa devam etmiş, Sırplarla Beltoya, her iki kuvvetle ise Zadrima Muharebeleri yapılmıştır. Selimiye ve Şingin'in ele geçmesinin ardından ise İşkodra'nın dışarısı ile olan bağlantısı kesilmiştir. Aralık ayında gerçekleşen Çatalca Mütarekesi sonrasında, İşkodra önünde 40 bin Karadağlı ile 15 bin Sırp kuvveti bulunmaktadır. Karadağlılar tarafından getirilen ateşkes haberine, güvensizlikten ötürü itimad etmeyen Hasan Rıza Paşa, mütarekeyi kabul etmemiş ve İşkodra önündeki savaş, mütareke süresince de devam etmiştir[314].

Şehirde müdafaa devam ederken, Hasan Rıza Paşa'nın bir suikast sonucu şehit edilmesinin ardından, Kolordu Kumandanlığı görevini Esat Paşa devralmış, kısa bir süre sonra meydana gelen Karadağ-Sırp saldırıları, başarıyla geri püskürtülmüştür. Ancak düşman kuvvetlerine karşı başarıyla neticelenen (31 Mart 1913) bir muharebenin hemen ardından, İşkodra şehrinin Karadağlılara teslimi ile ilgili görüşmeler başlamış ve şehir, 23 Nisan 1913 tarihinde Karadağlılara teslim edilmiştir[315].

A. İşkodra Müdafaası Öncesi İki Taraf Ordularının Genel Görünümü

1. Osmanlı Ordusunun İşkodra Bölgesindeki Askerî Yapılanması

Rumeli'de bulunan Osmanlı ordusunun, Balkan Savaşları başlamadan önceki mevcut durumu şu şekildedir; Merkezi İstanbul olan 1. Ordu Müfettişliği, kendisine bağlı olan 1., 2., 3., ve 4. kolordular ile Çatalca ve Edirne Müstahkem Mevkilerinden oluşmuştur. Merkezi Selanik olan 2. Ordu Müfettişliği ise, 5., 6., 7., kolordular ile 22. Kozana, 23. Yanya ve 24. İşkodra Müstakil Tümenleri ile Yanya ve İşkodra Müstahkem Mevkiilerinden oluşmuştur[316].

---

[314] Volkan Marttın, "Hasan Rıza Paşa'yı ve İşkodra Savunmasını Yeniden Hatırlamak", *Türk Yurdu,* S. 362, Y. 106, Ekim 2017, s. 53-54.
[315] Volkan Marttın, *a.g.m.,* s. 55-56.
[316] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.,* s. 65-66.

1911 yılı Mart'ına kadar İşkodra'da, merkezi önce Manastır sonra ise Selanik olan 3. Ordu'ya bağlı birlikler bulunmuştur. Bölgeye gönderilen valiler çoğunlukla asker oldukları için kıtaların emir ve komutaları da valilere bırakılmıştır. İşkodra Kalesi'nin başında kaymakam veya binbaşı rütbesinde, maiyetiyle beraber bir kale kumandanı bulunmaktaydı. 1911 yılı Mart ayına gelindiğinde, kolordu teşkilatı yeniden düzenlenerek şehirde, "24. Müstakil İşkodra Nizamiye Tümeni" kurulmuştur. Aynı tarihte İşkodra Müstahkem Mevkii Komutanlığı da oluşturularak, 24. Müstakil İşkodra Nizamiye Tümeni'ne bağlanmıştır[317]. Hasan Rıza Paşa, Temmuz 1911 tarihinde 24. Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na tayin edilmiştir. 1912 yılı Mart ayında ise İşkodra valiliği görevinin de kendisine verilmesiyle, şehirde valilik ve komutanlık görevleri birleştirilerek Hasan Rıza Paşa'nın idaresinde toplanmıştır[318].

Saldırılar başladığı sırada, İşkodra ile İpek kuvvetlerinin başında Mahmut Hayret Paşa, 24. Nizamiye Tümeni'nin başında da kolordu Kumandanı Hasan Rıza Paşa bulunmaktaydı[319]. Hasan Rıza Paşa kumandası altındaki İşkodra'da bulunan kolordu, 15.000 kişiden oluşurken, Esat Paşa'nın şehre soktuğu yerli Arnavutlar ile Arnavut gönüllülerin katılımıyla, ordunun sayısı 20.000 kişiye ulaşmıştır[320].

Türk ordusu, Balkanlı müttefiklerine karşı, Doğu ve Batı olmak üzere iki cephede konuşlandırılmış, İşkodra müdafaasında yer alan birlikler ise Batı Cephesi'ne dâhil olmakla birlikte, bu bölgede Karadağlılara karşı İşkodra Kolordusu kurulmuştur.

İşkodra Kolordusu[321]

1. 24. Bağımsız Tümen (24. Nizamiye Tümeni)

Komutanı: Kurmay Albay Hasan Rıza

---

[317] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.,* s. 67-68.
[318] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4020 / 301488, 1330 Rebiül-ahir 8 / 27 Mart 1912.
[319] İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s. 50.
[320] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 189; Eminalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 68.
[321] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, Haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1987, s. 34-35; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım, s. 31-34.

1. 24. Tümen Karargâhı
2. 24. Nişancı Taburu
3. 70. Piyade Alayı
4. 71. Piyade Alayı
5. 72. Piyade Alayı
6. 24. Sahra Topçu Alayı
7. 1. Sahra Topçu Taburu
8. 13. Dağ Topçu Taburu
9. İşkodra Sınır Bölüğü
10. Tuz Sınır Bölüğü
11. Selçe Sınır Bölüğü
12. 18. Süvari Alayı 1. Bölüğü
13. 24. Ulaştırma Bölüğü
14. 24. İstihkâm Bölüğü
15. Bando Bölüğü

2. Müstahkem Mevkii Komutanlığı

Savunma bölgelerine bölünen müstahkem mevkiinin barış kuruluşu ile sefer kuruluşu arasında önemli değişiklikler yapılmıştır.

A. Kır Bölgesi

1. 54. Piyade Alayı 3. Taburu
2. 53. Piyade Alayı 3. Taburu
3. 71. Piyade Alayı 2. Taburu

4. Luşna Redif Taburu
5. Berat Redif Taburu
6. Dört toplu 120 mm'lik Havan Bataryası
7. Dört toplu 80 mm'lik Brodvel Bataryası
8. İki toplu 75 mm'lik adi ateşli Dağ Bataryası
9. Dört toplu 75 mm'lik çabuk ateşli Dağ Bataryası
10. Müretttep Dağ Bataryası

B. Setler Bölgesi

1. Peklin Redif Taburu
2. İşkodra Gönüllüleri
3. İki toplu 120 mm'lik Havan Bataryası
4. İki toplu 80 mm'lik Brodvel Bataryası

C. Derviş Tepe Bölgesi

1. İşkodra İhtiyat Taburu, bir bölük
2. Üç toplu 80 mm'lik Brodvel Bataryası
3. Altı toplu 80 mm'lik Brodvel Bataryası

D. Birdiça Bölgesi

1. 54. Piyade Alayı 2. Taburu
2. 50. Piyade Alayı 3. Taburu
3. Elbasan Redif Taburu
4. Deval Redif Taburu

5. İstihkâm Bölüğü
6. 12 top (87 mm'lik mantelli)
7. Bir top (75 mm'lik adi ateşli sahra)
8. Yedi toplu 75 mm'lik Dağ Bataryası

E. Traboş Bölgesi

1. 71. Piyade Alayı 3. Taburu
2. Draç Redif Taburu
3. Libraşt Redif Taburu
4. Gramış Redif Taburu
5. İşkodra Sınır Bölüğü
6. 2. Nişancı Alayı Makineli Tüfek Bölüğü
7. Kale İstihkâm Bölüğü
8. Altı toplu 120 mm'lik Obüs Bataryası
9. Altı toplu 120 mm'lik Havan Bataryası
10. Altı toplu 87 mm'lik Mantelli Bataryası
11. Dört toplu 75 mm'lik çabuk ateşli Sahra Bataryası
12. İki toplu 75 mm'lik Dağ Bataryası

F. Ova Bölgesi

1. 70. Piyade Alayı 1. Taburu
2. 51. Piyade Alayı 1. Taburu
3. Tiran Redif Taburu

4. Debre-izir Redif Taburu
5. Erzen Redif Taburu
6. Tiran Müstahfız Taburu
7. 62. Alay Makineli Tüfek Bölüğü
8. 24. Tümen İstihkâm Bölüğü
9. Altı toplu 87 mm'lik Sahra Bataryası
10. Altı toplu 87 mm'lik çemberli Sahra Bataryası
11. Dört toplu 75 mm'lik çabuk ateşli Sahra Bataryası

G. Genel İhtiyat

1. 70. Alay 2. ve 3. Tabur (daha önce 3. Tabur Miyet'tedir.)
2. 71. Alay 1. Taburu
3. 71. Alay 3. Taburu
4. 70. ve 71. Alayların Makineli Tüfek Bölükleri
5. Dört toplu ve 75 mm'lik Dağ Bataryası
6. İki top eski kalede malzeme ihtiyatı

H. Göl Gemileri

1. Bir 75 mm'lik Dağ Topu, 3 mm'lik Sahra Topu, iki 37,5 mm'lik Gemi Topu.

I. Mürettep Nizamiye Tümeni Seferi Kuruluşu

Komutanı: Albay Sadık

1. 50. Piyade Alayı 3. Taburu
2. 51. Piyade Alayı 1. Taburu

3. 53. Piyade Alayı 3. Taburu (Alay Karargâhı, 1. ve 2. Taburlar Selimiye'de (Leş); 3. Tabur, Tümen Nişancı Taburu olarak kullanılmaktadır.)
4. 54. Piyade Alayı'nın 2. ve 3. Taburları
5. 52. Makineli Tüfek Bölüğü
6. Topçu Taburu (Beş toplu, adi ateşli bir dağ bataryası, çabuk ateşli dağ topçu takımı) Ayrıca; Tiran–Draç, Kavaya Redif Taburları da bu tümenin kuruluşundaydı. Bu tümenin kuruluş yeri Draç olmakla birlikte sefer görev yeri İşkodra'dır. Tümen önce, Draç Bölgesi'nde Mirliva Esat Paşa tarafından kurulmaya başlanmış ve sonra Albay Sadık'a teslim edilmiştir.

J. Elbasan Redif Tümeni Sefer Kuruluşu

Komutanı: Albay Cemal

Bu tümen Elbasan, Tiran, Berat, Draç, Redif Alayları'ndan oluşmuştur.

1. Elbasan Alayı: Elbasan, Libraşt, Gramış
2. Tiran Alayı: Tiran, Erzen ve Akçahisar
3. Berat Alayı: Berat, Devol ve Skrapar
4. Draç Alayı: Draç, Peklin, Kavaya ve Luşna Taburlarından meydana gelmektedir.

Tümen kuruluşunda topçu birliği olmamakla birlikte, İşkodra Müstahkem Mevkii içerisinde görev alarak, Müstahkem Mevkii ile birlikte muharebe edecek olmalarından dolayı topçu birliği verilmemiştir.

K. 21. Tümenin Sefer Kuruluşu

Komutanı: Mirliva Cavit Paşa

Bu tümen; 21. Nişancı Taburu, 61., 62. ve 63. Piyade Alayları ile birlikte 21. Topçu Alayı'na bağlı birliklerden kurulmuştur.

Barış döneminde yalnızca 10. Dağ Topçu Taburu kurulmuşken, sefer döneminde Prizren Tümeni'nin 4. Dağ Kadro Topçu Taburu, bu tümenin emrine verilmiştir.

Tümene Bağlı Birlikler: 18. Süvari Alayı'nın 2. Bölüğü, İstihkâm Bölüğü, Telgraf Bölüğü, Arabalı Ulaştırma Bölüğü, Sıhhiye Müfrezesi, Berana ve Gosina Sınır bölükleriyle Bando Bölüğü'nde oluşmuştur.

Ayrıca Tümen'in emrinde; 1., 31., 59. Piyade alaylarıyla 55. ve 56. Piyade alaylarının 3. Taburları ve 5. Kolordu'dan verilmiş olan 1. Kadro Dağ Topçu Taburu bulunmaktadır.

Harekât sırasında gerekli olduğu için; 21. Tümen emrinde olan 11. Piyade Taburu ile bir adi ateşli Kadro Dağ Topçu Taburu'ndan kurulan Mürettep Tümen, Albay Fethi emrine verilmiştir.

İpek ve İşkodra bölgesinde bulunan kuvvetlerin tümü, Tiranlı Ferik Mahmud Hayret Paşa'nın kumandası altında bulunmaktaydılar.

a. İşkodra Müdafaasına Katılan Gönüllü Birlikler

8 Ekim 1912 tarihinde savaşı başlatan Karadağ'ın, Malisörlerin desteği ile saldırılarını arttırmasından sonra, İşkodra'dan merkeze bir telgraf gönderilerek, bölgeye hızlıca yardım kuvveti istenmiştir[322]. Nitekim Arnavut gönüllülerin toplanmasına dair kararlar alınırken, Elbasan ve Berat Sancakları dâhilinde bulunan redif taburlarının da Karadağlılara karşı İşkodra'ya gönderilmesine, Manastır vilayetinden de bölgeye gönüllü olarak gitmek isteyenlere yeterli miktarda silah dağıtılmasına karar verilmiştir[323]. Hatta Elbasan Fırkasından gönderilecek olan yedek

[322] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4096 / 307177, 1330 Zilkade 1 / 12 Ekim 1912.
[323] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4098 / 307303, 1330 Zilkade 3 / 14 Ekim 1912.

kuvvetlerin bölgeye yetiştirilmesi ile İşkodra'ya para gönderilmesine dair kararlar da alınmıştır[324].

İşkodra müdafaası sırasında, Türk ordusunda gönüllü olarak yer almak isteyenlerin uygun bir şekilde silahlandırılmasına dikkat edilmiştir. Nitekim Kosova ve İşkodra taraflarında toplanan Martini tüfekler ve Yedinci Nişancı Taburunda bulunan fazla silahlar ahaliye verilmiştir. Ancak, gönüllü kişi sayısının fazla olması nedeniyle yeteri kadar silah temin edilememekle birlikte, ahali ise daha fazla silah talebinde bulunmuştur. Bu talebin o an için karşılanamayacağı bildirilmiş, mevcut olan silahların dağıtılması istenerek, İstanbul'dan da her gün ikişer bin tüfeğin gönderileceği belirtilmiştir[325]. Aynı günlerde Karadağ'a karşı savaşmak için gönüllü olan Arnavutlar da silahlandırılmaya başlanmıştır[326]. Karadağlıların Malisörlerle birlikte İşkodra'yı muhasara ederek, Müslüman köylerini yaktığı, devletin ve milletin namusunun ise ancak azimli bir mukavemet ile kurtarılabileceği, bölgede bulunan askerî görevlilerle beraber, İşkodra valisi, eşraf ve bölge müftüsü tarafından merkeze bildirilmiştir[327].

İşkodra müdafaasında yer almak isteyen gönüllüler bir yandan teçhizatlandırılırken, diğer yandan eksik levazım ile ilgili İstanbul'a bilgi verilmiştir. Düşmana karşı mukavemet gösterebilmek için hem asker hem de gönüllü birliklerin ihtiyacı olan paranın da gönderilmesine gayret edilmiştir[328].

2. Karadağ Ordusunun Mevcut Durumu

Karadağ'ın, 18 ile 62 yaş arasındaki tüm vatandaşlarının asker sayıldığı, milis teşkilatına sahip bir ordusu bulunmaktadır. Bu ordunun başkumandanı Karadağ Kralı'dır. Ordunun askerî eğitimi Rus idaresinde olmakla birlikte, Çetine'de bulunan harp okulu da yine Rus idaresi altında olmuştur.

---

[324] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4099 / 307410, 1330 Zilkade 6 / 17 Ekim 1912.
[325] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4098 / 307320, 1330 Zilkade 3 / 14 Ekim 1912.
[326] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 112-06 / 4-02, 1330 Zilkade 4 / 15 Ekim 1912.
[327] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4098 / 307301, 1330 Zilkade 2 / 13 Ekim 1912; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4099 / 37366, 1330 Zilkade 4 / 15 Ekim 1912.
[328] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4106 / 307881, 1330 Zilkade 20 / 31 Ekim 1912.

Karadağ'ın barış zamanında kurulmuş bir ordusu yok gibiyken, sefer zamanında ise, biri hariç her biri üçer tugaydan oluşan, toplamda dört tümenden meydana gelen bir ordusu bulunmaktaydı. Karadağlıların çıkarabileceği kuvvet, 56 piyade, 11 makineli tüfek müfrezesi, 11 dağ, 6 sahra, 9 ağır batarya olmak üzere toplamda 40.000 tüfek, 44 makineli tüfek ve 100 toptan oluşmuştur[329]. Rusya'nın, Balkan Savaşları sırasında diğer Balkan devletlerine yaptığı gibi, Karadağ'a da her türlü yardımı yaptığı ortadadır. Nitekim Karadağ ordusunun kullanımı için Rusya'dan yapılan top sevkiyatının, Bar iskelesinde son bulduğu bilinmektedir[330].

Karadağ Kralı Nikola, çocukluklarından itibaren ülke ve krallarına bağlı askerler olarak yetiştirilen Karadağlıların, savaş öncesinde moral açısından da iyi olmaları gerektiğini düşünerek, onları her fırsatta bunun için hazırlamaya çalışmıştır. Bu hazırlığa sadece orduyu değil, en küçüğünden en büyüğüne kadar halkını da dâhil etmiştir. Bu duruma en güzel örnek Kral Nikola'nın Çetine, Podgoriça ve diğer kasabalarda bulunan Hristiyan kadın ve kızlara hitaben yaptığı konuşmasıdır; "*Ey sevgili benden yaşlı analarım ve benim yaşımla beraber olan kız kardeşlerim ve benden küçük kızlarım! Söyleyeceğimi güzelce dinleyiniz, 35 yıl önce, Türkiye ile Karadağımızı dört tarafından muharebe ederek zafer kazandık. Derviş ve Süleyman Paşa'ların kuvvetlerini yenilgiye uğrattık. O zaman top ve tüfek sesleri Çetine'den işitiliyordu. Her gün yüzlerce askerimiz kan içinde, yaralı olarak cepheden memlekete geliyordu. O zaman sizin anne ve ablalarınız olan cesur kadınlarımız, ah vah etmeyerek, büyük bir gayretle ve iftiharla ölü ve yaralılara koştular. Yaralarını sardılar. Muharebede, onlara erzak, su ve cephane taşıdılar. Ne mutlu size! Vatan uğrunda canlarını feda etmiş olan o askerlerin evlatları ve kardeşlerisiniz. Ne mutlu onlara ki, sizin gibi vatan uğrunda canlarını verebilecek kız evlat ve kız kardeşlerin ana, baba ve ağabeyleridir. Anne, Kız kardeş ve Kızlarım! Bugünlerde düğünümüz vardır. Tabii baba, ağabey ve oğullarınız kanlı elbiseleriyle, başları kesik olarak bu düğüne geleceklerdir. Sizlerden kuvvetle umarım ki, 35 yıl önceki muharebede cesurca savaşan analarınızın ve ablalarınızın çocukları ve torunları olduğunuzu ispat edeceksiniz. Baba, kardeş ve oğullarınızın arkalarında muharebe meydanında*

[329] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 42-43.
[330] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4075 / 305574, 1330 Ramazan 08 / 13 Ağustos 1912.

koşup cephane, erzak ve su taşıyacağınız gibi, vakit ve zamanında yetişip, vurulup ölenlerimizi düşman elinde bırakmayacağınızı, yaralılarımızın yardımına koşup su ve ilaç götüreceğinizi, onları sedyelerde rahatça taşıyacağınızı, hiçbirinizin ah vah etmeyip ağlamayacağını ve korkmayacağını tekrarlar ve sizlerden emin olduğumu söylerim. Göreyim sizleri ana, kız kardeş ve kızlarım"[331].

Osmanlı Devleti'nin, Rumeli'de yer alan askerî kuvvetlerini, farklı sebeplerden dolayı toplu bir şekilde terhis etmeye başladığı sıralarda, Karadağlılar ise 18 ile 62 yaş arasındaki vatandaşlarına silah ve cephane dağıtarak, meydana gelebilecek bir savaş için hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. Bu hazırlıkların bir sonucu olarak, bölgede bulunan bazı mevkilerde, 200 kişilik birlikler ile konuşlanmalara başlamışlardır[332]. Ayrıca, Karadağ ordusunda görevli bulunan askerler, Osmanlı sınırında bulunan Karadağ köylerine silah ve cephane dağıtmaya başlamışlardır[333]. Nitekim sınırda gerekli tahkimatları sağladıktan sonra, bölgeye 34.000 asker sevk etmişlerdir[334]. Karadağ askerleri, sınır boylarındaki bu hazırlıkları ve saldırıları Malisörlerle birlikte yürütmüş, başlangıçta küçük guruplar halinde

---

[331] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım, s. 44-45.

[332] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 69-1 / 1-37, 1329 Rebiül-evvel 21 / 15 Eylül 1911. Karadağ Hükümeti, bir taraftan sınıra yığınak yaparken diğer taraftan sınır saldırılarında bulunmuş ve bu saldırılarını özellikle köy ve karakollar üzerine yapmıştır, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3970 / 297683, 1329 Zilkade 07 / 29 Kasım 1911. Karadağ ve Malisör saldırılarının Tuz kazası ve İşkodra'da yoğunlaştığı görülmektedir. Bahsedilen karakol saldırılarına dair bir örneği Kolaşin'in Moykıvaç mevkiinde görmekteyiz, BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 69-1 / 1-29, 1329 Rebiül-ahir 29 / 29 Nisan 1911.

[333] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4070 / 305223, 1330 Şevval 24 / 8 Ağustos 1912. Karadağ'ın bu girişimleri gün be gün Osmanlı Hükümeti tarafından izlenmiştir. Karadağ'ın sınır boylarına yapmış olduğu saldırılar, aslında savaşın başlamasından daha önce de görülmektedir. Nitekim Karadağ eşkıyasının yine bir sınır saldırısının sonucunda sınıra takviye ve hatta bir tabur askerîn gönderilmesi kararı alınmıştır, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3589 / 269125, 1327 Cemizeyel-ahir 13 / 2 Temmuz 1909.

Yaklaşık bir ay sonra Karadağ tarafından sınıra mühimmat ve asker yığılmasının saldırı sayılacağı gerekçesiyle tedbirler alınması düşünülmüştür, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4086 / 306382, 1330 Şevval 09 / 12 Eylül 1912. Hatta bölgeden alınan haberlerin kesintiye uğramaması adına telgraf hattının bozulması sebebiyle, resmi yazışmaların Latin harfleriyle ve ücretleri ödenmek üzere Karadağ ve Avusturya üzerinden yapılması kararı alınmıştır, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4085 / 306334, 1330 Şevval 07 / 18 Eylül 1912. Belgelerden takip edildiği üzere Karadağ ile irtibatı sağladığı anlaşılan bu telgraf hattının onarımı kısa bir sürede sağlanamamıştır. Bunun üzerine Karadağ ile irtibatı sağlayan Tuz-Podgoriça telgraf hattının tahribi üzerine bölgeye küçük sistemli bir telsiz-telgraf istasyonunun yerleştirildiği görülmektedir, BOA, *Dâhiliye İdarî*, nr.145-2 / 5, 1330 Zilkade 01 / 12 Ekim 1912.

[334] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4075 / 305574, 1330 Ramazan 08 / 13 Ağustos 1912.

sınıra yapılan saldırılar, ordunun hazırlıklarının tamamlanmasından sonra, Osmanlı kalelerine baskın yapabilme boyutuna kadar ulaşarak devam etmiştir[335].

20 Eylül 1912 tarihinde Karadağ Kralı Nikola başkanlığında toplanmış olan Savaş Danışma Kurulu, İşkodra'nın Karadağ için çok önemli olduğunu göz önüne alarak, ordunun sefer planıyla ilgili bir karara varmıştır. Barış zamanında, İşkodra Kalesi'nin tahkimatının tam anlamıyla yapılmadığını bildikleri için, bu tahkimatın tamamlanmasına ve kalenin takviye edilmesine fırsat vermeden, İşkodra'yı ani bir baskınla ele geçirme amacını edinmişlerdir. Müttefiklerinden önce savaş ilan etme sebepleri arasında, bu amaçları da gösterilebilir[336].

Karadağ'ın sahip olduğu toprakların çok büyük olmaması seferberlik ilanının bildirilmesini kolaylaştırdığı gibi, seferberliğinde hızlıca yapılabilmesini sağlamıştır. Nitekim 30 Eylül 1912 tarihinde yani daha seferberliğin ilan edildiği ilk gün, askerler önceden belirlenmiş olan kıtalarına gidip katılmışlardır[337]. Zaten her Karadağlı, silahlarını sürekli yanında taşıdığı ve ayrıca barış zamanlarında çarığı ile 4 günlük yiyeceğini sefer için hazır bulundurma zorunluluğu olması, kısa zamanda seferber olabilmelerini kolaylaştıran etkenler arasında olmuştur. Her an harekete hazır durumda bulunan ordu, seferberliğini hızlıca tamamlayarak savaşa hazır hale gelmiştir. 54 tabur piyade, 5 gönüllü tabur, 23 hafif batarya ile beraber birçok ağır bataryadan oluşan Karadağ kuvvetlerinin tümü, 31.000 kişiden oluşmuştur. Ayrıca bu rakama 3.000 kadar Hristiyan Malisörler de ilave edilmektedir[338]. Ordu, kuvvetlerini Merkez, Kuzey ve Güney olmak üzere üç kola ayırmıştır:

Merkez Ordusu: Veliaht Prens Danilo kumandasındaki ordunun karargâh merkezi Podgoriça olmuştur. 2. ve 3. tümenden oluşan merkez ordusunun kuvveti, 22 piyade taburu ve 11 bataryadan oluşmuştur. Ayrıca bu ordu, 4 adet 12 cm'lik bir ağır topçu bataryasına da sahiptir. Toplamda 13.000 kişiden oluşan asker gücü vardır. Merkez ordusu, İşkodra Gölü'nün kuzeyinden, İşkodra şehri üzerine harekâta başlayacaktır.

---

[335] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 142 / 50, 04. 10. 1911.
[336] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım s. 50.
[337] *Balkan Harbi (1912-1913)* …, s. 132.
[338] Abdurrahman Nafiz - Kiramettin, *a.g.e.*, s. 173.

Kuzey Ordusu: Kumandanı General Vukotiç olan bu ordunun karargâhı ise Andriyeviça'da kurulmuştur. Birlikleri, 4. tümen ve bağımsız 9. tugaydır. Ordunun kuvvetini, 17 piyade taburu, 5 gönüllü tabur ve 6 batarya olmak toplamda 10.000 kişi oluşturmuştur. Ordunun asıl kuvvetleri Karadağ'ın güneydoğu kısmına doğru olan girintide toplanmışken, 9. tugay ile 5 gönüllü tabur ise Karadağ kuzey sınırına yakın bölgede toplanmıştır. Kuzey ordusunun görevi, Taşlıca Alaylarına girmek, Sırp ordusuyla birleşerek harekâta devam edip İpek sancağını işgal etmektir. Ayrıca merkez ordusunun sol tarafını korumaktır.

Güney Ordusu: 1. tümenin oluşturduğu Güney ordusunun kumandanı General Mittar Martinoviç'tir. Virpazar ve Bar civarından toplanan ordu, 8.000 kişilik askerî güce sahiptir. Güney ordusunun kuvveti; 15 piyade taburu, 6 batarya, 12 tane 12 cm'lik top, 6 tane 21 cm'lik obüs, 4 tane 15 cm'lik havandan oluşmuştur. Güney ordusu ise İşkodra Gölü'nün güneyinden İşkodra şehri üzerine harekâta başlayacaktır[339].

Savaşın ilan edilmesiyle beraber, Karadağ orduları hepsi kararlaştırılan bölgeler üzerine taarruza başlamıştır. Asıl hedefleri olan İşkodra'ya hızlıca saldırabilmek için Karadağ ordularının büyük kısmı İşkodra Gölü'nün iki tarafına toplanmıştır. 2. derecen bir gurup ise İpek ve Taşlıca sancaklarında harekât gerçekleştirmekle beraber asıl ordunun sol yanını kapatmak ve sağlamlaştırmak amacıyla Karadağ'ın güneydoğu köşesi ile kuzeyinde toplanmışlardır[340].

B. Savaş Öncesinde Osmanlı Ordusunun İşkodra Bölgesindeki Lojistik Faaliyetleri

Eski Yunanca'daki "Lojistikos" kelimesinden türeyen lojistik, hesap kitap yapma bilimi, hesap ve kitapta becerikli olma gibi anlamlara gelmektedir. Bu manada lojistiğin kökenleri savaşlara ve hayatta kalma mücadelesine uzanmaktadır. Bu bağlamda insanoğlunun var olduğu ilk ana kadar uzanmaktadır da diyebiliriz. Askerî manada lojistik ise; bir askerî birliğin harekât yeteneğini destekleyecek tüm

---

[339] Abdurrahman Nafiz - Kiramettin, *a.g.e.*, s. 172-174; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım s. 64.
[340] Abdurrahman Nafiz - Kiramettin, *a.g.e.*, s. 179.

unsurların tasarımı ve uygulaması, ilgili donanım ve malzemenin sağlanarak barışta ve savaşta hazırlığın ve etkinliğin garantilenmesi olarak tanımlanmaktadır[341].

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları öncesinde yapmış olduğu lojistik faaliyetleri ise şu şekilde olmuştur:

1. İstihbarat ve Haberleşme

Osmanlı Hükümet ve Genelkurmay Başkanlığı, Balkan Savaşları başlamadan önce, Karadağ'ın savaş için hazırlık yaptığına dair bilgiler almış ancak bu bilgileri değerlendirme konusunda sorun yaşamıştır. 18 Ekim 1911 tarihinde, Karadağ'da bulunan Osmanlı ajanları, Karadağ Genelkurmayı'nın hazırladığı seferberlik ve yığınak planlarıyla ilgili, hükümete bilgi vermiş olmalarına rağmen, Çetine'de bulunan Osmanlı elçisi, bu haberlerin doğru olmadığını belirterek, Karadağ'ın eğitim tatbikatları yaptığını bildirmiştir[342].

17 Ağustos 1912 tarihinde Kosova Valiliği'nin raporuna dayanarak, Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa Harbiye Nezareti'ne bir yazı yazmış, Karadağlıların savaş için çok büyük hazırlıklar yaptığını, Türk tarafından ise hiçbir hazırlık yapılmadığını ve acilen gerekli önlemler alınarak, kuvvetlerin sınıra yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'ndan gelen cevap ise; *"Sınıra en çabuk yerleştirilecek olan birlikler Kosova, Manastır ve İşkodra da bulunan Nizamiye ve Redif tümenleridir. Ancak bunlar kendi bölgelerinde meydana gelen ayaklanmaları bastırmakla uğraştıkları için hükümetin önce Karadağ sorununu savaş veya barış yoluyla çözümlemeye karar vermesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer seferberlik kararı verilirse, ikinci Ordu Müfettişliğine bağlı Nizamiye birliklerinin seferber edilmesi, Manastır, Elbasan, Üsküp, Priştine, Mitroviçe Redif tümenlerinin de silahaltına alınması için gerekli emirlerin verileceği*" şeklinde olmuştur. Bu durum bize, savaş başlamadan çok az bir zaman önce bile hala, hükümetin kararsız olduğunu, Genelkurmay'ın ise bir hazırlık yapmamış olduğunu göstermektedir[343].

---

[341] Şenel Özdemir, "Askerî Lojistik Nedir?", *Transport*, Şubat 2012, s. 26.
[342] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım, s. 38-39.
[343] Aynı yer.

İşkodra bölgesinde, Malisör isyanlarının bastırılmasından sonra 24. Nizamiye Tümeni'nin emrine bırakılan haberleşme müfrezesi, sonradan kale telgraf müfrezesi adını almıştır. Başlangıçta şehirde yalnızca "Telgraf Haberleşme Tesisi" mevcut olmuştur. Savaş sırasında müstahkem mevkiide bulunan her komutanın emrine bir telefon santrali oluşturularak bu santrallere de komutanların bulundukları bölgelerin adları verilmiştir[344].

Savaş sırasında telgraf hatlarının sürekli kesilmesinden dolayı, bölgeler arasında haberleşme sağlanabilmesi için projektörler kullanılmıştır. Nitekim dışarıyla ulaşım kesilmiş, telgraf hattının da asiler tarafından kesilmesinden sonra Tuz ile İşkodra arasındaki haberleşmeler Helimtepesi'nde bulunan projektörler vasıtasıyla yapılabilmiştir[345].

Savaşın başlamasından bir hafta kadar önce, Hariciye Nezareti tarafından, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ hükümetlerinin saldırıları ve savaşa dair hazırlıklarının derhal bildirilmesi istenmiştir[346]. Yine aynı günlerde, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan hükümetlerinin yapmış olduğu sınır saldırılarına karşı, alınacak olan tedbirler hakkında gerekli kararlar alınmıştır[347]. Savaş yaklaştıkça, devlet tarafından alınan istihbarat ve aynı doğrultuda tedbirler de artış göstermiştir. Savaşın başlangıcına sadece beş gün kala Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan hükümetlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etmek için anlaştıkları haberlerinin alınması üzerine Osmanlı Devleti, ordunun seferberlik halini alabilmesi için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır[348]. Karadağ'ın Malisörler ile birleşerek İşkodra'ya doğru ilerlemesinin ardından ise, bölgeye asker sevkedilmeye başlanmıştır[349].

2. Askerî Mühimmat

[344] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 115-118.
[345] Aynı yer.
[346] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası,* nr. 4090 / 306734, 1330 Şevval 18 / 30 Eylül 1912.
[347] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4091 / 306800, 1330 Şevval 20 / 2 Ekim 1912.
[348] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4092 / 306853, 1330 Şevval 21 / 3 Ekim 1912.
[349] BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri*, nr. 741 / 22, 1330 Zilkade 08 / 19 Ekim 1912.

Balkan Savaşları boyunca cephaneyle ilgili en çok sıkıntıyı topçu birlikleri çekmiş, savaş sırasında kullanılan top mermilerinin miktarına fabrikalarda üretilen top mermilerinin miktarının yeterli gelmemesi sonucunda topçular, savaşta cephanesiz kalmıştır[350].

Savaş esnasında, Karadağ cephesinde birden fazla türde top kullanılmıştır. Bunlar arasında, Brodvel topları, adi ateşli dağ topları, seri ateşli dağ topları, obüsler, mantelli ve çemberli sahra topları, seri ateşli çöl topları, havanlar ve ayrıca gemi topları bulunmaktadır. Tüm topçu cephanesi toplamda 38.050 mermi olup, top başına ortalama olarak 493 tane mermi düşmüştür. Savaş sırasında her top ortalama 400 mermi atmış ve böylece mevcut topçu cephanesinin yüzde 80'inden fazlası harcanmıştır[351].

Arnavutluk'ta meydana gelen isyanları bastırmak için görevlendirilen birliklerin geri dönerken bıraktıkları mavzer tüfekleri ve kasaturalar sayesinde bölge yeterli sayıda tüfeğe sahip olmuştur. Seferberlik planına göre, mavzer tüfekleri için tüfek başına 1000, makineli tüfekler içinse 40.000 mermi toplanacağı bildirilmiş ancak yine de savaş başladığında eldeki miktar, seferberlik planına göre düşünülen miktardan az olmuştur. Şöyle ki; İşkodra'daki cephanelikte var olan 12.116.400 mavzer fişeği, Elbasan Redif Tümeni taburlarının getirdiği cephanelikle beraber toplamda 14.400.000 mavzer fişeği olmuştur[352].

Şehrin müdafaa süresince, sayıları az olan, Alman yapımı şemsiyeli el bombaları ile Tophane'de yapılmış yuvarlak el bombaları da kullanılmış, bombaların tükenmesi ve yeniden ihtiyaç duyulması sonucunda ise, şehirde bulunan tüfekçi ustaları konserve kutularını kullanarak bomba yapmışlardır. Ayrıca işaret tabancaları ve işaret fişekleri ile el ve çanak aydınlatma araçları da mevcut olmakla birlikte, savaş esnasında kullanılmışlardır[353].

---

[350] Serkan Er, *a.g.m.*, s. 163.
[351] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 108-114.
[352] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 114-115.
[353] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 40.

Ayrıca, Alman ordusundan temin edilen ağır sahra toplarının kullanışsızlığı, ahşap sandıklarda taşınan mühimmatın, sandıkların yağmur altında kalıp ıslandıktan sonra açılamaması gibi olumsuz durumlarla karşılaşılmıştır[354].

3. Sevk ve Ulaşım

Yollar; asker nakli, iaşe, tüm savaş mühimmatının temini gibi akla gelebilecek olan tüm ihtiyaçların, gerekli bölgelere sevk edilebilmesi için önemli bir araçtır. Savaş başlamadan önce nispeten kullanılabilen demiryolları savaşın başlamasının ardından işlememeye başlamıştır. Karayolu ulaşımı ise yağmurun da etkisiyle, düşman yerine çamurla mücadele halini almıştır. Dönemin hatıralarında, özellikle cephede yer alan askerî zümrenin hatıralarında bu durum açıkça ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti bu durumun farkında olmasına rağmen kalıcı bir çözüm bulamamıştır. Savaşın meydana geldiği tüm bölgelerde yaşanan bu yol sorunu, Karadağ sınırında savaş başlamadan önce tespit edilmiştir. 4 Şubat 1911 tarihli bir belgeye göre, bölgede meydana gelen olaylardan dolayı askerî açıdan önemli olan Şingin ve Tuz yolunun bir an önce bitirilmesine karar verilmiştir[355]. Yol bakımı sadece Tuz kazası ile sınırlı kalmamıştır. Karadağlıların Malisörleri sürekli olarak isyana teşvik etmelerinden dolayı askerî sevkiyatın yapılabilmesi için İşkodra-Prizren, İpek-Gosina, İşkodra-Debre yollarının acilen tamamlanması gerektiği kararlaştırılmıştır[356]. Ancak yolların bakımı pek sağlanamadığı gibi mevcut olan yollar da ric'at için kullanılmıştır.

Seferberlik sırasında, Kır Suyu üzerine 50 metre uzunluğunda kurulan sehpa köprü, sel yüzünden yıkılınca, askerler tarafından bu defa 80 metre uzunluğunda daimi bir kazık köprü yapılmıştır. Traboş eteklerindeki Boyana köprüsünün yıkılmış olmasından dolayı da askerî ulaşım, londra denilen kayıklardan yapılmış olan bir köprü ile devam ettirilmiştir. Drin köprüsü ise, düşman ateşine maruz kaldığı için,

---

[354] Gustav von Hochwächter, *a.g.e.*, s. 66.
[355] BOA, *Dâhiliye İdarî*, nr. 44-1 / 15, 1329 Safer 04 / 4 Şubat 1911.
[356] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 78 / 1-08, 1330 Rebiül-ahir 16 / 4 Nisan 1912.

yıkılma ihtimalinden dolayı kullanılmamış, onun yerine demir halatlarla bir asma köprü yapılmıştır[357].

4. İaşe ve Erzak

İşkodra Kalesi'nde bulunması gereken ihtiyat erzakının, son seferberlik planına göre olması gereken miktarı, 50.000 asker ile 8.000 hayvanın, 2 aylık erzak ihtiyacını karşılayacak kadardır. Bu erzaklar, 1911 yılından itibaren deniz yolu ile İstanbul'dan gönderilmeye başlanmış, 1912 senesi Mart ayına kadar bu nakliyat devam etmiştir. Nakliyat sırasındaki en büyük sorun, gelen erzakın Şingin'den İşkodra'ya gönderilmesi olmuştur. Bir vapur yük ancak 15-20 günde İşkodra'ya nakledilebilmiştir[358]. Seferberlik başladığı zaman, bölgede bulunan erzak miktarı, bahsi geçen asker sayısı ve hayvan miktarının ancak 20 günlük iaşesine yeterli gelebilecek kadardır. Osmanlı Devleti, İşkodra'da ki askerin ikmal ve iaşesinin teminine son derece önem vermiş, seferberlik başladığı andan itibaren, eksik olan erzakın tamamlanabilmesi için harekete geçilmiştir. Bir yandan deniz yoluyla erzak sevkine çalışılırken, diğer yandan erzak ihtiyacının yerinde karşılanabilmesi amacıyla nakit para da gönderilerek[359] ordunun iaşe teminini sağlamaya çalışmıştır. Devlet, bir yandan bölgedeki askerî faaliyetlerin arttırılmasıyla uğraşıyorken diğer yandan sınır saldırılarına maruz kalmıştır ve bununla beraber İşkodra'ya gönderilecek olan erzak temininde sıkıntılar yaşanmıştır. İşkodra'nın diğer bölgelerle olan bağlantısının kesilerek kalenin tamamen yalnızlaştırılması amacıyla[360], Karadağlılar Malisörler ile birlikte Tuz'a hücum etmiştir. Aynı gün bölgeye deniz yoluyla sevkedilmiş erzakın, henüz ulaşmadıysa bir an evvel sevk edilmesi bildirilmiş[361], hatta bu konuyla ilgili tahkikat ilerleyen günlerde, savaşın başladığı günün ertesine kadar da devam etmiştir[362].

İşkodra Kalesi'nde bulunan ordu bir yandan kale ve şehir müdafaasıyla uğraşıyorken, diğer yandan ise insanlık dışı faaliyetlere maruz kalmıştır. Tuz

---

[357] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 105.
[358] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 119.
[359] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4101 / 307528, 1330 Zilkade 9 / 20 Ekim 1912.
[360] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4089 / 306621, 1330 Şevval 16 / 28 Eylül 1912.
[361] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4089 / 306601, 1330 Şevval 16 / 28 Eylül 1912.
[362] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4095 / 307089, 1330 Şevval 27 / 9 Ekim 1912.

bölgesine kadar sevkiyatı sağlanmış olan erzak nakledilirken, hem arabacılar, hem de askerlerimize Karadağlılar tarafından yapılan vahşet, bölgede bir katliama dönüşmüştür. Hatta bu vahşeti gösterebilmek adına çekilen fotoğraflar Osmanlı sefirleri vasıtasıyla Düvel-i Muazzama nazırlarına gösterilmiş ve bu fotoğrafların Avrupa gazetelerinde yayınlatılması istenmiştir[363].

Gerekli olan erzaklar sağlanmaya çalışılırken, bölgede bol miktarda yetişen mısır kurtarıcı olmuştur. İşkodra'nın güneyinde ve Drin Vadisi'nde bulunan köylerde tarım ürünlerinin durumu iyi bir haldedir. Elde edilen mısırlardan üretilen mısır unu, kalenin uzun süre ayakta kalmasını sağlarken, hayvanların besin ihtiyacını karşılamakla birlikte yakacak olarak kullanılmıştır.

Seferberlik başladığı sırada, ordunun iaşesi için, yerel halkın elinde bulunan fazla erzakın satın alınması şeklindeki uygulamaya gidilmemiş ancak bu durum İşkodra ve Edirne kaleleri için geçerli olmamıştır. Seferberliğin başlamasından 20 gün sonra yani 20 Ekim 1912 tarihinde meclis kararı ile Tekâlif-i Harbiye doğrultusunda, bahsi geçen şekilde iaşe toplanmaya başlamıştır[364].

5. Halkın İaşe, İskân ve Güvenliği

Karadağlılar ile Malisörlerin ortak saldırıları üzerine yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalan Müslüman halk yalnızca kurtarabildikleri hayvan ve eşyalarını alarak İşkodra'ya sığınmışlardır. Hiçbir erzağı olmayan bu ahalinin iaşelerinin sağlanabilmesinde belediye yardımcı olmuş, ayrıca onların iskân ve iaşeleri için gerekli olan meblağ Masarıf-ı Gayr-i Melhuza Tertibi'nden sağlanmaya çalışılmış ve bunların hepsi savaş imkânları dâhilinde seferber edilmiştir[365]. Savaş sırasında dahi tebaasının yerleşimini ve iaşesini düşünen devlet, aynı zamanda ahalisinin güvenliği ile de ilgilenmeye çalışmıştır. Nitekim Karadağlıların İşkodra üzerine saldırması, Müslüman köylere de saldırarak ahaliyi katletmesi üzerine, bu olayın gerçeklik payının olup olmadığının incelenerek, eğer gerçek ise bu durumu

[363] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4105 / 307823, 1330 Zilkade 17 / 28 Ekim 1912.
[364] Serkan Er, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Seferberlik Planı", *Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul 2014, s. 166.
[365] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, 4097 / 307236, 1330 Zilkade 2 / 13 Ekim 1912.

Avrupa devletleri nezdine taşıyıp gerekli teşebbüslerde bulunmayı düşünmüştür[366]. Savaş devam ederken, bölgeye askerî kuvvet yetiştirmeye çalışan devlet, aynı zamanda bölgede bulunan Müslüman köylerinde, bahsettiğimiz sebeplerden dolayı incelemelerde bulunmuştur[367]. Ayrıca devlet, bu konuyla ilgili yabancı basında çıkan haberleri de takip etmiştir. Arnavutluk'ta Müslüman ahaliye zulüm yapıldığı, İşkodra Hapishanesi'ndeki tutuklu Hristiyan Arnavutlara yiyecek ve içecek verilmemesinin yanında işkence edilmekte olunduğuna dair Almanya'da yayınlanan Neue Rheinische Volks Zeitung gazetesindeki haber kayıtlara geçmiştir[368].

İşkodra Belediyesi 28 Şubat'a kadar hem kendi halkının hem de şehre sığınan halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Fakat elde kalan erzak günden güne azalmış, Mart ayı sonunda açlık artmış ve açlıktan kaynaklı ölümler yaşanmaya başlanmıştır. Bu ölümlerin sayısı günlük ortalama 15-20 kişi civarında olmuştur[369].

6. Sağlık Hizmetleri

İşkodra'da barış zamanında şehrin kuzey kısmında mevcut olan bir hastane, askerî sağlık hizmetlerini yerine getirmiştir. Savaş sırasında ise birliklerdeki ilk yardım ve sıhhi müdahaleler, görevlendirilen sıhhiye personelleri tarafından sargı yerlerinde yapılmıştır.

Kale dışında meydana gelen savaşlarda ise seyyar hastane, ihtiyaç halinde bazen tamamen bazen de bölünerek hizmet sağlamıştır. Seyyar hastanede tedavisi gerçekleştirilen yaralılar şehir merkezindeki hastanelere sevk edilmiştir ancak bu hastanelerin yetersiz kaldığı yerlerde sivil hastanelerden de destek alınmıştır. Ayrıca savaş sırasında Askerî Rüştiye Okulu, Öğretmen Okulu, Avusturya Hastanesi, İtalyan Okulu, İtalyan Dispanseri, İtalyan Sanat Okulu, Fransız Yol ve İnşaat şirketinin binası gibi uygun olan binalar da askerî hastane haline getirilmiştir[370].

---

[366] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, 4098 / 307286, 1330 Zilkade 3 / 14 Ekim 1912.
[367] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, 4099 / 307400, 1330 Zilkade 5 / 16 Ekim 1912.
[368] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4104 / 307727, 1330 Zilkade 13 / 24 Ekim 1912.
[369] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 124.
[370] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt* 3 ncü Kısım, s. 41.

Kızılay Umumi Merkezi, 10 Ekim 1912 tarihinde yaptığı toplantıda Balkan Savaşları'nın meydana geldiği bölgelerde hastaneler kurulması için girişimlerde bulunmuş, İşkodra'da da 100 yatak kapasiteli bir hastane yapılması planlanmıştır[371]. Nitekim savaşın ilanından hemen sonra bölgeye gelen gönüllü İngiliz doktorlarının da etkisiyle 100 yataklı bir Hilal-i Âhmer hastanesi kurulmuş fakat bu hastaneden yararlanılamamıştır. Buna rağmen, savaşın hemen başında kurulan 100 yataklı seyyar hastane ise iyi bir şekilde hizmet vermiştir. Sağlık hizmetlerinin daha iyi bir şekilde yürümesi için, kolordu başhekimliği İşkodra Sıhhiye Müdüriyeti görevini de üstlenerek geniş bir sağlık teşkilatı kurulmuştur. Böylece şehirde sağlık hizmetleri düzenli bir şekilde devam etmiş, kolordu kumandanı Hasan Rıza Paşa'da her gün hastanelere giderek hasta ve yaralıları dolaşmıştır[372].

İşkodra Kolordusu'nun muharebe sırasında sağlık hizmetlerinin ise aşağıdaki çizelge yönergesinde karşılanması planlanmaktadır[373].

Sıhhiye Müfettişliği	**Tedavi Edilebilecek Hasta**	**Hastane Tipi**
İşkodra Ordusu Sıhhiye Müfettişliği'ne	Aynı anda 4.000 hasta	Müstahkem Mevkii Hastanesi

Ayrıca savaş esnasında istifade edilen hayvanlar için bir depo ve onların sağlık hizmetleri için de bir hastane mevcuttur.

C. Savaşın İlanından Önce İşkodra Bölgesinde Meydana Gelen Sınır Mücadeleleri

[371] Mesut Çapa, *Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, s. 91, 96.
[372] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 128.
[373] Bülent Durgun, "Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, İstanbul 2014, s. 76.

Malisörler, Karadağlılar tarafında yer alarak[374] Balkan Savaşları'nda, özellikle de İşkodra'daki mücadelelerde son derece aktif bir rol üstlenmişlerdir. Daha savaş başlamadan önce bile Karadağ sınır bölgelerinde meydana gelen isyan hareketlerine katılarak, silah ve mühimmat yardımında bulunmuşlardır. Hatta Karadağ Hariciye Nazırı Brana Metropolitliği'ne, Karadağ sınır bölgesinde yaşayan halkı isyana teşvik etmemesi, aksi takdirde sınırın kendilerine kapatılacağıyla ilgili tebligatta bulunmuştur. Ayrıca Karadağ ve Malisör ortak saldırıları daha çok Tuz kazasında yoğunlaşmış, Osmanlı ve düşman kuvvetleri arasında adeta bir hâkimiyet mücadelesine dönen kazanın son olarak Osmanlı kuvvetlerince alınmasının ardından, Karadağlıların kaçmasını engellemek için gerekli tedbirlerin alınmasına dair girişimlere de başlanmıştır[375].

Bölgede, Malisör ve Karadağlıların ortak saldırıları halk arasında huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Tuz kazası başta olmak üzere bölgede gerekli tedbirlerin alınması için faaliyetler yürütmüştür[376]. Alınan bu tedbirlerle hem Tuz kazası hem de İşkodra şehir halkının teskini sağlanmaya çalışılmıştır[377]. Karadağ ordusu tarafından sürekli olarak silâh ve mühimmat desteği sağlanan Malisörler, Tuz kazasında yaptıkları gibi Podgoriça kazasında da plânlı ve programlı bir şekilde saldırılarda bulunmuşlardır. Nitekim Karadağ askerleri ile birlikte sınırda askerî yığınak yapan Malisörler, Karadağ'ın asi

[374] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4084 / 306292, 1330 Şevval 06 / 18 Eylül 1912 tarihli belgede Malisörlerin Karadağ'dan silah temin ettikleri ve bunun üzerine Osmanlı hükümeti tarafından tedbir alınması için girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten yaklaşık bir ay önce ise yine Tuz kazasının Malisörler ve Karadağlılar tarafından saldırıya uğradığı ve bu saldırıda Karadağlıların dahiliyetinin açık bir şekilde görüldüğü bildirilmektedir, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4084 / 306294, 1330 Ramazan 06 / 19 Ağustos 1912. Bununla birlikte Karadağ'ın Malisörlere sağladığı desteğe rağmen Karadağ Kralı Nikola, tarafsız olduklarını dile getirmiştir, BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 144 / 10, 22.05.1911. Hatta Kral Nikola tarafsız olmanın da ötesinde, Osmanlı'nın Çetine sefirini huzuruna davet ederek savaş esnasında Karadağ'ın Türkiye ile dost kalacağına dair teminat vermiştir, BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri*, nr. 738 / 22, 1329 Zilkade 16 / 8 Kasım 1911.

[375] BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 142 / 55, 04. 11. 1911.

[376] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3878 / 290850, 1329 Rebiül-evvel 09 / 9 Mart 1911, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3879 /290857, 1329 Rebiül-evvel 09 / 31 Mart 1911.

[377] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3874 / 290524, 1329 Rebiül-evvel 28 / 29 Mart 1911; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3878 / 290825, 1329 Rebiül-evvel 09 / 9 Mart 1911.

liderleri ile temasa geçerek Osmanlı askerine karşı gizli baskınlar da düzenlemişlerdir[378].

Malisörlerin Osmanlı sınırındaki saldırıları, zamanla Tuz kazası ile çevresinde yoğunlaşmıştır ve Osmanlı Devleti'ni savaş öncesinden başlayarak uzun süre uğraştırmıştır. Sürekli hale gelen saldırıların sonucunda Osmanlı Devleti, Yozgat ve Antalya fırkasına mensup redif birliklerinin bölgeye sevk edilmelerini kararlaştırmıştır[379]. Karadağ, sınır bölgesinde planlı bir şekilde yığılmaya başlamakla birlikte, saldırılarına da sürekli devam ederken İşkodra dağlarında meskûn olan Hristiyan ahalinin de isyan etmesiyle birlikte Tuz'u işgale kalkışmış, Tuz'un bu işgalden İstanbul'dan asker gönderilerek kurtarılması planlanmıştır[380]. Bölgede meydana gelen olayların artarak devam etmesi ve kontrolün sağlanamaması üzerine İstanbul ile birlikte Sivas'tan da redif askeri sevk edilmesiyle bölgedeki karışıklık kontrol altına alınmak istenmiştir. Meydana gelen bu sınır saldırılarının temelinde daha önce olduğu gibi Karadağlıların olduğu, Malisörlere yaptıkları silah temininden açık bir şekilde anlaşılmaktadır[381].

Tuz ile Gosine arasındaki sınır bölgelerini kapatmak amacıyla 1911 senesinde kurulan Selçe Sınır Bölüğü'ne, 29 Temmuz 1912 tarihinde Karadağlıların yardımıyla gerçekleştirilen Malisör saldırısından sonra bölük, sınır bölgelerinde bulunan karakollara dağılmıştır. Hiçbir yerden destek gelmeyen bu karakollarda bulunan bölükler, büyük sayılmayacak çarpışmalardan sonra Tuz ve Gosina'ya çekilmişlerdir[382].

9 Eylül 1912 tarihinde Malisörlerin Deçiç'e su götüren silahsız askerlere saldırdığı haberini alan Tuz Komutanı, Malisörleri dağıtmak için dört piyade bölüğü, iki seri dağ topu ve iki makineli tüfeği Deçiç'e göndermiş ve üzerlerine ateş açılmıştır. Karşılıklı saldırılar bayram olan 13 Eylül'e kadar devam etmiş, o günün sabahında Tuz üzerine her taraftan saldıran Karadağ destekli Malisörler ile çok kanlı çarpışmalar meydana gelmiştir. Tuz'da bulunan Müslüman halkın da katılığı bu

[378] BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 142 / 53, 04. 11. 1911.
[379] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 69-1/ 1-18, 1329 Şaban 14 / 11 Temmuz 1911.
[380] BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 69-1/1-15, 1329 Recep 29 / 26 Temmuz 1911.
[381] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 69-1/1-05, 1329 Şaban 19 / 15 Ağustos 1911.
[382] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 45.

muharebede hemen hemen her evden kayıplar verilmiştir. Devam eden saldırılar sonucunda 13 Eylül akşamı Tuz'un güneyindeki Kodraburani, 13-14 Eylül gecesi de Tuz'un kuzeydoğusundaki Dinoşi ve Haçay[383] Müslüman köylerini yakmışlardır[384]. Malisörler, savaş süresince sadece Türk ordusunun karşısında yer almakla kalmamış, aynı zamanda hem savaş öncesinde hem de savaş esnasında bölge halkını katletmişlerdir. 14-15 Eylül gecesi Malisörlerle beraber Karadağlılar tekrar taarruz etmişler ancak başarılı olamayıp kuzeydoğu istikametinde geri çekilmişlerdir. Bu saldırılara tamamen son verilebilmesi için, Tuz'da bulunan kuvvetler, Binbaşı Saadettin Bey'in emrine verilmiştir[385].

Tüm bu saldırı ve katliamların yaşanmasına sebep olan Karadağlıların belli amaçları vardır. Sınır karakollarımızı boşalttırmak, Malisya'da daimi kıta bulundurmamıza engel olarak kendileri için serbestlik sağlamak, Tuz'da bulunan askerlerimizi yıldırarak direnmelerine engel olmak, İşkodra ile Tuz arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırabilmektir[386].

23 Eylül 1912 tarihinde, daha önce Tuz'a gitmiş olan taburların bazı yük hayvanları ile erzak götüren kayıklar, Graboniça Kanalı'nda Tuz'a götürülürken, kanalın en dar yerinde 50 kadar Karadağlının saldırısına uğramışlardır. Kayıkçı ve yük hayvanlarının sahiplerinden bazıları kulak ve burunları kesilerek şehit edilmiştir. Karadağ hükümeti, bu caniliği kayıkçıları korkutup Tuz ulaşımına engel olmak amacıyla bizzat emrederek yaptırmıştır. Savaşın fiilen başlamasına çok az bir zaman kala, neredeyse her gece Tuz ve İşkodra gibi şehirlere, halkı korkutmak, Türk

---

[383] Haçay bölgesindeki bu katliam, 13-14 Eylül 1912 gecesinde meydana gelmiştir. Ancak aynı bölgede, savaşın fiilen başlamasından 1 yıl kadar fazla zaman önce, Malisörler, Karadağ askerleri ile birlikte Haçay mahallesine saldırarak, vahşiyane bir şekilde cinayetler işlemişleredir. BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3881 / 291061, 1329 Cemaziyel-evvel 19 / 18 Mayıs 1911. Malisörlerin bu faaliyetlerine rağmen Osmanlı Devleti, yardıma ihtiyacı olan Malisörler için yapılacak olan evlerde kullanılmak üzere Londra'dan karton, Amerikan bezi ve kullanılmış elbise teminine çalışmıştır BOA, *Dâhiliye İdarî*, nr. 59 / 48, 1300 Cemaziyel-evvel 08 / 17 Nisan 1912.

[384] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 160.

[385] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3ncü Kısım*, s. 66.

[386] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 46.

seferberliğine engel olmak, kendi seferberliklerini gizlemek amacıyla ateş açılmaya devam edilmiştir[387].

Osmanlı Devleti'nin, Karadağlılar ile Malisörlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı almış olduğu tedbirler istenilen sonucu vermemiştir. Malisörlerin savaş öncesinde başlayan saldırı ve katliam girişimleri sonucunda, Tuz kazasında görevli bulunan adliye memurlarının en sonunda vilayete iltica ettikleri görülmektedir[388]. Karadağ, Malisörler için planlı ve programlı bir şekilde silah ve mühimmat desteği sağlarken, Karadağ'ın Bar kasabasında kâtip olarak görev yapan İşkodralı Simon ve arkadaşları Malisörlere cephane tedarik edebilmek ve ayrıca siyasî faaliyetlerde bulunabilmek amacıyla siyasî bir Arnavut kulübü teşkil etmişlerdir[389].

Karadağ'ın bu faaliyetlerinin hepsi açık bir şekilde savaş hazırlığı olarak görülmüştür. Sınır bölgesindeki bu hareketlilik Osmanlı Devleti tarafından takip edilmekle birlikte, Karadağlıların bunca hazırlığına rağmen kendi tarafımızda bir hazırlığın mevcut olmadığı endişesini doğurmuş ve bölgeye hızlıca gerekli kuvvetlerin sevk edilmesine karar verilmiştir[390]. Ayrıca Osmanlı Devleti bu durumu Avrupa devletleri nezdine taşıyarak, Karadağ'ın saldırılarına karşı tedbir alabilmeyi düşünmüştür[391].

Osmanlı Devleti sınır saldırılarına sadece Karadağ tarafından maruz kalmamıştır. Nitekim sınırı geçen eşkıyanın fark edildiği anda veya haber alınır alınmaz en yakın askerî kumandanlığa haber verilmesine dair Selanik, Manastır, Edirne, Yanya, İşkodra ve Kosova vilayetlerine emirler gönderilmiştir[392].

D. Savaşın İlanı İle Karadağ Ordusunun İşkodra Bölgesine Taarruz Hareketleri

Osmanlı Devleti, olası bir Balkan Savaşı'nda İşkodra'nın üstleneceği mühim rolün farkında olduğu için savaşın başlamasına kadar geçen süre içerisinde

---

[387] BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 152 / 63, 10. 01. 1912; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3ncü Kısım, s*. 67.
[388] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4090 / 306682, 1330 Şevval 18 / 30 Eylül 1912.
[389] BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 141 / 27, 03. 10. 1912.
[390] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4073 / 305465, 1330 Ramazan 4 / 17 Ağustos 1912.
[391] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4073 / 305439, 1330 Ramazan 4 / 17 Ağustos 1912.
[392] BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 46 / 6-02, 1329 Şaban 26 / 22 Ağustos 1911.

gerekli hazırlıkları yapmaya çalışmıştır. Bölgedeki Nizamiye Fırkası'nın hızlı bir şekilde toplanması[393], yetersiz olan polis mevcudunun arttırılması ve bölgede irtibatın kurulabilmesi için telefon ağının tesis edilmesi, gibi hazırlıklar yapılmıştır[394]. Özellikle asker sayısının arttırılmasına yönelik faaliyetler hızlı bir şekilde sürdürülmüştür. Bölgeye yakın olan Tiran ve Draç Redif alaylarının toplanmaya çalışıldığı ve bir hafta içerisinde büyük bir kuvvet ile İşkodra'ya hareket edeceği bilgileri verilmiştir[395].

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı ile birlikte attığı ilk adımlar, askerin savaş için sevki, ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için halktan iane tedariki ve savaşın başlaması ile birlikte meydana gelen kolera salgınına dair gerekli önlemlerin alınabilmesi olmuştur[396]. Karadağ Hükümeti'nin savaş ilan ettiği, maslahatgüzarlık tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş[397], bununla birlikte savaş ilanı sebebiyle askerin hızlı bir şekilde toplanması ve sevk edilmesi kararlaştırılmıştır[398]. Bu karar Bahriye, Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri tarafından alınmakla beraber, savaş ilanının ardından alınacak önlemlerle ilgili hızlı bir şekilde ortak kararlar alınması kararlaştırılmıştır[399]. Bununla beraber, Karadağ'ın savaşı fiilen başlattığına dair şehbenderliklere de gerekli bilgiler verilmiştir[400]. Ardından Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ sınırında mücadele eden Osmanlı ordusu için, gerekli olan levazımın tedarik edilebilmesi adına gerekli işlemler yapılmıştır.[401]

Balkan hükümetlerinin seferberlik ilan etmeleri üzerine, Osmanlı Devleti'nin Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'a karşılık vermesi

---

393 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4085 / 306317, 1330 Şevval 6 / 18 Eylül 1912.
394 BOA, *Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri*, nr. 246 / 83, 1330 Şevval 10 / 22 Eylül 1912.
395 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odas*ı, nr. 4088 / 306547, 1330 Şevval 14 / 26 Eylül 1912.
396 BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 112-01 / 1-01, 1330 Şevval 25 / 7 Ekim 1912; BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 112-02 / 1-01, 1330 Zilhicce 16 / 27 Ekim 1912; BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 112-02 / 1-02, 1330 Zilkade 15 / 26 Kasım 1912.
397 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4094 / 306985, 1330 Şevval 26 / 8 Ekim 1912; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4095 / 307064, 1330 Şevval 26 / 8 Ekim 1912.
398 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4095 / 307093, 1330 Şevval 27 / 9 Ekim 1912.
399 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4095 / 307109, 1330 Şevval 27 / 9 Ekim 1912.
400 BOA, *Hariciye Sefaret Belgeleri*, nr. 04-867 / 81, 10. 09. 1910.
401 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4100 / 307490, 1330 Zilkade 08 / 19 Ekim 1912.

sonucunda, Osmanlı Devleti ile Balkanlı müttefikler arasında savaş resmen başlamıştır[402].

Dönemin önde gelen gazetelerinden olan Tanin'de "*Muharebe başladı: Evvela Karadağ!*"[403] manşetiyle duyurulan Balkan Savaşları, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağlıların Kuzey, Güney ve Merkez olmak üzere üç kısma ayırdıkları kuvvetleri ile Türk sınırına saldırmaları sonucunda başlamıştır.

Türk kuvvetleri, uzun zamandır Arnavutluk'ta meydana gelen ayaklanmalar sebebiyle tetikte bulunmalarından dolayı, savaşın ilanıyla beraber taarruza geçerek baskın yapma düşüncesinde olan Karadağlılara karşı güçlük çekilmeden seri bir şekilde karşı taarruzda bulunabilmişlerdir[404].

1. İşkodra Müstahkem Mevkii Haricinde Meydana Gelen Muharebeler

a. Tuz Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler

Karadağ ordusu, İşkodra'ya hâkim olabilmek için, ilk olarak Tuz şehri üzerine askerî harekâta başlamıştır. Tuz şehri ve çevresinin en önemli noktaları Deçiçler'dir. Tuz'dan yaklaşık olarak 650 ve 500 metre kadar daha yüksek olan, sırasıyla Büyük ve Küçük Deçiç tepeleri de dâhil olmak üzere, şehir bunlara benzer birkaç tepenin ortasında kurulmuştur. Büyük ve Küçük Planiça'da bulunan tepeler üzerinde, önceki zamanlarda yapılmış olan Hafız Paşa Tabyalarında bulunan Türk askerleri, düşmanın ilk topçu ateşini 9 Ekim sabahı bu tabyalara yöneltmesiyle şaşkınlık yaşamış, meydana gelen karışıklıkta subaylar bölüklerine hâkim olamamış ve bölükler birden büyük kayıplar vermiştir. Ardından bataryalarını Büyük ve Küçük Deçiç'e çevirmiş olan Karadağ ordusu, açtığı ateş ile iyi yerleşmiş olmalarından dolayı Türk birliklerine zarar verememiştir. Ancak iki taraf askerleri arasında hem topçu hem de piyade ateşleri şiddetli bir şekilde devam etmiştir. 9-10 Ekim gecesi Deçiç tepelerine doğru yaklaşmakta olan Karadağ ordusu, bölgede bulunan kayalıkların da yardımıyla çok yakın mesafelere kadar sokulmuş, 10 Ekim sabahı ise Deçiç'e taarruza başlamıştır. Sayıca kendilerinden fazla olan kuvvetlere karşı, yakın

---

[402] BOA, *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Sisam Evrakı*, nr. 7 / 249, 1330 Zilkade 1330 / 21 Ekim 1912.
[403] *Tanin*, 9 Teşrin-i evvel 1912 / 26 Eylül 1328, s. 1.
[404] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 48-49.

mesafeden mücadele etmek zorunda kalan Türk askerleri, çok şiddetli geçen taarruz karşısında, çok kayıp vermesine rağmen mücadele etmeye devam etmiştir. Takviye birlikler ile sürekli desteklenen ve durmadan hücuma kalkan Karadağ ordusu, Türk askerleri tarafından geri püskürtülmüştür. Ancak bir süre sonra, eldeki tüm yedek malzemede bittiğinden, düşmana en yakın mesafeden süngü ile karşı koyan Türk askerlerinin neredeyse hepsi şehit olmuş, çok az sayıda asker ise Tuz'a çekilebilmiştir. Büyük Deçiç'den Tuz'a gelen son telgrafta, direnişin çok zor olduğu ve düşmanın her tarafı işgal ettiği ifade edilmiş, bu telgraftan yaklaşık bir saat sonra ise iki bölge arasında iletişim kopmuş ve Büyük Deçiç, düşmanın eline geçmiştir[405].

Bu iki tepenin Karadağ'ın eline geçmesinin ardından, bölgede bulunan piyade komutanı Yüzbaşı Nuri Efendi, Tuz kumandanlığına bir rapor göndererek, her iki Deçiç'in düşman eline geçtiğini ve bundan sonra Tuz'un da düşmanın eline geçmeye mahkûm olduğunu, şu anda Tuz'da bulunan tabur ve bölükler ile Rogay mevziisinde bulunan tabur ve bölüklerin karıştırılıp alaya yeniden hayat verilerek sahil bölgesine çekilip savunma yapması gerektiğini belirtmiş olmasına rağmen, Tuz kumandanı Miralay Halit Bey, şehre yerleşmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır, diyerek cevap vermiştir. Bundan sonraki süreçte Tuz kumandanı ile İşkodra kumandanlığı arasında karşılıklı raporlar yazılmış Halit Bey'in destek kuvvet isteği, elde bulunan kuvvetlerin ancak İşkodra'yı korumaya yeteceği cevabını almasının yanında Tuz kumandanlığının yapması gerekenler, çekilmesi gereken bölgeler detaylıca belirtilip talimatlar verilmesine rağmen Tuz kumandanı bunların hiçbirini uygulamamıştır[406].

Bu iki tepenin Karadağ kuvvetlerinin eline geçmesinin ardından, Karadağlılar Tuz'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. Topçu birlikleri, Rogay-Şipşanik-Tuz hattı ile Viranya bölgesini uzun süre top ateşi altına bırakmıştır. 11 Ekim sabahı düşman topçu ateşi, Burguvazi, Façita ve Rogay tepelerinde başlamış, ardından hücuma kalkan düşman askerleri ile çok yakın mesafelerden muharebeler

---

[405] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 195-198; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 74-78.

[406] Her iki taraf arasındaki yazışmalarla ilgili detaylı bilgi için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 199-203; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 78-82.

yaşanmış ve Türk ordusu Şipşanik'e doğru çekilmek zorunda kalmıştır. 12 Ekim sabahından itibaren, özellikle top ateşi ile Tuz ve Şipşanik'e yeniden saldırıya başlayan Karadağ ordusunun bu saldırısı tüm gün sürmüş, akşam vakti ateş kesilmiş ve ardından Tuz kumandanlığına elinde beyaz bayrak ile Karadağlı bir subay gelerek, teslim olunması teklifinde bulunmuştur. Tuz kumandanı, takviye birliklerin geleceği ümidiyle 48 saat süre istemiş, ancak 24 saat süre verilmiştir. Bu süre zarfında İşkodra kumandanlığından verilen emir yerine getirilmemiş, bununla beraber herhangi bir karar verilerek harekete de geçilmemiştir. 13 Ekim günü ise, Karadağ'ın teslim teklifinin reddedildiği bildirilmiş, bunun üzerine tüm bölgelerde düşman ateşi tekrar başlamıştır. Şiddetli muharebelerden sonra, Tuz kumandanlığı, "*mukavemet etmeye imkân kalmadığı için, mecburen teslim olduğumuzu bildiririm*" şeklinde bir ifadeyle rapor sunarak, birlikleri ile beraber teslim olmuş, bu sırada direnmeye devam eden birkaç bölük de bu durumu öğrenince mecburen teslim olmak zorunda kalmışlardır[407]. Deçiçlerin, Karadağlıların eline geçmesinin ardından, Tuz'da bulunan Türk kuvvetlerinin İşkodra'ya çekilmesi ve büyük çoğunluğunun kurtarılması mümkünken, Tuz kumandanı Halit Bey böyle bir çekilmeyi gerçekleştirmeyerek düşmana teslim olmuştur! (14 Ekim 1912).

Batı Ordusu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezaretine gönderilen 18-19 Ekim 1912 tarihli raporda, Karadağ sınırında bulunan Tuz'un düştüğü bildirilmiş, sebebinin ise güçlü ve karar sahibi büyük rütbeli kumandan olmaması olarak belirtilmiştir[408].

Avrupa gazetelerinde Tuz şehrinin Karadağ'ın eline geçtiğine dair haber çıkmaya başladığında Osmanlı gazetelerinde bu durum ihtiyatla karşılanmış, hatta Cenin Gazetesi, Tuz şehri düşse de İşkodra'nın tehlike altında olmadığını çünkü şehrin savunulabilmesi için İşkodra Gölü'nün doğu kısmında, bize ait birçok savunma mevkiinin bulunduğunu belirtmiştir[409].

---

[407] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 82-83.
[408] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y.29, S. 78, Ankara 1980, s. 11-13, Belge No: 1707.
[409] Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 335.

Tuz'da meydana gelen bu muharebeler sırasında, her zaman olduğu gibi Karadağlılar, Türk esirlere çok kötü davranmış ve işkence yapmışlardır. Bu muharebelerde, Karadağlılara esir düşen Kastamonulu Hafız Mehmet Efendi'nin çok uzun olmayan hatıratı, Karadağlıların yaptıkları eziyetleri anlatmaya yetmektedir; *"...Karadağ birlikleri, kahramanlık göstergesi olarak ceplerinden avuçlar dolusu kesilmiş burun, kulak ve dudak çıkarıp birbirlerine gösteriyorlardı. Bunlar şehit olan arkadaşlarımızın burun, kulak ve dudaklarıydı."*[410].

Savaş gözlemcisi olarak, bölgede bulunan Fransız gazetecinin ifadeleri, Türk esirlerin ifadeleri ile paralellik göstermekle beraber, mezalimin ulaştığı boyutları, dışarıdan bir göz olarak aktarmış olması nedeniyle da dikkate değerdir;

"*... Tarlalar ve bahçeler arasından, gecenin içinde pencereleri kasvetli biçimde ışık saçan yeni binaya koşuyorum. Orada, Deçiç ve Tuz'da yaralanmış yüz kadar Osmanlı askerî, beş ya da altı hemşire ve beni ulusunun doğal nezaketiyle karşılayan yaşlı bir binbaşıya rastlıyorum. Beni odadan odaya, salondan salona gezdiriyor, hatta aralarında on beş yaşında bir çocuk bulunan, on yaralının ayakta ve çömelmiş halde durduğu küçük bir odaya götürüyor. Yüzlerinde çarpı işareti şeklinde pansuman var; vücutlarında başka hiçbir yara izi yok ama hepsinin burunları ve kulakları kesilmiş!*"[411].

b. Akova, Berana, Gosina ve İpek Bölgelerinde Meydana Gelen Muharebeler

Savaş ilanıyla beraber harekete geçen Karadağlılar, Kuzey orduları ile Berana-Akova istikametinde ilerleyerek, öncelikle bu bölgelere taarruza

---

[410] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 204.

[411] Bu anlatı şöyle devam etmektedir; "*Korkunç ama geleneklere uygun! Karadağlı, askerî değerini daima savaştan dönerken getirdiği kesilmiş başlarla ölçmüştür. Her kesik Türk kafası için prensinden prim alır, tıpkı bizim köyümüzün idareye getirdiği her yılan ve kurt başı için ödül alması gibi ve bu onuru gözler önüne serilsin diye piskopos, savaşçının takkesine bir tüy takar. Altmış yıl kadar önce II. Pierre tüy âdetini kaldırdı; ama otuz küsur yıl önce 77 Harbi'nde, rütbeler, kesilip getirilmiş burun ve kulak adedine göre verilmişti… Geçen gün Podgoriça'da, Tuz'un alınmasına müteakip ellerinde iki sepet taşıyan iki jandarmanın geldiği görüldü; bütün halk çevrelerinde toplandı. Sepetlerde elli kadar burun, birkaç düzine kadar da şekli az bozulmuş kulak vardı. Karadağ'da medeniyet işte böyle ilerliyor: daha dün, şehir meydanında sepetlerin içinde halkın görmesi için bırakılmış olurdu bu uzuvlar*". Jerome ve Jean Tharaud, *a.g.e.*, s. 36-37.

başlamışlardır[412]. General Vukotiç kumandasındaki kuzey ordusunun gerçekleştirmesi gereken üç görevi vardır; Berana ve Plava yoluyla İpek'e saldırmak, Yeni Pazar Sancağı'nın kuzey kısmını Türk askerlerinden temizleyerek, aynı amaçla sınırı geçecek olan Sırp ordusu ile birleşmek, İpek'ten Prizren üzerine yürümek ve buradan İşkodra'ya inerek şehri kuşatmış olan merkez ve güney ordularını desteklemektir. Bu doğrultuda harekete geçen ordu, sınırı geçtikten sonra iki kola ayrılarak kuzeyden Berana, güneyden ise Akova üzerine yürümeye başlamıştır[413]. Berana karşısında meydana gelen Türk mukavemetine rağmen şehir Karadağlıların eline geçmiş, Akova da ele geçirildikten sonra Gosine ve Plava üzerine yürüyen ordu bu bölgeleri de ele geçirerek İpek üzerine yürümüştür. Türk ordusu, Karadağ ordusunu İpek şehri önlerinde durdurmak için çabalamış olsa da başarılı olamamış, 28 Ekim 1912 tarihinde, Sırpların da şehre yaklaşıyor oldukları haberiyle, İpek halkının da isteğiyle, şehir muharebesiz bir şekilde teslim edilmiş ve Türk askerleri Yakova'ya çekilmiştir[414]. Tüm Slavlar için önemli bir merkez, kutsal bir kent olan İpek şehri, 30 Ekim'de Karadağlıların eline geçmiş, ertesi gün ise Sırp ordusu gelerek, şehre girmiştir.

c. Taşlıca Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler

Savaşın ilanıyla birlikte, Karadağlılar, kuzey sınırında bulunan Tara Nehri'ni geçerek Taşlıca kasabasının yakınında bulunan Prençeni doğrultusunda taarruza başlamışlardır. Bunun üzerine harekete geçen Taşlıca Müfrezesi, 11 Ekim'de onları Tara Nehri'nin gerisine atmayı başarmış, ancak aynı anlarda, Karadağlıların Akova ve Kolaşin'e girdikleri haberinin gelmesi üzerine Taşlıca'ya dönmek zorunda kalmıştır. Müfreze bölgeye döndüğünde halk tarafından iyi karşılanmayarak, geri döndükleri için yerilmiştir. Bunu üzerine harekete geçip tekrar Karadağ üzerine giden müfreze, 18 Ekim'e kadar yerinde kalmış, önemli sayılacak bir çarpışma yaşanmamış, 21 Ekim'de ise tekrar Taşlıca'ya dönmüştür[415].

---

[412] Eminalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 67.
[413] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 267.
[414] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 70-71.
[415] *Balkan Harbi (1912-1913)* …, s. 150-151.

Akova'nın ele geçirilmesinden sonra General Vukotiç, 11 Ekim 1912 tarihinde iki taburu Taşlıca'ya karşı bırakmıştır. Bu taburlar Senice'ye doğru ilerleyerek orada Sırp ordusu ile birleşeceklerdir. Sırp ordusu 24 Ekim'de Senice'yi işgal etmiş ve Akova'da bırakılan Karadağ taburları ile birleştikten sonra, bölgede bulunan Taşlıca Müfrezesi ile muharebe başlamıştır. 21-22 Ekim'de Batı Ordusu Kumandanlığı'ndan, Harbiye Nezareti'ne gönderilen raporda, Akova, Kolaşin, Berana, Plava ve Tuz'un Karadağlıların elinde olduğu, Taşlıca Müfrezesi'nin ise görevini başarılı bir şekilde yerine getirdiği belirtilmiştir[416]. Ancak Türk ile Karadağ-Sırp orduları arasında başlayan muharebe, çok sert çarpışmalarla devam etmiş ve sonunda Taşlıca düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş, Taşlıca Müfrezesi ise 29 Ekim'de Avusturya-Macaristan'a sığınmıştır. Fevzi Çakmak yaşanan bu durumu; *"Taşlıca Müfrezesi kuvvetli olmasına rağmen, açık bir görev almamış, çelişkili emirlerle oyalanmış, müfreze komutanının kararsızlığı ve telaşlı olmasından dolayı, yanlarında top ve makineli tüfek bile bulunmayan 1.000 kadar Karadağlıdan oluşan iki tabur karşısında, iki küçük çarpışmadan sonra, utanç verecek şekilde Avusturya'ya sığınmıştır"* şeklinde ifade etmiştir[417].

Taşlıca'nın ele geçirilmiş olması, Karadağlılar ve Sırplar için, Yenipazar sancağının tümünün ele geçirilmiş olmasını sağlamıştır. Ardından Kuzey ordusu kumandanı Vukotiç, İşkodra şehrini muhasara eden ordusunun diğer kısmına katılabilmek için hızlıca güneye doğru hareket etmiştir.

2. İşkodra Müstahkem Mevkiinde Meydana Gelen Muharebeler

İşkodra şehri, doğal yapısı ve etrafında bulunan tepeler vasıtasıyla, savunmaya elverişli bir bölgedir. Küçük Traboş, şehrin etrafı ile bataklıklara hâkim olan Traboş ve diğer müstahkem mevkiiler (Kraja, Şiroka, Murikan, Oblika, Goriça, Bardiça, Bardanyolet, Golemi, Boksi gibi) İşkodra şehrini, ele geçirilmesi çok zor olan bir müstahkem mevkii haline getirmiştir[418].

---

[416] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 29, S. 78, s. 14-16, Belge No: 1708.
[417] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 69-70.
[418] Volkan Marttın, *a.g.m.*, s. 68.

İşkodra Müstahkem Mevkii, sahip olduğu doğal yapısı göz önüne alınıp dört kısma ayrılarak savunma bölgeleri oluşturulmuştur;

1. Doğu'da Drin Nehri ile Kır Suyu arasında kalan bölüm Kır Bölgesi,

2. Batı'da İşkodra Gölü ile Boyana Nehri arasında kalan bölüm Traboş Bölgesi

3. Kuzey'de İşkodra Gölü ile Kır Suyu arasında kalan bölüm Ova Bölgesi,

4. Güney'de Drin Nehri ile Boyana Nehri arasında kalan bölüm Birdiça Bölgesi şeklinde adlandırılmıştır[419].

Ayrıca, bu bölgelerin haricinde, ikinci derecede önemli olmakla birlikte sevk ve idare açısından gerek görüldüğü için yapılmış olan iki bölge daha mevcuttur. Bunlar, Kır Suyu ve Drin Nehri arasındaki bataklıkların gerisi ve İşkodra'nın güneyindeki Derviş Tepe Bölgesi ve Kır Suyu setlerinin bulunduğu bölge olan Setler Bölgesi'dir[420].

Bölgede tahkimat faaliyetleri, 1911 yılının ortalarından itibaren başlamıştır. Ova Bölgesi, önem sırasına göre, diğer bölgelerden önde gelmekle beraber tahkimatı da daha önce başlamıştır. Beş direnek ile iki batarya mevzii yapılarak tel örgüleri de tamamlanmıştır. Sarp bir bölge olan Traboş ise, savunulması kolay bir bölge olmuş nitekim yalnızca belli başlı yerlerde harekete müsaade etmiştir. Tahkimatı savaş sırasında da devam etmiştir. Birdiça Bölgesi'nde ise dört direnek, iki batarya mevzii ve iki ışıldak mevzii hazırlanmıştır, Direneklerin etrafına tel örgüler çekilmiştir[421].

a. Kranya Muharebesi

General Martinoviç idaresindeki Karadağ Güney Ordusu, iki koldan hareket ederek 10 Ekim tarihinde Tük sınırını geçmiştir. Ordunun bir kolu İşkodra Gölü kıyısından ilerleyerek, Traboş'a en yakın nokta olan Zogay'a kadar gelmiş, diğer kolu oluşturan birlikler ise güneye doğru ilerleyerek Boyana Nehri'ni

---

[419] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 55.
[420] Aynı yer.
[421] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, 31-32.

aşmışlardır[422]. Aynı gün Karadağ ordusu Goriça-Selita hattında kalmış, ancak Kranya bölgesinde bulunan Müslüman köylerine saldırıp buraları yakarak daha batıya, Zogay-Selita hattına kadar ilerlemişlerdir[423]. Bu köylerin halkı, getirebildikleri kadar yiyecek ve hayvanları ile İşkodra'ya sığınmışlardır.

Savaşın ilanıyla beraber Karadağ kuvvetlerinin harekete geçip İşkodra'nın batı kısımlarına kadar gelmiş olmaları endişeye sebep olmuştur. Çünkü kalenin tahkimatı tam anlamıyla bitmediği gibi, Traboş bölgesinin onarımı da daha tamamlanamamıştır. Bu sebeple, bölgeyi korumak ve Karadağ askerlerinin yaklaşmalarına imkân vermeden onları daha ileri bir noktada karşılamak amacıyla, kalede bulunan genel yedek kuvvetlerden, Binbaşı Sadeddin Bey kumandasındaki bir kuvvet, Traboş bölgesine sevk edilmiştir[424]. Bu kuvvetler, Boyana Nehrini, üzerindeki köprünün henüz tamamlanmamış olmasından dolayı, kayıklarla geçerek, nehrin batı sahiline ulaşmışlardır.

Bu bölgede, 11 Ekim günü meydana gelen ilk çarpışma, küçük çaplı piyade atışları ile başlamış, topçu ve makineli tüfeklerin ateş açmasıyla beraber şiddetlenmiştir. Karadağ ordusu, özellikle makineli tüfeklerin ateşi altında çok kayıp vermekle birlikte, hızlıca takviye edilerek, saldırılarına devam etmiş ancak inatla taarruz etmesine rağmen sonunda Türk askerinin sarsılmayan azmi ve manevi kuvveti sayesinde taarruzları kırılarak akşama doğru silah ve cephanelerini arkalarında bırakarak batı istikametinde çekilmişlerdir. Bu muharebe esnasında birliğin kumandanı olan Binbaşı Saadeddin Bey, düşmanla karşı karşıya girdiği mücadelede ağır yaralanarak, kısa bir süre sonra şehit olmuştur. Bu durum Şehbal'de *"Karadağ askeriyle meydana gelen ilk muharebelerde kahramanlık gösterirken şehit olmuştur"*[425] ifadesiyle yer almıştır. Saadettin Bey'den sonra birliğin kumandanlığına Kıdemli Kurmay Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz getirilmiştir[426].

---

[422] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 278-279.
[423] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 211.
[424] Aynı yer.
[425] "Karadağ Hududunda Şehit Olan Binbaşı Salahaddin Bey Merhum", *Şehbal*, 15 Teşrini-evvel 1320.
[426] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 92.

İşkodra Kalesi yakınlarında meydana gelen bu ilk muharebenin Türk askerinin başarısı ile sonuçlanması, savaş başladığında hala tamamlanamamış olan İşkodra Kalesi tahkimatının tamamlanabilmesi için zaman kazandırmış olması açısından önemlidir. Bu muharebede Karadağlılar, hedefledikleri mevziiden uzak kalmışlar, Traboş mevzilerine karşı ilk top atışlarını muharebeden ancak 11 gün sonra yapabilmişlerdir. İşte bu 11 günlük süre bölgenin tahkimatının sağlamlaştırılması açısından önemli olmuştur.

Kranya Muharebesi'nin ardından, 22 Ekim ile 29 Ekim tarihleri arasında geçen günlerde her iki taraf arasında kayda değer bir muharebe yaşanmamıştır. General Martinoviç, ancak düzenli bir kuşatma sonucunda Traboş ve çevresinin ele geçirileceğini anlamış ancak kuşatma için gerekli olan toplar bölgede mevcut olan yol sıkıntısından dolayı bölgeye hızlıca ulaştırılamamıştır. Bir süre sonra büyük zorluklarla getirtilen takviye topları, Traboş ve çevresinde bombardımana başlasa da, önemli bir sonuç elde edilememiştir. Karadağ'ın merkez ordusu ise 20 Ekim'de İşkodra Kalesi'ni doğu yönünden bombalamaya başlamıştır. 22 Ekim'e kadar hem Traboş hem de İşkodra'yı belirli aralıklarla bombalayan Karadağlılar, bir sonuç elde edemeyerek kalenin kuşatılmasında da ilerleme kat edememekle beraber[427], sonraki günlerde İşkodra'yı muhasaraya devam etmeye çalışmışlardır[428].

İşkodra Kalesi'nin ele geçirilmesi için kilit nokta olarak gördüğü Birdiça'yı almak için uğraşan General Martinoviç, bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle Traboş'u ele geçirmesi gerektiğinin de farkında olmuştur.

b. Ova Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler

14 Ekim tarihinde Tuz şehrini ele geçiren Karadağ kuvvetlerinin ileri harekâta devam edebilmeleri için önlerinde engel kalmamış ve harekâtları devam etmiştir. Ancak Karadağ ordusunun yanında yer alan Malisörlerin harekâtları, Tuz Muharebesi'nde verdikleri fazla kayıplar, cephanelerinde meydana gelen eksikliklerden ötürü daha yavaş olmuştur. 17 Ekim tarihinde Karadağ ordusundan iki tabur ile Malisörler Koplik'e gelerek, kuzeyden güney yönüne doğru inecek olan

[427] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 280-281.
[428] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 29, S. 78, s. 32-35, Belge No: 1714.

kuvvetlerinin rahat hareket edebilmeleri için Pronisat Deresini ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Düşman ordularının bu harekâtları esnasında, 24. İşkodra Nizamiye Tümeni'nden birlikler, Traboş bölgesinin tahkimatıyla uğraşıyorken, kuzeyden kaleye doğru gelen Karadağ kuvvetlerini durdurabilmek için engel olamamışlardır[429]. Bu düşman kuvvetlerine karşı, civarda bulunan Müslüman Malisörlerden gönüllü olanlar ile Puka'dan gelen Malisörlerin birleştirilip takviye edilerek yeni bir kuvvet oluşturulmasına ve böylelikle Boks-Vorfa dağ yolunun bir süre kapatılarak sağlamlaştırılmasına karar verilmiştir[430]. Ancak bu karar istenilen sonucu vermemiş ve Karadağlılar Vorfa'yı ele geçirmiştir. Bunun üzerine gönüllü kuvvetler Domni sırtlarına çekilmiş, Binbaşı Ali Fehmi idaresindeki birliklerde, onları takviye etmek amacıyla, aynı bölge üzerine harekete geçmiş ve hiçbir mukavemet ile karşılaşmadan Boks sırtlarını ele geçirmiştir. Bundan sonraki günlerde iki taraf arasında devam eden ve çok şiddetli olmayan çarpışmalar sonucunda herhangi bir neticeye ulaşılamamıştır. 29 Ekim 1912 tarihinde ise, Karadağlılar 105 mm'lik iki top ile İşkodra'yı ilk defa ateşe başlamışlardır[431].

c. Kır Bölgesinde Meydana Gelen Muharebeler

ca. Müsellim Köy Muharebesi

İşkodra Gölü'nün doğu yönünde ilerleyen Karadağ kuvvetlerinin öncü birlikleri, 25 Ekim 1912 tarihinde Kır Nehri'ne yaklaştıkları zaman, Türk kuvvetleri Karadağlıların kullanamamaları için, Kır Nehri üzerinde bulunan, Mes Köprüsü'nü tahrip etmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Ancak köprü tamamen tahrip edilemediği ve bir gün önce Müsellim Köy sırtlarında bulunan müfreze hiçbir kuvvet bırakmadan geri çekildiği için Karadağ kuvvetleri 28 Ekim tarihinde tekrar ilerleyerek Kır Nehri'ni geçmiştir. Ardından Müsellim Köyü üzerinden kalenin en zayıf tarafı olan Bardanyolt tepelerine saldırmışlardır. Başlangıçta pek bir ilerleme

---

[429] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 93; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 223.
[430] Aynı yer.
[431] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 94-95.

kat edememelerine rağmen, sonunda Yeşil Sırt ve batısında bulunan tepeleri ele geçirmişlerdir[432].

Karadağ kuvvetlerinin bu ilerlemeleri karşısında daha fazla kuvvetle taarruz etme zorunluluğu doğmuş ve bu amaçla İşkodra Kalesi'nin Kuzey ve Doğu cepheleri Kumandanı olan Esat Paşa görevlendirilmiştir. Esat Paşa 28 Ekim tarihinde Kır Bölgesi Kumandanı Albay Cemal'e; *"Kale genel ihtiyatından yarın için emrinize verilen ve savaş düzenine bağlı yazılı olanı gösteren parçalar ve bölge kuvvetlerinden ayırt edebileceğiniz kuvvetlerden oluşan müfreze ile yarın sabaha karşı şafakla beraber ilerinizdeki sırtlar üzerinden düşmana taarruz edip düşmanı mahvetmeniz istenmektedir. Düşmanın Müsellim Köy yönünden sağa doğru atılması hareket eden kuvvetin birleşmesine engel olacak ve geri çekilme çizgisini dahi keserek mahvolmalarına ve perişanlıklarına sebebiyet vereceğinden bu hususun yüksek harekette bakılması, dikkate alınması tavsiye olunur"* ifadeleriyle bir emir vermiştir[433]. Yani 29 Ekim sabahı erken vakitte taarruz edilmesi emri verilmiştir.

Taarruzun yapılacağı gece, İşkodra'da bulunan toplar, Kır Nehri içerisinden zor bir şekilde geçirilerek taarruz için seçilen Pusu Tepe'deki mevzilere yerleştirilmiştir. Kolordu Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın da, saldırıdan 1 gün önce bölgeye gelerek araziyi ve düşmanın durumunu incelemesinin ardından 29 Ekim sabahı topçu ateş desteğiyle beraber taarruz başlamıştır. Ertesi gün, 30 Ekim'de gerçekleşen Türk saldırısıyla beraber Karadağ kuvvetleri büyük kayıplar vererek bir gün önce ele geçirdikleri bölgelerden çekilmek zorunda kalmışlardır. 31 Ekim gününe gelindiğinde Kır Nehri'nin doğu kesimi Karadağ askerlerinden temizlenmiştir. Hasan Rıza Paşa, bu muharebenin sonucunu, Manastır'da bulunan Batı Ordusu Komutanlığı'na yazmış olduğu bir rapor ile şu şekilde bildirmiştir; *"Kır Suyu'nu geçerek İşkodra'nın doğusunda ilerlemeye çalışan Karadağ'ın Nikşik Tümeni ile kalenin genel ihtiyatı arasında Müsellim Köy'ün güneydoğusunda bulunan sırtlarda 29 Ekim 1912 Salı günü başlayan muharebe iki gün devam etmiş, dokuz tabur olduğu tahmin edilen düşman kuvvetleri tam bir bozguna uğratılmıştır. Düşmandan bir tabur sancak, iki bölük bayrağı, yüzlerce tüfek, çok sayıda cephane,*

[432] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 58.
[433] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 230.

çadır, askerî eşya ele geçirilmiştir. Muharebenin üçüncü gününde düşman kuvvetlerini takip eden askerlerimiz Kır Nehri'nin sol kesimini düşmandan tamamen temizlemiştir. Düşman kuvvetlerin ölü sayısı 1.000'in üzerinde iken yaralılarının da bir o kadar çok olduğu tahmin edilmekte, bizim kaybımızın ise ölü ve yaralı olarak toplamda 385 kişi civarında olduğu, bunun dışında 14 askerimizin ise kayıp olduğu bildirilmiştir"[434].

Karadağ ordusu içerisinde olup harekâtı takip eden İsviçreli Teğmen Egli, bu muharebe esnasında orada bulunmadığı için Karadağlılardan aldığı bilgi doğrultusunda, muharebeyle ilgili şu ifadelerde bulunmuştur; *"25 Ekim'de öncü birlikleri ile Boks civarındaki Kır Nehri'ne gelen Prens Danilo ve kuvvetlerinin ileri yönde harekâtı bu bölgede durmuştur. Çünkü Mes Köprüsü Türklerin şiddetli ateşi altında bulunmaktadır. Bu yüzden Karadağ Ordu Komutanlığı Drivast civarında Kır vadisi üzerinde yeni bir köprü inşa etmeye mecbur oldular. Çünkü derin ve geniş olan Kır vadisini başka türlü geçmek mümkün değildi. 28 Ekim'de köprü tamamlandı. Kuvvetler Büyük Bardanyolt Tepelerine yöneldiler. 30 Ekim sabahı çok erken bir saatte Türkler üstün kuvvetleri içine alacak şekilde bir taarruz yaptıklarından dolayı dağlılar geri dönmek zorunda kaldılar. Öğlenden sonra Kır'ın güneyindeki bütün kuvvetler sağ sahile geçti ve gurubun büyük kısmı Vraka'ya, kendi ordu karargâhı da Gruda'ya çekilmiştir"*[435].

Karadağ kuvvetleri, Traboş, Ova ve Kır bölgelerinde 22 gün boyunca devam eden muharebeler sonucunda bile hala İşkodra Kalesi'ni kuşatmayı başaramamışlardır.

cb. Kakarik Muharebesi

Bardanyolt sırtlarında meydana gelen muharebeleri takiben, 31 Ekim'de Karadağ kuvvetlerinden iki tabur, İşkodra-Selimiye-(Leş)-Şingin yoluna hâkim olup İşkodra Kalesi'nin bağlantısını kesmek amacıyla, Boyana Nehri kıyılarında bulunan Malisörlerle birlikte Yuga Boğazı'ndan Kakarik sırtlarına çıkmışlardır. Bunun üzerine Binbaşı Ali Fehmi kumandasındaki Elbasan Redif Tümeni, 1 Kasım'da, bu

[434] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, 246.
[435] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 244.

yolun açılması için görevlendirilmiştir. Ancak Ali Fehmi Bey'in 2 Kasımda yazdığı raporda, düşman kuvvetlerinin sayısının belirlenemediği ve yalnızca Elbasan Taburu ile bu işin içinden çıkılamayacağını bildirmiştir. Ertesi gün ise düşmanın durumuyla ilgili daha detaylı bir rapor yazılmış, nitekim raporda da belirtildiği üzere 3 Kasım'da Karadağ kuvvetleri, takviye kuvvetlerle güçlendirilmiştir[436].

Şingin Limanı, İşkodra'nın İstanbul ve Selanik ile olan ulaşımının rahat bir şekilde sağlandığı bir yoldur. İşkodra Kalesi için önemli olan bu ulaşım yolunun Ali Fehmi Bey ve emrindeki güçler ile açılamayacağının anlaşılması üzerine, Albay Cemal Bey emrinde yeni bir müfreze Barbaluş'a gönderilmiş, Binbaşı Ali Fehmi Bey ve kuvvetleri de Cemal Bey'in emrine girmiştir.

Muharebenin meydana geldiği bölge, yani Kakarik sırtları, çok dik yamaçlı ve etrafı bataklıklarla çevrili bir dağdır. 350-390 metre yüksekliğinde olan bölgenin, Yuga Boğazı'ndan Baldıran'a kadar olan uzunluğu 19 kilometre ve genişliği de 1.5-2 kilometre arasındadır. Kuzeyinde Drin Nehri vadisi, güneyinde ise Kakarik ve Baldıran bataklık ve gölleri bulunmaktadır. Bataklıktan dolayı da batı istikametinde ulaşım sağlanamamaktadır. Kış mevsiminde ise Kukli civarında bulunan Drin Nehri'nden Kakarik sırtlarına çıkabilmek için iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bataklığı olmayan ve yolları biraz daha iyi olan Kukli, diğeri ise Kukli'nin 2 kilometre kuzeybatısında bulunan Yuşi'dir. Barbaluş'tan Yuşi'ye geçebilmek için çok çamurlu ve bataklık olan bir ovanın geçilmesi gerekmektedir. İşte Karadağ kuvvetlerinin sol kolu Yuşi Geçidi'ne, sağ kolu da Kukli'den geçen yollara uzanmıştır[437]. Karadağ ordusunun mevcut durumunu öğrendikten sonra müfreze kumandanı Albay Cemal, Kakarik Dağı'nı tutarak İşkodra-Leş yolunu kapatan Karadağ kuvvetlerini buradan uzaklaştırmak ve bahsi geçen yolu açmak amacıyla, Yuşi üzerinden düşmanın sol tarafını kuşatacak şekilde bir taarruza karar vermiştir. 4 Kasım sabahı "*Düşman Kakarik sırtlarının görünen kısmındadır. Onları bu*

[436] Ali Fehmi Bey'in düşmanın durumu ile ilgili yazmış olduğu raporların tam metni için Bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 110-111.
[437] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 251.

sırtlardan atarak, Şingin-Selimiye yolunu açacağız"[438] şeklindeki ifadesiyle verdiği emirden sonra birlikler iki hat üzerinden harekete geçmişlerdir. Türklerin harekete geçmeleriyle birlikte, Karadağ kuvvetleri de makineli tüfeklerle ateş açmaya başlamışlardır. Türk kuvvetleri çok hızlı bir şekilde tepeleri tırmanıp harekete geçmiş olsalar da, yaşanan bir kargaşa sonrasında[439], geri çekilmek zorunda kalarak, Barbaluş ve Kukli arasında kalmışlardır.

4-5 Kasım gecesini bu bölgede geçiren Türk kuvvetlerinin, sabah Kukli'nin batısında bulunan sırtları tutmaları kararlaştırılmış ancak askerler arasındaki birliğin sağlanamamasından dolayı bu harekât gerçekleştirilememiştir. Bundan sonra aynı gün yani 5 Kasım'da Kukli üzerinden Karadağ kuvvetlerinin sağ yanına taarruz kararı alınıp harekete geçilerek bazı tepeler ele geçirilmiştir. Karadağ kuvvetlerinin sol yanını kuşatıp geri çekilmelerine engel olabilmek ve onları Kakarik Dağları'nda imha edebilmek amacıyla tekrar başlayan taarruz, iki taraf arasında şiddetli bir şekilde devam etmiş, akşam olmadan hemen önce Karadağ kuvvetlerinin gerisinden bir yürüyüş kolunun geldiği görülünce, üzerlerine açılan ateş sonrasında bu kol dağıtılmıştır. 6 Kasım sabahı yeniden taarruza başlamak için hazırlık yapılırken, düşman tarafında hiçbir hareket görülmemiştir. Çok soğuk ve sisli olan hava, biraz açılınca Türk kuvvetlerinin karşısında kimsenin olmadığı, Karadağ kuvvetlerinin toplarını, yük hayvanlarını, cephanelerini de bırakarak geri çekildikleri ortaya çıkmıştır. Yuga Boğazı'nda bulunan Osmanlı keşif kolunun verdiği rapora göre düşman kuvvetleri 6 Kasım'da Belay istikametine doğru çekilmişlerdir[440]. Nitekim Sekizinci Mürettep Kolordu Komutanlığı'na gönderilen, 8-9 Kasım 1912 tarihli

---

[438] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 112.

[439] Karadağ kuvvetlerinin Türk Nişancı Taburu üzerine ateş açmasıyla beraber, harekete geçen taarruz ruhuna sahip Türk kuvvetleri, birbirleriyle yarış eder gibi, hızlıca kayalık olan tepelere tırmanıp düşman mevzilerine girmişler ve düşman birliklerinden bazılarının geri çekilmesini sağlamışlardır. Bu esnada ileri harekete devam eden Türk kuvvetlerinin, düşman askeri zannedilmesinden dolayı kendi taraflarından üzerlerine top atışı yapılmaya başlanmış, bunun sonucunda da birlikler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 253; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım,* s. 113.

[440] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 59-61.

raporda 6 Kasım tarihine kadar olan süre içerisinde İşkodra'nın hala direnmekte olduğu belirtilmiştir[441].

7 Kasım'da Elbasan Redif Taburu, Ali Fehmi Bey kumandasında olmak üzere Barbaluş'ta bırakılmış, diğer bölükler ise İşkodra'ya gitmek üzere harekete geçmişlerdir. Başarılı bir muharebe olmasının neticesinde yolların açılmasının ardından Selimiye'de bekleyen bazı Redif birlikleri ile eksiklikleri tamamlanan ikmal askerleri İşkodra'ya gidebilmişlerdir[442].

Bu muharebe ile ilgili, Batı Ordusu Kumandanlığı'na, Hasan Rıza Paşa tarafından gönderilen rapor şöyledir:

"Karadağlıların Çetine Tümenine mensup bir tugayı, General Ivan Goroviç komutasında 1 Kasım günü Boyana'yı geçerek Malisörler ve civardaki Katolik Arnavutlarının bir bölümü ile birlikte Selimiye taraflarına ilerlemeye cesaret etmeleri üzerine kalenin genel Rediflerinden bir kısım kuvvet, Buşat üzerinden düşmana saldırmış ve Kakarik Sırtları üzerinde düşmanı mahvetmişler, 4 Kasımdan 7 Kasıma kadar üç gün süren çarpışmadan sonra yedi tabur kuvvetinde bulunan düşman bütün cephaneleriyle bütün eşyalarını terk ederek Belay tarafında bozguna uğradı ve kaçmak zorunda kaldı. İşte bu çarpışmada düşmanın yüze yakın ölüsüne ve arazinin fevkalade zorlu olmasına rağmen beşi subay olmak üzere yirmi sekiz erimizin şehit olduğu, yetmiş üç erimizin yaralı olduğu bildirilmiştir"[443].

cc. Şingin ve Selimiye'nin Karadağlıların Eline Geçmesi ile İşkodra Şehrinin Tamamen Kuşatılması

Kakarik Muharebesi'nden sonra Selimiye'de bulunan kuvvetler yerlerinde kalmıştır. Yine aynı muharebeden sonra Karadağlıların Şingin ve Selimiye yönüne ilerleyeceği haberi üzerine Selimiye'de bulunan kuvvetler 10 Kasım'da Şingin'e hareket etmişlerdir. 14 Kasım'da iki taraf karşı karşıya gelmiş ve 16 Kasım'da Şingin Karadağlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalle birlikte Türk kuvvetleri, kendileri

---

[441] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 29, 78, s. 42-44, Belge No: 1717.
[442] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 116.
[443] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 258.

için önemli olan bir iskeleyi kaybetmişlerdir. İşkodra Kumandanlığı tarafından, Şingin'in tekrar ele geçirilmesi emredilmesine rağmen bu gerçekleşemediği gibi, Türk kuvvetlerinden üstün durumda olan Karadağ ve Sırp ortak kuvvetlerinin taarruzu sonucunda Selimiye, 18 Kasım'da teslim olmak zorunda kalmıştır. Karadağlıların, Kasım ayının ortaları olmasına rağmen, asker sayılarının da yetersizliği gibi sebeplerden dolayı hala tamamlayamamış oldukları İşkodra Kalesi'nin kuşatması, 18 Kasım'da Sırp 3. Ordusu'nun Arnavutluk içlerine doğru giderek Karadağ Kıyı Tümeni ile birleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir[444]. Artık İşkodra şehri her taraftan kuşatılarak, sahil ile olan bağlantısı kesilmiştir.

E. Çatalca Ateşkesi ve İşkodra Şehrine Yansıması ile Bu Sırada Meydana Gelen Muharebeler

Ekim 1912 başlarında meydana gelen I. Balkan Savaşı'nda, ayın sonuna gelindiğinde Türk Doğu ve Batı Orduları eş zamanlı olarak birçok yenilgiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yenilgiler sonucunda İşkodra'nın Türk Batı Ordusu ile olan bağlantısı kesilmiş ve artık Karadağ'ın şehir üzerindeki baskıları artmaya başlamış, Türk kuvvetlerinin savunması güçlü bir şekilde devam ederken, Sırp ordusunun Karadağ'a desteğiyle birlikte İşkodra Kalesi her taraftan kuşatma altına alınmıştır. Kalenin kuşatma altında olduğu günlerde, Türk Doğu Ordusu ile Bulgar kuvvetleri arasında 3 Aralık 1912 tarihinde Çatalca önlerinde bir ateşkes imzalanmıştır. Bu ateşkes bir süreliğine de olsa taraflar arasındaki silahları susturmasına rağmen, kuşatma altında bulunan Edirne, Yanya ve İşkodra şehirlerindeki mevcut durumu değiştirmemiştir. Bulgar Hükümeti tarafından Çetine'ye çekilen bir telgraf ile Kral Nikola'dan askerî harekâtın durdurulması istenmiş, Kral askerlerinin yorgunluğu dolayısıyla bu durumu iyi karşılarken, aynı durum İşkodra Kolordu Kumandanlığı tarafından bu şekilde karşılanmamıştır. Şöyle ki; ateşkes yapıldığına dair bilgi 4-5 Aralık 1912 tarihinde Batı Ordusu Kumandanlığı tarafından Berat'ta bulunan Ferik Mahmut Hayret Paşa'ya telgrafla bildirilmiştir ancak bu bilgi Mahmut Hayret Paşa tarafından uygun ortam elde edilemediğinden dolayı İşkodra Kumandanlığı'na

[444] Eminalp Malkoç, *a.g.m.,* s. 69.

ulaştırılamamıştır[445]. Bunun üzerine ateşkesten birkaç gün sonra 6 Aralık 1912 tarihinde göl vasıtasıyla İşkodra'ya beyaz bayraklı bir gemi gelmiş, Karadağ Prensi Piyer'in yaveri olan Karadağlı bir subay tarafından ateşkes emri bildirilmiştir. İskeleye gönderilen Müstahkem Mevkii Kurmay Başkanı Kolağası Kiramettin Bey, zarfı bizzat açmış, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın ateşkes kararını İşkodra'ya bildiren ve Fransızca yazılmış olan bir telgraf ile karşılamış ve bu kararı telefon vasıtasıyla, Almanca olarak Hasan Rıza Paşa'ya bildirmiştir. Hasan Rıza Paşa, Karadağlıların aracılığı ile gelen bu bilgiye güvenmeyerek, böylesine önemli bir bilginin Türk Ordusu Genelkurmayı tarafından gönderilen bir Türk subayı ile ulaştırılması gerektiğini belirterek, görüşme için gelen Karadağ subaylarını geri göndermiş ve böylece bölgede ateşkes geçerli olmamıştır[446].

Ateşkes yapıldıktan sonraki süreçte de, İşkodra ve etrafında, Traboş, Birdiça, Kır, Ova bölgelerinde çarpışma ve muharebeler devam etmiştir[447]. Birdiça bölgesinde meydana gelen Zadrima Muharebesi konumuz için bu noktada önem teşkil etmektedir.

1. Zadrima Muharebesi

Türk kuvvetleri, ateşkes devam ederken, birkaç defa erzak toplayabilmek amacıyla kaleden çıkış yapmışlardır. Bu çıkışlardan birinde, Drin Nehri doğusunda bulunan köylere gitmiş olan Türk kuvvetleri, 14 Aralık'ta Sırp kuvvetlerinin saldırısına uğramış, Pistuli bölgesinde meydana gelen çarpışmalarda, Sırp kuvvetleri takviye almış ve ertesi gün 15 Aralık'ta Türk kuvvetleri bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çarpışmalar, 16-18 Aralık 1912 tarihleri arasında Saraydayç bölgesinde meydana gelecek olan Zadrima Muharebesi'ne sebep olmuştur. Nitekim Hasan Rıza Paşa, Arnavutlar üzerinde kurulan Sırp baskısını kırmak amacıyla Arnavutları Sırplara karşı ayaklandırmak için fırsat kollamakla beraber Sırplara Arnavutların gözü önünde bir darbe vurmanın etkili olacağını düşünmüştür. Sırpların bu saldırıları neticesinde de harekete geçilerek, kale genel ihtiyatından bir taarruz kuvveti

---

[445] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 135.
[446] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 267.
[447] Eminalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 69

oluşturulup Elbasan Tümen Kumandanı Cemal Bey'in emrine verilerek Buşat'a gönderilmiştir[448]. Karadağlılar gibi zor ve inatçı bir düşman ile muharebeye alışmış olan Türk kuvvetleri, Sırplar karşısında çok zorlanmamışlardır. Muharebe başladıktan kısa bir süre sonra zayıf olan Sırp direnişi kırılmış ve Sırplar Miyet tarafına çekilmişlerdir[449]. 18 Aralık sabahı erkenden düşmana saldırı planı yapan Türk kuvvetleri, sisli olan havaya rağmen harekete geçmiş, karşılıklı çarpışmalar meydana gelmiş, sis ortadan kalktığında ise makineli tüfekler de devreye girmiştir. Türk kuvvetlerinin taarruza geçmesinin ardından, düşman birlikleri mevzilerinde çok sayıda ölü bırakarak, kaçmaya başlamışlardır. Muharebe sonunda, yük hayvanları da dâhil olmak üzere bir miktar silah ve cephane ele geçirilmiştir.

Hasan Rıza Paşa, Sırp kuvvetlerinin ağır mağlubiyetini ve Türk kuvvetlerinin geri dönmek istediği haberini aldıktan sonra, Kolağası Abdurrahman Nafiz'e takibe devam edilmesini söyleyerek yapılacak harekâtı bildirmiş ancak Abdurrahman Nafiz Bey'in, askerlerin üç gündür uykusuz ve yorgun olduğunu bildirmesi üzerine ise takipten vazgeçmiştir. Müfreze bundan sonra 19 Aralık'da İşkodra'ya varmıştır[450].

Zadrima Muharebesi, Sırp ordusunun Arnavut halk üzerinde kurduğu nüfuz ve etkisini ortadan kaldırmak için etkili olmuştur. Arnavutlar arasından Osmanlı kuvvetlerinin hem yanında hem de karşısında olanlar, meydana gelen bu savaşı etrafta bulunan tepelerden izleyerek, Sırpların kendilerinden az olan bir kuvvet karşısında nasıl mağlup olarak kaçtıklarını bizzat kendi gözleri ile görmüşlerdir[451].

Zadrima Muharebesi sonrasında, İşkodra Kolordu Kumandanı Hasan Rıza Paşa, Başkomutanlığa bir rapor yazarak durumu şu şekilde bildirmiştir;

"Aralık ayının üçüncü gecesi, sisten ve gece karanlığından yararlanan Karadağlılar tarafından kalenin kuzey yönüne yapılmış olan bir baskın başarı ile atlatılmıştır. Aralık ayının 15. günü ise Zadrima'da bulunan Sırp Müfrezesi, Piston

---

[448] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 137-138.
[449] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 63.
[450] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 287-288.
[451] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 289.

Köyü'ndeki ileri karakolumuza taarruza geçmiştir. Bunun üzerine Elbasan Tümeni Kumandanı Albay Cemal Bey Kumandasında, kale genel ihtiyatından gönderilen mürettep müfreze ile Zadrima ve Selimiye'de bulunan Sırp Tugayı arasında meydana gelen ve iki gün süren kanlı savaşta beş tabur piyade, dört seri ve bir adi dağ topundan oluşan Sırp kuvveti sekiz yüze yakın ölü vererek tümüyle dağıtılmış ve yenilmiştir. İşkodra Kalesi'nin her türlü gereksinimi yeter derecede, asker ve ahalinin moral gücü olağanüstü bir durumdadır. Meydana gelen çok sayıdaki muharebelerde ikişer üçer kez yaralanıp da iyileşen subaylar ve erler büyük bir istekle savaşa atılmakta ve kazanılan her başarı hepsinin istek ve hevesini arttırmaktadır. Düşmanın moralinin ise pek düşük olduğu, tutsakların sözlerinden anlaşılmaktadır"[452].

2. Hasan Rıza Paşa'nın Şehit Edilmesi ve Öncesinde Yaşanan Gelişmeler

Zadrima Muharebesi'nden iki hafta sonra 31 Aralık 1912 tarihinde Sırplar tarafından gönderilen ve iki dil bilen bir memur Birdiça Bölgesi ileri Karakol Kumandanlığı'na resmi bir mektup getirmiştir. Mektupta Osmanlı Devleti ile Balkan Müttefikleri arasında var olan ateşkesten dolayı İşkodra'nın bu durumla ile ilgili bir emir alıp almadığı sorulmuş, Birdiça Bölge Kumandanı, Hasan Rıza Paşa'dan aldığı emir üzerine, ateşkes konusunda hükümetimizin bir bildirisi olmadığı cevabını vermiştir[453]. Yani Hasan Rıza Paşa, daha önce İşkodra'ya vapurla gelen Karadağlı subayın getirdiği ateşkes emrini yok saymıştır.

6-7 Ocak 1913 tarihinde Batı Ordusu Kumandanlığı tarafından bir haberci aracılığıyla gönderilen ve ateşkes zamanı hakkında bilgi veren şifre, gecikerek 27-28 Ocak 1913 tarihinde İşkodra'ya gelmiştir. Hasan Rıza Paşa, bu şifreye cevabını yine aynı haberci vasıtasıyla 30 Ocak 1913 tarihli, ki bu günün gecesinde şehit edilmiştir, bir şifre ile bildirmiş ve şunları yazmıştır; *"Ateşkes antlaşması hakkında kolorduya resmi bir bilgi gelmemiştir, Zadrima Savaşı'ndan sonra Sırplar tarafından Birdiça Bölgesine gönderilerek ateşkese dair yazılı bir emir alıp almadığımız sorusundan*

[452] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 29, S. 78, s. 60-62, Belge No: 1723.
[453] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 308.

başka herhangi bir haber de gelmemiştir. Tarafıma gönderilen emir telgraflarının İşkodra'ya ulaştırılmaması Karadağ hükümetinin işi olsa gerektir. Eğer ki ateşkes İşkodra'yı da kapsayacaksa, bunun için uygun delegeler gönderilmesi, durumun Başkomutanlık tarafından Karadağ ve Sırp hükümetlerine bildirilmesi ve kale için hayati önem taşıyan erzakın Boyana vasıtasıyla getirilmesi istenmektedir"[454]. Hasan Rıza Paşa, bu cevabıyla ateşkes için hazır olduğunu ifade etmekle birlikte, Karadağ ve Sırp Hükümeti tarafından hiçbir resmi girişim olmamış bunun sonucunda ise ateşkesin resmen bildirilmemiş olması hali Hasan Rıza Paşa'nın şehit edilmesine kadar sürmüştür.

Hasan Rıza Paşa, şehit edilmesinden üç gün önce, 28 Ocak 1913 tarihinde bölüklere ateşkes durumunu açıklayan bir bildiride bulunmuştur; *"Edirne önlerinde bulunan Sırp ve Bulgar orduları fazlaca kayıp vererek yenilgiye uğramışlar, bunun üzerine Yunanistan hariç olmak üzere, müttefik devletler barış görüşmelerine başlayarak, bir ateşkes imzalamaya mecbur kalmışlardır. Ancak İşkodra'yı kolay bir şekilde ele geçirmeyi düşünen Karadağlılar, ateşkesi bildirmek üzere Batı Ordusu Kumandanlığı tarafından gönderilen kurmay yüzbaşının İşkodra'ya girmesine engel olmuş, Sırpların Zadrima yenilgisi üzerine müttefik devletlerin Başkomutanlıktan olan istekleri üzerine 28 Ocak 1912'de çekilen telgrafın da aynı sebeple İşkodra'ya ulaşmasını engellemişlerdir. Allah'a güvenerek vatanın temiz topraklarını ve meşru haklarını savunmak için kanlarını döken kolordumuzun, hile ve oyunla amacından çıkarmaya kalkışan düşmana karşı üstün ve galip gelebilmesini, önce en büyük ve gerçek yardımcımız olan Allah'tan ümid eder, sonra ise büyük bir kararlılık ve sabırla elimizden geleni yapmaya azmederiz"*[455].

Aslında Hasan Rıza Paşa'nın ateşkes emrini yok sayması için geçerli sebepler bulunmaktaydı. Şöyle ki; şehirde bulunan erzak miktarı sınırlıydı. Kendi mevcuduna yetecek kadar erzak bulunmamakla birlikte, bir de savaş esnasında civar köylerden halk gelerek şehre sığınmış ve yaşanan nüfus artışıyla yiyecek sıkıntısı daha fazla ortaya çıkmıştı. Kaleden yapılan çıkışlarla, yiyeceklerin toplandığı bu

[454] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 146-147.
[455] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 309.

bölgeler, ateşkesin kabul edilmesinin ardından düşman idaresine verilebilir veya tarafsız bölge olabilirdi. Bu da şehrin aç kalarak teslim olmaktan başka çaresi olmayacağı anlamına gelmekteydi. Bir diğer sebep ise, İşkodra'da bulunan Arnavut redif, müstafhız ve gönüllülerdi. Şehirde zorla duran bu insanlar, bir ateşkes halinde memleketlerine dönmek isteyecekler ve bu durum, şehrin savunulmasını olumsuz anlamda etkileyecekti[456].

Bahsi geçen bu ateşkes haberi, göl üzerinden Karadağlı bir asker tarafından Fransızca yazılmış bir telgraf ile getirildiğinde, durumun kimseye duyurulmamasına özen gösterilmiş hatta telgrafı okuyan Abdurrahman Nafiz Bey, bu bilgiyi Hasan Rıza Paşa'ya Almanca olarak aktarmıştır. Buna rağmen Esat Paşa, nerden olduğu bilinmemekle beraber konuyla ilgili bilgi sahibi olmuş ve her ne sebeple olduğu bilinmemekle birlikte sürekli olarak bu konunun üzerinde durmuştur. Ateşkesin yapılmamış olmasına açıkça karşı olarak, Batı Ordusu Kumandanlığı'na 30 Ocak 1913 tarihli, gizli bir belge göndermiş ve şu ifadelerde bulunmuştur;

"Vali ve Kumandan Hasan Rıza Paşa tarafından verilen emirle, Karadağ subayının bildirmeye memur olduğu evrak, iade edilerek ateşkesin reddedildiğini haber aldıktan sonra durum kendilerine sorulmuştur. Karadağ subaylarının gerçekten geldiğini fakat düşman ordusuna ait olduklarından dolayı bir hile olabilir düşüncesiyle o evrakı iade ederek ateşkesi de reddettiğini ifade etmiştir. Önce evrakın iadesi, sonra ise ateşkesin düşünülmeden ve araştırılmadan reddedilmesinin büyük bir yanlış olduğunu üzülerek bildirmekle birlikte, yapılan bu yanlışın düzeltilmesi için tarafımdan yapılan girişimlere itiraz edilmekle birlikte, son olarak 9 Ocak 1913 tarihinde Karadağ Sınırı Genel Kuvvetler Kumandanı Mahmut Hayret Paşa tarafından gönderilen belgede bildirilen 4 ve 5 Aralık 1912 tarihli telgraflarda ateşkes yapıldığı resmen bildirildikten sonra da savaşa devam edilmesinin uygun olamayacağından ve devamında da büyük sıkıntılara sebep olacağından, sorumluluğun kendisine ait olduğunu ve düzeltilmesi gerektiğini, yazdığım bir metnin altına dipnot olarak bildirdim. Dışarıdan aldığım haberlere göre, eğer ateşkes kalelerin faydalanması şartıyla yapılmışsa, reddedilmiş olması

[456] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 309-310.

telafisi imkânsız bir zarara sebep olmuştur. Çünkü erzakımız ancak 20-25 gün kadar idare edebilecek, halkta daha şimdiden baş göstermekte olan kıtlığın etkisiyle, (Vezirköprü'den itibaren, Puka, Merdita, Kalmet, Miyet, Selimiye ve ileriye kadar 20. 000 kişi olduğu öğrenilen Sırp kuvvetleri ile Karadağlılar birleşerek saldırıya geçerlerse) İşkodra'nın teslimi o zaman kesinleşecektir. Düşman elinde esir ve rezil olmaktansa, tüm sorumluluk bu halkın bu duruma düşmesine sebep olan, kendine ait devlet arazisi bulunan Hasan Rıza Bey'e ait olmak üzere, kendi kumandam altında bulunan kuvvetlerin askerî kabiliyetlerini araştırarak, direnişler zorunlu hale gelecektir. Şöyle ki, Kumandanın dik başlılığından dolayı kendi başına yaptığı işlerden korkuyorum, bir tekrardan ibaret olan askerî tarihin birçok sayfasında yazıldığı gibi kumandanların uyuşmazlığı yüzünden meydana gelen zararlar büyük tehlikeler getirmiştir, bu yolda bir hataya sebebiyet vermekten sakındığımı arz ederim"[457]

İşkodra Kolordu Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın karargâhı, asıl mevziinin hemen gerisinde bulunmakla birlikte ikamet ettiği yer de buradaydı. 27 Ocak 1913 tarihinde biraz rahatsızlanınca tedavi ve birkaç gün istirahat etmek için şehirde bulunan evine gitmiştir[458]. Paşa, son günlerde dışarıda bulunan tüm Arnavutları, Sırp ve Karadağlılar aleyhine ayaklandırmak için uğraşmıştır. Müslüman Arnavutlarla ilgili sorun olmamakla birlikte asıl tehlikeyi Katolik Arnavutlar yaratmış çünkü onların daha önce düşmanla işbirliği yapmış olduğu bilinmektedir.

Hem Müslüman hem de Hristiyan din adamları ile görüşmelerde bulunan Hasan Rıza Paşa, Karadağlılar ve Sırpların zafer kazanmaları halinde bu durumun Arnavutluk için büyük tehlikeler yaratacağını, Osmanlı Devleti'nin ise bundan sonra tüm yapacaklarının Arnavutluk'un menfaati için olacağını yerel halka ifade etmeye çalışmıştır. Din adamları ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuçlar vermiş, İşkodra Başpiskoposu ise işe resmiyet kazandırmak için Hasan Rıza Paşa'dan Arnavutluk adına şahsî bir teminat istemiştir. Bu teminata göre, Osmanlı Devleti Arnavutluk

---

[457] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 147-148; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 310-311. İşkodra Kalesi'nin müdafaası sırasında kalede görevli bulunan Abdurrahman Nafiz Bey, Esat Paşa'nın Batı Cephesi'ne gizlice gönderdiği bu resmi belgeye, savaştan 13 yıl sonra Batı Ordusu Dosyaları'nı incelerken rastladığını belirtmiştir. Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 311.

[458] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 64.

lehinde çalıştığının teminatı olarak İşkodra Kalesi'nde bulunan Türk Bayrağı'nın altına Arnavutluk Bayrağı'nı da çekecektir. Tüm Katolik Arnavutlar ile Malisörlerin Karadağ ve Sırplara karşı silah kullanmaları şartıyla, bu isteği kabul edeceğini belirten Hasan Rıza Paşa, Başpiskopos ile, 30 Ocak 1913 tarihinde şartlar ve nasıl hareket edileceğine dair esasları belirlemek amacıyla Dervişpaşa Tepesi'nde görüşmeye karar vermiştir[459]. Aynı gün saat 15.20'de Esat Paşa'nın evinde de görüşülecek ve Hasan Rıza Paşa'nın başpiskoposa talimatları olacaktır. Şöyle ki Başpiskopos İşkodra'nın güneyinde bulunan Zadrima ve Naşat'a giderek Sırplar aleyhinde ayaklanma hazırlığına başlayacaktır[460]. Ancak Hasan Rıza Paşa o gün etrafı teftişe çıkmış ve evine geç dönmüş, bu yüzden de belirlenen saatte Başpiskopos ile görüşememiştir. Eve döndüğünde, Esat Paşa'nın yaveri Mesut gelerek Başpiskoposun Esat Paşa'nın evinde olduğunu belirtmiş ve Paşa'nın gelip gelmeyeceğini sormuştur. Hasan Rıza Paşa, odasında bulunan Abdurrahman Nafiz Bey'e bir saat sonra döneceğini söyleyerek 150 metre mesafede bulunan Esat Paşa'nın evine gitmiştir. Aslında Paşa, yaverine, maiyetine haber vermeden ve yalnız başına evden çıkmazken bu defa öyle çıkmıştır. Her iki ev karşı karşıya bulunmakla beraber ortasında bir meydan mevcuttur[461].

Esat Paşa'nın evindeki görüşme tamamlandıktan sonra Hasan Rıza Paşa, karargâha dönmek için evden çıktığı sırada kendisine eşlik etme teklifinde bulunan yaver Mesut'u buna gerek olmadığını söyleyerek geri döndürmüştür. Ardından yoluna devam eden Hasan Rıza Paşa, iki ev arasında bulunan meydanda, saat 18.45'te silahlı saldırıya uğramıştır. Arka arkaya patlayan silah seslerini duyanlar, Esat Paşa'nın evine doğru koşmuş fakat havanın çok karanlık olması ve sokak lambalarının bulunmamasından dolayı etrafta olanları anlamakta zorlanmışlardır. Sonrasında yapılan incelemelerde Hasan Rıza Paşa, meydanın tam ortasında yaralı olarak sırt üstü yatar halde bulunmuştur[462]. İlk müdahalesi hemen orda yapılan Paşa'nın ilk sözleri ise; "*yolda giderken karşıma üç kişi çıktı. Hava çok karanlık olduğundan tanıyamadım. Çok yakınımdan geçen bu adamlar yüzüme bakıp*

[459] Volkan Marttın, *a.g.m.*, s. 55.
[460] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 65.
[461] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e*., s. 293.
[462] Nuri Yavuz, "İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa (1871-1913)" *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, Ankara 1960, s. 1053.

geçerken birisi iki, diğeri de ben yere düştükten sonra bir defa revolverle ateş etti. Üçüncüsü atmadı, nereye kaçtıklarını görmedim"[463] şeklinde olmuştur.

Son ana kadar dirayetini kaybetmeyen Paşa, yaralarının verdiği şiddetli acılara rağmen etrafındakilere bu durumu hissettirmemeye çalışmış, hatta subaylarıyla şakalaşmıştır. Kakarik Muharebesi'nde sağ elini kaybeden Teğmen Kemal'e, *"Kemal! Senin bir yaran var benim üç yaram var. Ben senden daha mutluyum"* diyerek takılmıştır. Ziyaretine gelenlere ordu ve kalenin kuvvetli olarak, mutlaka savunmaya devam etmesini, tek kurtuluşun bu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca vurulması ile ilgili olarak Esat Paşa'dan şüphe duyulduğunu anlayınca, kalenin savunmasının çok daha önemli olduğunu ifade ederek, bu mevzuyu kapattırmıştır[464].

Hasan Rıza Paşa, vefat etmeden kısa biri süre önce birkaç kişi haricindekileri odasından çıkararak, Kolağası Kiramettin Bey'den yüksek sesle Yasin okumasını istemiştir. Yüksek sesle okunan Yasin bitmek üzere iken, 30 Ocak'ı 31 Ocak'a bağlayan gece saat 02.00 sıralarında vefat ederek, şehitlik mertebesine erişmiştir. Paşa'nın vefat sebebi, sağlık heyeti tarafından verilen raporda, mermilerin isabet ettiği organlarda açılan yaraların sebep olduğu iç kanama şeklinde açıklanmıştır[465].

Paşa'nın cenazesi 31 Ocak Cuma günü merasimle kaldırılmış, İşkodra müdafaasında şehit olan askerlerin gömülü olduğu Paruça Camii mezarlığına defnedilmiştir[466].

Hasan Rıza Paşa'nın uğradığı bu haince saldırı ile ilgili olarak yapılan araştırmalar bir sonuç vermemiş, Paşa'ya saldırıp onu şehit edenler yakalanamamıştır. Bu konuyla ilgili soruşturma, sahte ihbarlar, yanlış yönlendirmelerle saptırılmaya çalışılmıştır. Esat Paşa'nın olayla ilgisi olduğu şüpheleri sürüp gitmiş, ama yine de bir sonuca bağlanamamıştır[467]. Gerçek şu ki,

---

[463] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 293.
[464] Volkan Marttın, *a.g.m.*, s. 55-56; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 66-67.
[465] Sağlık heyeti raporunun detaylı hali için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 293-294.
[466] Nuri Yavuz, *a.g.m.*, s. 1065.
[467] Esat Paşa hakkında genel bir şüphe hali olmuştur. Hatta Esat Paşa'nın adamı olan, yanından hiç ayırmadığı Osman Bali'nin bu saldırıyı gerçekleştirerek Hasan Rıza Paşa'nın katili olduğu yönünde söylentiler devam edip durmuştur. Esat Paşa ise bu konuyla bir ilgisinin bulunduğunu asla kabul

kendisine verilen görevi son ana kadar gurur duyulacak bir şekilde yerine getirmeye çalışan ve vatanın bir karış toprağını bile vermemek için, kanının son damlasına kadar müdafaada kalma amacı taşıyan bu şerefli Türk kumandanının, düşmanla işbirliği yapan hainler tarafından şehit edildiğidir.

F. Esat Paşa'nın İşkodra Kumandanlığını Ele Alması ve Çatalca Ateşkesi'nin Son Bulması İle Savaşın Yeniden Başlaması

Hasan Rıza Paşa, vefat etmeden önce, kendisinden sonra emir ve kumandayı üzerine alabilecek olan herhangi bir isimden bahsetmemiş[468], subaylar bu konuyu görüşerek rütbesi itibariyle bu görevi Esat Paşa'nın üstlenmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Esat Paşa işin ayrıntılarını bilmediği için bu teklifi ancak, Abdurrahman Nafiz ile Kiramettin Bey'in, merhum Hasan Rıza Bey ile çalıştıkları gibi kendisi için de çalışmaları şartıyla kabul edebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Kiramettin Bey, kolordu ve Kale Subayları Gurubu başkanlığını üzerine almıştır[469].

Esat Paşa'nın ateşkes ile ilgili düşüncelerinden önceki bölümlerde bahsetmiştik. Nitekim Paşa'nın idareyi ele aldıktan sonraki ilk icraatının, merhum Kumandan Hasan Rıza Paşa'nın icraatları ile hiç örtüşmediği apaçık ortadadır. Şöyle ki, 30-31 Ocak 1913 tarihinde Yanya Kolordu Komutanlığı'na gönderilen raporda,

---

etmemiştir. Hatta Abdurrahman Nafiz Bey, İstanbul'a gitmek için Tiran'dan Draç'a hareket ettikten sonra, aynı vapura binecek olan Doktor Zihni Bey'i çağıran Esat Paşa, ona şu ifadelerde bulunmuştur; *"Abdurrahman Nafiz Bey'e söyle! Kendisini çok sinirli gördüğüm için bahsetmedim. O, Hasan Rıza Bey'i benim öldürdüğümü düşünüyor. Karımın nikâhına yemin ediyorum, Hasan Rıza Bey'i ben vurmadım".* Esat Paşa bu açıklamasında, ben vurmadım diye yemin etmiş, kaldı ki zaten hiç kimse tetiği çekenin o olduğunu düşünmemiştir!.

Ayrıca aradan 12 sene geçtikten sonra, 1924 yılında, Esat Paşa'nın öldüğünü düşünen ve eskiden paşanın emrinde olan adamları tarafından, cinayet kabul edilmiştir. Cinayet emrini verenin Esat Paşa olduğu, katillerin fırsat aradığını, o gece durumu uygun görünce de yaptıklarını ifade ederek, ilk silahı atanın Osman Bali olduğunu, bir el silahı atanın ise Kavalalı Tevfik olduğunu söylemişlerdir. Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 297.

Ayrıca o dönemlerde, Hasan Rıza Paşa ile Esat Paşa arasında sorun olduğu Mahmut Hayret Paşa tarafından 21 Şubat 1913 tarihinde Batı Ordusu Kumandanlığı'na yazılan telgraftan, açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Telgrafın içeriği ve ayrıntılı bilgi için Bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 149-150.

[468] Hasan Rıza Paşa, bu görev için bir isim vermemiş olsa da, Esat Paşa'nın bu görevi yapamayacağını son anlarında yapmış olduğu bir konuşma ile açıkça ifade etmiştir; Hasan Rıza Paşa'ya, Beyefendi, doktorlar sizi vazifeden uzaklaştırıyorlar, bu yüzden emir ve komutayı geçici olarak Esat Paşa'ya vermek ister misiniz? diye sorulduğunda, *"Olmaz!, berbat eder. Batırır. Yazılacak olan emirlerin altına Kolordu Kumandanı adına Subaylar Grubu Başkanı Abdurrahman Nafiz'in imzasını atın"* diyerek cevap vermiştir.

[469] Nuri Yavuz, *a.g.m.*, s. 1055.

"*Batı Ordusu'nun namusunun korunması İşkodra ve Yanya Kalelerinin direnmesi ile sağlanabileceği*"[470] bildirilmiş olmasına rağmen Esat Paşa, kalenin emir ve kumandasını üzerine aldıktan sonra, savaş halinin daha fazla devam etmesini istememiştir. Hasan Rıza Paşa'nın vefatından bir gün sonra Karadağlılara, Fransızca yazılmış bir mektup gönderilerek, Osmanlı Devleti ile Balkanlı müttefikler arasında kararlaştırılan ateşkes şartlarına uyarak gereken kararları tespit etmek için görüşülmesi istenmiştir. Aynı mektup Sırplara da gönderilmiş, hem Sırp hem de Karadağlılardan gelen cevap benzer olmuş, ateşkes süresinin zaten 3 Şubat akşam saat 19.00'da son bulmuş olacağından dolayı ateşkese ait bir şey konuşulamayacağını belirtmişlerdir[471]. Bununla birlikte Esat Paşa tarafından gönderilen bu mektuplar Karadağlılar tarafından, kalenin savunmasının kötü durumda olduğu şeklinde yorumlanmış ve bu andan itibaren genel bir saldırı için yapılacak hazırlıklar hızlandırılmıştır[472].

Ateşkesin bitmesinin ardından yeniden başlayan savaşın ilk günleri, önceki savaş günlerine göre tüm cephelerde durgun bir şekilde geçmiştir. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, birkaç gün içerisinde çarpışmalar yeniden alevlenmiştir.

1. Beltoya Muharebesi

6 Şubat 1913 tarihinden itibaren iki taraf arasındaki çarpışmalar yeniden yoğunluk kazanmıştır. 5 Şubat 1913 tarihinde Birdiça istikametinde güneyden ilerleyen 15.000 kişilik Sırp kuvveti, 7 Şubat'ta Buşat sırtlarını ele geçirerek bu bölgede kalmıştır. Ertesi gün yani 8 Şubat'ta, iki taraf arasında karşılıklı olarak top atışları başlamış ve o gün öyle geçmiştir. 8-9 Şubat gecesi, Beltoya Bölgesi'nde bulunan Türk ileri karakolları uzaktan gelen tuhaf gürültüler ve düdük sesleri duymalarının ardından ateşe başlamışlar fakat karşılık gelmemesi üzerine ateş kesilmiştir[473]. Bu esnada kuvvetler, geri çekilerek tel örgü içerisindeki direnme mevziilerine girmişlerdir. Gece yarısı düşman kuvvetleri, "Hurra Jivo Petro (Yaşasın

[470] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 29, S. 78, s. 66-68, Belge No: 1725
[471] Mektupların içerikleri için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 313-314.
[472] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 294-295.
[473] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 72-73.

Kral Petro)" bağırışları ile tel örgüler önünde görünmüşlerdir[474]. Sırplar, Türk kuvvetleri üzerine gece taarruzuna başlamış ve bu taarruz, topçuları tarafından da desteklenmiştir. Türk kuvvetleri ise bu taarruzu çok şiddetli bir ateşle karşılamıştır. Gecenin karanlığında hareketleri iyi bir şekilde takip edilemeyen düşman kuvvetlerinin bir kısmı, tel örgüler önünde kalmış, tel makasları olmadığı için, yalnızca dar geçitler açabilmiş ve buradan ilerlemeye çalışmışlardır. Bu kuvvetler üzerine şiddetli şekilde piyade ateşi yapılmıştır[475].

Sabah aydınlığı ile birlikte, tüm cephelerde düşman kuvvetler üzerine yoğun bir ateş başlamıştır. Makineli tüfekler ile de yakın mesafeden başlayan ateş, düşmana fazlaca kayıp verdirmiştir. Şiddetli piyade ateşi ise, ovadan ilerleyen düşman kuvvetlerine yine fazlasıyla kayıp verdirmiş ve ardından bu kuvvetler teslim olmak zorunda kalmışlardır[476].

Bu sırada, hiçbir emir almadan ve beklemeden siperlerinden çıkarak ileri harekâta geçen Türk kuvvetleri, topçu ve makineli tüfeklerinde desteği ile düşman kuvvetleri üzerine saldırarak onları kuşatmıştır. Bu saldırı karşısında şaşıran düşman kuvvetleri, etrafları sarılı olduğu için geri çekilemeyerek teslim olmuşlar, daha uzakta bulunan kuvvetlerin bir kısmı ise perişan bir şekilde Melguşi istikametinde kaçmışlardır[477].

Sırplar, Birdiça saldırısını, Adriyatik sahiline inen 1. sınıf Şumadya ve 2. sınıf Drina tümenleri ile birlikte yapmış, ancak dehşetli bir kayba uğrayarak dağılmışlardır. Oysaki çökmüş bir ordu karşısında Arnavutluk'u çiğneyerek Adriyatik sahillerine gelmelerinden dolayı kendilerini gururlu ve çok yüksek görmüşlerdir. Gece taarruzu konusunda da deneyimsiz oldukları anlaşılan bu kuvvetlerin, Türk ordusu karşısındaki kayıpları, 1379 ölü ile 428 esirdir[478]. Ayrıca çok sayıda eşya ve cephane de ele geçirilmiştir.

---

[474] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 155.
[475] Aynı yer.
[476] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 322.
[477] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 157.
[478] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 326-327.

Karadağ ve Sırp ordusu hareket birliği yaparak, aynı anda fakat farklı cephelerden İşkodra üzerine saldırmışlardır. Birdiça Bölgesi'nde bulunan Sırp kuvvetleri, Beltoya'da Türk kuvvetleri ile mücadele ederken, aynı anda Karadağ kuvvetleri de diğer cephelerde İşkodra'ya taarruz etmiştir. Bu hareket birliği ile ilgili olarak, Milutin D. Lazaroviç'in kitabında yapmış olduğu açıklama şu şekildedir;

"İşkodra civarında kayıplar vermekte olan Karadağlılara doğrudan doğruya yardım etmek için, kuşatma kuvvetleriyle yapılacak harekâta, ancak ateşkes imzalanmasından sonra başlanmıştır. Karadağlı kardeşlerimizin İşkodra Kalesi'ne karşı girişmiş oldukları taarruz ve kuşatma harekâtına kıyı bölgesindeki kıtalarımızın katılmaları, 20 Ocak 1913'ten sonra, Karadağ Ordusu Başkomutanı ile Sırp Ordusu Başkomutanı'nın Riyaka'da karşılaşıp anlaşmaları sonucunda, gerçekleşmiştir. Kral Nikola'nın verdiği emir gereğince, Karadağ Zeta kıtası; Bardanyolt'a, Karadağ Primorski kıyı kıtası, Traboş'a; Adriyatik kıyı bölgesinde bulunan Sırp kıtaları Buşat'a ve kuzeyindeki Birdiça'ya taarruz edeceklerdir. Kral Nikola'nın emri üzerine, 26 Ocak 1913 günü kıtalar hareket ettiyse de, düşman topçusunun şiddetli ateşi karşısında durmak zorunda kalmışlardır. Aslında daha ilerisi için betonarme tahkimatı tahrip edecek toplara da ihtiyaç vardı. Evet, şanlı Sırp ordusu, Karadağlı kardeşlerinin yardımına koşmalıydı. Bir taraftan kıyı bölgelerdeki kıtalarımız her neye mal olursa olsun Birdiça'ya karşı harekete geçmeleri lazımdı. Diğer taraftan ise, bu kuvvetleri taarruz için hazırlıklı olmadan, tahkimatı yapılmış savunma bölgelerine göndermek Birdiça Kalesi'ne saldırtarak tel örgüler önünde perişan ettirmemek gerekirdi. Bu kıtaların komutanı, Sırp Ordusunun şimdiye kadar kazandığı zaferlere bir yenisini daha eklemek hayaline kapılarak, Kral Nikola'nın emrini yerine getirmiş ve tüm kuvvetleriyle Birdiça Kalesi'ne taarruza karar vermiştir. Ancak sevk ve idarede yaşanan kopukluktan dolayı, Drina Tümen Kumandanının kıtalarla olan bağlantısı tamamen kesilmiş ve sonuç olarak kuvvetler, düşman tel örgüleri önünde dehşetli bir kayba uğramışlardır"[479]

2. Bardanyolt Muharebesi

[479] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 158-159.

Ateşkesin bitmesiyle beraber yeniden başlayan saldırılarla, Karadağ 1. Tümeni Traboş'a, 2. 3. ve 4. Tümenleri İşkodra'nın kuzey yönünden ve Bardanyolt taraflarına, Sırp kuvvetleri ise Birdiça yönünde saldırılara başlamışlardır.

7 Şubat 1913 sabahı her taraftan şiddetli bir şekilde bombardıman başlamış, düşman topçuları, Matruş Tepe'den başlayarak Bardanyolt tepeleri istikametinde bulunan tüm mevziileri ateş altına alarak ilerlemiştir. Piyade birlikleri ise arazinin doğal yapısından faydalanarak rahat bir şekilde ilerlemeye başlamışlardır.[480].

Matruş Tepe, önlerine tel örgü çekilip etrafına avcı hendekleri kazılarak tahkim edilmeye çalışılırken, daha tahkimat bitmeden düşman topçu ateşinin başlamasıyla birlikte düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Nişancı Tepe, taşlık olan bir arazi yapısına sahip olduğu için kazılması çok zordur bu yüzden, biraz kazarak biraz da taş duvar örerek tahkimat yapılmaya çalışılmış fakat tel örgü çekilememiştir. Sahip olduğu arazinin yapısından dolayı, düşman kuvvetleri önemli bir direnişle karşılaşmadan 200 metreye kadar sokulmuş, Türk kuvvetleri 3 saat direnmesine rağmen fazlaca kayıp vermeleri sonucunda geri çekilmişlerdir. Böylece bu tepede düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir[481].

Bahsi geçen iki tepenin düşman eline geçmesinin ardından, Karadağ kuvvetleri, Sivri Tepe, Kanlı Tepe, Süngü Tepe, Bayrak Tepe ve Taşlı tepelerin dâhil olduğu Bardanyolt tepeleri önünde saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Bu tepelerin hemen önünde bulunan Bardanyolt ileri karakolları, taştan yapılmış olan diz siperlerinden oluşmakla beraber kum torbaları ile de güçlendirilmiştir. Karadağ kuvvetlerinin, bu karakollar üzerine top ve makineli tüfeklerle saldırıya başlaması üzerine burada bulunan Türk kuvvetleri Süngü Tepe'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Karadağ kuvvetleri ileri karakolları ele geçirmekle birlikte Berat Tepe'yi de ele geçirerek top atışlarına devam etmiş, buna karşılık Türk kuvvetleri de Bardanyolt tepelerinden (Taşlı, Bayrak, Süngü ve Kanlı Tepeler) şiddetli bir şekilde piyade atışında bulunmuşlardır[482].

---

[480] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 161.
[481] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 331.
[482] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 332-333.

Türk kuvvetlerinin Süngü Tepe'ye çekilmesiyle beraber, Karadağ kuvvetlerinin saldırıları da Süngü Tepe üzerine yoğunlaşmıştır. İki taburla beraber bu bölgeye saldıran Karadağ askerlerine karşı Süngü Tepe'den makineli tüfekle ateş açılmış, bu ateş onların iki defa geri çekilmelerine sebebiyet vermiş ancak devamlı ateş eden makineli tüfeğimizin tutukluk yapmasıyla Karadağ kuvvetleri yeniden ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleyişle beraber tel örgü önlerine kadar gelen Karadağlılardan az sayıda asker bu örgüleri geçmiş, Süngü Tepe'de bulunan makineli tüfek bulunduğu yerden etkili bir atış yapamadığı için Bayrak Tepe'ye nakledilerek düşmanın girdiği mevziler ateş altına alınarak Karadağ kuvvetlerine fazlaca kayıp verdirilmiştir[483].

Saldırıların başlangıcında ele geçen Matruş Tepe'nin geri alınması için girişimlerde bulunulmuş fakat bir sonuç alınamamıştır. Ancak Süngü Tepe'de meydana gelen çarpışmalarda, bölgeye yerleşmiş olan Karadağlılara çok sayıda kayıp verdirilmiştir. Saldırıların başladığı ilk gün olan 7 Şubat gecesinde ise iki taraf arasında karşılıklı olarak ateş devam etmiş ancak bu durum bir sonuca ulaşmamıştır.

Aynı Matruş Tepe gibi, saldırıların başlangıcında Nişancı Tepe'de düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. 7 Şubat gecesi, İşkodra Kolordu Kumandanı Esat Paşa, Kır bölgesi kumandanına gönderdiği bir emir ile bu tepenin geri alınması gerektiğini bildirmiştir. Ancak, akşam olması sebebiyle saldırının ertesi gün yani 8 Şubat'ta, Bardanyolt kumandanından da gönderilecek olan destek kuvvet ile yapılmasını planlayan Kır bölge kumandanı, Bardanyolt kumandanı tarafından destek gönderilmemesi üzerine bu saldırıyı gerçekleştirememiştir[484].

8 Şubat sabahı, Karadağ kuvvetleri bütün topçularıyla beraber Bardanyolt sırtlarına saldırıya başlamışlardır. Bu saldırının yaptığı tahribat, özellikle Sivri Tepe ve Kanlı Tepelerde etkisini fazlaca göstermiştir. Türk kuvvetlerinin yapmış olduğu karşı saldırı ile ilerlemeleri bir süreliğine durdurulmasına rağmen, topçu birliklerinin desteğiyle ilerleyişleri tekrardan başlamıştır. Aynı günün gecesi, iki taraf arasında

---

[483] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 164-165.
[484] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 170; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 339.

piyade ateşi ile geçerken, Türk kuvvetleri zarar gören istihkâmlarının hasar gören kısımlarını onarmıştır. Ertesi gün yani 9 Şubat'ta, Türk kuvvetleri, Karadağlılar tarafından ele geçirilmiş olan Nişancı Tepe'nin geri alınabilmesi için harekete geçmişlerdir. Bundan sonra, gün boyunca iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, Sivri Tepe, Kanlı Tepe, Süngü Tepe, Bayrak tepelerdeki mevziler çok şiddetli bir şekilde topçu, makineli tüfek ve piyade ateşi altında kalmışlardır. Aynı zamanda taarruza geçen ve sayıca üstün olan düşman kuvvetleri sonunda savunma merkezlerine girmişlerdir. Türk kuvvetleri sonuna kadar direnmiş, subayların yarısı, askerlerin ise %72'si şehit olmuştur. Böylece Karadağ kuvvetleri neredeyse tüm Bardanyolt ileri mevziilerini ele geçirmiştir[485].

3. Birinci Traboş Muharebesi

Bardanyolt ve Birdiça önlerinde meydana gelen çarpışmalara ilave olarak, aynı günlerde, 7-9 Şubat 1913 tarihinde Traboş önlerinde de bir saldırı meydana gelmiştir. Bu bölgenin İşkodra Gölü'ne kıyısı bulunmaktadır. Nitekim saldırıların başladığı ilk gün, Karadağ kuvvetleri Traboş tepelerinden Şiroka istikametinde ilerlerken, Şiroka önünde demirli olan İşkodra gemisi, onların üzerine ateş açmıştır. Bunun üzerine düşman kuvvetleri de ateş açmış ve gemi hasar görerek Boyana Nehri'ne çekilmiştir[486].

Karadağ kuvvetleri, 7 Şubat sabahı, bir mevzii haline getirilen Pusu Tepe önlerinde görülmeleri üzerine, Türk kuvvetleri tarafından ateş altına alınmıştır. Aynı anlarda, yamaçlardan güneye doğru ilerleyen düşman kuvvetleri de ateş altına alınınca, daha fazla ilerleyemeyerek savunmada kalmışlardır. Kısa bir süre sonra düşman kuvvetleri bu defa Sivrikaya ve Valas köyü arasında bulunan yamaçlardan tekrar saldırıya geçmiştir. Bunu üzerine havan topumuz yönünü Sivrikaya yamacında bulunan düşmana çevirerek ateşe başlamasına rağmen, Karadağ kuvvetleri de topçu ateşini şiddetlendirerek yukarı taraflarda bulunan sıra tepelerden ilerlemeye başlamışlardır. Öğlene doğru şiddetlenerek devam eden çarpışmalar esnasında, Türk

---

[485] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü. Cilt 3 ncü Kısım*, s. 170-175.
[486] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 177.

kuvvetlerine takviye amacıyla gelen Libraşt Redif Taburu ile Kranya gönüllülerinden toplamda 90 kişi, siperlerde meydana gelen karmaşıklıktan ötürü yerleştirilmelerinde sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca, şiddetli top atışlarından ve bölge komutanlığı ile telefon haberleşmesini sağlayan kabloların zarar görmesinden dolayı, haberleşmeler yalnızca yayalar ile ve çok geç gerçekleşmiştir. Çarpışmaların şiddetlenerek devam etmesi üzerine Pusu Tepe'nin isteği ile bölgeye cephane ile takviye kuvvet gönderilmiştir. 7-8 Şubat gecesi düşman topçu ateşi ile piyade ve makineli tüfek ateşleri devam etmiştir. 8 Şubat sabahı erken bir saatte Karadağ kuvvetlerinin etkili bir ateşe başlamasıyla, Traboş bölge kumandanı takviye kuvvet isteğinde bulunmuştur. Takviye kuvvet olarak, elde başka kuvvet kalmamış olmasından dolayı yalnızca iki aylık eğitim almış olan acemi askerler gönderilmiştir[487].

Öğlenden sonra, topçu ateşini Pusu Tepe'de toplamış olan Karadağ kuvvetleri aynı zamanda hem piyade hem de makineli tüfeklerinin ateşini de çoğaltmışlardı. Düşmanın bu saldırıları karşısında sağ tarafta bulunan kuvvetlerimiz düşmanın ilerlemesine engel olurken, sol tarafta bulunan kuvvetlerimizin açtığı ateşler etkili olamamış ve düşman kuvvetleri bu yönde ilerlemiştir. Düşmanı karşılayan kuvvetlerimiz ile Karadağlılar arasında göğüs göğüse çarpışmalar yaşanmış, düşmanın el bombası kullanması üzerine etrafı kaplayan dumanla birlikte, zaten çok kayıp veren Türk kuvveleri telaşa kapılarak geri çekilmeye başlamıştır. Bunun üzerine Karadağ kuvvetleri tepeyi ve sol tarafta bulunan sırtı işgal etmişlerdir[488].

Pusu Tepe, Fesat Tepe'nin emniyetini sağlayan önemli bir yerdi. Fesat Tepe ise Traboş bölgesinin kilit noktası konumundaydı. Eğer ki Fesat Tepe elden çıkarsa Traboş bölgesinin de bir değeri kalmaz ve sonrasında ise İşkodra düşerdi. Kısacası İşkodra'nın elde kalabilmesi için Fesat Tepe'ye, Fesat Tepe'nin elde kalabilmesi için de Pusu Tepe'ye ihtiyaç vardı ve Pusu Tepe şu anda düşmanın işgali altında bulunmaktaydı. Bu yüzden, düşman az olduğu tespit edilen bu tepenin, düşmanın elinden geri alınması emredilmiştir.

---

[487] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 177-181; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin. *a.g.e.,* s. 355-359.
[488] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin. *a.g.e.,* s. 359-360.

Tepenin alınması için görevlendirilen Teğmen Kasım ve kuvvetleri, 8 Şubat akşamı sessizce yaklaşarak süngü hücumu ile tepeyi geri almıştır. Ancak hem önden hem de yan taraflardan maruz kaldıkları düşman ateşinden sonra takviye kuvvette gelmediği için tepeyi bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu çekilişten sonra, Traboş bölge kumandanı, Teğmen Kasım'a aynı görevi bir kez daha vermiş, fakat bu ikinci harekât da sonuçsuz kalmış ve tepe geri alınamamıştır[489].

Savaşın üçüncü günü olan 9 Şubat'ta meydana gelen çarpışmalar ilk iki günkü kadar yoğun ve şiddetli olmamış, Türk kuvvelerinden iki kat fazla kayıp veren Karadağ kuvvetlerinin ise sürekli takviye aldıkları için mevcutlarında önemli bir azalma meydana gelmemiştir.

İleri bir mevzii olan Bardanyolt, asıl mevziiye hâkim konumunda olduğu için elde tutulması gereken bir bölge olmuş ve bu yüzden güçlendirilmiştir. Ancak düşman topçusunun hem etkili hem de üstün olması, mevziileri kuşatmalarında etkili olmuştur. Hasan Rıza Paşa'nın yokluğu, emir komuta ve savaşın yönetiminde olduğu kadar askerlerin ruhsal durumu içerisinde de olumsuz anlamda kendini göstermiştir. Özellikle sevk ve idarede sorunlar yaşanmış, idareyi elen alan Esat Paşa ise bu durumun düzeltilebilmesi için pek bir girişimde bulunmamıştır[490].

Açıklamaya çalıştığımız, üç günlük savaşların sonucunda, Türk kuvvetlerinin kaybı 2.000 iken, düşman kuvvetlerinin kaybı 7.500'ü geçmiştir. Bu kayıpların 4.000'den fazlası Karadağlılara aitken, 3.000 kadar ölü ile 400'den fazla esir ise Sırplara aittir. Karadağ ve Sırplar 50 top ve 30.000 kişi ile üç cepheden ortak hareket ederek bu saldırıları gerçekleştirmişledir. Türk kuvvetleri ise, bu saldırıları 50 top ve 10.000 kişiden oluşan bir kuvvet ile savunabilmiştir. Sonuç olarak ise, Bardanyolt tepeleri ve Traboş'ta bulunan Pusu Tepe'si düşman kuvvetlerinin eline geçmiştir[491].

---

[489] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 183-184.
[490] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 349-350.
[491] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 186-187; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 368.

Ayrıca yine aynı taarruz günleri olan 7-9 Şubat 1913 tarihinde, düşman kuvvetleri İşkodra şehrine topçu ateşi ile saldırıda bulunmuş, bu saldırılar neticesinde sivil halk arasından hem yaralananlar hem de hayatını kaybedenler olmuştur.

G. İkinci Traboş Muharebesi'ne (31 Mart 1913) Kadar Geçen Süre İçerisinde İşkodra Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar

Şubat ayı başlarında meydana gelen Birinci Traboş saldırıları sonrasında, aynı adı taşıyan ikinci savaşın başlangıcına kadar geçen süre içerisinde bölgede karşılıklı saldırılarla beraber, yoğun bir hazırlık gözlenmiştir. Taarruz için hazırlık yaptıkları belli olan Karadağ kuvvetleri, şubat ayı içerisinde özellikle Ova Bölgesi'nde birçok piyade mevzii yapmış, Türk savunma mevziilerine doğru yaklaşma yolları kazmış ve bu hazırlıkları git gide arttırmıştır. Bardanyolt sırtlarına topçu mevziileri hazırlayıp yeni getirdikleri ağır bataryalarını buraya yerleştirmişlerdir. Sırplar da Boşat ve Aşte sırtlarında bazı siperler ile avcı çukurları kazmış aynı zamanda uçakları ile de saldırılara destek vererek şehri bombalamışlardır. Özellikle ayın sonunda üç gün üç gece süreyle şehri bombalayarak, birçok evde tahribata ve yangınlara sebep olmuşlardır[492].

Mart ayı içerisinde Sırp ordusu tarafından da destek kuvvet elde eden düşman kuvvetleri, her taraftan taarruz etmek için hazırlanmış, özellikle de halkın moralini bozabilmek adına şehir neredeyse her gün bombardıman altında bırakılmıştır[493]. Ayrıca yine aynı günlerde Karadağ ve Sırplar ile Esat Paşa arasında, hastane, cami, kilise, yetimhane gibi yerlere yapılan bombardımanlar, iki tarafın yaralılarının durumu, gerekli olan sağlık malzemeleri, şehri kimlerin terk edebileceği, gibi çeşitli konular hakkında haberleşmeler olmuştur[494]. Şunu da

---

[492] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 75.

[493] Askerî kuvvetlerle başa çıkamayacakları zaman şehri bombalamaya başlayan düşman kuvvetleri, bu çirkin saldırılarını şubat ayından itibaren başlatmışladır. 10 Şubat ile 7 Mart arasında meydana gelen şehir bombardımanları sonucunda çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere toplamda 43 yaralı ve 22 ölü olmuştur. Karadağ kuvvetlerinin bu bombardımanları, bilinçli bir şekilde hastane, cami, kilise, yetimhane gibi kurumlar üzerine de yapılmıştır. Ayrıca İtalya Konsolosluğu, Avusturya şehir kıyısında bulunan Katolik Kilisesi ve bu kilisenin yakınlarında bulunan Katolik mahalle ve hastanelerinede bilinçli olarak bombardıman yapılmıştır. Abdurraman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 403-406.

[494] Bu haberleşmeler hakkında detaylı bilgi için Bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım,* s. 190-193, Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 407-414.

belirtmek gereklidir ki, bu haberleşmeler, Hasan Rıza Paşa'nın şehit olmasının ardından, idareyi devralan Esat Paşa ile başlamıştır.

1. Hamidiye Kruvazörü ve Kuşatma Esnasındaki Faaliyetleri

Şubat ayı başlangıcında meydana gelen çarpışmalar Karadağlılar tarafından daha iyi planlanmış ve uygulanmış olmasına rağmen, İşkodra Kalesi'ni ele geçirebilmelerine imkân vermemiştir. Bu noktada geldikleri durum, Edirne önünde bulunan Bulgar askerleri ile aynı olmuştur. Türk kuvvetlerine karşı üstün gelebilecek askerî güçten yoksun olmalarına ilaveten kuşatmayı kaldırarak geri çekilme düşüncesini de taşımamışlardır. Başarı sağlayabilmek için yapmaları gereken tek şey Sırp müttefiklerinden yardım istemek olmuştur[495]. Kral Nikola'nın 12 Şubat 1913 tarihinde ek yardım için yaptığı çağrıya Sırplar, 30.000 asker ile 72 parça top göndererek cevap vermişlerdir[496]. Ayrıca kuşatmayı desteklemesi için 4 uçaktan oluşan bir filoyu da bölgeye göndermişlerdir. Zaten 7 Şubat 1913 tarihinde Birdiça önünde uğradıkları başarısızlığın intikamını alma peşinde olan Sırplar, İşkodra'nın ele geçirilmesi için tüm yardımı yapmaya hazır olmuşlardır. Sırpların göndereceği bu yardım kuvvetleri, Selanik Limanı üzerinden Yunan yük gemileri aracılığıyla Şingin Limanı'na ulaştırılacaktır.

Bu sırada, Hamidiye Kruvazörü'nün harekâtı bizim açımızdan mühimdir. Türk-Yunan donanmaları arasında Çanakkale Boğazı'nda meydana gelen çarpışmalardan sonra Aralık ayında boğazdan çıkarak Akdeniz'e ilerlemiş olan Hamidiye Kruvazörü, Suriye, Mısır ve Kızıldeniz sahillerini dolaşarak 11-12 Mart 1913 tarihinde Otranto Boğazı'ndan Adriyatik Denizi'ne girmiştir. Aynı gün rastladığı Yunan taşıma gemisini batırarak, Draç'a gitmiş ve burada bulunan Sırp ordugâhlarını bombalamıştır. Ardından Şingin'e gitmiş ve burada 7 Yunan yük gemisi ile karşılaşmıştır. Asker ve mühimmat dolu olan bu gemilere, limanı terk ederek teslim olmaları emri verilmesine rağmen bunu dikkate almayan gemiler karaya yaklaşmaya devam etmişler ve buna ilaveten Hamidiye Kruvazörü üzerine ateş açamaya başlamışlardır. Bunun üzerine Hamidiye Kruvazörü'nün hem Sırp

---

[495] Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 122.
[496] Eminalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 70.

takviye birliklerini taşıyan Yunan yük gemilerine, hem de sahilde bulunan düşman bataryalarına ateş açmaya başlamasının ardından gemiler batırılmıştır[497]. Hamidiye dağa çıkamamış ancak Şingin Limanı'nı Sırp ve Yunan askerlerinin cansız bedenleri ile doldurmayı başarmıştı[498]. Hamidiye Kruvazörü, Sırp topçusunun kıyıdan ateşine maruz kaldıktan sonra limandan uzaklaşarak sürekli mevzii değiştirmiş ve açıktan ateşe etmeye devam etmiştir. Hamidiye Kruvazörü toplamda 36 saat Adriyatik'te kalmış, 13 Mart günü, Otranto Boğazı'ndan çıkarak İskenderiye'ye doğru harekete geçmiştir. Adriyatik'te kaldığı süre boyunca, Yunan donanması ile Sırp birliklerine zarar verirken, İşkodra Kalesi önlerinde görüldüğü andan itibaren, müdafaada bulunan Türk askerinin moral ve motivasyonunu üst seviyeye çıkartmıştır.

Ancak Sırplar bölgeye asker göndermeye devam etmiş, ayrıca Sırp ordusu generali Bojoviç, İşkodra'da bulunan kuvvetlerin kumandasını ele almıştır. Aslında Sırpların 28 Kasım 1912 tarihinde Draç Limanı'na girerek Adriyatik'e ulaşmış olmaları, İtalya ile Avusturya-Macaristan için büyük rahatsızlık yaratmış, ardından Arnavutluk Meselesi'ne bağlı olarak İşkodra kuşatması Londra Büyükelçiler Konferansı'nda ele alınmıştır. Nitekim 20 Aralık 1912 tarihinde yapılan konferans ile İşkodra'nın da dâhil olduğu bir Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul edilmiştir. Bunun üzerine Avrupalı devletler, İşkodra kuşatmasının kaldırılması için Karadağ'a baskı yapmış, buna rağmen Karadağ Kralı Nikola, kuşatmadan vazgeçmemiş ve bir barış yapılmadan önce, Sırpların yardımıyla şehri ele geçirebileceğini düşünmüştür. Nitekim başlangıçta Sırp Kralı Petar'da aynı düşünceye sahip olmuş ve İşkodra önlerine takviye kuvvet göndermiştir.[499].

---

[497] *Hamidiyenin Gazası*, İstanbul 1329, s. 124. Ayrıca http://www.donanmatarihi.com/hamidiyenin-gazasi/, Erişim tarihi 20.11.2017.

[498] *"Hamidiye süvarisi arkadaşı olan Traboş Kumandanına bütün kale müdafaalarıyla, attığı toplarla selam gönderiyor, Traboş'taki arkadaşları da bu denizci kardeşlerinin, bu şahbaz, fedakâr, Osmanlı akıncılarının selametine dua ediyordu. Hamidiye ise elinden gelse bütün vücuduyla İşkodra'nın rahnedar burç ve barüsine bir levha gibi yama ve siper olacaktı. Hamidiye dağa çıkamazdı. Fakat Şingin Limanı'nı Sırp Yunan kanıyla kızartmadan, külü ateş bataklığına benzetmeden de rahat etmedi. Ve bu gazasını Sırp topçularının cidden iyi tanzim edilmiş endahtları altında yapmak cüretini gösterdi. Fakat Cenab-ı Hak Hamidiye mürettebatına acıyor ve seviyor ve onları bu defa dahi muhafaza ediyordu. Etrafı mermi tufanına döndüğü halde kendisine bir isabet dahi vaki olmadı. Hamidiye düşman isabetini iskal için daima tebdil mevzii ediyordu. Ve düşman mermilerinin de daima tebdil edilmiş olan mevzie isabetleri görülüyordu…"* metnin tamamı için ayrıca Bkz.: Aynı yer.

[499] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 300-301; Volkan Marttın, *a.g.m.*, s. 70.

7-9 Şubat 1913 tarihinde Birdiça, Bardanyolt ve Traboş bölgelerinde meydana gelen üçer günlük muharebelerin ardından, İkinci Traboş Muharebesi'nin başlangıç tarihi olan 31 Mart 1913 tarihine gelinceye kadar ki sürede, Hamidiye Kruvazörü'nün faaliyetleri Türk kuvvetleri için önem arz etmektedir. Mart ayı sonlarına gelindiğinde ise Türk kuvvetleri, kendilerinden sayıca 3 kat fazla olan düşman kuvvetleri ile İkinci Traboş Muharebesi'ne başlayacaktır.

H. İkinci Traboş Muharebesi

31 Mart sabahı, taarruz için her bakımdan hazırlanmış olan düşman kuvvetleri, Sivri Kaya, Murikan, Semer Tepe ve Çizgi tepeleri ateş altına alarak taarruza başlamışlardır. Beş saat boyunca devam eden şiddetli düşman ateşine karşı koymak isteyen Türk kuvvetleri bir sonuç alamamışlardır. Ardından taarruza geçen Karadağ hücum kolları, Türk kuvvetleri tarafından yavaşlatılmış olsalar da, takviye kuvvetlerle güçlendirildiklerinden dolayı hücuma devam edebilmişlerdir. Aynı günün akşamı ve gecesi, düşman kuvvetler tarafından ele geçirilen bölgelerin geri alınabilmesi amacıyla karşı taarruz hareketleri tertip edilse de, bir başarı sağlanamamıştır. Karşı taarruz hareketlerinde başarılı olunamamasının önemli sebepleri arasında, emir ve komutada meydana gelen eksiklikler ile kumandanların verdikleri emirleri uygulatamamaları gelmektedir[500].

Karadağ ordusu içerisinde harekâtı takip eden İsviçreli Teğmen Karl Egli, 31 Mart 1913 Karadağ hücumunu şu şekilde anlatmıştır; *"29 Martta birden bire Traboş üstünde ve yükseklerde bir Sırp uçağı görüldü. Uçak İşkodra'nın üzerinde bir süre uçtuktan sonra doğruca Guruda'ya Karadağ General Karargâhı'na doğru yollandı. Sonra dönerek Buşat'a Sırp karargâhına gitti. Uçağı gören Türkler üzerine ateş açtılar. Çok yüksek olduğundan tutturamadılar. Ertesi akşam Traboş'a karşı büyük bir taarruz yapılması kararlaştırıldığını ve Türklerin oraya yardım kuvveti getiremedikleri için diğer cephelerde gösteriş taarruzları yapılacağını öğrendik"*[501].

[500] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 195-196; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 418.
[501] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 421.

Adeta bir çember içerisine alınan Traboş bölgesine aynı günün sabahı yani 31 Mart sabahı, Fesat Tepe'ye karşı Şroko ve Sivrikaya üzerinden de yoğun bir topçu ateşi başlamıştır. Bölgedeki tüm toplar, Traboş Türk mevziileri üzerine beş saatten fazla ateş etmişler ve o gün Fesat Tepe'de bu ateşten etkilenmeyen tek bir nokta bile kalmamıştır. Bir süre sonra, Sırp topçuları da devreye girerek, Birdiça üzerine ateşe başlamışlar, Türk kuvvetlerinin onlara karşı ateşleri ise zayıf olmuştur. O gün Fesat Tepe'ye karşı devam eden Karadağ-Sırp ortak taarruzları, hem batıdan hem de güneyden gerçekleştirilmiştir. Güneyden saldıran kuvvetler, 500 metre kadar yaklaşmış olmalarına rağmen başarılı olamayıp Türk kuvvetleri tarafından tamamen püskürtülmüştür. Batıdan saldırılan kuvvetler ise tam anlamıyla başarılı olamasalar da, diğer taarruzlara göre daha iyi durumda olup Türk siperlerinin 200 metre kadar yakınına gelmişlerdir[502].

31 Mart günü başlayarak 1 Nisan sabahına kadar devam eden karşılıklı çarpışmalarda, takviye edilen Türk kuvvetleri, makineli tüfeklerinde desteğiyle düşman kuvvetlerinin ilerlemelerini engellemiş, taarruzları başarısız olmuştur. Oysaki düşman kuvvetleri yapmış oldukları taarruz ile birkaç saat içerisinde İşkodra'yı ele geçirebileceklerini ummuşlar ancak Türk siperlerinden geri atılmışlardır[503]. Savaş, üstün kuvvetlere sahip olmalarına rağmen, Karadağ kuvvetlerinin kaybıyla sonuçlanmıştır.

31 Mart 1913 günü meydana gelen muharebe, İşkodra Müstahkem Mevkii içerisinde yer alan Kır, Ova, Birdiça, Setler ve Derviş Tepe bölgelerinde de meydana gelmiştir.

I. Sırp Birliklerinin İşkodra Kuşatmasından Çekilmeleri

Avrupa büyük devletleri İşkodra kuşatmasının kaldırılması yönünde Karadağ Kralı Nikola'ya baskı yaparken, kral kuşatmaya ısrarla devam etmiş, Sırplar da bu kuşatmayı desteklemişlerdir. Daha önce belirttiğimiz üzere, Elçiler Konferansı'nın kararına rağmen İşkodra'nın işgali Balkan ve Adriyatik'teki

---

[502] Aynı yer.
[503] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s.198-199.

dengeleri karıştırmıştır. Karadağ'ın önündeki en büyük engellerden biri Avusturya-Macaristan olmuş, Balkanlar'daki konum ve menfaati için Adriyatik sahilinin Slav dünyasının eline geçmesini istememiştir[504]. 31 Mart 1913 tarihinde, Avrupa büyük güçleri tarafından, uluslararası bir deniz filosu ile Karadağ'a karşı deniz gösterisi yapılması planlanmış, Adriyatik'te toplanan bu devletlerin savaş gemileri 10 Nisan 1913 tarihinden itibaren Bar, Ülgün, Şingin Limanları ile Drin Nehri'ne kadar Karadağ ve Arnavutluk kıyılarını abluka altına almıştır[505]. Draç'a kadar uzanan bu abluka sonucunda Karadağlıların ve Sırpların cephane, erzak sevki ile asker sevkiyatları engellenmiştir. Bu abluka bile Karadağ'ı amacından vazgeçirtememişken, Sırplar için yeterli olmuş, zaten İşkodra'dan bir beklentileri olmayan ordu geri çekilme kararı vermiştir. Sırp ordusu, 12 Nisan 1913 tarihinden itibaren Bardanyolt taraflarından Buşat'a doğru geri çekilmeye başlamıştır. Sırpların geri çekilmelerine ihtimal verilmediği için onların bu hareketleri,Türklere yeni bir taarruz hazırlığı içerisinde olduklarını düşündürtmüştür[506].

16 Nisan 1913 tarihinde ise İşkodra'nın güney cephesi Sırplar tarafından tamamen boşaltılmış ve ordunun çekildiği bu bölgeler birkaç gün boş kalmıştır. Karadağ kuvvetleri, İşkodra kuşatma çemberinin kırılmaması için kendi kuvvetlerini bu bölgelere yerleştirmişlerdir. Sırpların geri çekilişi, Karadağ kuvvetleri için darbe olsa da, "*ya İşkodra ya ölüm*" diyen Karadağ askerleri için umutsuzluk yaratmamış[507] ve şehrin kuşatmasına devam edilmiştir.

J. Rumeli'nin Son Kalesi İşkodra'da Sona Gelinirken

1. Şehrin Sükûtundan Önceki Son Gelişmeler

Türk kuvvetleri, 31 Mart 1913 günü meydana gelen muharebede şehri kahramanca savunurken, aynı günlerde ise İşkodra'nın teslim edilmesi için görüşmeler yapılmıştır.

---

[504] Eminalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 71.
[505] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 83.
[506] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 439.
[507] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 204.

İşkodra, altı buçuk aydan beri Türk birlikleri tarafından kahramanca müdafaa ediliyordu. Fakat artık şehirde yiyecek ve cephane azalarak bitecek duruma gelmiş, halk psikolojik olarak kötü duruma düşmüş ve buna ilaveten salgın hastalıklar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Nisan ayı başlarında, Traboş'ta bulunan Arnavut Redif Taburu, açlıktan şikâyet ederek daha fazla savaşamayacaklarını bildirmişlerdir.

Esat Paşa, 19 Nisan günü Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz Bey'i yanına çağırarak kalenin durumu hakkında bilgi almış ve şunları söylemiştir; "*Ekmek kalmadı, açlık fena bir şekil aldı, İşkodra'nın düşeceği kesindir. Fakat eğer İşkodra düşecek olursa en büyük felakete ben ve sen uğrayacağız. Benim siyasî karşıtlarım bundan yararlanacaklar. Halk bana karşı bir durum alacak, çok zarar göreceğim, sen ise geçen Ağustosta Barbaluş yakınlarında Osmanlı postasını vuranların takibi için görevlendirilmişken Buşatlı ileri gelenlerden Pem Yako'nun iki kardeşini öldürttün, bunu biliyorlar. O gece öldürülen Arnavutların kanı senin üzerindedir. Bu kanı sende bırakmazlar. Özellikle elimizden kuvvet ve kudret giderse, kesinlikle bu aralıkta bu kanı senden alırlar. Şimdi felaket ikimizin başına kopacaktır. Ne düşünüyorsun*?" sorusuna Abdurrahman Nafiz Bey; "*Ben İşkodra'nın teslim olması olasılığını düşünmüyorum. Gerçi yiyeceğimiz bitti, halk aç fakat her ne şekilde olursa olsun işin sonuna şerefle gelelim, dışarıya çıkalım, zorlayalım, ölen ölür, kurtulan gider*" ifadeleri ile cevap vermiştir[508].

Esat Paşa, Abdurrahman Nafiz Bey ile yaptığı bu konuşma esnasında belli ki zaten kalenin teslimi için karar vermişti. Nitekim aynı günün akşamında, Traboş bölge kumandanı Yarbay Mahmut Kamil Bey ve diğer bölge kumandanlarının katılımı ile Esat Bey'in çadırında yapılan harp meclisine Abdurrahman Nafiz Bey çağrılmamıştır. Bu görüşmeler esnasında Esat Bey ilk kez kalenin teslim edilmesinden bahsetmiş, sonrasında kale nizamnamesinden, bir kalenin ne şekilde

[508] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 453.

teslim edilebileceğiyle ilgili maddeler[509] okunarak, bu maddeler üzerine konuşulmuştur[510].

İaşesi tükenen ve aç kalan bir kalenin, kurtulabilmesi için başka hiçbir yolu yoksa teslim olabileceği kararına varıldıktan sonra, kale kurmayları tarafından gerekçe tutanağı hazırlanmıştır. Tutanağa göre;

- İaşe tükendiği için daha fazla direnme ihtimali olmadığı,

- Arnavut rediflerin her an isyan edebilecek durumda oldukları,

- Hiçbir cepheden çıkış harekâtının başarılı olamayacağı,

- Çıkış harekâtı için bir amaç olmadığı, olsa bile böyle bir hareket için başarının şüpheli olduğu,

- Kale dışında başka bir kuvvetle birleşmenin mümkün olmadığı,

- Kale içindeki insanların hayatlarının şüpheli olduğu

ifade edilerek, tutanak Müstahkem Mevkii Kumandanı Esat Paşa ile tüm cephe kumandanları tarafından imzalanmıştır[511].

20 Nisan 1913 sabahında Esat Paşa, Osmanlı Kumandanlığı tarafından verilmiş olan kararı bildiren ve Türkçe yazılmış olan bir yazıyı, Karadağ'a ulaştırmaları için, Yüzbaşı Kiramettin ve Abdurrahman Nafiz beylerden ricada bulunmuş fakat Abdurrahman Nafiz Bey, bu görevi kabul etmemiştir. Ancak Esat Paşa'nın ısrarı üzerine, Abdurrahman Nafiz Bey, gönderilecek olan yazıda geçen bir ifadenin değiştirilmesini ve ancak ondan sonra bu görevi yerine getirebileceğini belirtmiştir. Bahsi geçen ve değiştirilmesi istenilen kısım, "teslim koşullarını

[509] Maddelerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 454-455.
[510] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 208.
[511] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 207-208; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 454.

kararlaştırmak üzere" ifadesinde ki "teslim" kelimesidir. Sonuç olarak Esat Paşa, bu isteği kabul etmiş ve metin düzeltilerek şu hale getirilmiştir[512];

"*Karadağ Ordusu Başkumandanı Veliaht Prens Danilo Hazretlerine,*

Şuan ki genel duruma göre kalenin savunmasının daha fazla uzatılması ile her iki taraftan boşu boşuna kan dökülmesini samimi olarak arzu etmediğim gibi yüksek şahsiyetlerinizin de aynı düşüncede olduğu yönündeki kanaatimden dolayı gereken koşulları kararlaştırmak üzere, görüşme görevlilerinin atanarak İşkodra'ya gönderilmelerini rica eder ve özel saygılarımı sunarım.

İşkodra Vali Vekili ve Kolordu Komutanı

Tuğgeneral

Esat"[513]

Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin Bey, aynı gün Mesudiye Zırhlısı'nın istimbotu ile Karadağ'a doğru yola çıkmışlar, görüşmeye geldikleri bildirilmesine rağmen Şiroka civarında düşman topçu ateşiyle karşılaşmışlardır. Ateş kesilince yollarına devam ederek Zogay'a vardıklarında, orada bir Karadağ yüzbaşısı tarafından karşılanmışlardır. Türk heyeti, öncelikle tugay komutanının yanına götürülmüş, Prens Danilo'nun akşam geç vakitte Karadağ vapuru ile gelmesinin ardından, aynı vapurda görüşmelere başlanmıştır[514]. Prens Danilo, Esat Paşa tarafından gönderilen metinde belirtilen görüşme şartlarının yalnızca teslim olabileceğini ve kendisi bu şartları ancak bu anlamda kabul edebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Türk heyeti, bu şartları yorumlama yetkileri olmadığını belirtince Prens, General Yanko Vukotiç ve Esat Paşa'nın dostu olan eski İstanbul elçisi Piyer Plemanaç'ı bu görüşmeler için görevlendirmiştir[515]. Bahsi geçen kişiler, ertesi gün yani 21 Nisan'da İşkodra'ya gitmiş ve ilk şart olarak ordunun teslim olmasından bahsetmişlerdir. Taraflarına, böyle bir konunun görüşülemeyeceği söylendikten sonra, kendilerinin başka yetkileri olmadığını, ertesi gün bizim teslim için

[512] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 208, Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 454.
[513] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 455.
[514] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 85.
[515] Aynı yer.

istediğimiz şartları göndermemizi söyleyerek, yine aynı gün çok fazla durmadan geri dönmüşlerdir. Onların istediği gibi, ertesi gün yani 22 Nisan'da taslak şeklinde hazırlanan koşullar, gönderildikten sonra aynı görevliler bu defa yetkili olarak geri dönmüşlerdir. Esat Paşa'nın önerisi, Türk ordusunun tüm silah ve cephanesiyle İşkodra'dan çıkarak şehri Karadağlılara bırakmak olduğu için görüşülen konu bu olmuştur. Görüşmeler uzayınca, Esat Paşa İşkodra ileri gelenleri ile durumu anlatmak için görüşmek istemiş ve onları gümrük binasına toplayarak, şehrin mecburen terk edileceğini ve bu yüzden eğer isterlerse ordu ile gidebileceklerini ifade etmiştir[516].

2. İşkodra Şehrinin Teslim Şartları ve İşkodra Müdafaasının Son Bulması

22 Nisan gece yarısına kadar tartışmalarla geçen Türk-Karadağ görüşmeleri bazı şartlar ile sonuca bağlanmıştır. Türkçe ve Fransızca olarak ikişer nüsha yazılan antlaşma metni, Kiramettin Bey aracılığıyla Karadağ'a gönderilerek, Prens Danilo tarafından imzalanması sağlanmıştır.

İşkodra Kolordu Kumandanı Esat Paşa ile Karadağ Ordusu Başkumandanı Veliaht Prens Danilo arasında şehrin teslimi ile ilgili belirlenen ve kabul edilen teslim koşulları[517] şöyledir;

1) Hangi birliğe mensup olursa olsun (Nizamiye, Redif, Müstahfız) tüm Türk askerleri, kendilerine ait olan bütün eşyaları, askerî teçhizat ve cephanesiyle İşkodra şehrini serbest bir şekilde terk edebilecekler.

2) Halk arasından isteyen herkes, tüm silah ve eşyalarını yanlarına alarak, ordu ile beraber şehri terk edebilecekler.

3) Şehirde bulunan Osmanlı vatandaşlarının malları yağmalanmayacak, kişilik haklarına dokunulmayacaktır. Savaşa katılmış olanlar da hiçbir şekilde

---

[516] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım,* s. 209.

[517] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 87-88; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 456-458; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 210-211.

cezalandırılmayacaklardır, çünkü onlar yalnızca vatani görevlerini yaparak memleketlerini savunmuşlardır. Gerek Müslüman gerek Hristiyan tüm şehir halkının ibadet, millî gelenek-görenek, bununla birlikte ırz ve namuslarının korunarak devam ettirilmesi, kesin olarak güvenlik altına alınacak.

4) Birlikler, hareket ederken ihtiyaçları olacak olan hayvanlar ve taşıma arabaları, ayrıca yerleşme ve iaşeleri için gerekli olan çadır, kilim, kazan, karavana gibi eşyalardan taşıyabilecekleri kadarını da yanlarında alacaklar.

5) Asker ve sivil memur arasından, jandarma ve polisten isteyenler de ordu ile birlikte gidebilecekleri için onlarda serbest bırakılacaklar.

6) Türk ordusunun bu hareketleri esnasında, Karadağlı bir general ile birkaç subay, orduya eşlik edecek. (Bu maddenin amacı, Türk Ordusu'nun güvenli bir şekilde şehirden çıkmasını sağlamaktır)

7) Sırp ordusuna ait olan savaş esirleri Karadağ ordusuna teslim edilecek, bunlarla birlikte asker ve halktan olan tüm yaralı ve hastalara çok iyi bakılacak. Bu hasta ve yaralılara bakmak üzere yeterli sayıda Türk sağlık personeli İşkodra'da bırakılacak, yaralılar iyileşip, sağlık personelinin işi bittikten sonra masraflarının Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanması koşuluyla, birliklerine teslim edilecekler.

8) Tüm resmî ve askerî evrak ile dosyalar ordu ile beraber götürülecek, sivil yönetimle ilgili olanlar ise, İşkodra Kolordusu Kumandanlığınca önemli olanlar seçilerek, götürülecektir.

9) Tüm makineli tüfekler, dağ ve seri ateşli sahra toplarının hepsi ve bunların cephaneleri de beraber alınacak.

10) Tüm haberleşme araçları alınacak.

11) Savaş esnasında Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş, casusluk yapmış oldukları bilinenler affedilecek.

12) Karadağ'dan kaçarak İşkodra'ya sığınan veya yabancı uyruklu olup da, Türk kuvvetleri ile aynı safta mücadele etmiş olanlar varsa, onlar da affedilecek.

13) Şehirden çıkacak kıtalar için, ihtiyaç halinde, Karadağ Hükümeti de verebilecek durumda olursa, yeteri kadar yiyecek gönderilecek.

14) Kolordu Kumandanlığı'nı savunma konusunda işe yarayan araçlar tahrip edilmeden Karadağ ordusuna teslim edilecek.

15) 23 Nisan 1913 günü, sabah saat 08.00'dan itibaren Traboş, Küçük Bardanyolt ve Yılan Ovası dayanak noktaları ile güçlendirilmiş olan mevzilerin boşaltılmasına başlanacak

16) Fesat Tepe'nin Karadağlılar tarafından işgali, yarın (24 Nisan) saat 11.00'da, Bardanyolt'un işgali saat 13.00'da, Yılan Ovası'nın işgali ise öğlenden sonra 15.00'de yapılacaktır.

Tüm bu şartlar altında, 23 Nisan 1913 günü Türk kuvvetleri mevzilerini boşalttıktan sonra Karadağlılar belirlenmiş olan saatler içerisinde mevziileri ele geçirmişlerdir. Türk kuvvetleri 23-24 Nisan gecesini Derviş Paşa Tepe'sinde geçirmek zorunda kalmış, çünkü ordunun güneye doğru çekilirken Drin Nehri'ni geçebilmek için gerekli olan köprü daha önce düşman kuvvetleri tarafından tahrip edilmiştir. 24 Nisan sabahı, köprü yapıldıktan sonra geçit başlayabilmiştir. İşkodralılar ile bölgede bulunan Müslüman halkın orduyla beraber şehirden çıkmak istemesinden dolayı, kolordunun mevcudu oldukça artmıştır. 25-26 Nisan gecesini Birdiça bölgesinde geçiren ordu, 26 Nisan sabahı Buşat yoluyla Birdiça'dan güneye hareket etmiş ve böylece 450 yıl kadar süre boyunca Türk egemenliği altında kalan şehir, artık geride bırakılmıştır. Dört buçuk asır önce şahin yuvasına dikilen Ay Yıldızlı Bayrak, işte o gün bölgeye veda etmiştir[518].

Karadağlılar ise 24 Nisan 1913 tarihi itibariyle İşkodra'ya girmiş, ertesi gün yani 25 Nisan sabahı, Karadağ Kralı Nikola 21 parça top atışı ile selamlanarak şehre girip kaleye çıkmıştır. Esat Paşa ile kalede görüşmüş, ardından aynı top atışları farklı

[518] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 460.

bir amaç için, kaleden çıkarak şehri terk etmek üzere olan Esat Paşa'yı selamlamak amacıyla 11 kez atılmıştır[519].

İkdam Gazetesi İşkodra'nın elden çıkması ile ilgili 24 Nisan 1913 tarihli haberinde "İşkodra'nın Sükûtu" başlığı altında şu ifadelere yer vermiştir;

"*Dün gelen ajans telgrafnameleri, İşkodra'nın sükûtunu haber verdiler. Bu kahraman kale Osmanlılar için pek feci neticeler hâsıl eden bu Balkan Muharebesi'nde Osmanlı silahının şeref ve namusunu i'la eden son kale idi. Şimdiye kadar devam eden müdafaat-ı dilirane ve fedakaranesiyle Osmanlılığın kalb-i hazinine ab-ı teselliyet serpti ve Osmanlı tarihine bu son felaketli harbin ilave ettiği muzlim sahifelere, Edirne ve sair emsali gibi birkaç nurani satır ilave etti*"[520].

Karadağ ordusu ile İşkodra'ya girmiş olan İsviçreli Teğmen Karl Egli'nin ifadeleri, bir yabancının gözünden Türk askerinin nasıl göründüğünü ifade etmesi bakımından önemlidir. Karl Egli, İşkodra'dan çıkmak üzere olan Türk ordusunu görmek istemiş, gerekli olan izinleri aldıktan sonra ordugâha gelmiştir; "*Beni Türk Ordugahı'na sokan kurmay subayın ifadesine göre; bu ordugahta asker ve sivil olmak üzere toplamda 24 bin kişi vardır. Drin Nehri kenarında altı buçuk ateşli Krup topu bataryası duruyordu. Önde toplar, arkada cephane arabaları olduğu halde, gayet muntazam bir hizada bulunuyorlardı. Her şey tertemizdi. Namluların ağız kapakları takılıydı. Top başına on kadar mermi bulunmaktaydı. Burada gördüğüm nizam ve intizam bende çok iyi bir etki bıraktı. Fakat piyadelerin yanına gittiğim zaman, büsbütün hayrette kaldım. Asker silah çatmıştı. Silah çatışları çok muntazamdı. Tüfekler, hiç değilse dış görünüşüyle bana gayet iyi temizlenmiş olduğunu hissettiriyordu. Genel olarak askerin eşya ve teçhizatına da iyi baktığı görülüyordu. Hiçbir askerde yırtık görmedim. Yırtılan her yer yamanmıştı. Başka bir şey bulunamamışsa, alelade bir bezle de olsa yamanmıştı. Bu bakımdan, haftalarca yırtık pantolonla dolaşan Karadağlılar, düşmanlarından çok şey öğrenebilirdi. Saat 16.00'da yürüyüş başlayacaktı, asker hazırlandı. Topların koşulması çok çabuk oldu. Özetle, her şey eğitim alanındaymış gibi uygun ve düzgün yapıldı. Birlikler, Esat*

[519] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 459-460.
[520] "İşkodra'nın Sükûtu", *İkdam,* S. 5809, 24 Nisan 1913, s. 1.

Paşa'nın önünden geçerek yürüyüşe başladılar. Bu geçiş, çok şeylere değer ve tamamıyla askerî bir manzara göstermekteydi. Kafilenin son arabası, Birdiça Tepesi'nin arkasında kaybolduğu zaman, saat 18.00 olmuştu" [521].

3. Esat Paşa ve Şehrin Teslimi Meselesi

Toplum içerisinde nüfuz sahibi olan kişilere rütbe ve mevkii vererek onları kendine bağlama şeklinde bir siyaset güden II. Abdülhamid, bu yolla Arnavutluk'a hâkim olmayı amaçlamıştır. Esat Paşa'da bunlardan biridir. Paşa Tiran'lı olup Toptani ailesine mensuptur. Servet sahibi olmakla birlikte, çok zeki ve kurnazdır. Fakat askerî eğitim de dâhil olmak üzere, hiçbir eğitim geçmişi bulunmayan, Türkçeyi de az okuyup yazabilen Paşa, Sultan tarafından tuğgenerallik rütbesine yükseltilmiştir. Arnavutluk'ta meydana gelen isyanlar esnasında, Tiran'da mevcut olan nüfuzundan yararlanılmak üzere, Hasan Rıza Paşa'nın isteği üzerine İşkodra'ya çekilmiştir. Balkan Savaşları'nın başlamasının ardından, savaşın uzama ihtimali göz önüne alınarak Arnavut erlere karşı, nüfuzundan yararlanılmak amacıyla bölgede kalmıştır. İşkodra Komutanı, Kuzey ve Doğu Cepheleri Komutanı unvanlarını beğenmemesi üzerine, kendisine Kuvvetler Birliği Komutanı unvanı verilmiştir[522].

Hasan Rıza Paşa'nın bir suikast sonrası şehit edilmesinin ardından, Esat Paşa'nın bu suikast ile ilgisi olduğu yönünde söylentiler çıkmış ancak bu durum ispat edilememekle birlikte, Hasan Rıza Paşa'nın katilleri de bulunamamıştır. Paşa'nın şehadetinin ardından İşkodra Kalesi'nin idaresini ele alan Esat Paşa, çok geçmeden kalenin teslim kararını da vermiştir. Aslında şehir her şeye rağmen tüm gücüyle müdafaadayken, bir anda verilen bu teslim kararı sonrasında, Esat Paşa ile ilgili, tıpkı Hasan Rıza Paşa suikastinde olduğu gibi söylentiler çıkmıştır. Bu söylentilerin kesiştiği nokta, Paşa'nın Arnavutluk idaresine göz diktiği ve Karadağlıların onu bu amacı için her anlamda destekleyeceğine garanti vermeleri şartıyla, şehri onlara teslim etmiş olduğudur.

---

[521] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 90; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım,* s. 214.
[522] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 305-307.

Nisan 1913 tarihli Donanma Mecmuası'nın 38. sayısında, Esat Paşa'nın fotoğrafının altında şu ifadelere yer verilmiştir; "*Karadağ Kralının pek samimi ve hayırhah dostlarından olup İşkodra'yı teslim etmekle tarihe dâhil olan Esad Paşa*"[523].

Fevzi Çakmak Paşa, 1924 yılında Harp Akademileri'nde verdiği konferansta, konuyla ilgili şunları söylemiştir;

"*…1912-13 senesi Seferberlik Projesinde bir buçuk aylık zaman kazanmak üzere, küçük çaplı toplara karşı, tahkimine karar veren İşkodra Kalesi henüz yarısı tahkim edilmiş halde iken muharebe başladı. Yalnız Karadağ'a karşı hesap edilmişken, Malisör ve Sırpların katılmaları ile iki misli bir düşmana karşı koymaya mecbur kalındı. Buna rağmen gösterilen gayret ile projeden dört buçuk misli fazla zaman kazanıldı. Bu hesaba göre, kendisinden zaman ve mekân bakımından beklenen hizmetin on katını ifa etmiş oldu. Asıl önemli husus, Osmanlı Hükümeti'nin düşman taraf ile imzaladığı ateşkes ve büyük devletlerin Karadağ ve Arnavutluk kıyılarına abluka uyguladığı ve Sırpların kuşatmayı kaldırarak Adriyatik kıyısından, denizden ve karadan çekilmeye başladığı bir anda, İşkodra'nın teslim olması durumudur. Bu Esat Paşa'nın hıyanet ve entrikası değilse, en hafif tabiriyle kötü idaresidir*"[524].

İşkodra Nizamiye Tümeni'nden Hasan Basri Efendi'ye, Karadağlılar tarafından Fransızca yazılmış bir mektup verilerek Esat Paşa'ya ulaştırması istenmiştir. Mektup bir senet karşılığında gizlice verilmiş ve çok önemli olduğu için Arnavutlara gösterilmeden, hızlıca gönderilmesi istenmiştir. Bu mektup, Esat Paşa'nın durumundan şüphe eden subaylardan Hasan Basri Efendi, Topçu Albay İbrahim Bey ve Fransızca bilen Kerim Efendi tarafından okunmuş ve zarfın açıldığı anlaşılamayacak bir şekilde tekrar kapatılmıştır. Şingin'den bir Türk subayı, Fransızca yazılmış mektubu Esat Paşa'ya getirdiği sırada, Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz'e de, Hasan Basri Efendi tarafından gönderilen mektubu gizlice ulaştırmıştır.

---

[523] *Donanma Mecmuası,* S. 38, Nisan 1329 / 1913, s. 654; www.donanmatarihi.com/donanma-mecmuasi-38/, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2017.
[524] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 91.

Mektup, Karadağlıların gizli bir şekilde Esat Paşa'ya ulaştırmaya çalıştıkları mektup hakkında bilgi içermektedir. Bu bilgiler oldukça dikkat çekicidir[525];

"*İşkodra'dan ayrılalı 6-7 gün olduğu halde şimdiye kadar girişimlerinizden beni hiç haberdar etmediniz. Oysa buradan ayrılırken daima haberleşmek ve bir diğerimizi bilgilendirmek için sözleşmiştik. Şu sırada askere ihtiyacınız doğaldır. Podgoriça'da 2.500 kadar esiriniz vardır. İsterseniz bu esirleri size hükümetim gönderecektir. Daha ne gibi şeylere ihtiyacınız varsa hükümetim size verecektir*"[526].

Mektubu gönderen kişi, Esat Paşa'nın arkadaşı, eski İstanbul elçisi ve şimdiki Karadağ Dışişleri Bakanı olan Pier Plamenaç'tır. Ayrıntısı tam olarak öğrenilmemiş ve kesinliği kanıtlanmamış olmakla birlikte, Esat Paşa'nın daha müdafaa devam ederken Karadağ ve Sırplar ile görüşmeler yaparak, bir uzlaşma sağlamış olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahminler arasında, Esat Paşa'nın Arnavutluk'un idaresini ele alabilmek amacıyla Karadağlılar ve Sırpların kendisine yardım edeceği, bunun karşılığında ise Esat Paşa'nın İşkodra ile Drin Nehri'ne kadar olan bölgeyi Karadağlılara bırakmayı kabul ettiği düşüncesi de yer almaktadır[527]. Nitekim Esat Paşa'ya gizlice gönderilen mektubun içeriğine baktığımızda, Karadağ Hükümeti hangi amaçla veya hangi çıkar karşılığında her türlü desteği yapmaya hazırdır? sorusu sorgulanmaya değerdir.

Genç Arnavutlardan korkan Esat Paşa'nın, askerî tıp okulundan mezun, aydın bir Arnavut genci olan Tabip Yüzbaşı Zihni Bey ile Tiran'dayken yapmış olduğu konuşması da dikkat çekicidir. Esat Paşa, Arnavutluk'tan ve Müslüman bir hükümet başkanının gerekli olduğundan bahsetmesi üzerine, Zihni Bey, Esat Paşa'nın bunları kendi lehine propaganda yapmak amacıyla söylediğini belirterek, Arnavutluk'ta hükümet başkanı olacak kişinin, iyi bir eğitim almış toplumda saygın bir yeri olması ve Avrupa hükümdar aileleri ile ilişkisi olması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Esat Paşa'nın; "*Gerçi ben okul görmedim, fakat tarih okudum, bilirim. Kavalalı Mehmet Ali Paşa cahil bir adamdı ama Mısır'da hükümet kurdu ve*

[525] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 469.
[526] Aynı yer.
[527] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 470.

kendini tanıttı"[528] ifadelerini kullanarak verdiği cevap dikkat çekici olmuştur. Esat Paşa'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı örnek göstermesi, Arnavutluk idaresini elde etme amacını taşıdığı yönündeki düşünceleri destekler niteliktedir.

K. Türk Ordusunun Çekilmesinin Ardından İşkodra Şehrinde Yaşanan Gelişmeler

1. İşkodra Şehrinden Ayrılan Türk Ordusunun Durumu

30 Nisan 1913 tarihinde Tiran'a varan Esat Paşa, aynı gün Garp Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği raporla şunları belirtmiştir;

"*İşkodra'da bulunan erzak birlikleri ancak, Nisan'ın onuncu gününe kadar idare edebildi. Buda özellikle, ekmekle peksimetin er istihkakının hemen yarısına indirilerek ve halk elindeki bütün yaşama kaynak ve maddelerine el konulması suretiyle sağlanabilirdi. Fakat bu tarihte, artık kıtaların ne yiyecek ekmeği ve ne de başka hiçbir erzak kaldı. Halk daha 10 gün önce gizli ve sonra açık toplantılar yaparak isyan bayrağı çekmekte ve her gün açlıktan birçok insan telef olduğu için, genel bir ayaklanma hazırlamaktaydılar. Buna kesinlikle önem vermedim. Bununla beraber birkaç gün sonra asker arasında da aynı hal görüldü. Özellikle Traboş bölgesi muhafızları arasında, düşmanla 10 metre mesafede karşı karşıya bulunan en önemli noktalardaki asker tarafından da bunca fedakârlık, sebat ve metanetle yapılan savunmaya belki kara leke sürebilecek mahiyette bir kaynaşma alameti göründü. 19 Nisan 1913'de resmi başvuru ve sızlanmalar başladı. Bizzat yanlarına giderek, nasihat ettimse de; ancak birkaç gün kalabileceklerini çünkü açlıktan ve yoksulluktan silah kullanmaya takatları kalmadığını söylediler. Bu hal karşısında, daha çok dayanmak mümkün olmadı. Karadağ görüşme subaylarıyla müzakere edilerek, ilişik şartlar dairesinde kaleyi boşaltarak Tiran'a geldim. Harbiye Nezareti'ne de durumu telgrafla bildirdim. Ulaştırma vasıtası olan hayvanlar, zaten kuşatma sırasında açlık ve muharebenin etkisiyle kısmen yenmiş olduğundan çok azalmıştı. Kalanlarda işe yaramayacak derecede zayıflamış olduklarından Karadağ Ordusu Başkumandanlığı'na yapılan rica üzerine, aldığım 150 kadar mekkariyle*

[528] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 471.

beraber ancak askerî eşyadan, özellikle çadırlardan bir kısmını, yedek cephanenin birazını nakle muvaffak olabildim. Bunun için; askerîn yiyecek ve yatacak ihtiyaçları pek çoktur. Dört aydan beri hiç kimse maaş almamıştır. Gerek bu hususta, gerek iaşe ve öteki ihtiyaçları için, paraya kesin ihtiyaç vardır. Arz edilen olaylar ve özellikle rediflerin moral durumları dikkate alınarak Kolordu'nun bu bölgede gerek askerî, gerek idarî, gerek mülki ne sıfat ve memuriyeti olduğunun bildirilmesini ve yollardan asla geçirilmediği için, Selimiye civarında geçici olarak bırakılan çabuk ateşli sahra toplarının da Draç'tan tedarikine çalıştığım vapurlarla, İstanbul'a gönderileceğini arz ederim"[529].

Harbiye Nezareti, Arnavutluk'ta bulunan Batı Ordusu'na ait Nizamiye birliklerinin güvenlikleri için Beyrut'a gönderilmesini uygun görerek, bunun için 4 Mayıs 1913 tarihli bir emir göndermiştir. Batı Ordusu Kumandanlığı ise, İşkodra Kolordusu'nun, Fiyeri'de bulunan ordu ile birleşmesini emretmiş ancak Fiyeri'de bulunan birliklerin açlık ve hastalıktan çok kötü halde olmalarından dolayı bu karardan vazgeçilerek, ordunun yerinde kalması kabul edilmiştir[530].

Draç'ta bulunan Avusturya ve İtalya konsoloslarının aracılığıyla 7 Mayıs 1913 tarihinde İstanbul ile bağlantı kuran Esat Paşa, kolordunun Draç'tan denizyolu ile İstanbul'a nakledilmesi emrini almıştır. Kolordunun taşınması için Seyyar, Mahmut Şevket, Zahir ve Hilal adında dört küçük vapur tahsis edilmiştir. 7 Haziran'da taşınmaya başlayan birlikler, İstanbul'a getirildikten sonra, Derince İskelesi'ne çıkarılmış ve buradan da Konya'ya nakledilmiştir[531]. Savaş hala devam ettiği için Türk kuvvetlerinin Adriyatik kıyılarından taşınabilmesine, Balkan hükümetlerine karşı kullanılmamak şartıyla izin verilmiştir. Konya'ya nakledilen Türk kuvvetleri burada yeniden yapılanarak, 10. İşkodra Tümeni ismini almış ve bu

---

[529] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 216-217.
[530] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 218.
[531] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 93-94; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 218-220.

tümen Edirne'nin geri alınabilmesi için ileri harekât başlamasından sonra Temmuz 1913'de, Konya'dan demiryolu vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır[532].

Ayrıca, kolordunun İstanbul'a nakledilmesi sırasında, Arnavut subaylardan bazıları kendi istekleri ile bölgede kalmışlardır. İşkodra Kolordu Kumandanı Esat Paşa'da, Arnavutluk'ta kalan subaylar arasındadır.

2. Türk İdaresinin Son Bulmasının Ardından İşkodra Şehrinin Durumu

Son zamana kadar hem kuşatma hem saldırı altında olan şehirde, hala Türk müdafaası devam ediyorken, Esat Paşa ile Karadağ Kralı arasında antlaşma yapılarak, kalenin Karadağlılara teslim edildiği yönünde haberler çıkmıştır. Başlangıçta bu haberlere her ne kadar inanılmamış olunsa da, şehir 23 Nisan 1913 tarihinde teslim edilmiştir. Kalenin teslim edilmesi ile ilgili olarak çıkan haberler içerisinde, Esat Paşa'nın Kral Nikola ile Arnavutluk idaresi için gizli bir antlaşma yaptığı ve hatta para aldığı bile söylenmiştir[533]. Şehir, Avrupa büyük devletlerine meydan okurcasına, tek bir kurşun bile atılmadan Karadağ ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Fakat bu durum Sırplar ve Karadağlılar tarafından büyük bir coşku ve sevinç ile karşılanmış olmasına rağmen uzun sürmemiştir[534]. Çünkü şehir ne Kral Nikola'ya kalmış, ne de Esat Paşa'nın Karadağlılar ile antlaşmasına sebep olarak gösterilen durum gerçek olmuştur. Yani Esat Paşa Arnavutluk idaresini eline alamamıştır.

İşkodra, yeni kurulmuş olan Arnavutluk Devleti için çok önemli olmakla birlikte, bu durum Avrupa büyük devletleri içinde geçerli olmuştur. Bu yüzden Karadağ üzerine yapılan baskılarına devam etmişler ve 27 Nisan'da Karadağ temsilcisine verdikleri bir nota ile şehri boşaltıp uluslararası bir filoya devretmesini istemişlerdir[535]. Kral Nikola, sonunda, şehri daha fazla elinde tutamayacağını anlamış ve üç hafta kadar kısa süre önce, büyük bir coşku içerisinde girdiği

[532] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 474.
[533] İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 301.
[534] Richard. C. Hall, *a.g.e.*, s. 125.
[535] Eminalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 72.

İşkodra'dan, 14 Mayıs 1913 tarihinde ayrılmak zorunda kalmıştır. Şehir bu tarihte, Birleşik Donanma kumandanına teslim edilmiştir[536].

Karadağlıların İşkodra'dan çekilmiş olması her şeyin yolunda gitmesini sağlayamamıştır. Şehrin boşaltılmasının ardından iki ay kadar bile geçmeden, yani kısa bir süre içerisinde Balkan Birliği çökmüş ve böylece mücadele ve muharebenin yeni bir safhası olan II. Balkan Savaşı başlamıştır.

L. Savaşın Sona Ermesi, Büyük Elçiler ve Londra Barış Konferansları

3 Aralık 1912 tarihinde Çatalca önlerinde kabul edilen mütarekenin ardından kesin barış yapılabilmesi adına bir konferans toplanmasına karar verilmiş ve toplantı yeri olarak Londra seçilmiştir. Konferans için Osmanlı Devleti'ni temsil etmek adına 1. delege olarak Ticaret Nazırı Mustafa Reşid Paşa, 2. delege olarak Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa ve 3. delege olarak ise Bahriye Nazır Vekili Salih Paşa görevlendirilmiştir[537].

Osmanlı Devleti ile Balkanlı müttefikler arasında 16 Aralık 1912 tarihinde St. James Sarayı'nda ilk toplantı başlamış, ertesi gün yani 17 Aralık 1912 tarihinde ise Büyükelçiler Konferansı olarak adlandırılan ve Londra Barış Konferansı'na paralel olarak ilerleyecek olan başka bir görüşme daha başlamıştır. Beş büyük devletin yani Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın büyükelçileri ile İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in katılımıyla gerçekleşen bu görüşmeler, özellikle Londra Barış görüşmelerinin kesilmesinden sonra daha etkili bir şekilde sürdürülmüştür[538].

Arnavutluk, İsmail Kemal Bey önderliğinde 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Avrupalı büyük devletler bu bağımsızlığı kabul etmiş ancak hala bu yeni devletin sınırları belirlenerek yazılı bir antlaşmaya dönüştürülmemiştir. 17 Aralık 1912 tarihinde görüşmelere başlayan Büyükelçiler Konferansı'nın ele aldığı konulardan ilki Arnavutluk'un bu yeni durumu olmuştur. Nihayetinde Arnavutluk'un bağımsızlığı bu konferansta tanınmış ancak Arnavutluk

---

[536] Aynı yer.
[537] Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 74-75.
[538] Necdet Hayta, *a.g.e.*, s. 8.

ile ilgili çözülmesi gereken başka meselelerde ortaya çıkmıştır[539]. Yeni kurulan Arnavutluk Devleti'nin sınırları görüşülürken İşkodra şehri mevzu bahis olmuş, Arnavutluk sınırına mı yoksa Karadağ sınırına mı dâhil olması gerektiği hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Sonuç olarak ise, kuşatmanın hala devam ettiği bu şehrin, kuşatmanın sonucu ne olursa olsun Arnavutluk sınırlarına dâhil olduğu yönünde karar verilmiştir[540].

Diğer taraftan devam eden Londra Barış Konferansı'nın 21 Aralık günü yapılan 4. toplantısında, Sırp heyetinin ateşkes yapılmış olmasına rağmen İşkodra kumandanının savaşa devam ettiğini söyleyerek bu durumdan şikâyet etmesi üzerine, İşkodra ile ilgili görüşmeler yapılmıştır[541].

Londra Barış Konferansı görüşmelerinde, Balkanlı müttefiklerin sınırlar ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nden istedikleri; Gelibolu Yarımadası hariç, Tekirdağ'ın kuzeyindeki bir noktadan, Karadeniz'de Midye'ye uzanan bir çizginin batısında kalan tüm toprakların kendilerine bırakılması yönünde olmuştur. Osmanlı heyeti ise bu isteğe, Edirne'nin batısında bulunan tüm toprakları terk edeceklerini, Ege Adaları'ndan hiçbirini terk etmemekle birlikte bu konuyu büyük devletler ile müzakere etmeye hazır olduklarını, Girit konusunda, büyük devletlerin vermiş olduğu kararı kabul edeceklerini ifade ederek cevap vermiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin uzlaştırıcı tekliflerine rağmen, Edirne üzerindeki isteklerinden vazgeçmeyen Balkanlılar ile Edirne'yi vermeyi asla kabul etmeyen Türkler arasındaki görüşmeler 6 Ocak 1913 tarihinde kesilmiştir[542].

Barış görüşmelerinin bir sonuca ulaşamadan kesilmiş olması Avrupa büyük devletlerini endişeye düşürmüş, savaşın yeniden başlamaması adına Osmanlı Devleti'ne 17 Ocak 1913 tarihinde bir nota vermişler[543], bu notaya Mahmut Şevket

---

[539] Necdet Hayta, *a.g.e.*, s . 24-29.
[540] Richard Halll, *a.g.e.*, s. 98.
[541] Necdet Hayta, *a.g.e.*, s. 10.
[542] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 676-677.
[543] Avrupa devletlerin Osmanlı Devleti'ne verdikleri nota ile; büyük devletlerin tavsiyelerini dinlemeyip barış yapılmasına engel olarak hata yapıldığını, eğer savaş uzarsa İstanbul ve Anadolu'nun tehlikeye düşeceğini, eğer barış bozulmazsa devletlerin Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımı yapacağını, barışın sürebilmesi için Edirne'nin Balkanlı müttefiklere teslim edilmesini, Ege Adaları'nın geleceğinin belirlenmesinin büyük devletlere bırakılmasını, istemişler ve tüm bu tavizler

Paşa Hükümeti'nin 30 Ocak 1913 tarihinde verdiği ret cevabının ardından, taraflar arasında muharebeler 3 Şubat günü itibariyle tekrar başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, aleyhine seyreden muharebeler sonucunda Şubat ayının sonlarına doğru İngiltere'den, barış yapılabilmesi için aracı olmasını istemiş ve bu tarihten itibaren görüşmeler başlamış, Osmanlının müdafaada kalan son kaleleri de bu sıralarda birer birer düşmüştür; 6 Mart'ta Yanya, 26 Mart'ta Edirne ve 23 Nisan'da İşkodra.

Şubat ayı sonlarında başlayan görüşmeler neticesinde 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Barış Antlaşması imzalanmış, Osmanlı Devleti ve Balkanlı müttefikler arasında meydana gelen I. Balkan Savaşı böylelikle sona ermiştir. Antlaşmaya göre;

1) Avrupa'daki Osmanlı Devleti sınırı, Trakya'da Midye-Enez çizgisi olmuş, Arnavutluk hariç olmak üzere, bu çizginin batısında bulunan tüm topraklar Balkanlı müttefiklere verilmiştir.
2) Ege Adaları'nın geleceği, büyük devletlerin vereceği karara göre şekillenecektir.
3) Türkler, Girit Adası üzerinde var olan tüm haklarından vazgeçmişler ve böylece Girit Yunanistan'a verilmiştir.
4) Balkanlı müttefiklerin bu konuyla ilgili talepleri olmasına rağmen, Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödemeyecektir[544].

Büyükelçiler Konferansı'nda tanınmış olan Arnavutluk'un bağımsızlığı, 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Barış Antlaşması sonucunda da resmen kabul edilmiş ve sınırları belirlenmiştir. Çalışmamızın konusu içerisinde ele aldığımız İşkodra şehri ise yeni kurulmuş olan Arnavutluk Devleti sınırları içerisine dâhil olmuştur.

M. Müdafaanın Kahraman Kumandanı Hasan Rıza Paşa

Bağdat ve Kastamonu valiliği görevlerinde bulunan Namık Paşa'nın oğlu olan Hasan Rıza Paşa, 1871 yılında Kastamonu'nun Tosya ilçesinde doğmuştur.

---

karşılığında ise Edirne'de bulunan camiler ile dini binaların korunması için çaba harcayacaklarını bildirmişlerdir. Bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 677; Necdet Hayta, *a.g.e.*, s. 41-42.

[544] Richard C. Hall, *a.g.e.*, s . 134; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 679.

Fiziksel olarak, orta boylu, sağlam vücutlu, sağlıklı bir insandı. Dindar ve inançlı olan Paşa'nın kadere de inancı çoktu. Boş zamanlarında uzun uzun sohbet etmesini sever, ancak dedikodudan asla hoşlanmazdı. Çok cesur olmakla beraber, cesaretli insanları da sever onlarla görüşmek için uğraşırdı. Gayet sert, ciddi ve açık sözlü olan Hasan Rıza Paşa, özel hayatında şakayı sevmesine rağmen, görev söz konusu olduğunda tüm tavrını değiştirirdi. Verdiği emirleri takip etmekle birlikte, uygulanmaması halinde asla affetmez ve cezalandırırdı. Sert tabiatlı olmasının yanında insaflıydı. Hata yaptığını anladığı zaman o işle ilgili ısrar etmez hareketlerini düzeltir ve eleştiri yapılırsa iyi niyetle karşılardı. Girişken ve azimli olan Paşa, zor ve tehlikeli olan işlerden hiçbir zaman çekinmezdi. Çok saf ve temiz ahlaklıydı[545].

Tophane ve Okullar Nazırı Mareşal Mustafa Zeki'nin kızı Ayşe Saibe Hanımefendi ile evli olan Hasan Rıza Paşa'nın, üç çocuğu vardı[546]. Ailesi ile çocuklarını çok düşkün ve bağlı olan Paşa, İşkodra'da bulunduğu sırada, ailesi ise İstanbul'da bulunmaktaydı.

1. Eğitimi ve Askerî Görevleri

İlkokulu eğitimini muhtemelen İstanbul'da, ortaokul eğitimini de Beşiktaş Askerî Ortaokulu'nda tamamladıktan sonra Bursa Askerî Hazırlık Okulu'na nakledilmiştir. 1892 yılında Piyade Asteğmen olduktan sonra 13 Mart 1895 tarihinde Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katılmıştır[547]. Aynı tarihlerde Subaylar Gurubu'nda öğretmenlik yapan Mahmut Muhtar Paşa tarafından yardımcı olarak yanına alınmış, 1897 yılındaki Yunan Savaşı esnasında ise kendi isteğiyle Alasonya Ordusu'na tayin edilerek Kolağası olmuştur. 1898 yılında Binbaşı, 1899 yılında Yarbay olmuş, aynı yıl Mayıs ayında ise eğitimini tamamlamak amacıyla Almanya'ya gitmiştir[548]. Meç şehrinde, Meşhur Alman General Hezler'in kumandası altındaki 16. Kolordu'ya üsteğmen olarak katılmış, bir buçuk yıl piyade olarak görev yaptıktan sonra üsteğmenliğe yükseltilmiştir. Artık istediği süvari ve topçu alaylarından birine gönderilecek duruma gelmişken, kendi isteği ile yine Meç'te kalmıştır. General

---

[545] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 297-305.
[546] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 103.
[547] Nuri Yavuz, *a.g.m.*, s. 1047.
[548] *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 103.

Hezler'in hayranı olan Hasan Rıza Paşa, generalin şiddeti yüzünden herkesin Meç'ten kaçmasının aksine kendisi orda kalmaya devam etmiştir. Burada bir yıl Süvari Dragon Alayı'nda hizmet etmiş, ardından altı ay Tümen Subaylar gurubunda bulunmuş, akabinde diğer Türk arkadaşlarıyla birlikte Berlin'e Genelkurmay dairesine gönderilmiştir. Tüm bu görevlerde bulunurken, aynı zamanda Harp Akademisine de devam etmiş ve hem Türk hem de Alman sınıf arkadaşları arasında fazlasıyla dikkat çekmiştir. Alman Büyük Subaylar Gurubunun Türk Subayları hakkında tek tek verdikleri bilgiler içerisinde, Hasan Rıza Paşa ile ilgili "*Türk Ordusu Büyük Kurmay Başkanlığı'nı hakkıyla idare edebilir*" ifadelerini içeren rapor dikkate değerdir[549].

Hasan Rıza Paşa, Alman Ordusu'nda dört yıl kaldıktan sonra, ülkeye dönmüş ve sırasıyla şu rütbe ve görevlerde bulunmuştur;

11 Aralık 1901 tarihinde Albay olmuş,

8 Nisan 1903 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığı'nda bir göreve atanmış,

6 Ağustos 1903 tarihinde Tuğgeneral olmuş,

31 Aralık 1904 tarihinde Harp Akademisinde öğretmenlik görevine getirilmiş,

12 Eylül 1904 tarihinde Askerî Araştırma Komisyonu Yüksek Üyeliği'ne tayin edilmiş,

10 Aralık 1906 tarihinde Korgeneralliğe yükselmiş,

II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber Edirne'de 2. Ordu'ya mensup 20. Nizamiye Tümen Komutanlığına tayin edilmiş,

26 Eylül 1908 tarihinde aynı ordunun Kurmay Başkanlığı'na getirilmiş,

19 Ağustos 1909 tarihinde rütbe sadeleştirilmesi kanunu ile rütbesi Yarbaylığa indirilmiş,

---

[549] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 298; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 104.

21 Mart 1910 tarihinde rütbesi Albaylığa yükseltilip eski 6. Ordu Kurmay Başkanlığına tayin edilerek, Nazım Paşa ile Bağdat'a gitmiş,

22 Haziran 1910 tarihinde Bağdat'ta bulunan 11. Nizamiye Tümeni Komutanlığına tayin edilmiş,

21 Nisan 1911 tarihinde Bağdat'taki görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüş,

23 Mayıs 1911 tarihinde Karadeniz ve Akdeniz boğazları, Selanik ve İzmir limanlarının güçlendirilmesi için oluşturulan komisyona memur edilmiştir[550].

1911 yılında meydana gelen Malisör Ayaklanması nedeniyle, Abdullah Paşa kumandasındaki Batı Ordusu ile İşkodra'ya giden ve Abdullah Paşa'nın Kurmay Başkanlığı görevine getirilen Hasan Rıza Paşa, bu görevi kabul etmeyerek istifa etmiştir[551]. Ayrıca yine aynı yılın Temmuz ayı içerisinde, İşkodra bölgesine çok sayıda askerî görevlendirme, tayin ve terfii de yapılmıştır[552]. Hasan Rıza Paşa, 19 Temmuz 1911 tarihinde ise, Müstakil 24. İşkodra Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmıştır. İşkodra'da görev yaptığı sırada, Karadağ Hükümeti tarafından birinci

[550] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 298-299; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 104-105.

[551] BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 15, 1329 Receb 19 / 16 Temmuz 1911 tarihli belgeden Hasan Rıza Paşa'nın ataması takip edilebilirken, BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 5, 1329 Receb 18 / 15 Temmuz 1911 tarihli belgeden Birinci Ferik Abdullah Paşa'nın memuriyetini ve yine BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 3, 1329 Receb 19 / 16 Temmuz 1911 tarihli belgeden de İşkodra Müretteb Kolordusu Kumandanlığı'na Mirliva Esat Paşa'nın tayinini görebilmekteyiz. Belirtilen tarihler arasında, İşkodra bölgesine askerî görevlendirmelerin sıklaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 16, 1329 Receb 25 / 22 Temmuz 1911 tarihli belgeden ise Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Ali Kemal Bey'in miralaylığa terfii ile İşkodra Kale Kumandanlığı'na tayin edildiği görülmektedir.

[552] BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 154 / 28, 1329 Receb 07 / 4 Temmuz 1911 tarihli belgede gerekli masrafların karşılanabilmesi için İşkodra Kuva-yı Mürettebe Kumandanlığı'na bin lira gönderilmesi kararı alınmıştır. Bununla birlikte bölgede meydan gelen faaliyet ve girişimlerin hem öncesi hem de devamı bulunmaktadır, MV. 130, 66 / 1327 Receb 25 / 12 Ağustos 1909 tarihinde Karadağ sınırında inşa edilen kulelerden dolayı ortaya çıkan ve Malisör saldırıları ile ilgisi bulunan kulelere dair anlaşmazlıkların çözümü ve yine bölgedeki isyan hareketlerinin bastırılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ile ilgili ayrıntılar mevcuttur, BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 166 / 85, 1330 Receb 25 / 10 Temmuz 1912.

dereceden Danilo Nişanı'na layık görülmesi sonucunda nişanın kabulü ve gerekirse reddi konusunda16 Mart 1912 tarihinde irade çıkmıştır[553].

27 Mart 1912 tarihinde, İşkodra valisi Hayri Bey'in görevden alınmasının ardından bu göreve tayin edilen Hasan Rıza Paşa, böylelikle hem sivil hem de askerî makamı temsil eden bir görev üstlenmiştir[554].

İşkodra Müdafaası sırasında Hasan Rıza Paşa, idaresi altında bulunan birliklerin askerî faaliyetleri, eğitimleri ile yakından ilgilendiği gibi, asker ile samimi ilişkiler kurmuştur. Maiyetindekilerin birçoğunun, isimlerini, memleketlerini bilir, hasta ve yaralı olan askerleri her gün hastanede ziyaret ederdi. Hoşgörülü bir kişiliğe sahip olan Hasan Rıza Paşa, orduda bulunan Musevi askerler için bir Havra yaptırarak cumartesi günlerini ibadet edebilmeleri için serbest bırakırken, Ortodoks askerleri de ibadet edebilmeleri için pazar günleri Kilise'ye göndermiştir.

Cepheden cepheye koşan Türk askerinin kuvvet ve soğukkanlılığına hayran olan Paşa, "*Şunların kahramanlığını gördükçe Türk yaratıldığımdan dolayı ciddi olarak gurur duruyorum*" ifadelerini kullanmıştır[555].

Hasan Rıza Paşa, İşkodra Müdafaasındaki üstün hizmetlerinden ötürü, 30 Ocak 1913 tarihinde terfi ettirilerek, rütbesi albaylıktan generalliğe yükseltilmiş, bu gelişme Mahmut Şevket Paşa'nın terfi yazısıyla öğrenilmiştir[556]. Ancak terfi ettiği günün akşamı, bu haber kendisine henüz ulaşmadan evvel, Paşa, daha önce ayrıntılı bir şekilde bahsettiğimiz üzere, haince bir suikasta uğrayarak, 42 yaşında şehitlik mertebesine ulaşmıştır.

---

[553] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4018 / 301302, 1330 Rebiül-ahir 29 / 17 Nisan 1912. Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra'da görev almasından önce hayatı ve görevleri için Bkz.: Nuri YAVUZ, *a.g.m.*, s. 1047-1069; Robert Elshe, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, İ. B. Tauris, 2012.

[554] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4020 / 301488, 1330 Rebiül-ahir 8 / 27 Mart 1912.

[555] Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 301.

[556] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4138 / 310336, 1331 Safer 21 / 30 Ocak 1913; BOA, *İradeler Harbiye*, nr. 128 / 32, 1331 Safer 21 / 30 Ocak 1913 tarihli belgede de İşkodra Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın terfiine dair bilgilere ulaşılmaktadır; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4142 / 310634, 1331 Rebiül-evvel 3 / 10 Şubat 1913; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4149, 311149 / 1331 Rebiül-evvel 23 / 2 Mart 1913. Belirtilen belgelerden sadece Hasan Rıza Paşa'nın terfiine dair bilgilere değil aynı zamanda Edirne valisi Halil Bey, Edirne Kale Kumandanı Mehmet Şükrü Paşa'nın da terfiine dair ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır.

Hasan Rıza Paşa'nın şehadeti ile ilgili 8 Nisan 1913 tarihli Tanin Gazetesi'nde yayınlanan haberde şu ifadelere yer verilmiştir; "*Növe Freie Presse Gazetesinin istihbaratına nazaran (Albanezes Correspondance). Vürud eden bir haberde, İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşa'nın katline dair malumat verilmektedir. İsal eden adamın Karadağ tarafından hapis edilmesinden dolayı bu haber düçar-ı teehhür olmuştur. Meskur habere nazaran Hasan Rıza Paşa Şubatın 8. günü katledilmiştir. O gün Rıza Paşa, Esat Paşa'nın bir davetine icabet etmiş. Akşam taamından sonra müşarünileyh kalkıp gitmek istediği zaman Esat Paşa refaketine yaverini vermek istemiş. Rıza Paşa bu teklifi reddetmiş. Esat Paşa'nın hanesinden çıkıp biraz ilerlediği zaman Rıza Paşa'nın üzerine üç kişi hücum ederek içlerinden ikisi revolver atmış. Silah sesini duyan bazı kimseler hanelerinden sokağa çıktıkları zaman katillerin firar etmekte olduğu ve Hasan Rıza Paşa'nın yerde yattığını görmüşlerdir. Her ne kadar maktül bir haneye naklolunmuş ise de daha esna-i rahda vefat ettiği anlaşılmıştır*"[557].

Osmanlı Devleti, şehadetinin ardından Hasan Rıza Paşa'nın defin ve kabir işlemlerini ayrıntılı bir şekilde takip etmiştir. Nitekim Hasan Rıza Paşa'nın şehadet haberinin ulaşmasının ardından, Daire-i Harbiye'den bir kişinin görevlendirilip şehit edildiği yere gönderilmesi ve naaşının İstanbul'a nakledilmesi istenmiştir[558]. Sonrasında ise, Hasan Rıza Paşa'nın naaşının iki veya üç sene sonra İstanbul'a nakledilebilecek bir şekilde geçici olarak defnedilmesine karar verilmiştir[559]. Zaten tüm bu kararlar alınmadan önce, Hasan Rıza Paşa'nın cenazesi 31 Ocak 1913 Cuma günü düzenlenen bir merasim ile kaldırılarak, İşkodra müdafaasında şehit düşen subayların yer aldığı Paruça Camii mezarlığına defnedilmiştir[560].

---

[557] "Hasan Rıza Paşa'nın Katli", *Tanin,* S. 1564, 2 Cemaziyel-evvel / 8 Nisan 1913, s. 2.
[558] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4173 / 312911, 1331 Cemaziyel-ahir 08.
[559] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4175 / 313102, 1331 Cemaziyel-ahir 17 / 24 Mayıs 1913; BOA, *Dâhiliye Siyasî,* 122-26 / 75, 1331 Muharrem 3 / 13 Aralık 1912.
[560] Nuri YAVUZ, *a.g.m.*, s. 1065. Hasan Rıza Paşa'nın naaşı, 2 Temmuz 1936 tarihinde Komenaj Mezarlığı'na nakledilmiştir. 24 Şubat 2007 tarihinde ise bugün anıtının bulunduğu şehir merkezine, törenle taşınmıştır. Hasan Rıza Paşa Anıtı, Arnavutluk'ta bulunan tek Türk anıt mezarıdır. "*Hasan Rıza Paşa'ya şeref ile atfolunur. Arnavutlar ve Arnavutluk, İşkodra'daki ordularımızın komutanı kahraman ve sadık asker eski toprak savaşçı Hasan Rıza Paşa'yı saygı ile anar*" ifadelerinin yer aldığı bu anıt, 2007 yılında İşkodra'da dikilmiş ve 2017 yılında da yenilenmiştir, Bkz.: www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtDisiSehitlikleri, Erişim Tarihi: 19.01.2018.

Osmanlı Devleti, Hasan Rıza Paşa'nın, hatıralarına her anlamda sahip çıkmış, ailesi için gerekli maaşın tahsis edilmesine ve çocuklarının okullarda ücretsiz olarak okutulmaları için girişimlerde bulunmuştur[561]. Şöyle ki, Paşa'nın arkasında bıraktığı üç çocuğunun tahsil ve terbiyesine dair gerekli ihtiyaçların hükümetçe karşılanmasına karar verilmiş[562], ardından Paşa'nın çocuklarının hangi okullara gittiklerinin tespiti sağlanmıştır[563]. Devlet gerekli olan incelemeleri yaptıktan sonra, Paşa'nın on bir yaşındaki büyük oğlu Nihad Bey'in savaşın ardından, beş yaşındaki küçük oğlu Ali Bey'in ise on yaşına geldiği zaman Viyana'daki Tereziyanom Mektebi'ne veya Almanya'da buna muadil başka bir mektebe gönderilmesinin tahsil ve terbiyeleri için uygun olacağına karar verilmiştir[564]. Devlet tarafından özellikle, Hasan Rıza Paşa'nın çocuklarının eğitimine önem verilirken eşi ile kız ve erkek çocuklarına ikramiye verilmesi de kararlaştırılmıştır[565].

Balkan Savaşları sırasında İşkodra Müdafaasında büyük fedakârlık ve kahramanlıklar gösteren Hasan Rıza Paşa, Türk Milleti'nin tarihinde yer alan büyük ve kahraman kumandanlardan biridir. Nitekim Mahmut Şevket Paşa, Hasan Rıza Paşa'nın şehadet haberiyle ilgili, 24 Nisan 1913 tarihinde hatıralarına şu notu düşmüştür; *"...Hasan Rıza Paşa, gayet iyi bir asker, çalışkan ve vazifeşinaz bir insandır. Eğer şehadet haberi doğru ise, doğrusu memleket ve ordu için pek büyük zayiattır*"[566]

İşkodra Müdafaasını sürdürürken savaşın 18. günü şehre gelen Karadağ Heyeti, Hasan Rıza Paşa'dan; "*Direnmeniz hayranlık uyandırıyor, fakat faydasızdır. Açlığa ve iklimin sertliğine dayanamazsınız. Teslim olun, Kırkkilise ve*

[561] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4175 / 313090, 1331 Cemaziyel-ahir 15 / 22 Mayıs 1913 Mazbataları; BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 177 / 62, 1331 Cemaziyel-ahir 14 / 21 Mayıs 1913.
[562] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4171 / 312771, 1331 Cemaziyel-ahir 03 / 10 Mayıs 1913.
[563] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4172 / 312858, 1331 Cemaziyel-ahir 07 / 14 Mayıs 1913.
[564] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4174 / 313010, 1331 Cemaziyel-ahir 12 / 19 Mayıs 1913
[565] BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 1480 / 313439, 1331 Cemaziyel-ahir 29; BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 177 / 102, 1331 Cemaziyel-ahir 28 / 4 Haziran 1913.
[566] Ayrıca Mahmut Şevket Paşa, Hasan Rıza Paşa'nın, gazetelerde çıkan ve Esat Paşa'nın emriyle üç Malisör tarafından şehit edildiğine dair haberlerin doğruluğuna, İşkodra'nın teslim edildiğine dair telgrafın, İşkodra Kumandanlığı'nda bulunan Hasan Rıza Paşa tarafından değil de Esat Paşa tarafından gönderilmiş olmasının ardından inanmıştır. Esat Paşa'nın ahlaksız bir adam olduğunu ve Hasan Rıza Paşa'yı çekemediğinden dolayı öldürtmüş olabileceğini ifade ederek gelecek günlerin bize hakikati öğreteceğini belirtmiştir. *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Yay. Haz. Murat Bardakçı, İstanbul 2014, s. 190.

Kumanova'daki kardeşlerinizde teslim oldular" ifadelerini kullanarak teslim olmaları yönünde talepte bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hasan Rıza Paşa; "*bu kalede sahip benim ve ben sağ kaldıkça kale teslim olmayacaktır*" cevabı ile teklifi reddederek müdafaanın devamını sağlamıştır[567]. Şehrin tesliminin, Hasan Rıza Paşa için son seçenek dahi olamayacağı, yine Paşa'nın askerlerine vermiş olduğu şu emirden anlaşılmaktadır; "*İşte size seferin sonuna kadar hükmü geçen talimat; Cesaret! Kararalılık! Yiğitlik!*"[568].

Balkan Savaşları sonucunda kaybettiğimiz vatan toprakları arasından Edirne haricinde geri alınan başka toprak olmasa da, şehir müdafaaları sırasında Mehmed Şükrü Paşa ile Hasan Rıza Paşa'nın göstermiş olduğu insanüstü gayretler, Türk ordusunun eşsiz taraflarını göstermesi açısından hafızalardan silinmeyerek yâd edilecek gurur nişaneleridir.

[567] Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 284-285.
[568] Volkan Marttın, *a.g.e.*, s. 54.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, tarihte var olduğu süre boyunca büyük zaferlerinin yanında elbette ki başarısızlıkları da tecrübe etmiş ve bunun bir sonucu olarak toprak kayıpları yaşamıştır. Fakat 20. yüzyılın hemen başında meydana gelen Balkan Savaşları, Türk tarihi için ağır yenilgilerden biri olarak günümüzde de, henüz dün yaşanmışçasına üzüntü ile hatırlanmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren bir Balkan Devleti olan Osmanlı, Balkan Savaşları sonucunda Rumeli'de bulunan topraklarının neredeyse tamamını kaybettiği için bölgeden tasfiyesi tamamlanmış ve kendi tabiri ile Avrupa-i Osmanî ortadan kalkmıştır. Rumeli'deki ilk ağır toprak kaybı 93 Harbi ile yaşanırken, Balkan Savaşları ile birlikte mevcut Avrupa topraklarının ise % 83'ü kaybedilmiştir. Balkan Yarımadası ve Avrupa'nın siyasi sınırlarının yeniden şekillendiği bu savaşları ise I. Dünya Savaşı takip etmiştir.

1912-1913 tarihlerinde meydana gelen Balkan Savaşları'nın ilki, 8 Ekim 1912 tarihinde Balkanlı müttefikler arasında yer alan Karadağ'ın, Türklere karşı savaş ilan etmesiyle beraber başlamıştır. Türkler, daha dünkü vilayetleri olan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a karşı mücadele etmiş ancak tahminlerin ötesinde, kısa diye nitelendirilebilecek bir sürede mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fakat asla göz ardı edilemeyecek olan şudur ki; bahsi geçen dört küçük Balkan devletine karşı alınan mağlubiyetlere rağmen savaş esnasında Edirne, Yanya ve İşkodra'da büyük kahramanlıklar yaşanmış, Türk askeri ve kumandanları, hala övgü ve gurur ile bahsettiğimiz başarılara imza atmıştır.

Tez çalışmamızın başlığı ile temelini teşkil eden İşkodra, Balkan Savaşları esnasında merkeze en uzak savunma bölgesi olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda kaybettiği son toprak parçası olmuştur. Savaşın başlamasının hemen ardından Karadağ ve Sırp kuvvetleri ile kuşatılan kale, 6.5 ay süreyle ısrarlı bir şekilde müdafaada kalabilmiştir. Savaş sırasında merkezle olan irtibatın kaybedilmesine ilaveten mensubu olduğu Batı Ordusu'nun da diğer cephelerde aldığı mağlubiyetler sonucunda tamamen yalnız kalmış, herhangi bir askeri destek alamadığı gibi iaşe desteği de sağlanamamıştır. Buna rağmen Hasan Rıza Paşa gibi bir kumandan ile askerlerinin gayret, cesaret ve kahramanlığı sayesinde zor şartlar

altında müdafaada kalabilmiştir. İşte bu müdafaa, sonucu yenilgi bile olsa, tarihteki yerini övünç kaynağı olarak almıştır. Hasan Rıza Paşa tarafından "vatan toprağı"nın bir parçası olarak addedilen İşkodra'da Türk tarihinde unutulmayacak olan mücadelelerden biri verilirken, Paşa ve askerlerinin bu mücadeleleri, Büyük Hun Hükümdarı Mete Han'ın bir karış vatan toprağını vermemek adına girdiği mücadelenin yüzyıllar sonra yeniden vücut bulmuş halidir.

Balkan Yarımadası 550 yıl süre boyunca sorunsuz bir şekilde Türk hâkimiyetinde kalmış, Osmanlı Devleti bölgeden çekildiği andan itibaren ise, huzur ve barış ortamının tesisi zorlaşmıştır. Nitekim İşkodra'yı ele geçiren Karadağlılar, Avrupa büyük devletlerinin müdahale ve baskıları neticesinde, çok geçmeden şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra ise İşkodra, yeni kurulmuş olan Arnavutluk Devleti sınırları arasına dâhil edilmiştir. I. Balkan Savaşı'nı nihayete erdiren Londra Barış Konferansı'nın hemen ardından Balkan müttefikleri arasında yeni bir savaş meydana gelmiş, Osmanlı mirasından kalan toprakları paylaşamayan Balkanlılar, kısa süre önce Türklere çekmiş oldukları silahlarını bu defa birbirlerine doğrultmuşlardır. Eski müttefik, yeni düşman olan Balkan devletleri arasında meydana gelen II. Balkan Savaşı sonrasında, nihayet ki Edirne'nin yeniden vatan topraklarına dâhil edilmiş olması, bizim için en önemli kazanım olmuştur.

KAYNAKÇA

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV (BOA) BELGELERİ

1. BÂB-I ÂLÎ EVRAK ODASI BELGELERİ

BEO 4085/ 306317

BEO 4088/ 306547

BEO 4089/ 306601

BEO 4089/ 306621

BEO 4095/ 307089

BEO 4101/ 307528

BEO 4105/ 307823

BEO 4090/ 306734

BEO 4091/ 306800

BEO 4092/ 306853

BEO 4094/ 306985

BEO 4095/ 307064

BEO 4095/ 307093

BEO 4095/ 307109

BEO 4100/ 307490

BEO 4096/ 307177

BEO 4098/ 307301

BEO 4098/ 307303

BEO 4099/ 307410

BEO 4099/ 37366

BEO 4098/ 307320

BEO 4106/ 307881

BEO 4097/ 307236

BEO 4098/ 307286

BEO 4099/ 307400

BEO 4104/ 307727

BEO 4020/ 301488

BEO 4018/ 301302

BEO 4138/ 310336

BEO 4142/ 310634

BEO 4149/ 311149

BEO 4171/ 312771

BEO 4172/ 312858

BEO 4174/ 313010

BEO 4175/ 313090

BEO 4073/ 305465

BEO 1480/ 313439

BEO 3970/ 297683

BEO 4173/ 312911

BEO 4070/ 305223

BEO 4175/ 313102

BEO 3589/ 269125

BEO 4084/ 306292

BEO 4086/ 306382

BEO 4084/ 306294

BEO 4085/ 306334

BEO 3881/ 291061

BEO 4073/ 305465

BEO 3874/ 290524

BEO 4075/ 305574

BEO 3878/ 290825

BEO 4075/ 305574

BEO 3878/ 290850

BEO 3891/ 291820

BEO 3879/ 290857

BEO 3868/ 290058

BEO 4090/ 306682

2. HARİCİYE NEZARETİ BELGELERİ

HR. SYS. 141/ 16

HR. SYS. 152/ 36

HR. SYS. 144/ 32

HR. SYS. 152/ 45

HR. SYS. 145/ 22

HR. SYS. 142/ 53

HR. SFR.04 867 81

HR. SYS. 141/ 27

HR. SYS. 144/ 10

HR. SYS. 152/ 63

HR. SYS. 142/ 55

HR. SYS. 142/ 50

3. DÂHİLİYE NEZARETİ BELGELERİ

A. Siyasî Kısım Belgeleri

DH. SYS. 69-1/ 1-37

DH. SYS. 69-1/ 1-29

DH. SYS: 15/ 19

DH. SYS. 46/ 6-02

DH. SYS. 69-1/ 1-18

DH. SYS. 69-1/ 1-05

DH. SYS. 69-1/ 1-15

DH. SYS. 78/ 1-08

DH. SYS. 112-01/ 1-01

DH. SYS. 112-02/ 1-01

DH. SYS. 112-02/ 1-02

DH. SYS. 112-02/ 1-05

DH. SYS. 122-26/ 75

DH. SYS. 112-06/ 4-02

B. İdarî Kısım Belgeleri

DH. İD. 59/ 48

DH. İD. 145-2/ 5

DH. İD. 44-1/ 15

C. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri

DH.EUM.MH.. 246/ 83

D. Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri

DH. KMS. 21/ 1

4. BÂB-I ÂLÎ SADÂRET DAİRESİ KALEMLERİNE AİT BELGELER.

A. Sadâret Mektubî Kalemi Belgeler

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri

A.}MKT. MHM. 741/ 22

A.} MKT. MHM. 738/ 22

B. Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Sisam Evrakı

A.}MTZ. SM.. 7/ 249

5. İRADELER

A. Harbiye Belgeleri

İ. HB. 128/ 32

İ..HB. 94/ 15

İ..HB. 94/ 5

İ..HB. 94/ 3

İ..HB. 94/ 16

6. MECLİS-İ VÜKELA MAZBATALARI

MV. 154, 28

MV. 130, 66

MV. 166, 85

2. SÜRELİ YAYINLAR

Şehbal, 15 Teşrin-i Evvel 1320.

Tanin, S. 1564, 2 Cemaziye'l-Evvel / 8 Nisan 1913.

Tanin, S. 1509, 30 Kânûnısani 1328.

Tanin, S. 1509, 30 Kânûnısani 1328.

İkdam, S. 5809, 24 Nisan 1913.

Donanma Mecmuası, S. 38, Nisan 1329 / Nisan 1913.

The Pensacola Journal Tuesday Morning, 29 Ekim 1912.

3. ARAŞTIRMA ESERLERİ, MAKALELER VE TEZLER

Basılmış Eserler

1328 Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü, İstanbul 2012.

1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım, Yay. Haz. Halit Fesih Kalkan, İstanbul 2013.

90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri, Ulusal Sempozyum 26 Ekim 2012, Kırklareli 2004.

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*, İstanbul 2006.

_____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, İstanbul 2006.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Tarihi Göç*, İstanbul 2013.

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul 2006.

AKBAŞ, Rahmi, *Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950*, İstanbul 2008.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul 2006.

_____, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2009.

AKYOL, Taha, *Rumeli'ye Elveda*, İstanbul 2013.

ALKAN, Necmettin, *Ve Selanik Düştü… 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimeti*, İstanbul 2014.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989)*, Ankara 1990.

_____, *Pomak Türkleri*, Edirne 2008.

_____, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Edirne 2008.

_____, Bulgar Zulmünü Günümüze Kadar İntikâl Ettiren Edirne ve Çevresindeki Şehitlikler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

ALPAN, Necip P., *Tarihin Işığında Arnavutluk*, Ankara 1975.

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.

ARMAOĞLU, *Fahir, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1999.

ARSAN, Nimet, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.3, Ankara 1997.

ARTUÇ, İbrahim, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Yay. Haz. Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç, İstanbul 2012.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Yay. Haz. Atsız, İstanbul 2016.

ATABAY, Mithat, *İmparatorluktan Ulus Devletlere Türkiye ve Balkanlar*, Ankara 2013.

ATEŞ, Toktamış, *Siyasal Tarih*, İstanbul 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C.I, İstanbul 1999.

AYDIN, Salim, *Balkanların Acı Yüzü*, İstanbul 2012.

AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı*, Ankara 2013.

BALKAYA, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Ankara 2005.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım II, Ankara 1991.

_____, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım I, Ankara 1991.

BİLGİN, Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, İstanbul 2004.

Bogdan Filov'un Balkan Savaşları Günlüğü, Yay. Haz. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2014.

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997.

CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 2007.

ÇAVDAR, Tevfik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara 1995.

DEMİROĞLU, Faiz, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller (50 Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar)*, İstanbul 1955.

DİNÇ, Güney, *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, İstanbul 2013.

DUMAN, Harun Haluk, *Balkanlara Veda*, İstanbul 2005.

Ellis Ashmead - Bartlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, Çev. Görkem Şengün-H. Büşra Yavuz, İstanbul 2014.

ELSHE, Robert, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, İ. B. Tauris, 2012.

ERDEN, Ali Fuat, *İsmet İnönü*, İstanbul 1952.

ERİCKSON, Edward j, *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2013.

ERSÜ, Hüsnü, *Balkan Savaşı'nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, Yay. Haz. Ahmet Tetik- Çiğdem Aksu, Ankara 2006.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Askerî Tarih Belgeleri*, S. 100, Ankara 1995.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 78, Ankara 1980.

GEORGEON, *François, Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2006.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara 2014.

HALL, Richard C., *Balkan Savaşları 1912 –1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2003.

HALLI, Reşad, *Balkan Harbi (1912-1913) III ncü Cilt Garp Ordusu I nci Kısım Vardar Ordusu İle Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri*, Ankara 1979.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul 1989.

Havâdis 1913 Yüzyıl Önce, İstanbul 2014.

HAYTA, Necdet, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 –11 Ağustos 1913)*, Ankara 2008.

HAYTA, Necdet-BİRBUDAK, Togay Seçkin, *Balkan Savaşlarında Edirne*, Ankara 2010.

HOCAOĞLU, *Mehmet, II. Abdülhamit'in Muhtıraları (Belgeler)*, İstanbul 1998.

HOCHWÄCHTER, *Gustav Von, Balkan Savaşı Günlüğü*, Çev. Sumru Toydemir, İstanbul 2008.

Hürriyet Kahramanı *Resneli Niyazi Hatıratı*, Ankara 2017.

İNALCIK, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı*, İstanbul 2011.

_____, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi Doktora Tezinin 50. Yılı*, Yay. Haz. Muhittin Salih Eren, İstanbul 1992.

_____, *Kuruluş*, İstanbul 2010.

_____, *Osmanlılar*, İstanbul 2012.

_____, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992.

İRTEM, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1999.

İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, Ankara 1987.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 18-19. Yüzyıllar*, C. 1, Çev. İhsan Durdu - Gülçin Tunalı - Haşim Koç, İstanbul 2013.

_____, *Balkan Tarihi 20 Yüzyıl,* C. 2, Çev. Zehra Savan - Hatice Uğur, İstanbul 2013.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 5*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

KABASAKAL, Hüseyin-YAŞAR Raif, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Osmanlı Devri (1912–1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekâtı*, C.3, K. 2, Ankara 1993.

KADRİ, Hüseyin Kazım, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, İstanbul 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 2005.

KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İstanbul 1995.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948) 1.-2. Cilt*, Çev. Budak Kayabek, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul 2009.

KARABEKİR, Kazım, *Edirne Hatıraları*, İstanbul 2009.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara 1999.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. IV Ankara 1999.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1999.

KOCABAŞ, Süleyman, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlar'da Panislavizm*, İstanbul 1986.

KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul 1987.

KUTLU, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007.

LAUZANNE, Stephane, *Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün*, İstanbul 1990.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara 1993.

LOWRY, Heath W., *Evliya Çelebi'nin Ayak İzlerinde Bir Rehber Kitap Olarak Seyahatname*, Çev. M. Alper ÖZTÜRK, İstanbul 2012.

Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, İstanbul 2016.

Mahmud Muhtar Paşa – Fazlı Necip, *Rumeliyi Neden Kaybettik*, İstanbul 2007.

Mahmud Şevket Paşa – Hafız Hakkı Paşa, *Rumeli Yağmalanan İmparatorluk*, İstanbul 2009.

Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, Yay. Haz. Murat Bardakçı, İstanbul 2014.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVII. Yüzyıl Sonuna*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995.

MAZOWER, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, İstanbul 2014.

NAFİZ, Abdurrahman, *1912 – 1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması I. ve II. Cilt*, Yay. Haz. Mehmet Özdemir–S. Selin Özmen–Kerime Şahiner, Ankara 2007.

NURİ, Osman, *Balkan Harbi Hatıratı*, Yay. Haz. Zeynep Kerman, İstanbul 2014.

OKAR, Mehmet Ali, *Osmanlı Balkanları'nın Son On Yılı (1902-1912)*, Yay. Haz. Ahmet Mesut Okar, İstanbul 2013.

OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2006.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2006.

_____, *Türklerin Tarihi*, İstanbul 2015.

ÖMER, Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2013.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız: 93 ve Balkan Savaşları-Rumeli'nin Elden Çıkışı*, İstanbul 2013.

PEKMEN, Mehmed Said, *31 Mart Hatıraları*, Yay. Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara 2013.

REED, John, *Balkanlarda Savaş,* Çev. F. Burak Aydar–Sevgi Tamgüç, İstanbul 2006.

REY, Ahmet Reşit, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım*, Yay. Haz. Nur Özmel Akın, İstanbul 2014.

SANDER, Oral, *Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, 2009.

SAVAŞ, Mevhibe, *İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakki Ve Basın*, Ankara 1998.

SLOANE William M., *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1987.

SÜKAN, Şadi, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi (1912–1913) Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler*, C.2, Ks.3, Ankara 1993.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasî Hatıralar (1908-1913)*, Yay. Haz. Ziyaeddin Engin, İstanbul 1978.

Talat Paşa'nın Anıları, Yay Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2007.

TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliği*, İstanbul 2017.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları I*, İstanbul 2013.

_____, *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları II*, İstanbul 2013.

_____, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, İstanbul 2008.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, İstanbul 2012.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri – 1, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi*, Ankara 2014.

TEMO, İbrahim, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul 2010.

TEVFİK, Süleyman, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım-Şaban Özdemir, İstanbul 2011.

THARAUD, Jerome ve Jean, *İşkodra'da Savaş*, Çev. F. Bülent Kocamemi, İstanbul 2013.

TODOROVA, Maria, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İstanbul 2015.

Trakya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Balkan Araştırmaları*, Edirne 1998.

TROÇKİ, Leon, *Balkan Savaşları*, Çev. Tansel Güney, İstanbul 1995.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik?*, (Yayına Hazırlayan Mecit Yıldız, Hamdi Akyol), İstanbul 2012.

Türk Yurdu, C. 32, S. 303, Ankara 2012.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, Ankara 1984.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, Ankara 2010.

Türkiye Günlüğü, S. 110, İstanbul 2012.

Uluslararası Balkan Sempozyumu, Balkan Savaşları'nın 100. Yılı 11-13 Mayıs 2012 Bildiriler, İstanbul 2012.

UNAT, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si*, İstanbul 2014.

UZDİL, Mahmut Beliğ, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1 nci Kolordu'nun Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet Tetik – Şeyda Büyükan, Ankara 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1995.

YERASİMOS, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 2-Tanzimattan I. Dünya Savaşına*, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul 1975.

YÜCEL, Yaşar- SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi*, C.4, Ankara 1992.

Yüzbaşı Osman Nuri, *Balkan Harbi Hatıratı*, Yay. Haz. Zeynep Kerman, İstanbul 2014.

Yüzyıl Sonra Balkan Savaşları Tarafların Gözüyle Büyük Yenilginin Eleştirisi 100'ü Aşkın Fotoğraf ve Resimle, Yay. Haz. Mesut Yaşar Tufan–İzzeddin Çalışlar, İstanbul 2014.

Makaleler

AKŞİN, Sina, "Fransız İhtilâli'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 49, S. 3, Ankara 1999.

ALP, İlker, "Balkan Yarımadası'ndaki Gelişmeler", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 44, Ankara 1998.

_____, Balkan Harbi ve Bulgar Mezâlimi ile İlgili Edirne Müzesi'nde Bulunan Birkaç Hatıra", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S:5, İstanbul 1987.

_____, Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezâliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Telʿîni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:26, İstanbul 1987.

ALTINTAŞ, Ahmet, "Makedonya Sorunu ve Çeteler Faaliyeti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, Afyon 2005.

ASLAN, Taner, " İttihad-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig*, S. 47, Ankara 2008.

ASLANTAŞ, Selim, "Sırp İsyanları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi Mi Burjuva Devrimi Mi Köylü Ayaklanması Mı?", *Doğu Batı*, S. 39, Ankara 2006.

AYDIN, Mahir," Doksanüç Harbi", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994.

AYDIN, Salim, "Balkan Savaşları İle İlgili Doğru Bilinen Yanlışlar", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilaflı Duruşlar*, C. II, Ankara 2014.

_____, Salim, "Balkan Savaşı Öncesinde Bulgarların Savaş Hazırlıkları", *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilaflı Duruşlar, C. I, Ankara 2014.

_____, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilaflı Duruşlar*, C. II, Ankara 2014.

AYSAL, Necdet, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37-38, Mayıs-Kasım 2006

BAL, Ali, "Balkan Harbi'nde Türk Ordusu'nun Lojistik Durumu", XIV. *Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 2014.

BEKSAÇ, Engin, "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

BENLİSOY, Stefo, "Troçki'nin Gözünden Balkan Savaşları: Balkan Federasyonu Mu Milliyetçi ve Militarist Kamplaşma Mı?", *Toplumsal Tarih*, S. 223, İstanbul 2013.

BERBER, Engin, "Yunanca Bir Kaynaktan Balkan Savaşları Öncesinde Makedonya ve Trakya", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Ankara 2005.

BİLGE, Mustafa L., "Arnavutluk", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991.

BİRİNCİ, Ali, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895), *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.

_____, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir yorumu", *Türkler*, C. II, Ankara 2008.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, "Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı", *BİLİG*, S. 65, Ankara 2013.

BİRECEKLİ, İhsan Burak, "Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme" *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Ankara 2007.

BİRİNCİ, Ali, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)", *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.

BOZBORA, Nuray, "Arnavutlar'ın Kökeni", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

_____, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

ÇADIRCI, Musa, " Tanzimat ", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999.

ÇAĞ, Galip, "Modern Çağın Ötekisi Balkanlar ve 20.Yüzyılın Başında Avrupa'dan Balkanlara Bakmak", *Motif Akademi Halkbilim Dergisi (Balkan Özel Sayısı)*, İstanbul 2012.

DAĞLAR, Oya, "II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)", *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 38, İstanbul 2008.

DARKOD, Besim, "Balkan", *MEB İA*, C. 2, İstanbul 1979.

DOĞRUÖZ, Türkan, "Bir Bulgar Gazetecinin Gözünden I. Balkan Savaşı'nda Kırkkilise (Kırklareli) Muharebeleri", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, İstanbul 2012.

DURGUN, Bülent, "Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, İstanbul 2014.

ER, Serkan, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Seferberlik Planı" *Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul 2014.

FSHAZİ, Falma, "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu "O An.", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, İstanbul 2008.

GENCER, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991.

_____, "Berlin Antlaşması", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992.

GENÇOĞLU, Mustafa, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, Manisa 2015.

GOLDFRANK, David M., ''Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı'nın Çıkış Nedeni : Kaynaklar ve Stratejiler'', *Türkler*, C. XII, Ankara 2002.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Makedonya", *DİA*, C.27, İstanbul 2001.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Balkan Savaşları (1912–1913)", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Meşrutiyet", *DİA*, C. 29, Ankara 2004.

HÜLAGU, Mehmet Emin, "Gazi Osman Paşa", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996.

İLGÜREL, Mücteba, "İstimalet", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001.

İNALCIK, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993.

_____, Halil, "İskender Bey", *DİA*, C. 22, İstanbul 2001.

İNBAŞI, Mehmet, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

İPEK, Nedim, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002.

"İşkodra", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1985.

KARATAY, Osman, "Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2006.

_____, "Ortaçağ'da Karadağ Tarihi", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

KARPAT, Kemal, "Balkanlar", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992.

KEMAL, Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIV-2, 2014.

KILIÇ, Selda, "Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", *OTAM*, S. 19, Ankara 2006.

KİEL, Machiel, "İşkodra", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001.

KODAMAN, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002.

_____, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C. VIII, Ankara 2002.

_____, "31 Mart Hadisesi", *XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV, Ankara 1994.

KUTLU, Sacit, "Balkan Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin ve Bölge Devletlerinin İttifak Hesapları", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C.1, Ankara 2014.

KUZUCU, Kemalettin, "Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XII/2, Ankara 2012.

_____, "Sultan Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahatinin Programı ve Düşündürdükleri", *100.Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015

MADEN, Fahri, Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Gelişmesi ve Mora İsyanı (1821), *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 39, Ankara 2007.

MARTTIN, Volkan, Balkan Savaşlarına Gidilen Süreçte Makedonya Sorunu ve Bir Osmanlı Diplomatının Faaliyetleri, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (2)*, Eskişehir 2006.

_____, "Hasan Rıza Paşa'yı ve İşkodra Savunmasını Yeniden Hatırlamak", *Türk Yurdu*, Ekim 2017, yıl 106, sayı 362.

OKUR, Mehmet, "The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 32, Ankara 2012.

_____, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

_____, "The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Politikası", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XII/2, Ankara 2012.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara 1999.

_____,"Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Ankara 1995.

ÖKSÜZ, Hikmet, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.

ÖZCAN, Azmi, "Otuzbir Mart Vak'ası", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007.

ÖZCAN, Besim, ''Kırım Savaşı (1853–1856)", *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.

ÖZEY, Ramazan, "Balkanların Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgelerine Göre, Harp Raporlarında, Balkan Harbi'nde Osmanlı Donanmasının Çanakkale Boğazı Savunması ve Ege Denizi Harekâtı*", XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-II*, Ankara 2014.

PAMUK, Bilgehan, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

PEPİÇ, Adnan, "Podgorica'nın Kısa Bir Tarihçesi", Ankara Üniversitesi *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 18, Ankara 2005.

PETROSYAN, Yuri A., "1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Yeri", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002

PİRİNÇÇİ, Ferhat, Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel Ve Dışsal Parametrelerin Analizi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.46 (1), Ankara 2006.

SAATÇİ, Meltem Begüm, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

_____, Meltem Begüm, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002.

SANNAV, Sabri Can, "Balkan Harbi'nde Limni Adası'nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları", *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015.

SARINAY, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu", *Osmanlı*, C. 7, Ankara 2006.

_____, "Balkan Savaşları ve Sonuçları", *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra, "Türkiye Arnavutluk İlişkileri (1919-1938)", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. II, Sakarya 2013.

SAYGILI, Hasip, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi", *Türkiye Günlüğü*, S. 112, Ankara 2012.

_____, "Balkan Bozgununun 100'ncü Yıldönümünde Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk", *Toplumsal Tarih*, S.222, İstanbul 2012.

_____, "Balkan Bozgununa Prizren'den Ağıt: Sultan Reşad Türküsü", *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu 1-3 Kasım 2013 / Çankırı Bildiriler*, Ankara 2014.

SEMİZ, Yaşar, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, Konya 2014.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXVIII / 2, İstanbul 2013.

SHPUZA, Gazmend, "Arnavutlar ve Jöntürk Devrimi", *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.

SONYEL, Salahi R., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918), *Belleten*, C. LXI, S. 231, Ankara 1997.

Süssheim, K., "Arnavutluk", *MEBİA.,* C. I., İstanbul 1993.

ŞENEL, Şennur, "19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2006.

ŞIVGIN, Hale, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, Celalabat 2012.

_____, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler Arasında Başlaması", *Osmanlı*, C. 2 Ankara 1999.

_____, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya", The *Balkans: Languages, History and Cultures, Bulgaristan Veliko Turnova Üniversitesi*, 12-15 Nisan 2007.

TAN Seda, ÇAKILCI Diren, "Balkan Savaşları Öncesinde Balkan Devletlerinin Askerî Durumuna İlişkin İki Osmanlıca Kaynak", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 16, Antalya 2014.

TAŞTAN, Yahya Kemal, "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2006.

_____, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 2017.

TEMİZER, Abidin, "Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar (1878-1913)", *History Studies*, S. 5, Ankara 2013.

UÇAROL, Rifat, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989.

UYANIK, Ercan -İrfan Davut Çam, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk?", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014.

YALÇIN, Semih, "İttihat Ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2013.

YAVUZ, Nuri, İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa (1871-1913), Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.2, Ankara 1960.

_____, "Birinci Balkan Harbinin Türk Tarihi Açısından Sonucu", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.1, Ankara 2003.

_____, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Akademik Bakış*, C. 1, S. 2, Ankara 2008.

YENİÇERİ, Özcan, ''Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması'', *Türkler*, C. XII, Ankara 2002.

YETİŞGİN, Memet, "Osmanlı Son Döneminde Balkanlardaki Olayların Bölgedeki Türk ve Müslüman Halk Üzerindeki Etkileri, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C.II, Sakarya 2013.

YÜKSEL, Ahmet, "Padişahım Çok Yaşa! Hayır, Yaşasın Hürriyet! II. Abdülhamid Devrinde Birbirine Muhalif İki Ses", *Turkish Studies*, C.9/7, Ankara 2014.

ZEYREK, Suat, "I. Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Askerlerinin Talim-Terbiyesi ve Sonuçları Üzerine Bir Deneme", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 1, İstanbul 2012.

Tezler

AKYOL, Gürkan, Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası), (*Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Isparta 2007.

AŞKIN, Sevgi, Balkan Savaşlarında Edirne, (*Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2007.

BARDHI, Ali, "Müfettiş Davut Boriçi'nin Günlüğünde 1870-1877 İşkodra Vilayeti'nde Eğitim", (*Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009.

BELLO, Hasan, Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı, (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, Balkan Savaşları'nda Edirne, (*Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 2008.

CESUR, Hafize, Hatıratlar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları (1912-1913), (*Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Bolu 2008.

ÇAYCI, Muhammed Emin, Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı, (*Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir 2009.

ERKEN, İlkay, İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912), (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Samsun 2014.

GÖKYER, Umran, XIX. Yüzyılda Avrupalı Devletlerin Balkan Politikaları, (*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Elazığ 2011.

GÖRGÜLÜ, Ayten, Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah\1912-1913), (*Gazi*

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

GÜL, Nihat, Balkan Harbi ve Takip Eden On Yıllık Süreçte Yunan Dış Politikası Esasları Ekseninde Türk ve Gayrimüslimleri Hedef Alan Baskıcı Ve Asimilasyona Matuf Uygumalar ve Günümüze Yansımaları, (*Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2007.

KIR SAYILĞAN, Gülnihal, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridelerine Göre Balkanlar "1911-1913", (*Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2006.

ORHAN, Sibel, Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi, (*Mutafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Hatay 2008.

ÖZCAN, Uğur, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasî İlişkileri, (*Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Doktora Tezi*), Isparta 2009.

ÖZER, Fatih, Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyanları, (*Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2010.

SAATÇİ, Meltem Begüm, Makedonya Sorunu (1093-1913), (*Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Antalya 2004.

ŞALLI, Hakan, Balkan Savaşları Öncesinde Yapılan Gizli İttifak Anlaşmaları, (*Trakya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2014.

TOPRAK, Serap, XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası, (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2011.

TÜRKER, Ali Sacit, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti, (*Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Sakarya 1996.

UĞRAŞ, Nilüfer, Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devletinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat), (*Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2008.

ZEYREK, Suat, Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri, (*İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*), İstanbul 2012.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

www.donanmatarihi.com/donanma-mecmuasi-38/, Erişim Tarihi 16 Kasım 2017.

http://www.donanmatarihi.com/hamidiyenin-gazasi/, Erişim tarihi 20.11.2017.

www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtDisiSehitlikleri, Erişim Tarihi: 19.01.2018.

DİZİN

1

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, 12

2

24. Nizamiye Tümeni, 101, 113

A

Abdullah Paşa, 55, 56, 64, 70, 71, 72, 76, 183, 194
Abdurrahman Nafiz, 34, 61, 100, 101, 111, 112, 114, 115, 117, 119, 120, 123, 127, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 176, 180, 182, 183, 184, 226
Ahmet Muhtar Paşa, 22, 23, 33, 48, 51
Akdeniz, 1, 15, 160, 183, 214
Akova, 130, 131
Alasonya, 90, 181
Albay Cemal, 106, 136, 138, 144
Ali Rıza Paşa, 70, 77, 85
Anadolu, 2, 3, 5, 10, 15, 22, 23, 24, 25, 36, 46, 54, 57, 77, 78, 95, 179
Antivari, 46
Arnavutluk, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 24, 32, 33, 34, 39, 41, 42, 46, 54, 63, 71, 93, 96, 99, 115, 119, 126, 141, 148, 152, 161, 164, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 195, 196, 201, 204, 205, 207, 209, 210, 212, 214
Asım Bey, 47, 51, 52
Avusturya-Macaristan, 18, 20, 39, 42, 49, 65, 96, 131, 161, 164, 178
Ayastefanos, 19, 22, 24, 25, 26, 32, 36, 37, 205

B

Balkan Yarımadası, 1, 2, 3, 4, 5, 14, 15, 203
Balkanlar, 1, 4, 18, 24, 27, 32, 39, 46, 54, 57, 70, 164, 195, 198, 199, 201, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214
Bardanyolt, 136, 137, 138, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 162, 164, 170, 227, 234
Batı Ordusu, 70, 71, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 99, 128, 131, 136, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 176, 183
Beltoya, 100, 151, 152, 153, 233
Berana, 107, 130, 131
Berat, 102, 106, 107, 141, 155
Berlin Antlaşması, 12, 15, 24, 25, 26, 28, 32, 37, 45, 49, 65, 205
Bosna-Hersek, 2, 20, 24, 25, 28, 30, 39, 62
Bulgaristan, 1, 2, 4, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 30, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 51, 56, 60, 61, 62, 66, 68, 94, 97, 98, 99, 114, 125, 210
Bulgarlar, 2, 3, 9, 14, 17, 20, 21, 26, 35, 36, 42, 64, 71, 72, 74, 75, 76, 80, 96, 97, 98

Ç

Çanakkale Boğazı, 41, 57, 95, 96, 160, 208
Çatalca, 56, 77, 78, 79, 81, 95, 96, 97, 98, 100, 141, 150, 177

D

Deçiç, 122, 126, 127, 129
Doğu Ordusu, 55, 56, 70, 71, 72, 74, 86, 96, 141
Doğu Rumeli, 25, 26, 37

E

Edirne, 1, 3, 10, 12, 15, 17, 18, 22, 24, 38, 44, 54, 60, 70, 71, 72, 74, 77, 81, 82, 86, 91, 93, 96, 98, 100, 118, 124, 141, 145, 160, 171, 176, 179, 182, 184, 186, 195, 197, 198, 201, 202, 212, 213, 214
Eksarhlık, 37
Elbasan, 103, 106, 107, 113, 115, 138, 140, 143, 144
Enver Paşa, 41, 197
Esad Paşa, 70, 93, 172, 183

F

Fethi Okyar, 50, 71, 195
Filiki Eterya, 16
Fransız İhtilâli, 14, 15, 29

G

Girit, 16, 24, 26, 28, 30, 39, 42, 44, 45, 68, 179, 180
Gosine, 32, 122, 130

H

Halaskâr Zabitan, 40, 41
Hamidiye Kruvazörü, 95, 160, 162

Hasan Rıza Paşa, 61, 70, 94, 100, 101, 109, 120, 122, 123, 126, 132, 136, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 158, 159, 160, 164, 167, 168, 171, 172, 173, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 198, 207, 211, 226, 227
Hasan Tahsin Paşa, 90, 91, 92

I

II. Abdülhamid, 23, 26, 27, 33, 40, 93, 171, 202, 206, 212, 214
II. Meşrutiyet, 26, 27, 28, 29, 39, 53, 60, 182, 201, 203, 205, 207
Istranca Dağları, 72, 73

İ

İngiltere, 17, 18, 20, 22, 24, 27, 37, 48, 49, 57, 58, 66, 91, 93, 178, 179, 208
İpek, 11, 19, 22, 33, 99, 101, 107, 112, 116, 130
İşkodra, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 34, 46, 54, 61, 70, 91, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 198, 199, 201, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 225, 231, 235, 236, 237
İşkodra Kalesi, 7, 101, 134, 138, 141, 148, 153
İtalya, 21, 22, 24, 40, 41, 44, 47, 48, 51, 69, 91, 94, 159, 161, 176, 178
İttihat ve Terakki, 27, 29, 30, 31, 33, 39, 40, 41, 48, 198, 201, 203, 204, 206, 210

K

Kakarik, 99, 137, 138, 139, 140, 149
Karadağ, 2, 7, 8, 11, 12, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 32, 34, 42, 43, 46, 49, 51, 54, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 96, 97, 99, 100, 101, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 186, 202, 206, 208, 211, 214, 235, 236, 237
Karadağlılar, 14, 32, 42, 62, 63, 96, 99, 110, 117, 118, 121, 123, 124, 127, 129, 130, 131, 134, 135, 141, 143, 144, 145, 147, 151, 156, 157, 160, 170, 171, 173, 174, 177
Kır, 70, 102, 116, 132, 135, 136, 137, 142, 155, 163
Kırım Harbi, 19
Kırkkilise, 58, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 86, 186, 205
Kolaşin, 110, 130, 131
Kolera, 76
Kosova, 2, 4, 5, 7, 12, 34, 35, 44, 63, 83, 91, 99, 108, 113, 124
Kral Nikola, 46, 109, 121, 141, 153, 160, 177
Kumanova, 83, 85, 86, 87, 89, 96, 186
Küçük Kaynarca Antlaşması, 16

L

Lucerne, 46

M

Mahmut Hayret Paşa, 101, 107, 141, 146, 150
Mahmut Şevket Paşa, 31, 53, 179, 184, 186
Makedonya, 2, 4, 9, 25, 26, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 62, 63, 67, 71, 83, 86, 90, 91, 94, 95, 96, 197, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 214
Malisörler, 34, 111, 114, 117, 121, 122, 123, 124, 135, 140, 212
Manastır, 12, 27, 35, 43, 54, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 96, 100, 107, 113, 124, 136
Martinoviç, 112, 133, 134
Meclis-i Mebusan, 30, 39, 47, 52, 70
Mustafa Kemal, 31, 41, 195
Müslüman, 4, 11, 13, 21, 34, 46, 67, 68, 78, 91, 108, 118, 122, 133, 135, 147, 168, 170, 174, 209, 211

N

Noradunkyan, 48, 51, 65, 66, 69

O

Oniki Ada, 53
Osmanlı Devleti, 3, 5, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 34,

35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 78, 81, 82, 88, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 110, 113, 114, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 144, 148, 151, 169, 177, 178, 179, 180, 185, 197, 199, 203, 208, 209, 211, 214

Ö

Ömer Seyfettin, 40, 51, 71, 84, 88

P

Patrikhane, 37
Plava, 32, 130, 131
Podgoriça, 11, 109, 110, 111, 121, 129, 173

R

Rogay, 127
Rumeli, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 22, 24, 27, 31, 34, 37, 38, 45, 46, 51, 56, 65, 66, 67, 78, 81, 82, 88, 91, 94, 100, 110, 164, 194, 196, 199, 200, 207
Rumeli Beylerbeyliği, 11, 12
Rusya, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 34, 37, 38, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 51, 60, 64, 65, 66, 91, 94, 97, 109, 178

S

Sadeddin Bey, 133
Selanik, 4, 12, 27, 31, 32, 35, 38, 53, 54, 71, 83, 87, 90, 91, 92, 93, 96, 100, 124, 138, 160, 183, 194, 211
Selimiye, 83, 100, 106, 138, 139, 140, 144, 147, 175, 233
Shkodër, 6
Sırplar, 3, 9, 14, 17, 35, 36, 38, 39, 42, 45, 46, 61, 62, 63, 68, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 96, 131, 143, 144, 145, 147, 152, 158, 159, 160, 161, 164, 174, 177
Skadar, 6
Skutari, 6
Sultan Mehmed Reşad, 34, 70

Ş

Şingin, 100, 117, 138, 139, 140, 160, 161, 164, 173, 233
Şipşanik, 127

T

Taşlıca Müfrezesi, 130, 131
Teselya, 90, 93
Trablusgarp, 34, 40, 41, 44, 48, 52, 64, 69
Traboş, 7, 104, 116, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 142, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 170, 175, 225, 234
Traboş Dağı, 7
Trakya, 2, 3, 15, 42, 43, 44, 45, 64, 70, 71, 72, 77, 86, 91, 180, 202, 204, 211, 212, 213, 214
Tuz, 102, 110, 114, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 135, 232

V

Vardar Ordusu, 56, 64, 70, 83, 85, 86, 87, 88, 94, 197
Viranya, 127
Von der Goltz, 53
Vukotiç, 111, 130, 131, 167

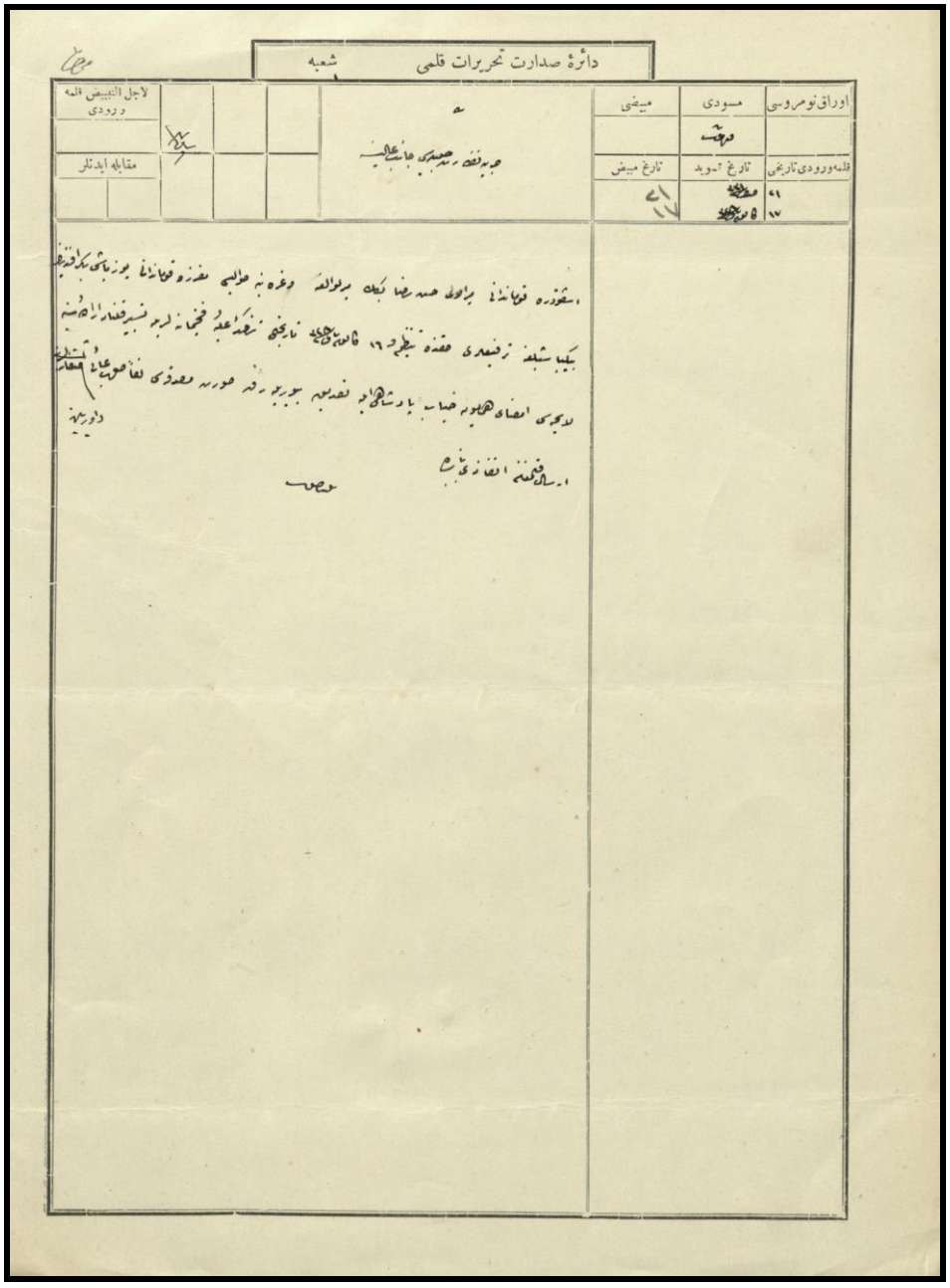
Y

Yanya, 7, 12, 16, 70, 88, 90, 91, 93, 96, 97, 98, 100, 124, 141, 151, 179
Yenipazar, 131
Yunanlılar, 14, 17, 38, 42, 59, 90, 92, 93, 96

Z

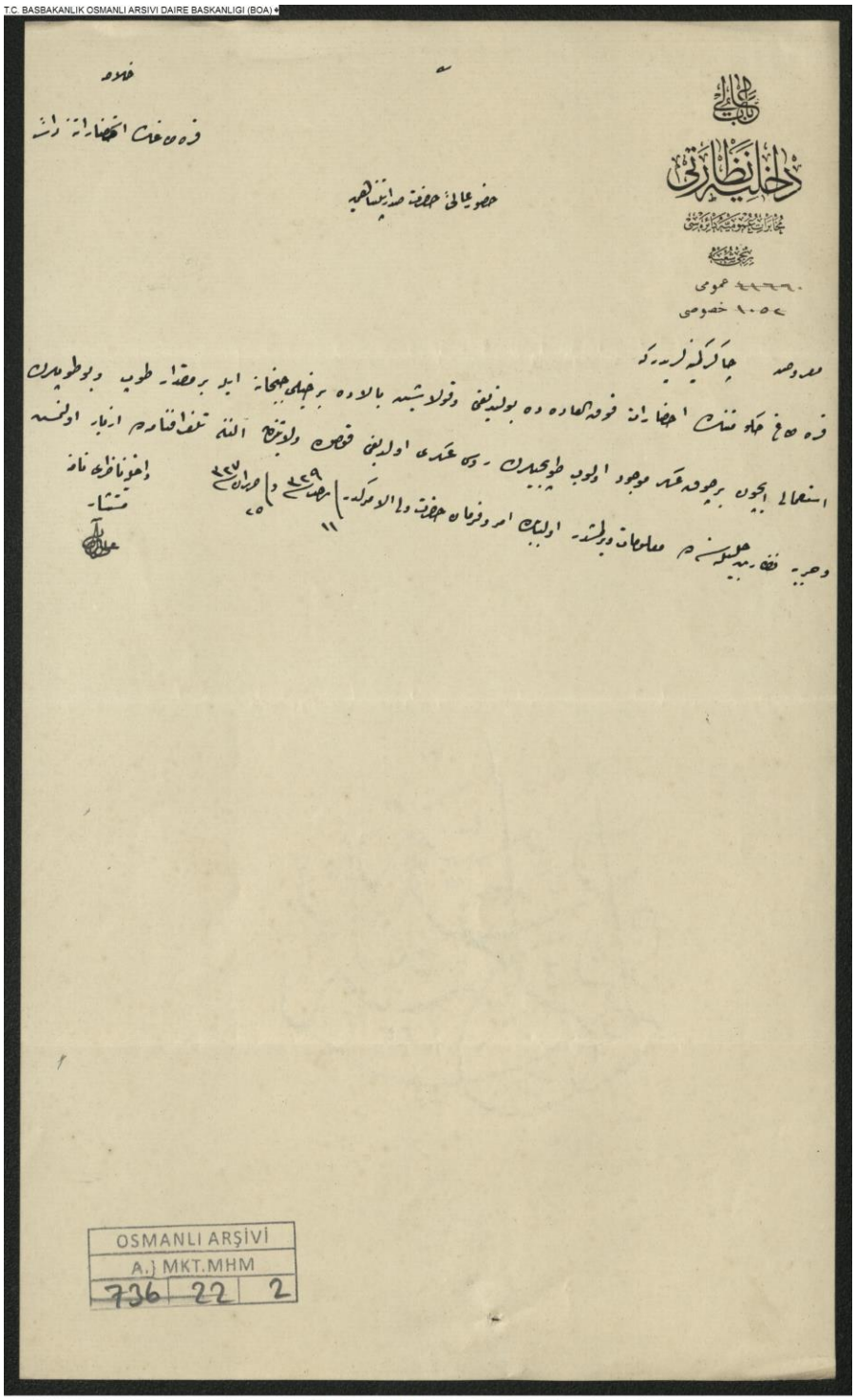
Zadrima, 12, 100, 142, 143, 144, 145, 148
Zeki Paşa, 56, 70, 83, 84, 85, 86, 87, 94

EKLER

Ek-1: BEO 4138/310336

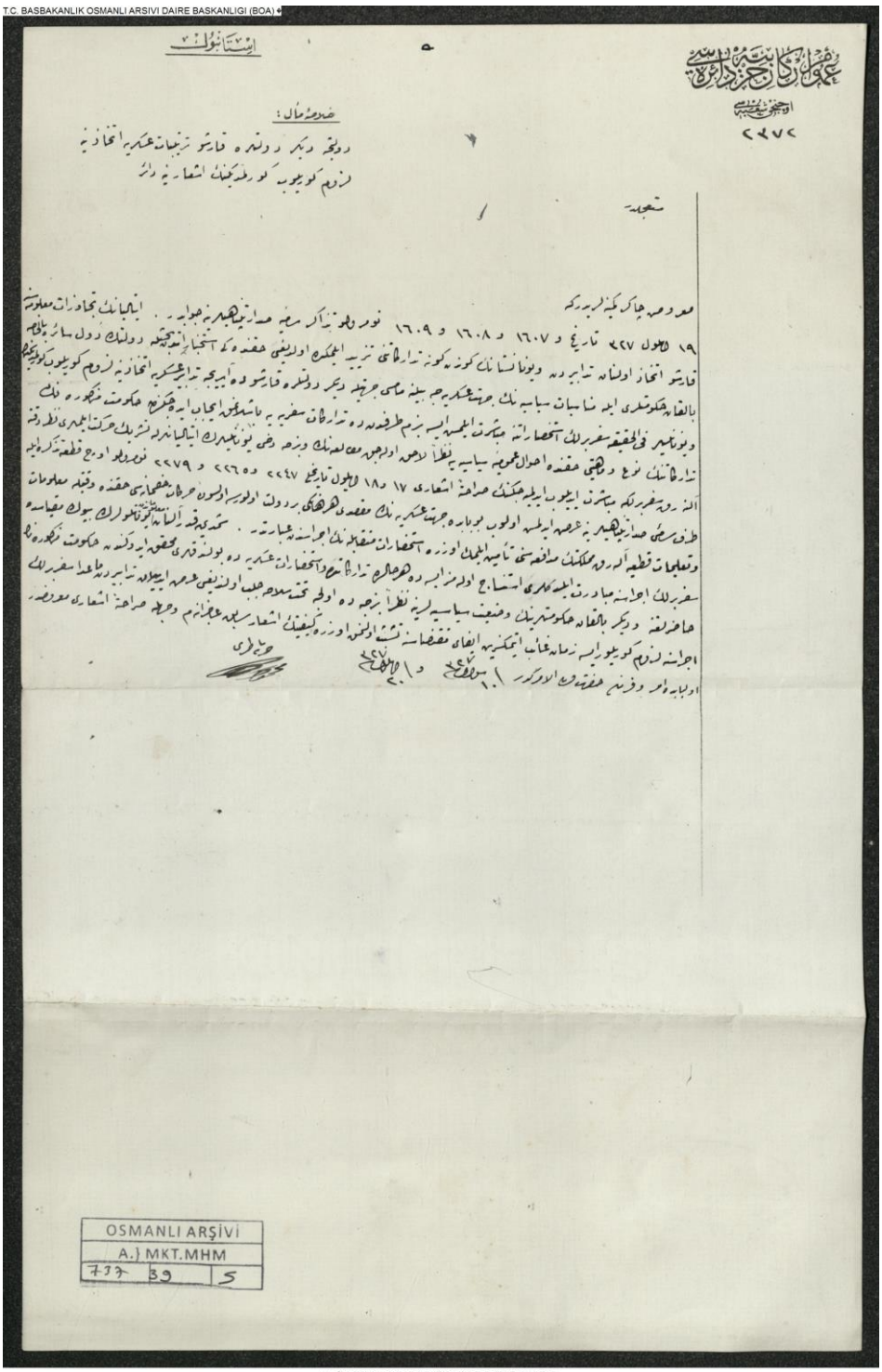
İşkodra Kumandanı Miralay Hasan Rıza Bey'in Mirlivalığa terfii

A.}MKT.MHM.00736.00022.002

Ek-2: A.}MKT. MHM.00736.00022.002

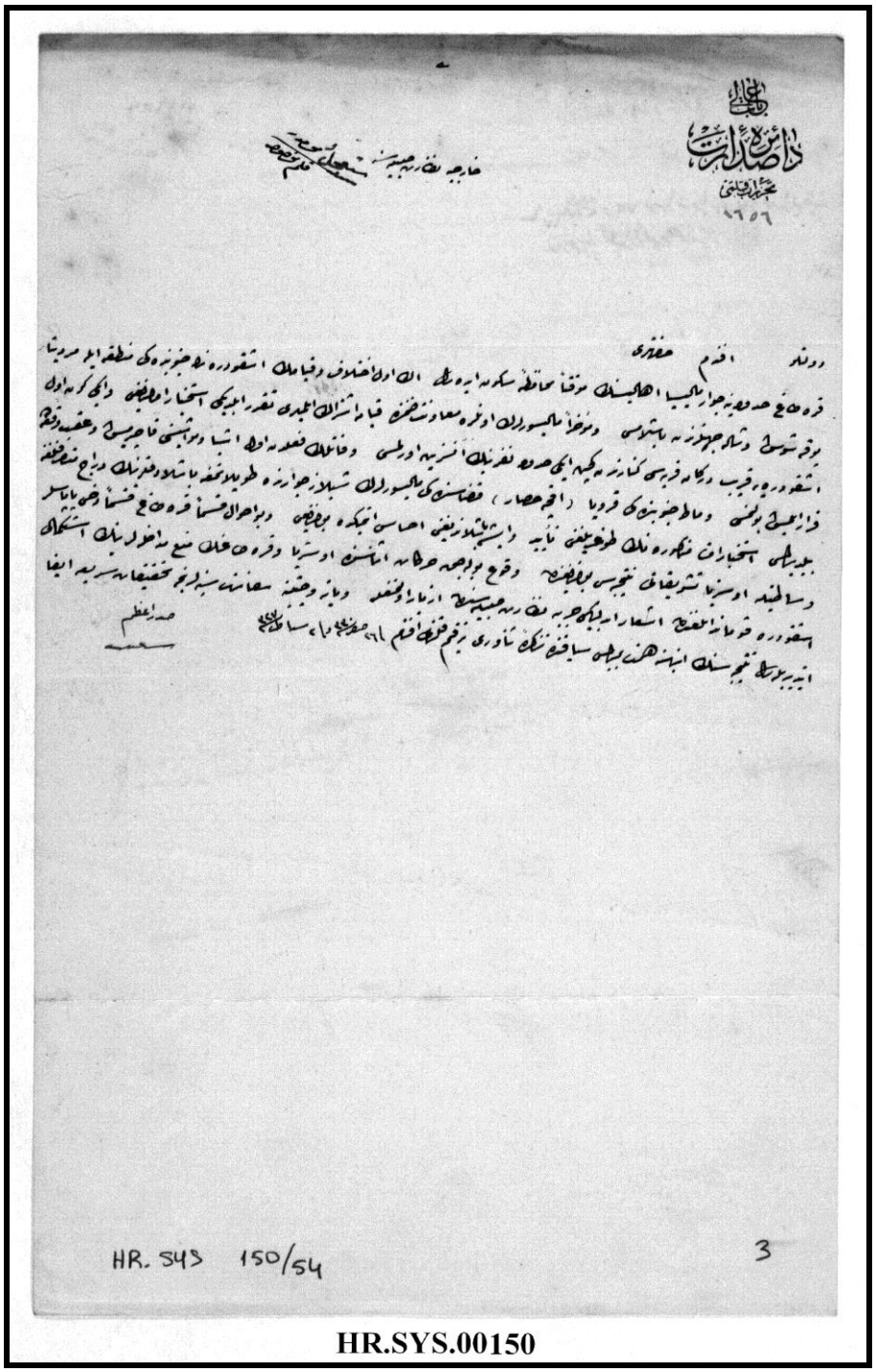
Karadağ Hükümeti'nin savaş hazırlığı yaptığına dair Kosova vilayetinden alınan telgrafname üzerine gerekli tahkikatın yapılması

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.MHM.00737.00039.005

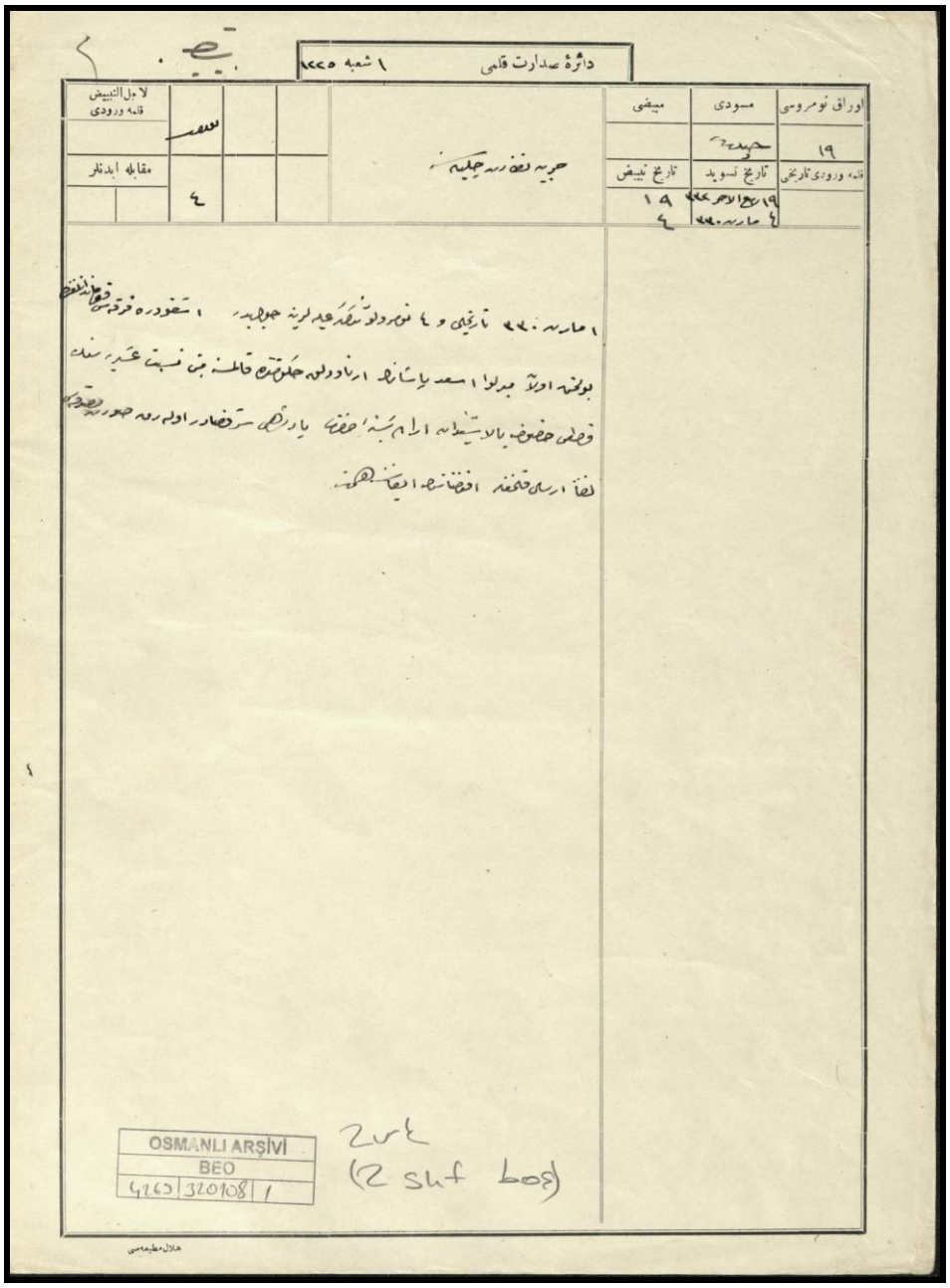
Ek-3: A.}MKT. MHM.00737.00039.005

Askerî hazırlık içerisinde bulunan Yunanistan ve Karadağ hükümetlerine karşı alınacak tedbirler

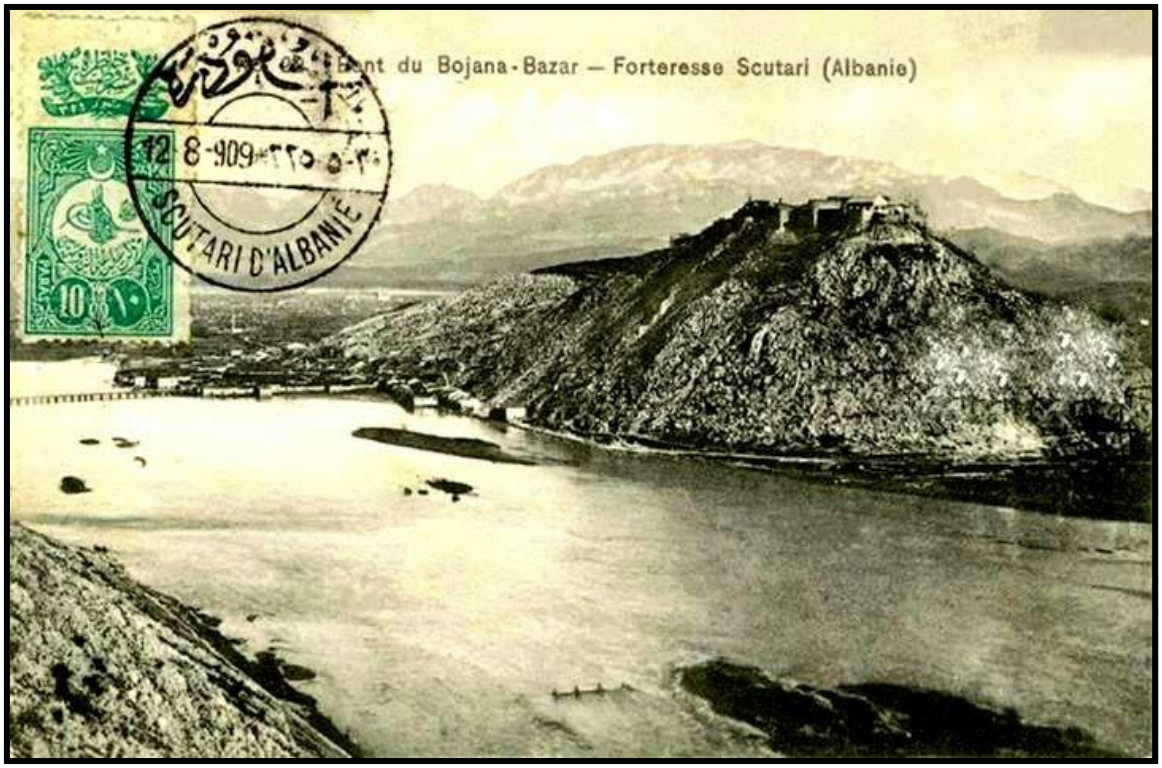

Ek-4: HR. SYS. 00150.54

Malisörlerin ihtilal kararları ve Avusturya ile Karadağ'ın Arnavutluk ayaklanmasına destek politikaları

Ek-5: BEO 4260.320108.1

İşkodra Fırkası Kumandanlığında bulunmuş olan Mirliva Esat Paşa'nın Arnavutluk Hükümeti'nde kalmasına dair

*Ek-6: İşkodra Kalesi ve Boyana Köprüsü

(Ek-6/Ek-12 ve Ek-20/Ek-23 arasındaki görseller

http://egemenanadolu.blogspot.com/2015/01/iskodrann-kayb.html

Sitesinden alınmıştır.)

Ek-7: İşkodra Kalesi

Ek-8:İşkodra Kalesi ve gölü ile Traboş Tepesi

Ek-9:

Soldan sağa ayaktakiler: Kıdemli Yüzbaşı Kiramettin Bey, Hasan Rıza Paşa, Kıdemli Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz. Soldan sağa oturanlar: Emir subayları Teğmen Cemil ve Kemal Efendiler

Ek-10:

Hasan Rıza Paşa (ortada) ve Bardanyolt Taburu

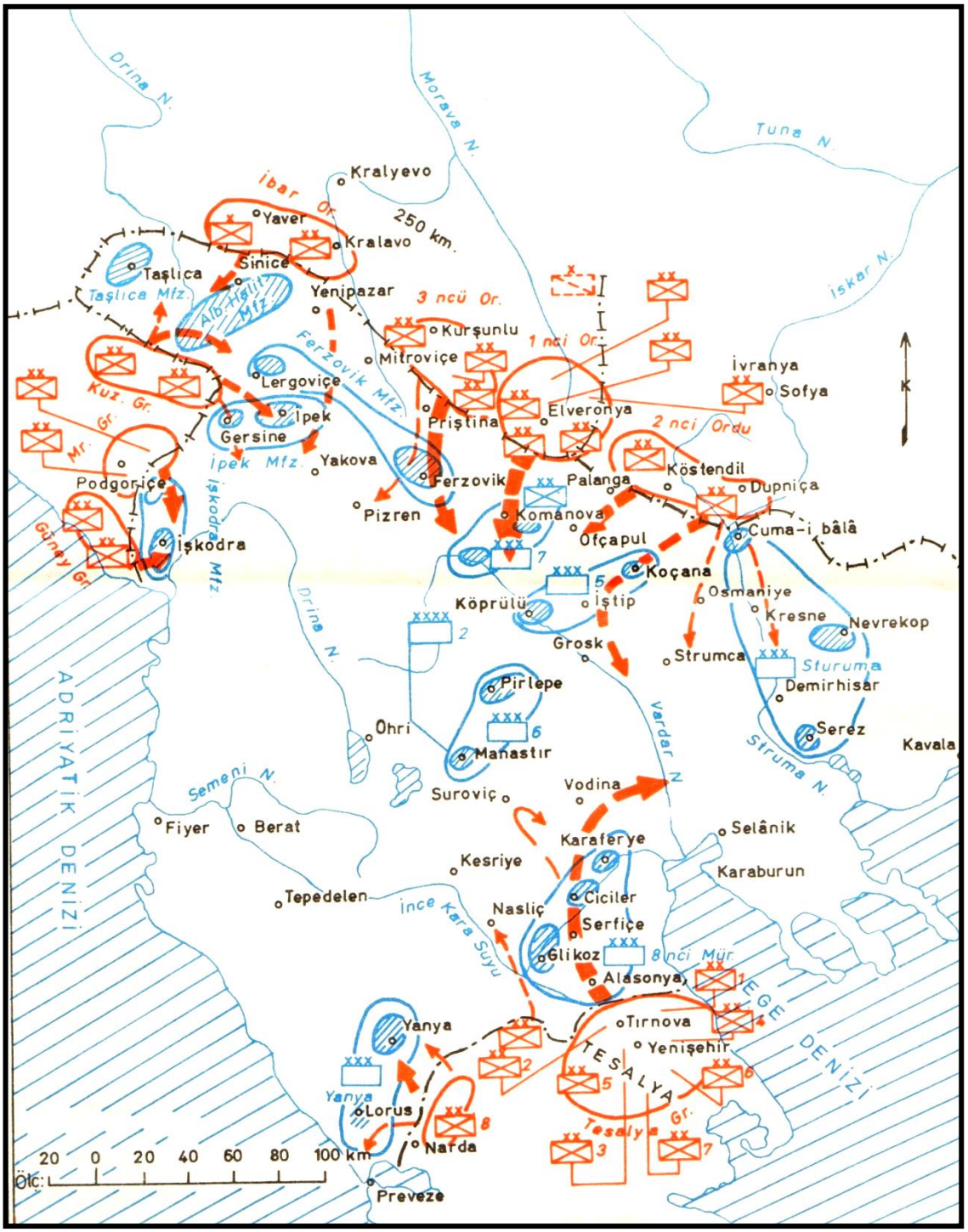
Ek-11:

Esat Toptani Paşa

Ek-12:

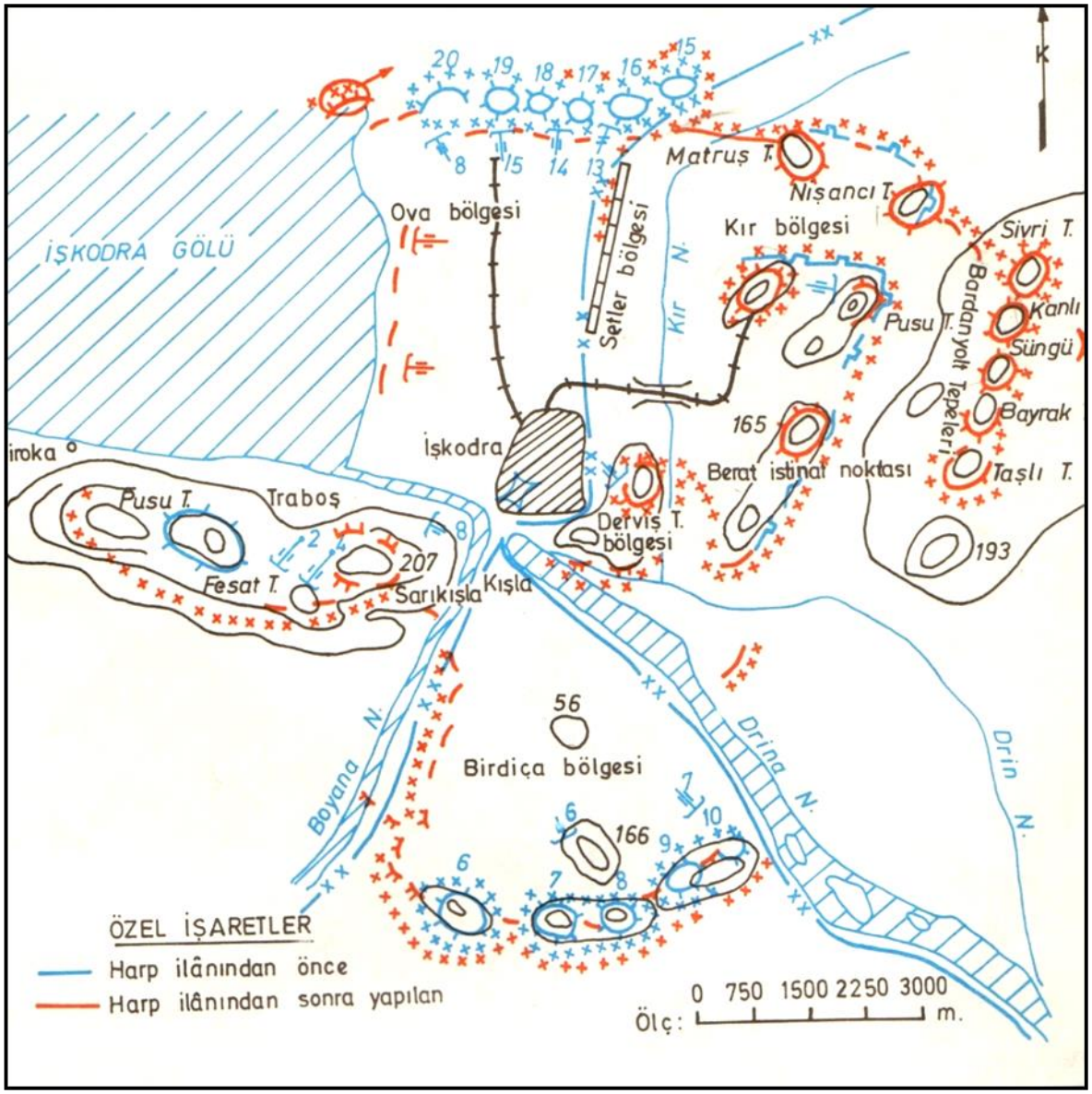
Karadağ Kralı I. Nikola

*Ek-13:

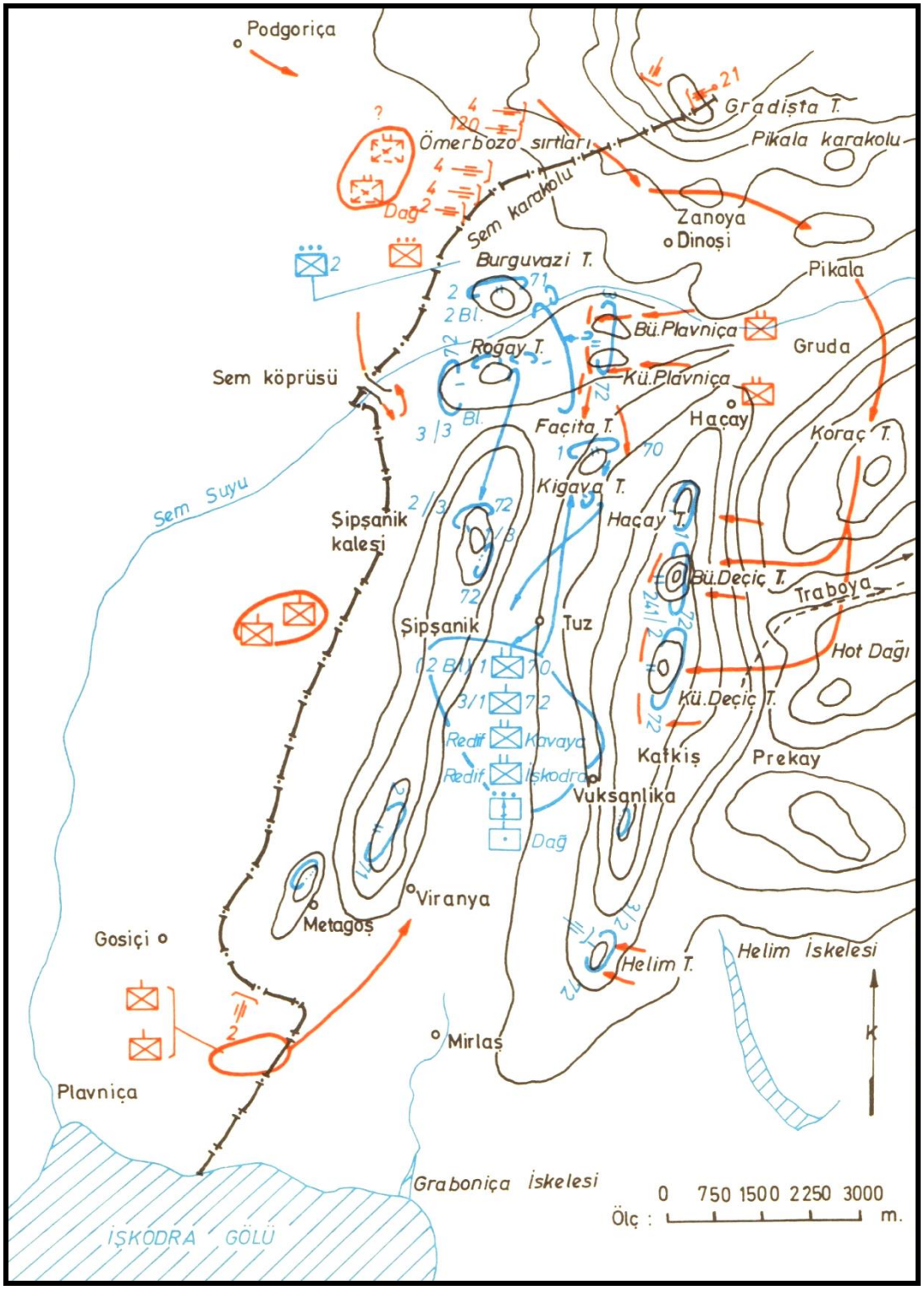
Balkan Harbi Batı Harekât Alanı ve Tarafların Sefer ve Yığınak Planları

*Ek-13 ile Ek-19 arasında yer alan haritalar *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım* adlı kitaptan alınmıştır.

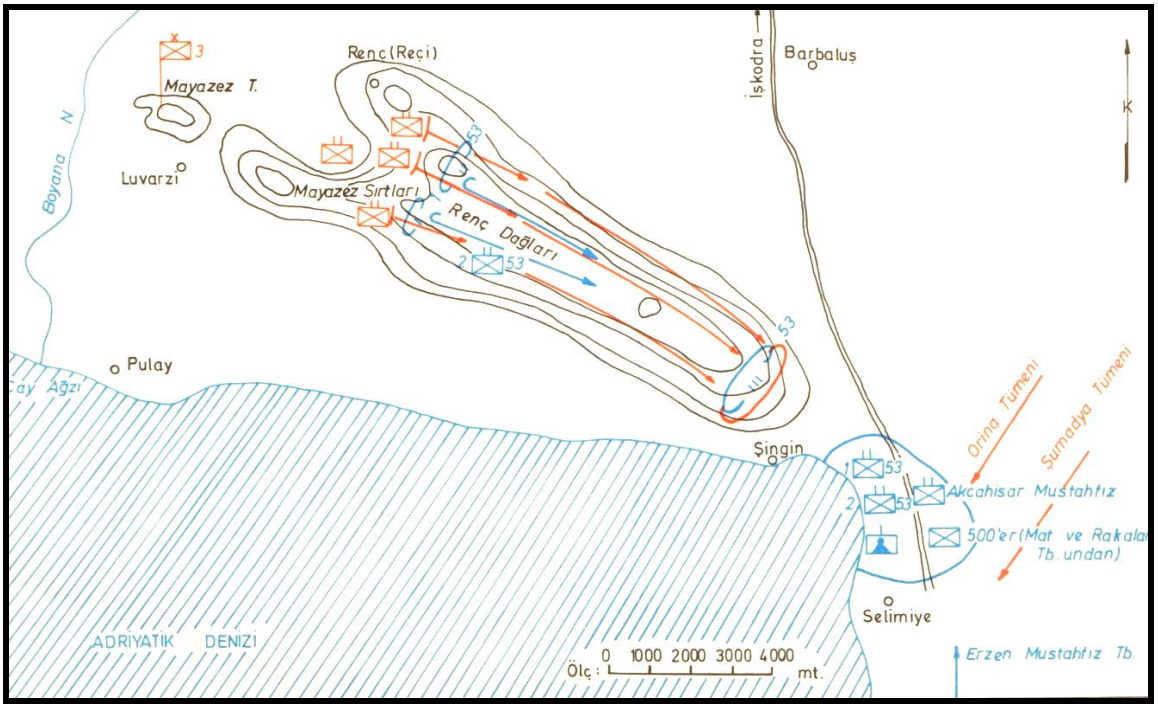

Ek-14:

İşkodra Bölgesi Tahkimatı

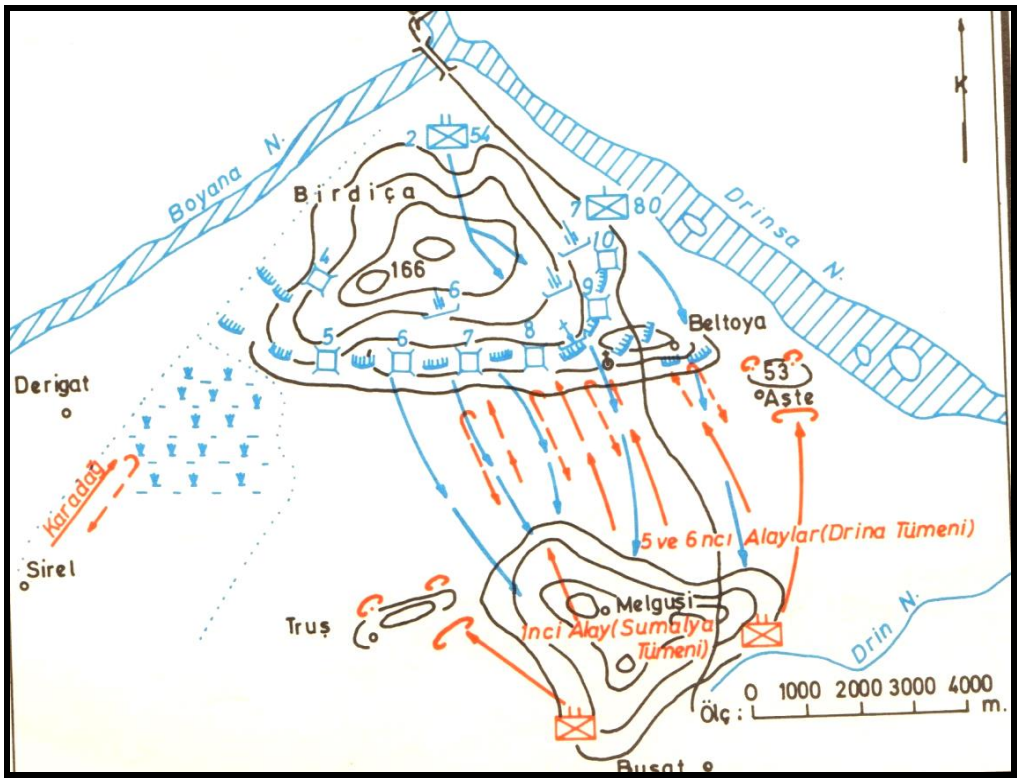

Ek-15:

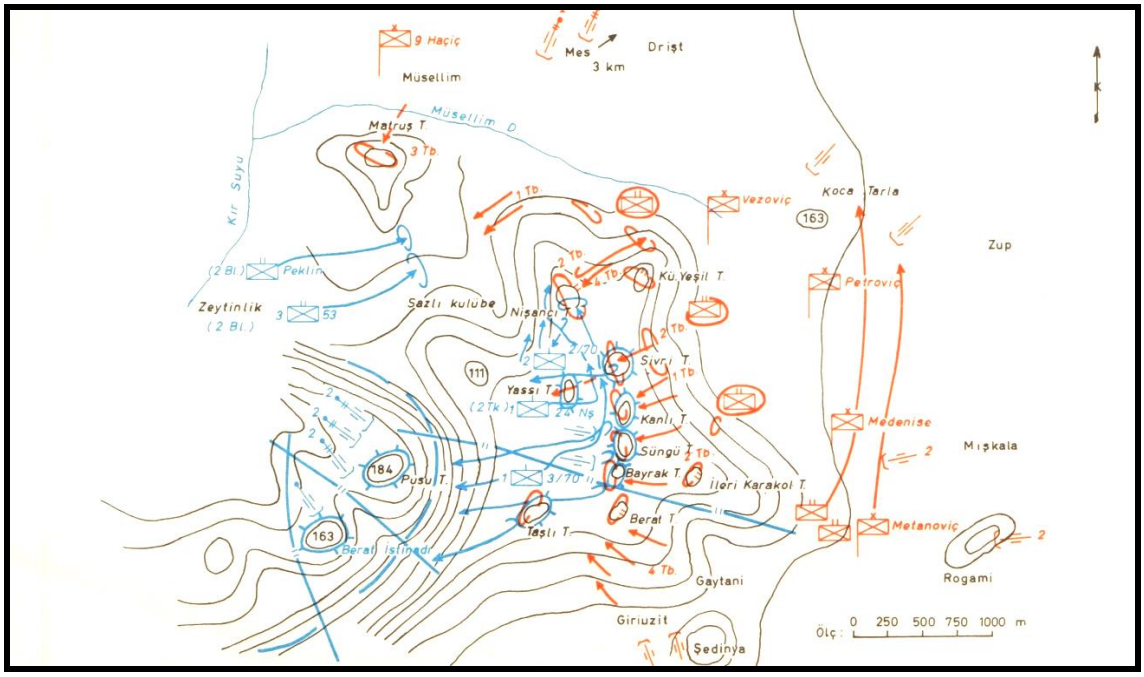
Tuz Muharebeleri 9-11 Ekim 1912

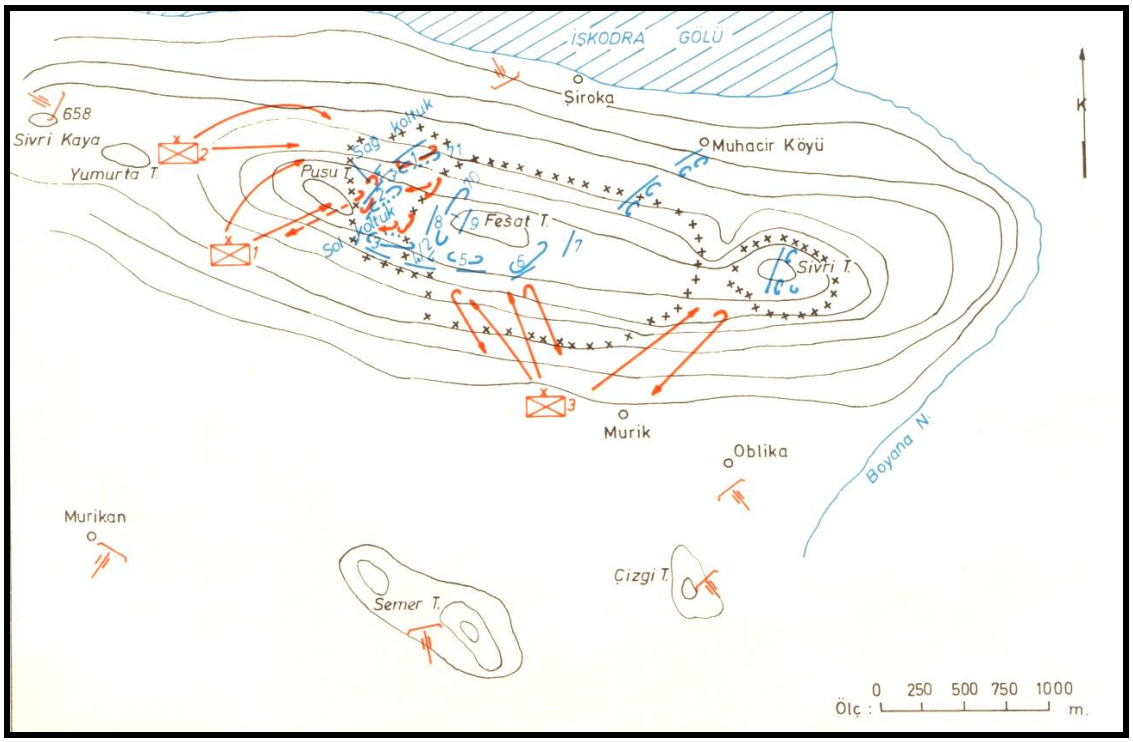

Ek-16: Selimiye, Şingin Muharebesi 15-18 Kasım 1912

Ek-17: Beltoya Muharebesi 7-9 Şubat 1913

Ek-18: Bardanyolt Muharebesi 7-9 Şubat 1913

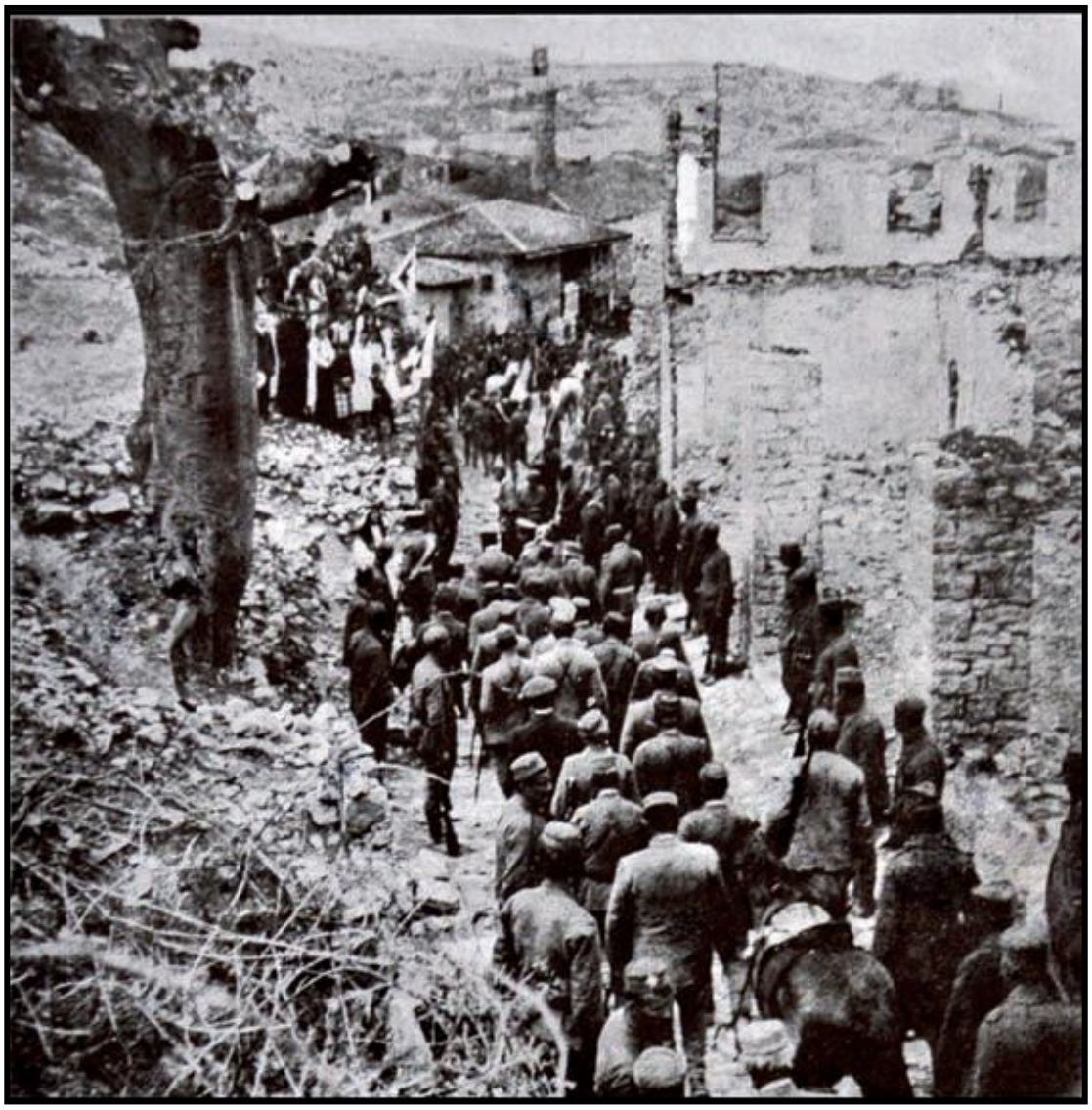

Ek-19: İkinci Traboş Muharebesi 31 Mart 1913

Ek-20:

Karadağ ile yapılan antlaşma gereği İşkodra Kalesi'ni tahliye eden Türk askerleri

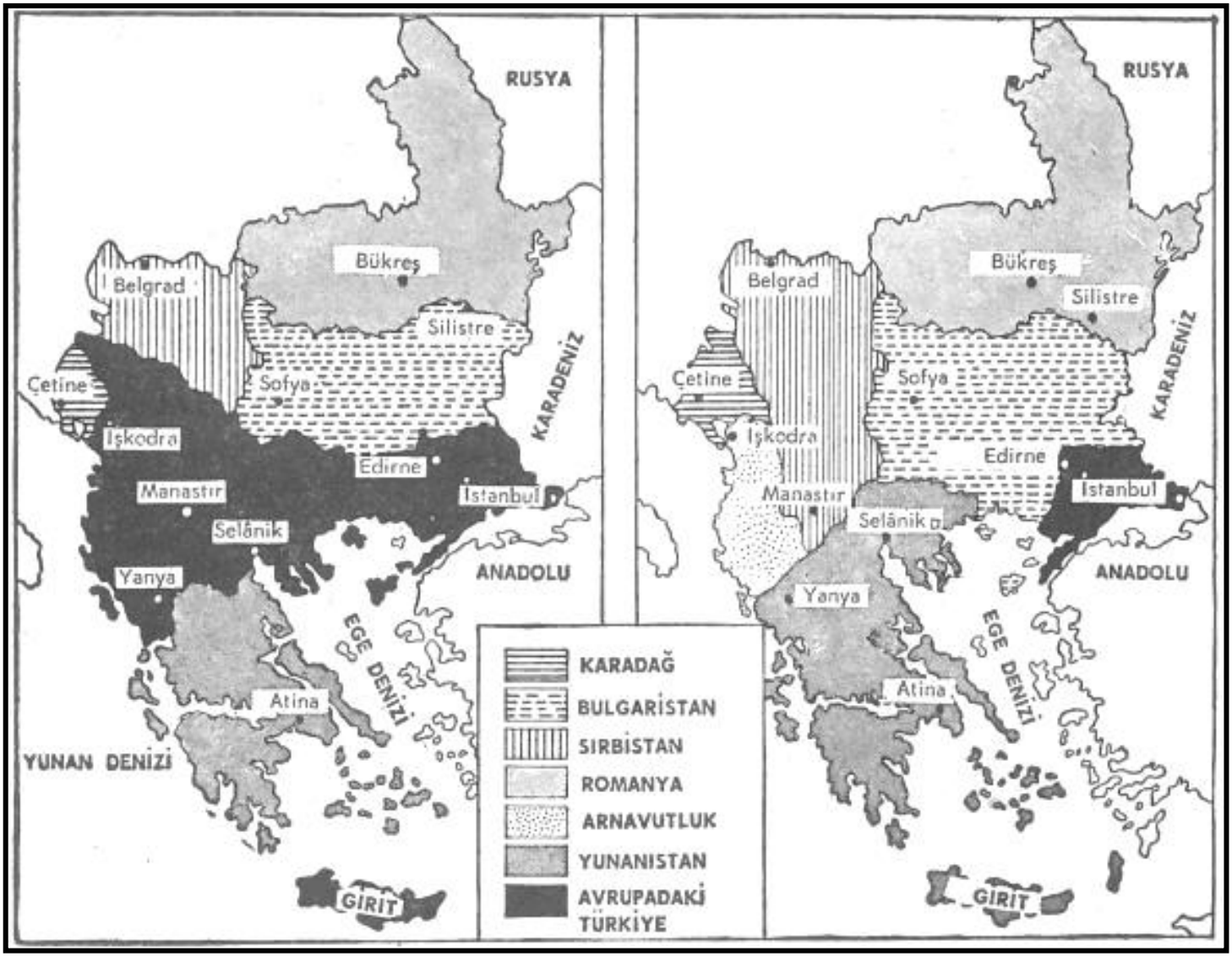
Ek-21:

Karadağ askerlerinin İşkodra'ya girişi

Ek-22:

Karadağ Prensi Danilo'nun İşkodra'ya girişi

Ek-23:

Balkan Savaşları öncesi ve sonrasında Osmanlı Rumelisi'nin sınırları

*Ek-24:

Hasan Rıza Paşa Anıt Mezarı

*Ek-24 ile Ek-25'teki görseller *Milli Savunma Bakanlığı*'nın resmî internet sitesinden alınmıştır.

Ek-25:

Hasan Rıza Paşa Anıt Mezarı